

A.Ş.ŞƏKƏRƏLİYEV
Ş.T.ƏLİYEV
M.Ə.CAVADOV

NOBEL MÜKAFATI ALMIŞ İQTİSADÇILAR

VƏ ONLARIN NƏZƏRİYYƏLƏRİ

BAKİ-2004

*PULLAR ZƏHMƏT İLƏ QAZANILMALIDIR,
ƏGƏR ONLAR GÖYDƏN DÜŞƏRSƏ, ONLAR-
DAN HEÇ NƏ ÇIXMAZ!*

ALFRED NOBEL

NOBEL MÜKAFATI
ALMIŞ
İQTİSADÇILAR

VƏ ONLARIN NƏZƏRİYYƏLƏRİ

ELMİ-ENSİKLOPEDİK NƏŞR

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

BAKİ
“ELM”
2004

TƏRTİBÇİ-MÜƏLLİFLƏR:

A.Ş.Şəkərəliyev

Iqtisad elmləri doktoru, professor,
əməkdar elm xadimi

Ş.T.Əliyev

AzDIU-nun dissertantı

M.Ə.Cavadov

AzDIU-nun aspirantı

Nobel mükafatı almış iqtisadçılar və onların nəzəriyyələri.

Bakı, "Elm" nəşriyyatı - 2004, 240 səh.

ISBN 5-80 66-1648-7

Oxuculara təqdim olunan bu elmi-ensiklopedik kitabda 1969-2003-cü illərdə iqtisadiyyat üzrə "Alfred Nobelin xatirəsi mükafatı"na layiq görülmüş 53 nəfər elmi tədqiqatçının həyat və fəaliyyətindən bəhs olunur. Onların elmi nailiyyyətləri, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri ilə bağlı nəzəriyyələri haqqda məlumat verilir.

Tərtibçi-müəlliflər kitabın son səhifələrində Nobel mükafatı almış iqtisadçıların nəzəriyyələrinin Azərbaycanın iqtisadi modelinin formalşmasına oynadığı rol ilə bağlı fikirlərini də oxuculara təqdim edirlər.

Kitab iqtisadiyyat ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr, eləcə də iqtisadi sahə üzrə elmi tədqiqatçılar üçün tanınmış iqtisadçıların - Nobel laureatlarının nəzəriyyələri ilə tanışlıq və onlardan bəhrələnmək baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

0601000000

655(07) - 2004

Qrifli nəşr

© Şəkərəliyev, Əliyev, Cavadov

© "ELM" Nəşriyyatı

ALFRED NOBEL VƏ NOBEL MÜKAFATİ HAQQINDA

Artıq bir əsrden çoxdur ki, məşhur Nobel mükafatı dünyəvi elmlərin inkişafında əvəzsiz stimul rolunu oynayır. Bu müddət ərzində müxtəlif elmlərin inkişafında, eləcə də dünyada sülhün təmin edilmesində xidmetləri olmuş 700-ə qədər şəxs bu ali mükafata layiq görülmüşdür.

Mükafat tanınmış İsveç mühəndisi, kimya üzrə təcrübəçi, dinamit və başqa partlayıcı maddələri keşf etmiş, ixtiralarına görə 335 patentin və 93 zavodun sahibi olmuş, XX əsrin en böyük iş adamlarından biri Alfred Nobelin adını daşıyır.

Alfred Nobel 21 oktyabr 1833-cü ildə İsveçdə anadan olmuş, 8 yaşı olarken atası Emmanuil Nobelin çalışdığı Sankt-Peterburqa köçmüştür. Onun atası Rusiyaya öz vətənindən kreditorlardan yaxa qurtarmaq, borc həbsxanasına düşməmək və öz biznesini bu ölkədə təşkil etmək üçün qaçıb gəlmişdi. Emmanuil Nobelin İsveçdəki ilk biznesi – kauçuk istehsalı zavodu Stokholmun mərkəzi küçələrindən birində yerləşən Nobellər ailəsinin ikimərtəbeli iqamətgahının yanması nəticəsində əldən çıxmışdı. Həmin hadisə nəticəsində alovun içində pullar, saysız-həsabsız patentlər, qiymətli kağızlar yandı. Emmanuil Nobel yoldaşı və uşaqları ilə küçədə qaldı və məcbur olub kauçuk zavodunu satdı. O vaxt Alfred Nobelin bir yaşı olmuşdu, otuz il sonra isə yanğını lap xırda təfəsilatlarına kimi xatırlayırdı: uğuldayan alov, narıncı qılıncımlar və atası, hansı ki, onu alovaya təref getməməsi üçün iki nəfər yanğınsöndürən güclə saxlayırdı...

Bu hadisə Emmanuili çıxılmaz vəziyyətə salmış və o, öz xosbəxtliyini Rusiyada sinamağı qərara almışdı. Həyat yoldaşını və uşaqlarını isə Stokholmda qoymuş və işləri düzəldikdən sonra onları çağıracağını vəd etmişdi.

O, Sankt-Peterburqda xarrat dəzgahları və mina istehsalı üzrə zavod yaratmış və qısa müddət ərzində böyük uğurlar elde etmişdir. Onun biznesinin əsasını Krim müharibəsi üçün döyüş sursatı hazırlamaq təşkil edirdi. 1853-1856-ci illərdə xüsusişə çəçəklənən bu biznes Nobellər ailəsinə böyük mənfiət getirmişdi.

Emmanuil Nobel Rusiyada işe başladığdan bir neçə il sonra bütün kreditorlarla hesablaşmış və Sankt-Peterburqun mərkəzində mülk yaradaraq öz ailəsinə de çağırılmışdır.

O, Karolina Alsel ilə evlənmişdi. Onların 8 övladları olmuş, lakin bədbəxtlikdən uşaqların əncaq dördü böyümüşdü. Alselin çətin-günləri Emmanuillin Rusiyaya getməsindən sonra olmuşdu. Qohumlarından və

dostlarından borç-xərc edərək balaca bir dükən açmışdı, iki böyük oğlu Lüdviq və Robert isə tində kibrət satırdılar. Bu onların Rusiyaya köçməsinə qədər davam etmişdi.

Rusiyada uğurla başlayan biznesi Emmanuil Nobel öz oğlanları üçün yüksək təhsil şəraiti yaratmağa imkan vermişdi. O vaxt Sankt-Peterburqda İsveç məktəpleri olmadığı üçün Alfred və onun böyük qardaşları ilə xüsusi müəllimlər meşğul olurdı.

O, 16 yaşındakə bu müəllimlərin yanında təhsil almışdı. Ümumiyyətə, Alfred Nobel gənclik illərində hərtərəfli intellektual inkişafə malik olmuşdur. Ədəbiyyatlarda bununla bağlı qeyd olunur: O, kimya və fizikanı yaxşı bilirdi, ədəbiyyatla, tarixlə, felsefə və tibb ilə ciddi maraqlanırdı. Rus dilini öz doğma İsveç dili kimi bilir, fransız, ingilis, alman və rənqə Avropanı dillerində sərbəst danışırı.

17 yaşında Alfred özünün ilk işgüzar sefərini həyata keçirmiş, əvvəlcə o, Parisdə sevimli elmi kimyani öyrənmiş, sonra Atlantik okeanı keçərək Amerikada İsveç eşilli, ilk hərbi gəminin ixtiraçısı Con Eriksson ilə danışıqlar aparmışdı. Üç ildən sonra isə yenə Rusiyaya qayıtmış və atasının təşkilatında işə başlamışdı.

Alfred Nobeli məşhurlaşdırıban, ona biznesdə böyük uğurlar gətirən kimya sahəsindəki ixtiraları, xüsusilə də nitroqliserinin kaşfi olmuşdur. O, bunu atasının tövsiyyəsi ilə etmişdir. Emmanuil Nobel kimyaçı oğluna böyük nailiyyətlərin planını belə cizmişdir: «Bariton əvəzələyicisi – bax bu baradə fikirləşmək lazımdır. Çünkü barit bahaldır, narahatdır, asanca islanır. Kim onun əvəzələyicisini tapsa o, əsrlər boyu məşhur olacaq. Artıq maraqlı rəylər var, sən nitroqliserin haqqında eşitmisen?...»

Adı tarixçədir... Kimse azot və kükürd turşusunun qatışığını qızdırılmış, nəticədə məhlul partlamışdır. Sonra isə İtaliyadan olan Askanio Sabrero adlı başqa birisi bu məhlula azacıq qliserin əlavə etmiş və maddəni nitroqliserin adlandırmışdır. İndi isə o, özü bilməz onunla nə etsin. Bax elə bu da bariton əvəzedicisidir, ancaq bir az proporsiyalarla təcrübə aparmaq lazımdır və problem həll olunar.»

Həmin vaxt Askanio Sabrero nitroqliserini ürək xəstəliyinə yazmışdı: ağrıları yüngülləşdirmək üçün bir fincan suya iki damla əlavə etmək. Nə olsun ki, özü günahkar idi, Nobel öz təcrübələrini axıra çatdırıldıqdan sonra Sabreronu artıq heç kəs yada salmayacaqdı.

Ata və oğlu Nobellər ilk dəfə Sankt-Peterburqda fəaliyyət göstərən Tibb-Cərrahiyyə Akademiyasında, bağ qoşuları olan, tanınmış Rus

alimi Nikolay Zininin laboratoriyasında nitroqliserinin alınması prosesi ilə tanış olmuşdular.

Emmanuil Nobelin Rusiyadaki biznesində Krim müharibəsindən sonra ciddi böhran baş verdi. Kredit almaq üçün Avropaya bəslədiyi ümidi boşça çıxdıqda isə, 1859-cu ildə doğma İsveçə qayıtdı. Elə həmin vaxt Alfred qardaşlarını Sankt-Peterburqda qoyaraq atası ilə birgə, qoyulan kapitalın heç olmazsa az bir qismi xilas etmək üçün doğma vətəninə qayıtmış və başı bütövlükde kimyevi tədqiqatlara qarışmışdır.

Onun böyük qardaşı Lüdviq Nobel (1831-1888-ci illərdə yaşamışdır) atasının Rusiyadakı kapitalını, coxsayılı müəssisələrini idarə edirdi. Lüdviq 1879-cu ildə qardaşı Robert Nobel (1829-1896-ci illərdə yaşamışdır) ilə birlikdə məşhur, Azərbaycanın da neft sənayesində müstəsnə rol oynamış, «Nobel qardaşlarının neft istehsali şirkəti»ni yaratdı. Sonralar bu şirkət Lüdviqin oğlu, 1859-1932-ci illərdə yaşamış Emmanuilin rəhbərlik etdiyi «Bronobel» şirkətinin tərkibinə keçdi. Bakının neft yataqları, neftayırma zavodları, həmçinin neft daşınma donanması bu şirkətin sərəncamında olmuşdur.

Alfred Nobelin atası Rusiyada olarkən, müharibənin son illərində buxar turbinli gəmilərin istehsali ilə də məşğul olmuşdu. İki onillikdən sonra isə tanker kimi yenidən təchiz edilmiş bu gəmilər Xəzər neftini Volqa ilə yuxarı, Rusyanın sənaye mərkəzlərinə daşıyacaqdı.

Stokholma qayıtdıqdan bir neçə il sonra, nəhayət Alfred Nobelin inadkarlıqla apardığı tədqiqatlar nəticə verdi. Qulaqbatırıcı partlayış oldu və göye güclü şəkildə su direyi atıldı. İşə tələsan işçilər isə qorxu içinde torpağa sərildilər. «Bu mənim yeni ixtiram – Nobelin nitroqliserini!» - Alfred qururla bir az aralıda duran qardaşlarına bəyan etdi. O balaca sınaq borusuna, barit isə böyük sınaq borusuna yerləşdirilmişdi. Yandırırsan və dəhşətli partlayış alınır... Alfred özüne inamlı qardaşları Lüdviq və Robertə baxaraq deyir: «Mən artıq patent bürosuna ərizə yazmışam.»

Sonra melum oldu ki, Alfred Nobelin bu ərizəsində Askanio Sabreronun adı yoxdur. Onun bu ixtirası – nitroqliserini haqqda bütün dünya danışıdı. Nitroqliserinin istehsali üzrə fabrikler hər yerdə açıldı.

Alfred Nobel gənclik illərində

ALFRED NOBEL

göndərilməyə hazırlanan 100 kilogram nitroqliserin binanı darmadığın etdi və qalıqların altında bütün işçilər basdırıldı. Həmin hadisədən sonra İsveç qəzetləri dəhşət içinde yazdırlar: «Orada casad yox idi. Ancaq ət və sümük yiğinları var idi». Alfred üz nahiyyəsindən yüngül xəsareti almışdı. Amma ən dəhşəti xəber onu qabaqda gözləyirdi: Doğmalarının yanına tətilə gəlmİŞ, Alfredin kiçik qardaşı, 20 yaşlı Emil-Oskar da faciə zamanı işçilərlə birləkə həlak olmuşdu. Bu xəberi atasına çatdıranda o, ağır halda kresloya yixilmiş və iflic olmuşdur. Düz 8 il o, yataqdan durmayacaq və hər gün səher dayə onun otağından karandaşla çəkilmiş layihələrin səliqəli topalarını çıxaracaqdı.

Yenə də bir neçə faciəli hadisələr baş verdi və bir çox ölkələrdə nitroqliserinin istehsalı qadağan olundu. Alfred isə vəziyyəti düzəltməye çalışsa da, dərk edirdi ki, başqa seçim qalmayıb, daha optimal variant tapmaq lazımdır. O, laboratoriyada oturmaq qərarına gəldi. Bir müdəddətən sonra isə üzə quru şəkildə, yalnız müəyyən edilmiş şəraitde partlayan maddə çıxardı və işlər yenidən düzəldi. Alfredin bu tapıntısı dinamit idi.

O, çox çətinliklə də olsa, İsveç dəmir yolu sahibkarlarından dina-midən tunellərin salınması üçün istifadə etmək razılığını aldı. Onların köməyi ilə ilk şirkət təsis edildi, zavod yaradıldı. Burada Alfred neinkin direktor və texnoloq idi, q, eləcə də dəftərxana rəisi, reklam bürosunun rəhbəri, vəkil, xəzinədar işlərini de aparırdı. .

Alfred çalışdı ki, tezliklə dünya bazarını ələ keçirsin. O, mətbuatda reklam kampaniyaları aparır, lazımi məmurları pul ilə təsir altına salırı, amma bununla yanaşı onun tərəfindən nitroqliserin texnologiyasının təkmilləşdirilməsi hələ başa çatdırılmamışdı. Bu maddənin tərkibi haqqında çox az şey məlum idi, tehlikəsizlik texnologiyasından isə söhbət belə gedə bilməzdi – bütöv bir dağı darmadağın edən nitroqliserini adı şübhə butulkalarda və ya dəmir balonlarda daşıyırlı-dılar... Bunun mənfi nəticəsi özünü gözləmeye qoymadı. 1864-cü il sentyabrın 3-də Stokholmu güclü partlayış səsi bürüdü. Nobellərin yeni fabrikına

Yeni partlayıcı maddə nəhəng layihələri hayata keçirməyə imkan verdi. Korinf kanalının və Alp tunelinin salınmasında, Ist-Riverde (Nyu-York) su altı qayaların aradan götürülməsində və digər bu kimi mühüm işlərdə istifadə edildi.

1872-ci ilde Emmanuil Nobel vəfat etdi. Bundan sonra Alfred Nobel Nobeller ailəsinin Avropa məkanındaki kapitalını idarə etməyə başladı. Rusiyadakı belə kapital isə onun qardaşı Lüdviqin nəzarəti-ne keçdi.

Atasının ölümündən sonra Alfred iqtisadiyyatla bilavasite bağlı olan bir sıra kimyevi ixtıralar edərək patentlər qazandı ki, bu da onun kapitalını xeyli artırdı. O, kauçuk şinli velosipedin ilk modelini hazırlanmış, döyüş raketlərinin konstruksiyasını və süni ipək hazırlanması reseptini patentləşdirmişdi.

Alfred Nobel ailə qurmamışdı, övladları yox idi. Buna görə, ömrünün son illərində onu bir məsələ narahat edirdi: böyük əzab-əziyətə əldə olunan, bəlkə də öz şəxsi xoşbəxtliyini ödədiyi nəhəng var-dövlət görəsən kime qalacaq...

Qardaşlaramı? Amma onlar elə də kasibçılıq çəkmirdilər – Nobellər ailəsinə məxsus olan Xəzərdəki neft mədənləri onun qardaşlarına fantastik mənfəət getirirdi.

Uzaq qohumlaramı – "bu tənbəllərə və avaralaramı?" ... Hansılar ki, elə cənab Nobelin ölümünü gözləyirlər.

Bu cür fikirlərdən Alfred Nobel qıç olurdu. O, vərəsəlik üsulunu təhlükəli və zərərlı ixtira sayırdı. Həmisi bu fikri vurgulayırdı ki, pulları qazanmaq lazımdır və ancaq onda onların gücünü hiss etmək və qiymətini bilmək mümkün olar. Əger onlar göydən düşərlərsə, onda onlardan yaxşı heç bir şey çıxmayacaq. Necə ki, bu nümunələrə Nobel bütün həyatı boyu lazımi qədər rast gelmişdi.

Məşhur iş adamı, ixtiraçı Alfred Nobel 10 dekabr 1896-cı ilde İtaliyanın San-Remo şəhərində beyninə qan sızmazı nəticəsində vəfat etmişdi. Onun vəsiyyətnamesi ölümündən bir il əvvəl, öz göstərişi ilə, assistenti və kargızarı, Stokholm Texniki Universitetinin məzunu, 25 yaşlı Raqnar Sulmani və mühəndis Rudolf Dillekvist tərəfindən hazırlanmışdı. O, vəfat etdiyi vaxt əmlakının dəvəri 33 milvon İsveç kronunlanmışdı.

A.Nobelin atası Emmanuil Nobel

dan çox idi ki, bu da hazırkı məzənnə ilə təqribən 62 milyon funt sterlinq deməkdir.

Onun vəsiyyətnaməsi heç də birmənalı şəkildə qarşılanmamış, ciddi mübahisə və çəkişmələrə səbəb olmuşdur. Müxtəlif ədəbiyyatlıarda bu barədə çoxlu maraqlı yazılar yer alır. Həmin yazıldan birində belə qalmaqalla bağlı maraqlı faktlar qeyd olunmuşdur:

«Alfred Nobelin vəsiyyətnamesini təsdiq etmiş, həmçinin onun icrası üçün qəyyum təyin edilmiş Arvin Rozenbliym zala daxil oldu, ehtiramla baş əydi və bura toplaşanlara diqqət yetirdi. Zaldakılar təsəvvür belə edə bilmezdlər ki, onları hansı hədiyyə gözləyir. Arvin uzun ətəkli pencəyinin içəri cibindən səliqəli şəkilde zərəf qoyulmuş bir məktub çıxardı və hər bir sözü aydın tələffüz edərək oxudu: «Rəhmətlik Alred Nobelin arzusu bundan ibarətdir...»

Vəsiyyətnamənin elan edilməsindən sonra zala dərin süküt köcdü. Dünyanın en varlı adamlarından birinin, böyük ixtiraçının qohumları bu «sürprizi» qarşılıyaraq özlərini saxlamağa çalışırlı. Sükütu çox da hündür olmayan qara uzun ətəkli pencək geyimmiş cənab pozdu. (O, Alfredin ögey qardaşı, Finlandiyada yaşayan sənayeçi idi. Bu Arvine asanlıqla aydın oldu.) O, ucadan «bu misli görünməmişdir» deyə söylədi və qəzəbli şəkildə zalı terk etdi. Onun ardınca yerdə qalanlar da çıxdılar. Zal boşaldıqdan sonra tanınmış notarius fikrə daldı: Məhz nəyin əsasında varislər vəsiyyətnaməye etiraz edə bilərlər. O, kağızı çıxardı mətni diqqətlə oxudu və emin oldu: əlbəttə, bu cür edəcəklər.

Alfred Nobel yazdı: «Mənim bütün daşınan və daşınmaz əmlakım qəyyumlar tərəfindən likvidli dəyərlərə çevriləmeli, bu yolla toplanmış kapital etibarlı banka qoyulmalıdır. Bu vəsaitlər yaradılacaq fonda məssus olmalı və hər il ondan gələn gəirlər keçən il kim ki, elmə, ədəbiyyata böyük töhfə gətirmiş və ya kimin ki, fəaliyyəti cəmiyyətə böyük fayda vermişdir, mükafat şəkilində onlara verilməlidir.»

Arvin yenə də əlavə edilmiş arayışa baxdı. Ən sadə hesablamlara görə Alfred Nobelin əmlakının dəyəri 33 milyon 233 min 792 isveç kronu ilə dəyərləndirilirdi ki, bu vəsait əsasında Nobel fondu yaradılmalı idi. Varislər isə cəmisi 2 milyon çatırdı. Varisliye iddialı namizədlər — qohumlar, qulluqçular, keçmiş məşuqələr nəzərə alındıqda isə bu çox da əhəmiyyətli məbləğ deyildi.

Təcrübəli notarius hiss edirdi ki, problemlər indi başlayır və o, əsla yanılmamışdı. Belə ki, vəsiyyətnamənin elan edilməsindən dərhal sonra qızgın mübahisələr başlandı. Vəresələrin bir hissəsi ciddi etirazlarını bildirdilər. Qəzetlər isə Nobeli vətənpərvərlik hisslerinin olmamasında günahlandırıldılar: Necə ola bilər ki, ölkənin və şəxsi ailənin maraqlarına

məhəl qoymadan bu arzu həyata keçirilsin. Hətta isveç Kralı II Oskar açıqcasına qeyd etmişdi ki, məhz bu cür nəhəng var-dövlət boş yera batdı və onu da bildirdi ki, güya Nobela «bu dünya fanatları» təsir göstərib: Əlbət, yaxşı oları məşhur silah zavodları İsveç hökumətinə qalardı».

Nobelin vəsiyyətnamesinin icrasında qarşıya çıxan əsas çətinliklərdən biri de ondan ibaret idi ki, onun bütün əmlakı dünya üzrə sepiələnmişdi. Nissada malikanə, Parisde ev, saysız-hesabsız emalatxanalar, Finlandiyada, Rusiyada, Almaniyada, İtaliyada, İngiltərəde fabrikler və laboratoriylar Nobelin varidatını formalaşdırıldı.

Alfred Nobelin vəsiyyətini həyata keçirmək üçün dərhal tələsik şəkildə vəkillər qrupunu topladılar. Əldən düşmüş şəkildə, vəkillik karьерasını bitirmək üzrə olan bu vekillər isə qızgın mübahisələrə girməyə çox da maraqlı göstərmirdilər, onlar yalnız bütün dünya üzrə artıq bürokratik süründürmələrdən kənar olan əmlakı satmağa can atırdılar. Vəziyyət isə bir qədər də çətinleşirdi, çünki Alfred Nobel sağlığında bir sıra ölkələrin hökumətləri ilə münasabələri pozmuşdu. Məsələn, Fransada dinamit ixtiraçısını herbi cəsus sayırdılar və ölümündən sonra onun əmlakına elə bir rüsum qoydular ki, qəyyumlar əmlakın satılmasında, sonra pulların İsveçə gətirilməsində çox əziyyət çekməli olurlar.

Bununla eyni vaxtda Alfredin varisləri Stokholm, London, Paris, Berlin mehkəmələrində onun vəsiyyətnamesini deyişdirmək üçün, yəni Alfred Nobelin varidatının əsasən varislərə qalması üçün yeni-yeni proseslər qururdular. Yalnız Alfred Nobelin qardaşı oğlu, Nobellər ailəsinin Rusiyadakı nümayəndəsi Emmanuil əmisinin istəyini qeyd-sərtərsiz qəbul etmişdi. Hərçənd ki, Alfred Nobelin nəhəng «Bronobel» neft şirkətindəki payının satışı, həmçinin bir sıra Rus zavodlarında payının da realizə edilməsi Nobellər ailəsinin maliyyə durumunu arzu olunmaz vəziyyətə sala bilərdi. Lakin əmisi Alfredə və onun vəsiyyətinə böyük hörmətlə yanaşan Emmanuil hətta vəsiyyətnamənin icrası üçün də əlavə vəsait sərf etdi. Nobel Fondunun ilk vəsaiti də məhz Rusiyadakı payların realizəsi nəticəsində formallaşmış oldu.

A.Nobelin anası Karolina Alsel

Nobel'in son arzularını eks etdiren vəsiyyətnaməyə əsasən Nobel Fondunun gelirleri hesabına əsas beş istiqamət üzrə Nobel mükafatı verilməli idi:

- Fizika sahəsindəki mühüm ixtiralara görə;
- Tibb və fiziologiya sahəsindəki mühüm nailiyyyətlərə görə;
- Kimya sahəsindəki mühüm ixtiralara görə;
- Idealist ədəbiyyat sahəsindəki nailiyyyətlərə – mənəvi, hümanist yönümlü dəyərli əsərlərin yaradılmasına görə;
- Xalqların birləşdirilməsi istiqamətində mühüm roluna, ordunun sayını azaltmasına və ya tamamilə leğv etməsinə görə (bu Nobel sülh mükafatı adlanır).

Ölümündən 4 il sonra, 20 iyun 1900-cü ildə Alfred Nobelin vəsiyyətnamesinə uyğun hazırlanmış Nobel Fondunun əsasnaməsi və müvafiq qanunlar İsvəç Kralının fərmanı ilə təsdiqləndi. Bu əsasnamədə və qanunlarda Nobel mükafatının təsisini və təqdimini üzrə komitələrin fəaliyyət mexanizmi əks olundu.

Mükafatların təqdimi ilə əlaqədar formalasdırılmış proseduraya görə kimya və fizika elmləri sahəsində Nobel mükafatının laureati İsvəç Kral Elmlər Akademiyasında, fiziologiya və tibb sahəsi üzrə Nobel mükafatına layiq namizəd Stokholmda fəaliyyət göstərən Kral Karolin Institutunda, ədəbiyyat üzrə belə laureat İsvəç Akademiyasında, Nobel sülh mükafatının sahibi isə Norveç Parlamentində fəaliyyət göstərən beş nəfərlik komitədə müəyyən edilir.

Qaydaya görə Nobel mükafatı laureatının müəyyənləşdirilməsi üzrə fəaliyyət göstərən komitələrin iclasları bağlı qapı arxasında keçirilir, stenogram yazılışlar olmur və seçkildən keçməyən namizədlərin adları açıqlanır.

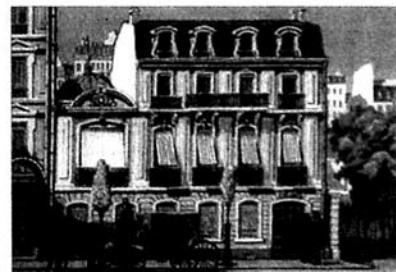
Nobel mükafatına layiq görülecek namizədlərin seçim prosedurunda Alfred Nobelin vəsiyyətnaməsinə nəzərən bir sıra fərqlilik mövcuddur. Belə ki, Alfredə görə bu ödülü xeyli əvvəller edilmiş ixtiralara, görülmüş işlərə görə də verile bilərdi. Yeni onu vəfat etmişlərə də ünvanlamaq mümkün idi. Hazırda isə Nobel mükafatı insanlara əsasən sağ ikən təqdim edilir. İndiye qədər bu istiqamətdə bir neçə istisnalar olub: 1931-ci ildə İsvəç şairi E.A.Karlfed bu mükafata ölümündən bir neçə ay sonra (həmin il aprelin 8-də vəfat edib) layiq görüllüb, 1961-ci ildə isə Nobel sülh mükafatı BMT-nin baş katibi D.Hammerşelde ünvanlanıb. Lakin o, mükafatın təqdim olunacağı vaxtdan texminən üç ay əvvəl, senyabrın 18-da terrorcular tərəfindən partladılmış təyyarədə vəfat etmişdir. Bundan başqa, 1996-ci ilin oktyabr ayının 11-də vəfat etmiş Uilyam Vikri həmin ilin iqtisadiyyat üzrə laureatı olmuşdur.

Alfred Nobel öz vəsiyyətində Nobel mükafatının əsas beş istiqamət üzrə verilməsini istəmişdi. Ancaq burada iqtisadçılar nəzərdə tutulmamışdı, iqtisadiyyatla, iqtisadi inkişafla bağlı nailiyyyətlərə görə mükafatlandırma istiqaməti yox idi. 1968-ci ildə İsvəç Bankı yaranmasının 300 illiyi münasibəti ilə iqtisadiyyat üzrə «Alfred Nobelin xatirəsi mükafatı»nın təsis edilmesi təklifi ilə çıxış etdi və bunun üçün hər il Nobel Fonduna bir mükafatın dəyeri qədər maliyyə vəsaiti ödəmək öhtəliy做过。İsvəç Bankının bu təşəbbüsü müsbət qarşılandı və 1969-cu ildən iqtisadçılar da Nobel mükafatı verilməyə başlanıldı. Bu günə qədər dünyanın müxtəlif ölkələrindən olan 53 iqtisadçı bu mükafatla təltif olunub.

Nobel mükafatı laureatlarının adları 21 oktyabrda – Alfred Nobelin doğum gündündə açıqlanır, mükafatlar isə dekabrın 10-da – onun ölüm gündündə təqdim edilir. Hər il təltif olunma mərasimi çox təntənəli şəkildə keçirilir.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Nobelin vəsiyyətnamesinin əleyhinə çoxlu mehkəmə prosesləri qurulmuşdu. Belə proseslərdən birində məşhur macar iqtisadçısı əsəbi şəkildə çıxış edərək demişdir ki, bəs nəyə görə onun elmi Nobelin siyahısına düşməyib və tələb etmişdi ki, vəsiyyətnamədə dəyişiklik edilsin, riyaziyyatçılara da mükafat almaq imkanı yaradılsın.

Mükafatlandırma siyahısına riyaziyyatın daxil edilməməsi doğrudan da qəribə görünürdü. Amma Alfred Nobelin ürəyini həmişəlik sindirmiş keçmiş məhəbbət əhfalatı kimlərə məlum idisə, bu onlar üçün heç də qəribə deyildi. Bu hadisə o, Avropadakı təhsilini başa vurub Rusiyaya qayıtdığı vaxt olmuşdu. Sankt-Peterburqda vaxtı ilə I Pyotrun hərbi xidmətə dəvət etdiyi məşhur danimarkalı gəmi sənayecisinin qızı Anna Dezri ilə tanış olmuşdu. Onunla ailə qurmaq qərarına gəlmişdi. Amma Anna Dezri başqa seçim edərək, həmyerili Frans Lemarj ilə evlənmışdı. O, Frans Lemarj ilə ki, vaxtı ilə Alfred Nobel ilə aralarında riyaziyyatla bağlı maraqlı mübahisə olmuşdu. Həmin hadisə barədə ədəbiyyatlardan birində yazılmışdır: «... Hər şey bir cümlə axşamında həll edildi. Həmişəki kimi Rusiyaya pənah gətir-

Vaxtı ilə Alfred Nobelin yaşadığı ev

miş əcnəbilər yenə de madam Dezrinin evində yiğmişdilar... Frans Lemarj birdən utancaq rəqibi ilə tanış olmaq niyyətinə düşdü. «Riyaziyyata siz necə yanaşırsınız?» - deyə, elində şampan badəsi ilə yaxınlaşdı: «Elə deyilmi ki, dəqiq elmlərlə indi hər bir kişi məşgül olmalıdır?». Alfred dikaldı və iftixarla cavab verdi ki, məhz onun atası məşhur müəssisə sahibi və təbiətşünasdır, özü isə ən yaxşı müəllimlər yanında göstərilən elmləri öyrənib. «Doğrudanmı?» - yalandan təəcübənən Frans soruşdu: «Onda belə çıxır ki, siz bunu həll ede bilərsiniz?» - o, salfet üzərində ne isə bir formul yazdı. Nobel isə səliqəsiz bir şəkildə salfeti özünə tərəf çekdi. Başında düsturlar fırıldarı, kvadrat köklər gözünün önüne geldi, çox fikirləşməli oldu. Amma misal həll olunmadı. O, bunu bacarmadı. Alfredin çəşib qalmasından həzz alan Frans Lemarj bir neçə asan qurruqla həlli bitirdi. «Burada heç bir təəcüblü şey yoxdur və müsyö Nobel heç nəyə görə utanmamalıdır» deyə etrafa elan etdi: «Mən axı universitetin riyaziyyat bölməsinə daxil olmaq istəyirəm, Nobeldən isə güman edirəm yaxşı ədəbiyyatşunas çıxarı».

Bu hadisə Alfred Nobelin şüuraltına əbədi olaraq həkk edilmiş və sevgilisini elindən almış Frans Lemarjin timsalında onda bütün riyaziyyatçılara, riyaziyyat elminə nifret formalaşmışdır.

Ancaq, qeyd edək ki, riyaziyyatçılar üçün Nobel mükafatı təsis edilməsə də, bir neçə riyaziyyatçı iqtisadi sahədəki tədqiqatlarına görə «Alfred Nobelin xatirəsi» (iqtisadiyyat üzrə) mükafatına layiq görülmüşlər.

Alfred Nobel bir sıra qəribəlikləri, qeyri-adi ideyaları ilə də yadda qalıb. Ədəbiyyatlarda onun qəribə xüsusiyyətlərindən bəhs edən çoxsaylı yazılar var. Həmin yazıldan birində qeyd edilir: «... O, qiymetsiz dəqiqələrini İsveç Kralının qəbulunda özünü öldürmə institutunun(üsulunun) yaradılmasının vacibliyini izah etməyə xərcləyirdi: «Əlahəzərət, təsəvvür edin, dəniz kənarında iqamətgah, ən yaxşı musiqiçilərdən ibarət ansambl və bədbəxtlərin axırıncı dəqiqələri həzz dəqiqələrinə çevriləcək – konyak, sıqar, şopen və axırda arsen». Danışq zamanı «xoşbəxt ölüm» sözlərini o, sevimli xörəyini gözlayan bir qurman kimi deyirdi və hökmdar ona yüngül qorxu ilə baxırdı: «... Bu varlığın üreyində nə baş verir?».

Amma Kral fantaziyalarında da belə, təsəvvür edə bilməzdə ki, Alfred Nobel öz evinde hansı əzablari çekir.

Alfred gözlerini açır və görür ki, bütöv bir qaranlıqda uzanıb, elləri sinəsinə qoyulub. Bağlı qutu və dəhşətli soyuq! O, yeşiyin qapağını

açmaq istəyir, amma alınmır, qışqırır, kömək çağırır... Hiss edir ki, boğular və soyuq tərihində oyanır.

Bu dəhşət onu daim izləyirdi – o vaxtdan ki, dayısı ona məşhur rus yazıçısı Qoqolun diri basdırılma əhvalatından danışmışdı.

Qorxu Nobelin tənha həyatına daxil olmuşdu və o, fikirləşməyə başlamışdı ki, məhz onu da bu cür tale gözleyir – mezar soyuğu və dar cəhənnəmdə boğulmaq.

Ölümündən sonra çox adam Alfred Nobelin vəsiyyətnaməsindəki son arzusunun nədən ibarət olduğunu bilməmişdi. illər keçdikdən sonra məlum olmuşdu ki, ən varlı adamlardan biri, dinamit kralı vəsiyyətnaməsinin son cümlesi ilə arzu edib ki, onu dəfn etməzdən önce venalarını kəssinlər. Dünyada o, hər şeydən çox diri basdırılmışdan qorxurdu.

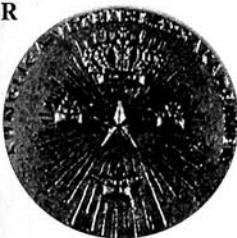

İsveç Kralı Nobel mükafatını təqdim edərkən

**NOBEL MÜKAFATI LAUREATLARINA TƏQDİM
OLUNAN MEDALLAR**

İqtisadiyyat üzrə
laureatlar üçün

Ədəbiyyat üzrə
laureatlar üçün

Nobel sülh mükafatı
laureatları üçün

Tibb və fiziologiya
üzrə laureatlar
üçün

YAN TİNBERQEN

Yan Tiberqen 1903-cü il aprelin 12-də Hollandiyada, Haaga şəhərində anadan olmuşdur. O, ailədə beş uşaqın böyüyü olmuş və orta məktəb müəllimləri olan valideynləri onun təhsilində, elmi biliklərə yiyələnməsində böyük rol oynamışlar. O, 1922-ci ildə Leyden Universitetinin Fizika fakültəsinə daxil olmuş və 1926-ci ildə buradakı təhsilini başa vurmuşdur. 1929-cu ildə isə "Fizika və iqtisadiyyatda minimum problemi" mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi almışdır.

Hollandianın Statistikanın Mərkəzi Bürosunda statistika mütəxəssisi kimi çalışmış, 1936-1938-ci illərdə Millətlər Liqasında iqtisadiyyat üzrə ekspert olmuş və həmçinin 1931-ci ildən başlayaraq Amsterdam Universitetində mühəsirələr oxumuşdur. 1933-1973-cü illərdə isə Rotterdamda yerleşən Niderland İqtisadiyyat Məktəbində iqtisadiyyat üzrə professor olmuşdur.

1945-ci ilden «Niderlandın planlaşdırılması» Mərkəzi Bürosuna rəhbərlik edən Yan Tinbergen bu illər ərzində həm də Çili, Suriya, İraq, Liviya, Hindistan, Misir, Türkiye kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin hökumətlərində iqtisadiyyat üzrə məsləhətçi olmuşdur. 1966-ci ildən başlayaraq BMT-nin Planlaşdırma Komitəsinə rehbərlik etmişdir.

**M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası**

Yan Tinbergen ekonometrika elminin yaradıcılarından biri olmuşdur. Belki, 1920-ci illerdən ikinci dünya müharibəsinə qədər olan dövrde Yan Tinbergen bılık ve bacarığını həmkarları R.Friş və I.Fişerle birlərkədə yeni iqtisadi fənnin – ekonometrikanın yaradılmasına sərf edib. Onlar 1930-cu ildə Ekonometrika Cəmiyyətini təsis ediblər. Bu cəmiyyətin yaranması ekonometrik tədqiqatların kütləvi xarakter alması üçün bir stimul rolunu oynayıb. Statistik metodlarının iqtisadi tsikllərin təhlilinə tətbiq edilməsi də Yan Tinbergenin adı ilə bağlıdır.

Iqtisadiçinin ekonometrik tədqiqatlarının mühüm göstəricilərindən biri 1936-cı ildə olmuşdur. Həmin ildə o, Hollandiya iqtisadiyyatının riyazi modelini təqdim etmişdir. Model müxtəlif məhdudiyyət şərtlərini və məqsədləri özündə birləşdirən 27 bərabərlükdən ibarət olmuşdur. O, 1937-1938-ci illərdə dərc olunmuş çoxsaylı məqələlərində bu modelini təqdim etmiş, onun tətbiqi ilə bağlı müxtəlif problemlərin təhlilinə vermişdir. Professor bu yönümlü tədqiqatını 1939-cu ildə ABŞ iqtisadiyyatına tətbiq edərək 48 bərabərlükdən ibarət riyazi model hazırlamışdır. Onun bu modelləri uzun illər müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatında tətbiq olunmuşdur.

Yan Tinbergenin məşhurluq qazanmış elmi işi «Torabənzər teorem» adlı tədqiqatı olmuşdur. Onun hazırladığı modeldə müxtəlif dəyişən qiymətlər qrafikində kəsişən əyrişərin həddindən artıq dərəcədə hörümçək torunu xatırlatması səbəbindən elmi-tədqiqat işi bu adı almışdır. Modeldə istehsal və qiymətlərin müntəzəm dövri dəyişmələri göstərilmiş və Yan Tinbergen sübut etməyə çalışmışdır ki, istehsal və qiymət təmiz rəqabət zamanı tarazlıq væziyyətindən çıxaraq, klassik məktəblərin nəzəriyyələrindən göstərilənlərə baxmayaraq, ona mütləq qayitır. Bu tədqiqatını təqdim edərək, iqtisadçı söylemişdir ki: «Real kapitalizm nəzəriyyədəki kimi mükemmel deyil». Avropa iqtisadiyyatında 1929-1933-cü illərdə Böyük durğunuğu baş verdiyi vaxt bir çox iqtisadçılar mehə Yan Tinbergeni bu təhlükəni duyarraq ilk həyəcan təbiiyətli tədqiqatçı kimi qiymətləndirmişdilər.

«Torabənzər teorem» bəzi malların qiymətlərinin və istehsalının daimi tsiklik tərəddüllerini başa salmaq cəhdlərini eks etdirirdi. Tinbergenə yanaşı bu iş üzərində paralel olaraq, amerikalı iqtisadçı H.Suls və italyanlı iqtisadçı U.Riçi də bir-birilərindən xəbərsiz şəkildə işləmişdilər. Onların her üçü ayrı-ayrılıqlıda öz məqalələrində elmi tədqiqatlarının neticələrini eks etdirmişdilər. Ancaq neticələrə görə hollandiyalı iqtisadçının tədqiqatları geniş tətbiq tapmış, uğur qazanmışdır.

1969-cu ildə iqtisadiyyat üzrə ilk Nobel mükafatı Yan Tinbergen ilə Raqnar Frişə birlərkədə təqdim olunmuşdur. Mükafat Yan Tinbergenə

“dinamik modelləri inkişaf etdirdiyinə və onları iqtisadi proseslərin təhlilinə tətbiq etdiyinə görə” verilmişdir.

Xarici müəlliflərdən biri yazır: «Haaqada orta məktəb müəllimi ailəsində anadan olmuş beş uşağın böyüyüünün taleyiinə 1969-cu ildə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı almış ilk alım adı almaq yazılmışdır.

Biz bilerəkden «iqtisadçı» yox, «alim» terminindən istifadə etmişik. Özü də ona görə yox ki, Yan Tinbergen təhsilinə görə fizikdir (iqtisadçı deyil) və qətiyyən ona görə yox ki, onun riyaziyyat elmine getirdiyi zənginlik iqtisadiyyat elmine getirdiyindən daha əhəmiyyətlidir. Sadeçə olaraq Tinbergenin sosiologiya, politologiya, riyaziyyat və iqtisadiyyat elmlərinin əlaqələnməsindən yaranan işləri – unikal universalizm, əgər sizə lazımdırsa, ensiklopediyallıq nümunəsidir. Bu, hazırkı günlərdə çox nadir renessansa xasdır».

1930-cu illərdə Yan Tinbergen C.M.Keynsin iqtisadiyyatı pul-kredit siyasetinin metodları ilə stimullaşdırmaq ideyalarına söykənərək, iqtisadi böhranın və durğunluğun aradan qaldırılması üçün sosial-dəmografik programın hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. Ömrünün axırlarında o deyirdi ki: «Biz Keynsin ideyalarının arxasında gedərək hökumət əleyhine çıxdıq, hansı ki, hökumət biznesi dövlət bütçəsinin likvidliyi yolu ilə saxlamaq niyyətində idi. Biz başa düşürdük ki, bu, ancaq böhranı uzadacaq və ona görə də bündə qitliginə baxmadan, hansı ki, məşğulluğun artırmasına kömək edərdi, işsizliyi azaldardı, biz üstünlüyü iqtisadiyyatın pullu stimullaşdırılmasına verdiq».

Niderland hökuməti Yan Tinbergenin müəllifi olduğu bu planı qəbul etməmiş, nəticədə, həqiqətən də o digər ölkələrə nisbətən böhranın və daha gec çıxmışdır.

1974-cü ildə Roma klubunun prezidenti A.Peççenin teklifi ilə professor Yan Tinbergen dünya iqtisadiyyatının balanslaşdırılmış inkişafı, inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələr arasında disproporsiyanın aradan qaldırılması problemləri üzrə xüsusi məruzə üzərində işləməyə başladı və bunu 1976-cı ildə başa çatdırdı. Ədəbiyyatlardan birində bu tədqiqatın neticəsi ilə bağlı yazılmışdır: «Təəssüf ki, gözəl təhlil praktiki rekomendasiyalara getirib çıxarmamışdı. «Ədalətli sosial qayda», «humanist sosializm», strateji inkişaf, uyğun təhsil, yoxsulluğun aradan qaldırılması, şəxsi əsasda və ölçülülmüş ekoloji siyasetdə inkişaf haqda arzu, ele arzu olaraq qalmışdı».

Dünya ölkələri arasında disproporsiyanın təmini üçün təklif etmiş olduğu variantların reallaşma imkanlarının həddindən artıq dərəcədə az olduğunu Yan Tinbergenin özü də etiraf etmişdir. O, əsərlərindən birində

yazmışdır: «Belə dünya mümkün deyil və lazımsızdır. Onun mümkünkünlüyünə inanmaq – illüziyadır, onu həqiqətə çevirmek – ağılsızlıqdır, bunu dərk etmek – tələb və inkişaf modellerinin dəyişməsinin labüdüyüünü başa düşmək, qəbul etmək deməkdir...»

Yan Tinbergenin müəllifi olduğu, müxtəlif vaxtlarda yazılmış «Metod və onun investisiya qoyuluşunda tətbiq edilməsi», «ABŞ-da biznes fealiyyətinin tsiklləri», «İş tsikli nəzəriyyələrinin statistik yoxlanılması», «İqtisadi siyaset nəzəriyyəsi», «İqtisadi siyaset: prinsiplər və formalar», «Gəlirin paylanması: təhlili və idarə» və digər bu kimi elmi əsərlər iqtisad elminin ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Hazırda da elmi tədqiqatlar üçün mühüm qaynaq rolu oynayırlar.

İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatının ilk laureatı Yan Tinbergen 9 iyun 1994-cü ildə Haqqada vəfat etmişdir.

QEYD: Tinbergenlər ailəsində üçüncü uşaq olmuş, Yan Tinbergenin kiçik qardaşı Nikolas Tinbergen Nobel laureatlarının siyahısına Tinbergen soyadını ikinci dəfə yazmışdır.

Dünyada tanınmış zoopsixoloq ve etoloqlardan biri olan Nikolas Tinbergen 15 aprel 1907-ci ildə anadan olmuşdur. Avropanın məşhur universitetlərinin professoru olmuş, çoxlu sayıda dəyərli elmi əsərlər yazmışdır. 1973-cü ildə digər həmkarları Karl fon Friş və Konrad Lorens ilə birlikdə tibb və fiziologiya üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

O, 21 dekabr 1988-ci ildə vəfat etmişdir.

RAQNAR FRIŞ

Raqnar Friş 3 mart 1895-ci ildə Norveçde, Osloda anadan olmuşdur. 1919-cu ildə Oslo Universitetində iqtisadiyyat üzrə bakalavr dərcəcəsi almışdır.

Universiteti bitirdikdən sonra aspiranturada oxumaq üçün Fransaya gelən Raqnar Friş daha sonra Almaniyaya, B.Britaniyaya, İtaliyaya və ABŞ-a getmişdir. Nehayət, 1925-ci ildə Norveçə qayıtmış və Oslo Universitetində iqtisadiyyat üzrə professor assistenti olmuşdur. O, bir il sonra burada «Statistik paylanmasıın öyrənilməsində istifadə olunan qiymətlər və yarıminvariantlar» mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi almış və 1928-ci ildə Oslo Universiteti nəzdindəki İqtisadiyyat Institutunda adyunkt-professor olmuşdur. 1931-ci ildən bu institutda sosial iqtisadiyyat və statistika üzrə professor, həmçinin tədqiqatlar şöbəsinin direktoru olan Raqnar Frisin elmi fealiyyəti haqqında ədəbiyyatlardan birində qeyd olunur: «... O, dərs kursları üçün əsasən David Rikardo, Knut Viksell, Alfred Marşal kimi məşhur alımların işlərindən istifadə edirdi. Onların bəzilərinin öz nəzəriyyələrində riyaziyyati tətbiq etməsinə baxmayaraq, yene de əsasən riyazi yox, «ədəbi» dildən istifadə etmişdilər. Friş onların məntiqi dütünca və sübutlarının stilini «dumanlı və tutqun» hesab edirdi. O, özü çalışırdı ki, iqtisadiyyata «yeni start» versin. Riyazi və aksiomatik əsas-

larda baza yaradan nəzəriyyənin tətbiqi yolu ilə onu dəqiq elmlərə yaxınlaşdırırsın və riyazi statistikaya istinad edən empirik tədqiqatlarla birləşdirsin.

Tədqiqatının 1926-ci ildə işıq üzü görmüş ilk elmi məqaləsi bu iştigametdə, yeni riyaziyyatın iqtisadiyyata tətbiqi və onun dəqiq elmlərə yaxınlaşdırılması ilə bağlı atılmış uğurlu addım kimi qiymətləndirilmişdir. Müəllif «Mükəmmel iqtisadiyyat elminin problemi haqda» adlı məqaləsində öz tələbatlarını maksimum səviyyədə ödəməyə çalışan istehlakçıların davranışlarını eks etdirən bir sıra aksiomlardan aldığı riyazi nəticələri öz nəzəriyyəsi kimi təqdim etmiş və bildirmişdir ki, istehlakçılar həqiqətən faydalılığı maksimallaşdırırlar, faydalılıq funksiyası isə müəyyən aydın riyazi keyfiyyətləre malikdir. Bir sıra iqtisadçılar Raqnar Frişin bu məsələyə dair teklif etmiş olduğu riyazi funksiyaların üstünlüyünü onların aydın və sadə olması, eksperimental yoxlanılmasının mümkünüy ilə izah etmişlər.

Norveç iqtisadçısının ilk tədqiqatlarından biri də kəmiyyət analizine həsr edilmiş «Korelyasiya və statistik dəyişənlərin dağılması» adlı işi olmuşdur. 1929-cu ildə neşr olunmuş bu elmi əsərində o, iqtisadi proseslərdə qarşılıqlı asılı dəyişənlərin eyni zamanda baş verən təsiri ilə müəyyən olunun tendensiyalar zamanı iqtisadiyyatdakı səbəbiyyət əlaqəsinin təsiri ilə bağlı problemləri təsvir və tədqiq etməyə çalışmışdır.

Bundan sonra onun müxtəlif iqtisadi proseslərin riyazi funksiyalarla təsvirindən ibaret olan çoxlu sayıda məqalələri işıq üzü görmüş, nəhayət o, riyaziyyatın iqtisadi nəzəriyyəye və empirik tədqiqatlara tətbiqini ifadə etmək üçün «ekonometrika» terminini təqdim etmişdir. Elmi tədqiqatlarında riyazi metodlardan istifadə edən statistik iqtisadçıların beynəlxalq assosiasiyyası olan Ekonometrika Cəmiyyətinin yaradıcısı olmaqla bu işə böyük əmək sərf etmiş və 30 ildən çox bir müddətdə cəmiyyətin orqanı olan «Ekonometriya» jurnalının redaktoru kimi çalışmışdır.

Raqnar Friş daha məşhur edən, hətta ona Nobel mükafatını qazandıran iqtisadi tsikillerlə bağlı tədqiqatı, özünün yaratmış olduğu iqtisadi riyazi metodların bu probleme tətbiqi olmuşdur. Onun bu iştigametdəki elmi tədqiqatlarının əsası isə 1930-cu illərdə dünya iqtisadiyyatında hökm süren Böyük durğunluq zamanı qoyulmuşdur. Həmin illərdə o, dövlətin iqtisadi vəziyyətində eks olunan problemləri tədqiqat obyektinə çevirmiş, 1933-cü ildə dərc olunmuş «Paylanma və dinamik iqtisadiyyatda impuls problemləri» adlı məqaləsi iqtisadçı alimlər tərəfindən yüksək diqqətlə qarşılanmışdır. Müəllif bu məqale-sində iqtisadi tsiklin təhlilini, onun gələcək inkişafının proqnozunu zə-

ginləşdirmiş, bir sıra dəyərli müləhizələr iрli sürmüştür. Məhz bu məqalədə ilk dəfə olaraq o, ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərin davranış sferasının təhlili üçün «mikroiqtisadiyyat», vahid milli iqtisadiyyat çerçivəsi daxilində fəaliyyət sferasının təhlili üçün isə «makroiqtisadiyyat» terminindən istifadə etmişdir.

Iqtisadçının 1933-cü ildə, daha sonra genişləndirilmiş şəkilde 1936-ci ildə dərc olunmuş «Tarazlı və qeyri tarazlıq» adlı məqaləsində iqtisadi tsikllerin mahiyyəti daha geniş şəkildə açıqlanmış, o, gəlirlərin daha yüksək səviyyəsində investisiyaların necə genişlənməsini izah etmək, onlar arasında akselerasiya prinsipinin təhlilini təqdim etmişdir.

Norveç iqtisadçısı həmin illəri ehətə edən tədqiqatlarında iqtisadi dinamikanın makroiqtisadi modelini formalasdırırmış, iqtisadi tərəddüdlerin gözlenilməz hadisələrə – müharibəye, fond birjalarında təşfişə, idxlə olunan xammala qoyulan qiymətlərin qalxması kimi hallara səbəb olmasına geniş izahatını vermişdir.

Xarici müəlliflərdən biri yazar: «... Friş depressiya dövründə makroiqtisadiyyata ilk yol aparanların arasında idi. Bu İsveç iqtisadçısı Erik Lindalın və Stokholm məktəbinin başqa üzvlərinin adı və eləcə də ingilis iqtisadçısı Con Meynard Keynsin işləri ilə bağlı idi. 1933-cü ildə o, «Əmanət və dövriyyənin planlaşdırılması» adlı kitabı nəşr etdirmişdir. Bu kitabı Keynsin davam edən iqtisadi depressiyaya son qoymaq məqsədi ilə hökumətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin əhəmiyyəti haqda fikirlərindən bir çoxunu qabaqlamışdır.

Friş eləcə də depressiya ilə əhətə olunmuş iqtisadiyyatda bərpə edilmə problemiyle məşğul olmuşdur.

Iqtisadçının az başa düşülən riyaziyyat dili o vaxt onun davamlılarını dairesini mehdudlaşdırırsa da, makroiqtisadiyyat sferasını öyrənmək üçün əmanətlər haqda nəzəriyyəsinin əhəmiyyəti keçici deyildi. Bundan başqa orada müasir planlaşdırma nəzəriyyəsinin Vasilii Leontyev, Tyallin Kupmans və Leonid Kantoroviç adları ilə bağlı olan elementlərindən bir çoxu öz yerini tapmışdır».

Onun tərcüməyi halında həbsxana həyatı barədə də yazı yer alır. Bu 1936-ci ildə Noveçde leyboristlər hakimiyyətə gəldiyi vaxt baş verib. O vaxt özünün mürəkkəb xətti və qeyri-xətti makroiqtisadi modellərinin hazırlanması ilə məşğul olan və heç bir siyasi problemlə maraqlanmayan Raqnar Friş mələkiliyi möşərəzə mərəzə mərəzə mərəzə kimi mələkiliyə tərəfindən həbsə məruz qalmışdır. Hətta həmin vaxt məşhur Norveç kimyaçısı Odd Xassel də həbs olunmuş, Raqnar Frişlə kamera yoldaşı olmuşdur.

II Dünya müharibesinden sonraki dövrde Raqnar Friş artıq makroiqtisadi məsələlərlə bağlı peşəkar ekspert kimi tanınırdı. O, Norveç, Hindistan, Misir ve bir sıra digər ölkələrin hökumətlərində məsləhətçi olmuşdur. Iqtisadçı həmin vaxt makroiqtisadi planlaşdırma ilə məşğul olanlara kömək məqsədi ilə iqtisadi qərarların qəbulu modelini hazırlanmışdı. Alternativ iqtisadi siyasetin effektlliliyinin müeyyən olunması, onun milli gəlirə təsiri ve paylanması, eləcə də iqtisadi alternativlər arasında seçim zamanı üstünlük funksiyalarının qurulması üçün bu model xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur.

O, 1965-ci ildə Oslo Universitetindəki müəllimlik fəaliyyətini dayandırısa da elmi tədqiqatlarını, xüsusilə de iqtisadi nəzəriyyə və praktika sahəsindəki araşdırılmalarını davam etdirmişdir.

Ekonometrikanın banilərindən biri Raqnar Friş 1969-cu ildə Hollandiyadan olan həmkarı Yan Tinbergen ilə birlikdə «riyazi modellərin iqtisadi proseslərin təhlilinə tətbiqinə görə» iqtisadiyyat üzrə ilk Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mükafatın təqdimolunma mərasimində bu fikir vurgulanmışdır ki: «... professor Raqnar Friş novatorluq işində tsikller nəzəriyyəsinin dinamik ifadəsini vermiş, öz vaxtını riyazi modellərin qurulması ilə müeyyən etmişdir və buna görə çoxlu davamçılarla malik idi. Hipotezlərin statistik testləşdirilməsi metodlarının hazırlanmasında da onun köməyinə eyni münasibət ədalətli olar». Iqtisadçı xəstəliyinə görə bu ali mükafatın təqdimolunma mərasimində iştirak edə bilməmiş, 1970-ci ildə Oslo Universitetində «Utopik nəzəriyyə yədən praktik tətbiqə doğru: ekonometrika ilə hadisə» mövzusunda Nobel mühazirəsi oxuya bilmışdır.

O, Norveç Elmlər Akademiyasının, Kral Statistik Cəmiyyətinin (B.Britaniya), Amerika Iqtisadi Assosiasiyanın və Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının üzvü olmuşdur.

Nobel laureati 31 yanvar 1973-cü ildə Osloda vəfat etmişdir.

POL SAMUELSON

Pol Samuelson 15 may 1915-ci ildə ABŞ-in Indiana ştatının Heri şəhərində anadan olmuşdur. 1935-ci ildə Çikaqo Universitetində bakalavr, 1936-ci ildə isə magistr dərəcesi almışdır. O, magistraturadakı təhsilini başa vurduqdan sonra İctimai elmlər sahəsində tədqiqatlar üzrə Şuranın təqaüdüsü kimi 1937-1940-ci illərdə Harvard Universitetində kiçik elmi işçi kimi fəaliyyət göstərmiş, 1940-ci ildə isə Massaçusəst Texnoloji Institutunda iqtisadiyyat üzrə professor assistenti olmuşdur. Növbəti - 1941-ci ildə Harvard Universitetində dissertasiya müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi alan Pol Samuelson həm də bu universitetin ən ali medalına layiq görülmüşdür.

O, bir sira tanınmış iqtisadçıların diqqət mərkəzində olan özünün doktorluq dissertasiyası ilə iqtisadi təhlilin əsalarını formalasdırmış və bu sahədəki faydalı tədqiqatlarına görə Amerika Iqtisadi Assosiasiyanı tərəfindən Con Beyts Klarkın medalına layiq görülən ilk iqtisadçı olmuşdur. 1947-ci ildə Massaçusəst Texnoloji Institutunun iqtisadiyyat kafedrasının müdürü və professor vəzifəsində çalışmağa başlamışdır.

II Dünya müharibə illərində Pol Samuelson dövlətin makroiqtisadi siyasetinin reallaşdırılması istiqamətində mühüm mövqelər tutaraq feallıq göstərmişdir. Belə ki, o, 1941-1943-cü illərdə hökumətdə milli resursların planlaşdırılması və idare olunması üzrə məsləhətçi

olmuş, 1945-ci ildə isə müdafiə nazirliyində hərbi istehsalın idarə olunması və yenidən qurulması işində iştirak edərək, bu istiqamətdə strateji proqramların hazırlanması ilə məşğul olmuşdur.

Müharibədən sonra professor Pol Samuelson uzun müddət öz elmi potensialını daha çox ABŞ-in maliyyə resurslarının optimal idarəedilməsi və planlaşdırılması işinə sərf etmişdir. O, 1945-ci ildən 1952-ci ilə qədər ABŞ-in maliyyə nazirliyində çalışmış, 1952-ci ildə bündən idarə edilmesi işi ilə məşğul olmuş, bundan sonra 1960-ci ilə qədər İqtisadi İnnişaf Komitəsində, həm də 1949-cu ildən məşhur «REND korpereyşən»də məsləhətçi olmuşdur.

60-ci illərin əvvəllerində senator, daha sonra isə prezidentliyə namizəd Kennedyin iqtisadi məsləhətçisi olan Pol Samuelson Kennedy prezident kimi fealiyyətə başladıqdə «Amerika iqtisadiyyatı haqqında məlumat» sənədini hazırlayaraq ona təqdim etmişdir.

ABŞ iqtisadçısı Pol Samuelson 1970-ci ildə «İqtisadi təhlil elmine gətirdiyi mühüm elmi zənginliyə - statistik və dinamik iqtisadi nəzəriyyə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. O, iqtisadiyyat üzrə büyük ödülu almış üçüncü şəxs olmuşdur (Yan Tinberq və Raqnar Friş 1969-cu ildə layiq görülmüşdülər).

Pol Samuelson 1951-ci ildə Ekonometrika Cəmiyyətinin, 1961-ci ildə Amerika İqtisadi Assosiasiyanının, 1965-1968-ci illərdə Beynəlxalq İqtisadi Assosiasiyanın prezidenti olub, Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika Elm və İncəsənat Akademiyasının, Britaniya Elmlər Akademiyasının üzvü seçilib.

Iqtisadçının 1938-ci ildə «Ekonomiks» jurnalında dərc edilmiş istehlakçı nəzəriyyəsi ilə bağlı məqaləsi böyük maraqla qarşılanmışdır. O, bu məqaləsində istehlakçının, onun tələbatının və bazardakı mövqeyinin öyrənilməsi sahəsinə mühüm yeniliklər getirmiş, bu istiqamətdəki tədqiqatı ilə istehlakçının bir sıra «gizli üstünlükleri»ni aşkarlamışdır. Onun bu sahədə, xüsusilə də tələb və təklifle bağlı irəli sürdüyü nəzəriyyələr müasir şəraitdə bazarın öyrənilməsi, cəmiyyətdə maddi tələbatın qiymətləndirilmesi, makroiqtisadi modellərdə «istehlakçı» və «istehlakçı tələbi» amillerinin nəzəre alınmasında çox böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir, hal-hazırda da müxtəlif elmi tədqiqatlarda əsas baza rolunu oynamaqdadır.

Bir sıra tanınmış iqtisadçılar kimi Pol Samuelson da stübt etməye çalışmışdır ki, müxtəlif sahələr üzrə iqtisadi təhlilin aparılmasında riyaziyyat məstəsna rola malikdir və o, özünün bir sıra tədqiqatları ilə iqtisadi nəzəriyyə elminin riyazi əsalarını formalasdırmışdır. Bu baxımdan onun 30-cu illərin sonlarında nəşr edilmiş «Akselarasiya prinsipi» və

multiplikatorun sintezi», «Multiplikator təhlili və akselarasiya prinsipi arasında qarşılıqlı münasibət» adlı məqalələri xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Samuelsonun iqtisadi tədqiqatları əsasən iki istiqamətə yönəlmış ve öz nəzəriyyələrini bu istiqamətlərde formalasdırmışdır ki, bunlardan da biri iqtisadi maksimum məsəlesi, digəri isə iqtisadi tarazlığın şərtlərinin teyini məsəlesi olmuşdur. O, öz elmi araşdırılmalarının neticəsi olaraq sübut etmişdir ki, iqtisadi nəzəriyyənin müxtəlif bölmələrində, misal üçün istehsal və istehlak nəzəriyyəsində, beynəlxalq ticaret nəzəriyyəsində bütün lazımi göstəriciləri bir sıra riyazi funksiyaların köməyi ilə eldə etmək mümkündür, bu funksiyalar da özündə minimum və maksimum məsələsinin başlangıç şərt kimi birləşdirir. Pol Samuelson maksimum və minimum məsələsinin aşkarlanması üçün özünün iqtisadi tarazlıq nəzəriyyəsini irəli sürmüş və bunun ardınca iqtisadi modelin qurulması ilə bağlı fikirlərini açıqlamışdır.

Uzunmüddəlli elmi tədqiqatları neticəsində ABŞ iqtisadçısı «İqtisadi təhlilin əsərləri»ni mükəmməl bir iqtisadi nəzəriyyə kimi formalasdıraq müasir iqtisad elmini zənginləşdirmiştir. O, müxtəlif istiqamətlərdəki iqtisadi təhlillərinin nəticələrini birləşdirərək en aktual iqtisadi kateqoriya olan «iqtisadi dinamika»nın konsepsiyasını işleyib hazırlamış və bu iqtisad elminin mühüm nailiyyyətləri sırasında yer almışdır. Məhz bu elmi tədqiqatları Pol Samuelsona dünyada ən nüfuzlu Nobel mükafatını qazandırılmışdır.

İqtisadçı özünün bu məşhur konsepsiyasında statistik vəziyyəti dinamikanın əsas hadisəsi kimi təqdim etmiş, verilmiş funksional əlaqələr və parametrlər arasında tarazlığa nail olma yollarını göstərmişdir. Statistik model ilə sabitlik şərtləri arasındaki asılılığın dinamikanın inkişafı üçün mühüm şərt olduğunu bildirən tədqiqatçı bunu «uyğunluq prinsipini» adlandırmışdır.

Həmin vaxtlar statistik sistemdən fərqli olaraq dinamika sisteminde dəyişikliklərin müəyyən vaxt ərzində dəyişilməsi tədqiqat üçün mürəkkəb bir sistem formalasdırıldı ki, Samuelson bu problemi həll etmək üçün diferensial tənliliklərdən istifadə edərək yüksək neticələrə nail olmuşdur. Ona qədər bir neçə iqtisadçı riyaziyyatın köməyi ilə iqtisadi modellərin qurulması üçün təkliflər vermiş olsalar da, yalnız ilk dəfə olaraq Samuelson iqtisadi dinamikanı şərtləndirən makroiqtisadi modeli incəliklərinə qədər şərh etmiş oldu.

Onun 1948-ci ildə işıq üzü görmüş «Ekonomiks: analizə giriş» adlı əsəri dünyada ən geniş yayılmış iqtisadi tədris üzrə dərs vəsaiti olmuş, dəfələrlə yeni nəşrlərə çap edilmiş və 20-dən çox xarici diliçəvriilmişdir. Samuelson bu kitabın ilk nəşrində müharibədən sonra dünya iqtisadiyyatında baş veren dəyişiklikləri geniş şərh etmiş, dünya iqtisadi sisteminde müşahidə olunan sonrakı yeniliklərin təhlilini isə kitabın son nəşrlərinə əlavə etmişdir. O, bu əsərinin 80-ci illerdən başlayaraq Yel Universitetindən olan tanınmış iqtisadçı Uilyam Nordhauzun birgə müellifliyi ilə yeni nəşrlərlə inkişaf etdirir.

Bu əsərin son nəşrlərində Samuelson Keynes konsepsiyası ile gelirin səviyyəsini təyin etmə nəzəriyyesini inkişaf etdirib. Bununla yanaşı o, bu fikirə de istinad edib ki, «...tam məşğulluğa nail olmaq siyasi idarəni bildirir və neoklassik nəzəriyyələr o zaman doğrula bilər ki, onlar tam məşğulluqla təmin olunsunlar».

50-60-ci illərdə Pol Samuelsonun iqtisadi təhlilə istifadə etdiyi əsas metodları elm ictimaiyyəti tərəfindən böyük rəğbət qazanmış, onun 70-ci illərin ortalarında yazmış olduğu faktor qiymətlərinin bərabərəşdirilməsi barədə məqalələri isə beynəlxalq ticarət sahəsində mühüm örnək rolunu oynamışdır. Professor bu məqalələrində dünya bazarsında və xarici iqtisadi əlaqələr sferasında ikinci dünya müharibəsindən sonra baş vermiş ciddi dəyişiklikləri etrafı təhlil etmiş, ölkələr arasında azad ticarətin vacibliyini elmi şəkildə əsaslandırmışdır. O, ticarətdə əldə edilən udusun mənasını nəzəri olaraq açıqlamış, her bir ölkənin ixracının yüksəlməsinin başqa ölkələrlə müqayisədə daha çox onun özünə gelir getirdiyini əsaslandırmağa cəhd etmişdir.

SAYMON KUZNETS

Əslən Ukraynalı olan ABŞ iqtisadçısı Saymon Kuznets 30 aprel 1901-ci ildə anadan olmuşdur. Onun atası Abram Kuznets xəz dari ticarəti ilə məşğul olan tacir olmuş və o, Saymon Kuznetsin 6 yaşı olarkən ABŞ-a getmiş, ailəsini isə daha sonra, işlərini sahmana saldıqdan sonra aparmağı və etmişdir. Lakin I Dünya müharibəsinin və inqilabın baş vermesi Kuznetsler ailəsinin bu planını pozmuşdur. Bir sözə Saymon Kuznetsin ABŞ-a köçmə prosesi xeyli ləngimişdir.

O, Ukraynada gimnaziyanı bitirdikdən sonra Xarkov Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuş və burada iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi ixtisası üzrə təhsil almışdır. Bu universitetdə iki il təhsil aldıqdan sonra Ukrayna Hökuməti yanında Mərkəzi Həmkarlar İttifaqının statistika bürosunda fealiyyətə başladıqdan az sonra burada bölmə rəhbəri olmuşdur.

Onun ilk elmi işi de bu dövredə təsadüf edir. Gənc tədqiqatçının «1920-ci ildə Xarkov şəhərində fabrik-zavod sənayesinin fəhlə və xidmetçilərinin pullu əmək haqqı ödənişi» adlı elmi məqaləsi «Ukraynada əmək statistikası üzrə materiallər» toplusunda dərc olunmuşdur.

1921-ci ildə Sovet İttifaqı ilə Polşa arasında bağlanmış müqaviləyə görə Saymon Kuznetsin doğulduğu Pinsk ikinci ölkənin tərkibinə keçmiş və o, Polşa vətəndaşı olmuşdur. Məhz bu imkandan

istifadə edərək, bir il sonra, 1922-ci ildə ABŞ-a köçən Saymon Kuznets öz ali təhsilini Nyu-Yorkda fəaliyyət göstərən Kolumbiya Universitetində davam etdirmiş və 1923-cü ildə bakalavr dərəcəsi almışdır. Bir il sonra, 1924-cü ildə isə o, magistr dərəcəsini alaraq həmin universitetin aspiranturasına qəbul olmuş, burada əsasən təskilər mövzusunda tədqiqatlar aparmışdır. Bu işdə onun elmi rəhbəri tanınmış alim Y.K.Mitcellin olmuşdur.

Iqtisadçı 1926-ci ildə «Dövri tərəddüdlər: 1919-1925-ci illərdə ABŞ-da pərakəndə və topdansatlı ticarət» mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək elmlər doktoru dərəcəsi almışdır. Tədqiqatçının bu dissertasiyası statistik informasiyanın toplanılması yolu ilə iqtisadi inkişafdakı dəyişikliklərin eks etdirilməsinə və iqtisadi inkişafın qanuna uyğunluqlarının emprik yolla göstərilməsinə cəhd kimi qiymətləndirilmişdir.

Saymon Kuznetsin növbəti, daha sanballı elmi işi 1930-cu ildə nəşr edilmiş «İstehsalatın və qiymətlərin yüz illik dinamikası» adlı monoqrafiyası olmuşdur.

Bu monoqrafiyanın nəşrindən sonra Y.K.Mitcellinin rəhbərlik etdiyi iqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büroda fəaliyyətə başlayan iqtisadçı burada 1960-ci ilə qədər milli məhsul və gəlirlərin tədqiqatı üzrə proqrama rəhbərlik etmişdir. Onun mühüm elmi tədqiqatları da məhz bu büro çərçivəsində olmuş, elmi araşdırımalarının əsas istiqaməti 1969-cu ildən başlayaraq ABŞ ümumi milli məhsulunun təhlili və təskilər əsasında müəyyən qanuna uyğunluqların göstərilməsindən ibarət olmuşdur.

Iqtisadçının müəllifi, yaxud müəlliflərindən biri olduğu «1919-1935-ci illərdə milli gelir və kapitalın formalamaşı», «Mal axını və kapitalın formalamaşı», «1919-1938-ci illərdə milli gelir və onun strukturu», «1869-cu ildən milli məhsul» adlı monoqrafiyalar xüsusi əhəmiyyətə malik olmuş, böyük maraqla qarşılanmışdır.

Saymon Kuznets 1949-cu ildə Sosial elmlər sahəsində tədqiqatlar üzrə Sovetdə iqtisadi artım üzrə komitənin rəhbəri olmuş və müxtəlif ölkələr üçün müəyyən dövr ərzində milli gelirin artımının müqayisəli tədqiqi layihəsinə rəhbərlik etməyə başlamışdır.

Xarici müəlliflərden biri Saymon Kuznetsin bu Sovetdəki fəaliyyətini belə təsvir etmişdir: «Iqtisadi artım mexanizmini təcəssüm etdirən formal model əvvəzinə o, müxtəlif ölkələr üçün onların iqtisadi artımını müəyyənleşdirən eyni amilləri emprik məlumatlar əsasında açıqlamaq, onlardan hər birinin əhəmiyyətini və onların daxili qarışılıqlı əlaqəsini müəyyənleşdirmək məsələsini qoymuşdur. Bu layihənin

həyata keçirilməsində Kuznetsə çalışdığı sovetin, eləcə də onun 1954-cü ildən 1960-ci ilə qədər professoru olduğu Con Hopkins Universitetinin və 1960-ci ildə professoru olduğu Harvard Universitetinin aspirantları və tədqiqatçılar qrupu kömək etmişdi.

Saymon Kuznets müxtəlif beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsində aktiv şəkildə iştirak etmişdir. Belə ki, o, 1953-1963-cü illərdə İsrailin iqtisadi inkişafı üzrə Falk layihəsinin, 1961-1970-ci illərdə Sosial elmlər sahəsində tədqiqatlar üzrə Sovet çərçivəsində Çin inqisadiyyatı komitesinin sədri, 1963-cü ildə Moris Falkin iqtisadi Tədqiqatlar İnstitutunun fəxri rəhbəri olmuşdur.

1954-cü ildə Amerika Iqtisadi Assosiasiyanın, 1949-cu ildə Amerika Statistika Assosiasiyanın prezidenti olmuş, Tarix üzrə Assosiasiyanın, Ekonometrika Cəmiyyətinin, Beynəlxalq Statistika Institutunun, Kral Statistik Cəmiyyətin, Britaniya Elmlər Akademiyasının, Amerika Fəlsəfə Cəmiyyətinin, İsvəç Kral Elmlər Akademiyasının fəxri üzvü və üzvü seçilmiş, Harvard, Princeton, Pensilvaniya və digər bu kimi universitetlərin fəxri alimlik dərəcəsinə malik olmuşdur.

Saymon Kuznets 1971-ci ildə «iqtisadi artımın tədqiqinə, onun iqtisadi və sosial struktur kimi, inkişaf prosesində yeni və daha ətraflı başa düşülməsinə getirib çıxaran ətraflı təhlilinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı ilə təltif edilmişdir.

Təqdimetmə mərasimi üçün hazırlanmış Nobel Komitəsinin press-relizində yazılımışdır: «Kuznets həmişə əsasən sosial dəyişikliklər prosesinə aydınlıq vermək üçün əhəmiyyətə malik iqtisadi artımın əhəmiyyətə müəyyənleşdirilməsinə istiqamət götürmüştür. O, böyük statistik materialı o qədər dərin və ətraflı təhlil etmişdir ki, bu, iqtisadi artım probleminə tamamilə yeni işıq vermiş və yeni düşünəcək formalaşdırılmışdır».

Nobel laureati 9 iyul 1985-ci ildə Massachusetts ştatında vəfat etmişdir. O, vəfat etdiyi vaxt övladları – qızı Yudfil və oğlu Pol Kuznetsler Indiana Universitetində dərs deyirdilər.

CON HİKS

Con Hicks 8 aprel 1904-cü ildə Böyük Britaniyada anadan olmuşdur. 1917-1922-ci illerde «Klifton-kollec»də oxumuş, buradakı təhsilini başa vurduqdan sonra bir il London İqtisadiyyat Məktəbində müvəqqəti mühazirə kursu keçmişdir. Təhsilinin ilk illerində əvvəl əməyin iqtisadiyyatı üzrə ixtisaslaşmış, sonra isə iqtisadi nəzəriyyəni öyrənməyə başlamışdır.

Ariq maşhur iqtisadçılarından biri olduğu zaman o, bildirmişdir ki, onun iqtisadi tədqiqatlarla, iqtisad elmine marağında XIX əsrin fransız iqtisadçısı Leon Valrasın ümumi tarazlıq nəzəriyyəsinin və XIX əsrin Italya iqtisadçısı Vilfredo Paretonun rifahın iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin böyük rolü olmuş, makroiqtisadiyyatla tanışlığı isə Fridrix fon Hayekin və Layonl Robbinsin elmi əsərlərini oxuyarkən olmuşdur.

Iqtisadçı 1935-ci ildə Kembricdə fəaliyyət göstərən «Honbill-ənd-Kiss-kollec»də çalışmağa başlamış və həmin ildə Ursul Vebbla ailə qurmuşdur. Onun həyat yoldaşı da iqtisadçı olmuş və onlar birlikdə iqtisadi siyaset problemleri ilə bağlı elmi tədqiqatlar aparmışlar, bir sıra elmi əsərlər nəşr etdirmişlər.

O, 1939-cu ildən 1946-ci ilə qədər Manchester Universitetində iqtisadiyyat professoru, 1946-ci ildə Oksforddakı «Naffild-kollec»in əməkdaşı olmuş, 1952-ci ildən 1965-ci ilə qədər Oksford Universi-

tetində siyasi iqtisadiyyat üzrə professor vəzifasında çalışmışdır. 1965-ci ildə istefaya getdikdən sonra isə o, Oksfordda fəaliyyət göstərən «Ol-Souls-kollec»in fəxri professoru olmuşdur.

Con Hicks 1972-ci ildə həmkarı Kennet Errou ilə birlikdə «ümumi tarazlıq və rifah nəzəriyyəsinə elmi zenginlik getirdiyinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Bundan başqa o, çoxlu fəxli ad ve digər mükafatlar da almışdır.

İngilis iqtisadçısı Con Hicks Britaniya Elmlər Akademiyasının, İsvə Kral Elmlər Akademiyasının, İtalya Milli Elmlər Akademiyasının və Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının üzvü seçilmiş, 1960-ci ildən 1962-ci ilə qədər Kral İqtisadi Cəmiyyətinin prezidenti olmuşdur.

Əmək haqqı nəzəriyyəsi sahəsində apardığı tədqiqatların nəticəsində, o, iqtisad elmine bir sıra fundamental yeniliklər getirmişdir. Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Birincisi o, istehsalatın əsas substitusiyanın elastikliyini müəyyən etmiş və belə bir qənaətə gelmişdir ki, əger elastiklik sıfırı berabərdirse, bu halda heç bir dəyişiklik mümkün deyil, əksinə, o sonsuzluqla ifadə edilirse, onda hər iki amil bir-biri ilə tam qarşılıqlı əlaqəli olaraq dəyişkəndir. Ikincisi isə o, göstərimiştir ki, elastikliyin bu amili menfəətin və iqtisadi artımın paylanması haqda məsələyə dair düz münasibətə malikdir. Məsələn, marksistlər adətən ona əsaslanırlar ki, müasir sənaye təsərrüfatı üçün xarakterik texniki tərəqqi milli gelirde əməyin payının azalmasına getirib çıxaraçaq. Əslində isə bu fərziyyə yalnız əməyin və kapitalın substitusiyasının elastikliyi vahiddən az olduqda düzgün olur. Həqiqətdə isə son yüz ildə əməyin payı daimi olandan çox və ya az olub ki, bu da vahidə bərabər substitutisiya elastikliyinin uzunmüddəlli miqdarına uyğun gelir... Iqtisadçı bu məsələləri 1932-ci ildə nəşr olunmuş «Əmək haqqı nəzəriyyəsi» adlı kitabında təhlil etmişdi.»

Iqtisadçı alimin 1935-1938-ci illər ərzində yazmış olduğu və 1939-cu ildə işq üzü görmüş «Dəyer və Kapital» əsəri iqtisadi tsiki nəzəriyyəsi ilə ümumi tarazlıq nəzəriyyəsi arasındakı başlıca ziddiyətlərin aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Bir sıra iqtisadçılar bu əsəri Pol Samuelsonun «İqtisadi təhlilin əsasları» adlı əsərinin daha erkən çıxmış Britaniya variantı kimi qiymətləndirmişlər.

Istehlakçıların və istehsalçıların davranışları, həmin davranışların nəticələri ilə bağlı təhlil aparan müəllif bu kitabında belə bir fərziyyə irali sürmüştür ki, malların qiymətində baş verən dəyişikliklər həmişə mənfi olan «substitusiyalı» və həm mənfi, həm də müsbət olə bilən «gelirli» təsir göstərir.

Con Hiks bu meşhur elmi eserinde emek tutumu, emeyin neticesi, azad ticaret siyaseti ile bağlı maraqlı təhlil aparmış ve təkliflər irələsmişdir.

Bu əsərində təqdim etdiyi «kompensasiya prinsipi» nəzəriyyəsi Samuelson və digər bir sıra iqtisadçılar tərəfindən təqnid də edilmişdir. Təqnidə səbəb isə iqtisadçının paylanması problemlərinə diqət yönəltməməsi olmuşdur.

Xarici müəlliflərdən biri yazır: «Con Hiksin «Dəyər və kapital» kitabının iqtisadi nəzəriyyəye daxil etdiyi yeniliklərdən biri ümumi tarazlıq modellərinde dinamik sabitliyə yeni münasibətdən ibarət idi. İqtisadçı bu sahədə balanslaşmamış iqtisadi sistemin balanslaşmış veziyətə qayida bilecəyi şərtləri müəyyənəşdirməyə cəhd etmişdir. Baxmayaraq ki, bu şərtlər sonralar Samuelsonun göstərdiyi kimi dinamiki sabitlik üçün ne kifayət, nə də zəruri deyildir, onların qiymətliliyi axırdı Jerar Debre və Kennet Errounun tədqiqatları ilə sübüt edilmişdir. Hiksin dinamiki konsepsiyanının başlıca anlayışlarından biri olan «müvəqqəti tarazlıq» hazırda nəzəri makroiqtisadiyyatda geniş şəkildə istifadə olunur. Ümumilikdə onun iqtisadi təhlilə getirdiyi yeniliyin əsas hissəsi özünün təhlil metodları ilə, məsələn, müqayiseli statistikadan istifadə və dinamiki təhlilin iqtisadi artımın və ticaret dövriyyəsinin öyrənilməsinə tətbiqi ilə bağlıdır.»

XX əsrin 30-cu illərinin sonlarında başlayan keynsçılık inqilabında da Con Hiksin müstəsna iştirakı olmuşdur. Bu baxımdan onun 1937-ci ildə «Ekonometrika» jurnalında dərc olunmuş «Cənab Keyns və klassiklər» adlı məqaləsi iqtisad elminin ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur. Bu onun Con Meynard Keynsin «Məşgulluğu, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi» adlı meşhur kitabına yazardığı iki resenziyadan biri idi.

Con Hiks qeyd edilən məqaləsində makroiqtisadi təhlilə mühüm elmi zənginlik getirmiştir. O, özünün «Kapital qoyuluşu üçün emanat – pul bazarı (KƏ-PB)» adı altında meşhur dioqrammasını təqdim etmişdir ki, burada PB əyrisi pula olan tələbat və pulların təklifi arasındakı bərabərlik veziyətinə uyğun gələn faiz normasının, KƏ əyrisi isə milli gəlirin bütün kombinasiyasını ifade etmiş, iki əyrinin kəsişməsi isə faiz normasının və milli gəlirin tarazlıq veziyətində olduğu nöqtəni göstərmüşdür.

Müəlliflərdən biri yazır: «Hiksin pullar və PB əyrisində meyletme haqda nəzəriyyəsi sonralar Ceyms Tobin tərəfindən işlənib hazırlanmış, sazişlər və qiymətləri kağızlar portfeli ilə müəyyən olunan pullara olan tələbat haqda müasir nəzəriyyəni qabaqlamışdır. Hiks eləcə də göstərmişdir.

müşərki, hökumət məsreflerinin müstəqil artımı KƏ əyrisinin yerini sağa doğru dəyişir ki, bu da milli gelirin artımını göstərir, eləcə də PB əyrisinin düz olduğu hallar istisna olmaqla (bu hallar keynsçiliyin «satılma təlesi» kimi tanınır), faiz tarifi artır. Bir çox keynsçilərin təklifləri «satılma təlesi» ilə 30-cu illərin Böyük depressiya dövründə pul bazarlarının vəziyyətinin xarakterize edildiyini hesab edərək iddia edirdilər ki, ümumi telabatın stimullaşdırılması üçün xəzine siyasetindən istifadə edilmişdir.

Ümumiyyətlə, öten əsrin 50-ve 60-ci illərinin keynsçi makroiqtisadi təhliliндə çox şeýlərin Hiksin ideyalarının yalnız şəklinin dəyişdirilmiş forması olduğunu desək, şəxşirdilmiş olmaz. Bu onillikdə monetar vəsaitlərin effektivliyinin fiskallara qarşı qoyulduğu iqtisadi siyaset sahəsindəki mübahisələr adətən KƏ-PB dioqramı çərçivəsində aparılırdı. 70-ci illərin əvvəlində Hik dioqramı onun keçmiş tələbələrindən biri Robert Klouer də daxil olmaqla, bir sıra keynsçilər tərəfindən hücumun predmeti olmuşdur. Hiksin opponentleri təsdiq etmişdilər ki, KƏ-PB əyrləri mahiyyətəcə, Keyns nəzəriyyəsinin dinamiki və məhrum edilmiş tarazlıq təbiətini öz sabit və balanslaşdırılmış xüsusiyyəti ilə təhrif etmişdir.

Lakin əslində Hik özünün 1950-ci il ticaret dövriyyəsi nəzəriyyəsində qısamüddətli inkişafın, xüsusiət, investisiyanın ölçülərinin müəyyənəşdirilməsinə münasibətdə dinamiki təbiəti göstərmişdir. KƏ-PB dioqramı düzgün tətbiq edilirsə, o etibarlı vasitə olur. Təsərrüfatın inkişafı tarixçisi Piter Temin, məsələn, ondan ona görə istifadə etmişdi ki, Birleşmiş Ştatlarda Böyük depresiyənin səbəbərinin monetarist şəhri – pulların təklifinin kəskin dayışması – emprik sübutlarla – faiz tarifləri və milli gelir haqda məlumatlarla rədd edilir.

Öten əsrin 50-60-ci illərində Con Hiks və onun həyat yoldaşı Büyük Britaniya hökumətində iqtisadi məsəlehətçilər olmuşlar, vergi siyaseti məsələlərinə dair konsepsiyalar hazırlamışlar, Hindistan və Yamaykaya müstəqilliyin verilməsi ilə əlaqədə yaranmış iqtisadi problemlərin tənzimlənməsinə məsəlehətçi kimi köməklik göstərmişlər.

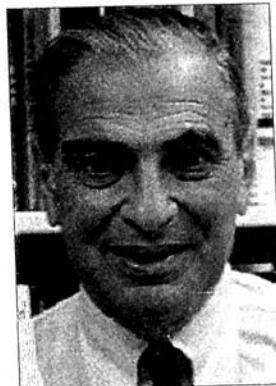
İngilis iqtisadçısının 1965-ci ildə nəşr olunmuş «Kapital və artım» adlı kitabı da xüsusi diqqətə layiq olmuşdur. Müəllif bu elmi əsərdə iqtisadi inkişafın sabit və optimal yollarının öyrənilməsi üçün müqayisəli dinamika anlayışından istifadə etmiş, özünün adlandırdığı kimi bazarların «tesbit edilmiş qiymətlər» və «uyğunlaşan qiymətlər» adlı konsepsiyasını irəli sürmüşdür.

Ədəbiyyatlarda yazılır: Con Hiks öz nəzəriyyələrini, iqtisadi həqiqətlərə yeni baxışlarını təklif edərək, bunları iqtisadi tarixin təhlilinə tətbiq etmişdir. Məsələn o, diqqəti iqtisadi artıma, həmçinin yeni

texnologiyaların paylanmasına əsasən hadisələrin ardıcılığına yönəltmiş, bu ideyanı «Kapital və zaman» kitabında açıqlamışdır. «İqtisadiyyatda səbəbilik» kitabında isə iqtisadi proseslərin ardıcılıq dinamikasını, iqtisadi ehtiyatlar və əxınlar arasındaki fərqi və iqtisadi dəyişikliklər arasında səbəbli asılılıqların açıklanması problemini tədqiq etmişdir.

Nobel mükafatının təqdimolunma mərasimində qeyd edilmişdir: «Con Hixsin «Dəyər və kapital» kitabı sağlam həyatı ümumi tarazlıq nəzəriyyəsində canlandırmışdır. Onun tarazlıq modeli sisteme qoşulmuş bərabərlilərə daha konkret xarakter vermiş və xaricdən daxil qoşulmuş impulsların təsiri altında sistem daxilində yaranan effektlərin öyrənilməsini mümkünələşdirmişdir».

Nobel laureati 20 may 1989-cu ildə vəfat etmişdir.

KENNET ERROU

Kennet Errou 23 avqust 1921-ci ildə ABŞ-da, Nyu-Yorkda anadan olmuşdur. «Nyu-York-Siti kollec»də oxumuş, 1940-ci ildə Kolumbiya Universitetinə daxil olaraq burada riyaziyyat ixtisası üzrə təhsil almağa başlamışdır. Lakin II Dünya müharibəsi onun təhsilinə mənfi təsir göstərmiş, yenice iqtisad elminin, riyazi statistikanı öyrənməye başladığı vaxt hərbi xidmətə çağrılmış və 1942-1946-ci illərdə ABŞ-in HHQ-dəki meteovidmetində zabit kimi xidmət keçməli olmuşdur.

Hərbi xidməti başa vurduqdan sonra 1946-1949-cu illərdə Kolumbiya Universitetində təhsilini davam etdirən Kennet Errou paralel olaraq Çikaço Universitetin nəzdində fəaliyyət göstərən İqtisadi tədqiqatlar üzrə Koulz Komissiyasında kiçik-tədqiqatçı və professorun assistenti kimi çalışmışdır. O, bu komissiyada sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçı Tyallinq Kupmans və bir çox başqa riyaziyyata meylli iqtisadçılarla işləmiş, burada özünün daha çox maraq dairəsində olan sahələr, xüsusilə tarazlığın və rifahın iqtisadiyyatı ilə bağlı tədqiqatlar aparmış, bu istiqamətdə riyazi programlaşdırmadan bəhrələnmişdir.

O, 1949-cu ildə Stenford Universitetində iqtisadiyyat üzrə professor assistenti kimi fəaliyyətə başlamış, sonralar isə burada iqtisadiyyat, statistika və əməliyyat tədqiqatları üzrə professor olmuşdur.

1968-ci ildən Harvard Universitetində müəllim kimi çalışan Kennet Errou 1979-cu ildən ele Harvard şəhərində fealiyyət göstərən Ceyms Brayan Konant Universitetində professor olmuş, 1980-ci ildə isə yenidən Stenford Universitetinə qayidaraq burada professorluq fealiyyətini davam etdirmişdir.

ABŞ iqtisadçısı özünün doktorluq disertasiyasını sosial seçim və fərdi dəyərlər mövzusuna hesr etmiş, bu elmi işində səmərəli, yaxud demokratik yol ilə fərdi üstünlüklerdən qruplu qərarların çıxarıla bilməsi şərtlərini müəyyənəşdirməyə cəhd etmişdir. O, bildirmişdir ki, fərdi üstünlükler və sosial seçim arasındaki əlaqəni yaradan, özünün adlandırdığı kimi «demokratik rifahın sosial funksiyası» aşağıdakı dörd tələbə uyğunlaşmalıdır:

1) Keçidliliyi:

-əgər sosial seçim olan A, B seçimindən üstündürse, B seçimi isə V seçimindən üstündürse, onda A seçimi V seçimindən üstündür;

2) Pareto effektliyi:

-cəmiyyətin bəzi üzvlərinin həyatını inkişaf etdirən və heç birinkini pisləşdirməyən digər reallaşdırılan alternativ varsa, onda alternativ qərar seçile biləz:

3) Diktaturanın olmaması:

4) -sosial seçim bir adam tərəfindən edilmir;

4) Yad alternativlərin müstəqilliliyi:

-A və B arasında seçim dəyişmir, əgər üçüncü, məntiqə mümkün, lakin həyata keçirilməyən V variantı daxil edilirse.

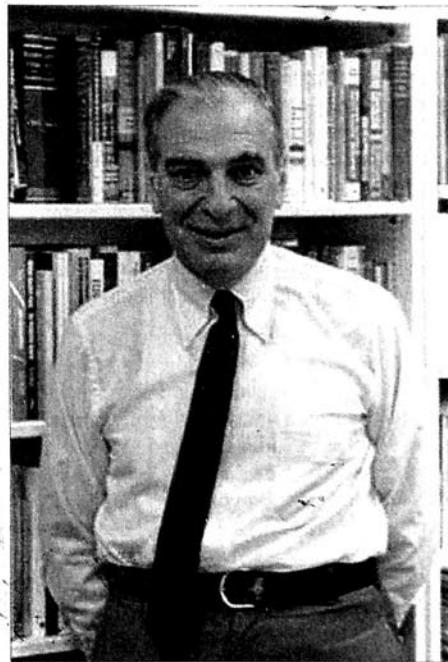
Iqtisadçı bildirmişdir ki, bu dörd şərt ziddiyət təşkil etdiyi üçün rifahın sosial sxemini heç biri bütün tələbatlara eyni zamanda uyğun gəle bilmez.

Xarici müəlliflərdən biri yazır: «Errounun «mümkünsüzlik nəzəriyəsi»nin sadə nümunəsi XVIII əsrde yaşamış məşhur fransız riyaziyyatçısının adı ilə adlandırılmış «Kondors paradoxu» kimi tanınır. O, çoxluq Prinsipi üzrə seçimlə bağlıdır - bu metod demokratik ictimaiyyətdə və kiçik qruplarda sosial seçimin geniş istifadə olunan metodudur. Fərz edək ki, seçkili vəzifəyə üç namizəd vardır: Adam (A), Smit (S) və Cons (C). Seçicilərdən üçdə biri onları bu ardıcılıqla seçmiş: A, S, C, digər üçdə biri - S, C, A, üçüncü bir üçdə biri isə - C, A, S seçimini etmişdir. Beləliklə eksariyyət S qarşısında A-ya, C qarşısında S-ye və sanki irrasional şəkildə A qarşısında C-yə üstünlük verir. Lakin bu Errounun şərtlərindən birincisi olan keçidliliyi pozur. Bununla Errou sanki sübut etmişdi və ya yenidən keşf etmişdi ki, ənənəvi anlamada demokratik qərarın qəbulu prinsip etibarı ilə mümkün deyil.»

Kennet Errounun qeyd edilən problemin tədqiqinə hesr olunmuş dissertasiyası tek iqtisadçı alimlərin yox, həm də siyasetçilərin, politoloqların geniş müzakire obyektiyinə çevrilmiş və onun müxtəlif mülahizələri ilə bağlı tənqidçilər də az olmayınsıdır.

ABŞ iqtisadçısının «Rifahın klassik iqtisadiyyatının baza teoremlərinin genişlənməsi» adlı elmi əsəri də böyük maraqla qarşılanmışdır. Müəllif bu elmi tədqiqat işində iqtisadi nəzəriyyənin müxtəlif istiqamətlərində araşdırımlar aparmış, öz elmi mülahizələrini eks etdirmişdir. Ədəbiyyatlarda bu barədə qeyd olunur: «O, yalnız tarazlığın rəqabəti bazar da Pareto effektli olduğunu deyil, həmçinin her hansı Pareto effektli paylanması bazar qüvvələri ilə həyata keçirilməsinin mümkün olduğunu göstərməsidir. Siyasetin aparılması ilə bağlı çətinliklər aydınlaşırdu: Gelirin tekrar paylanmasına cəhd edən hakimiyətlərə bazar mexanizminin fealiyyətinə bilavasitə müdaxilə etmək lazım deyil, bazar qüvvələrinə müstəqil hərəkət etmək imkanı verməklə, onlara tezliklə başqa vəsiyyətlərdən istifadə etmək lazımdır - məsələn, ümumi xarakterli vergilərdən, transfertlərdən və s.»

Iqtisadçı özünün elmi tədqiqat işlərindən birinde göstərmişdir ki, məhsulun ümumi buraxılışının artımı fonunda istehsalat daha səmərəli olur, çünki məhsul istehsalı artdıqca işçi qüvvəsinin təcrübəsi də yüksəlir. O, bildirmişdir ki, bazar iqtisadiyyatında bu sahədə yeniliklərin qeyri-kommersiya xüsusiyyətlərinin işləmələrinə və tədqiqatlarına vəsaitlərin qoyulmaması tendensiyası mövcuddur.

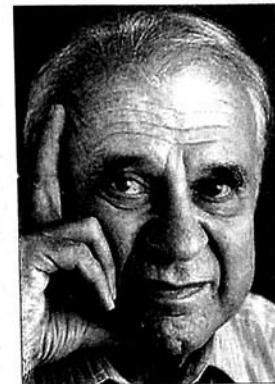
Kennet Errou dövlət investisiyaları ilə bağlı bir sıra problemlərin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Bundan başqa onun iqtisadi inkişaf və urbanizasiya böhranı, idarəetmə elminin problemləri, iqtisadi diskriminasiya məsələləri ilə bağlı araşdırımları da olmuşdur.

Onun müəllifi, yaxud müəlliflərindən biri olduğu «Sosial seçim və fərdi dəyərlər», «Rifahın klassik iqtisadiyyatının baza teoremlərinin genişlənməsi», «Ümumi rəqabəti təhliller», «Təcrübə vasitəsilə idrakın iqtisadi mənası», «Riskli qərarların qəbulu nəzəriyyəsi haqda ocerklər», «Dövlət investisiyaları, gelir norması və en optimal vergi siyaseti» adlı elmi əsərlər, məqalələr iqtisad elminə en dəyərli töhfələr olmuşdur.

Iqtisadçının elmi fəaliyyətinin xarakteri xüsusiyyətlərindən biri bu olmuşdur ki, onun elmi işləri hətta iqtisadçılar üçün başa düşülməyə çətinlik yaratmışdır, bu da məsələnin texniki tərefi ilə bağlı olmuşdur. Saymon Kuznets, Vasiliy Leontyev, Hunnar Myurdal və digər tanınmış, Nobel mükafatı almış iqtisadçılar sonraları elmi əsərlərde rast gəlinən bu kimi problemləri keskin təqnid etmişlər.

Kennet Errou 1972-ci ildə həmkarı Con Hiks ilə birlikdə «Ümumi tarazlıq və rifah nəzəriyyələrinə getirmiş olduğu elmi zənginliyə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mükafatın təqdimolunma mərasimində iqtisadçı demişdir: «... Rəqabət tarazlığı proseslarının modelleşdirilməsinə tərəfdar olmağımın mənbəyi ali riyaziyyatla məşğulluğum deyil, xidmətlərin ve malların miqdaları arasındakı tarazlığın necə əldə edilmesini başa düşmək cəhdimdir.»

O, Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika Fəlsəfə Cəmiyyətinin, Fin Elmlər Akademiyasının və Britaniya Elmlər Akademiyasının, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, Ekonometrika Cəmiyyətinin həqiqi üzvü seçilmişdir.

VASİLİY LEONTYEV

Vasiliy Leontyev 5 avqust 1906-ci ildə Sankt-Peterburq şəhərində anadan olmuşdur. Onun valideynleri Münhəndən bu şəhərə köçmüslər və atası burada universitet professoru olmuşdur.

Rusiyada baş verən vətəndaş müharibəsi və inqilablardan, həmçinin I Dünya müharibəsi Leontyevin təhsilinə də öz təsirini göstərməsidır. Belə ki, o, əsasən ev şəraitində təhsil almış və bu işdə ona anası yardımçı olmuşdur. O, yalnız iki il - inqilabdan sonra, yeni sovet məktəbində oxuya bilmışdır.

14 yaşında orta təhsilini başa vuran Vasiliy Leontyev 1921-ci ildə Petrograd Universitetinin ictimai elmlər şöbəsinə qəbul olmuş, 1925-ci ildə universiteti iqtisadiyyat ixtisası üzrə bitmiş və burada İqtisadi coğrafiya kafedrasında fəaliyyət göstərmişdir. Daha sonra, Almaniyaya gedən iqtisadçı buradakı Berlin Universitetində de üç il təhsil almış, iqtisadiyyat üzrə doktorluq dərəcəsinə yiyələnmişdir. Bundan sonra o, bir müddət Almaniyada fəaliyyət göstərən Dünya Təsərrüfatı İnstitutunda çalışmış, həmçinin bir il Çin hökumətinin dəmir yolu nazirliyində iqtisadiyyat üzrə məsləhətçi olmuşdur.

Vasiliy Leontyev 20-ci illərin sonunda tələb və təklifin elastikliyinin öyrənilməsi ilə məşğul olmuşdur. Bu istiqamətdə onun ilk tədqiqat obyekti keçmiş SSRİ-nin iqtisadiyyatı idi ki, bunun nəticəsini də o, rus

dilində yazdığını ve 1925-ci ildə dərc olunan «SSRİ-nin xalq təsərrüfatı balansı, Mərkəzi Statistika İdarəsinin işinin metodoloji təhlili» məqaləsində əks olunmuşdur. Leontyev məqalədə SSRİ xalq təsərrüfatının 1923-1924-ci illər üzrə təhlilini təqdim etmişdir.

Müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələrin təhlili ilə de məşgul olan Leontyev bu sahə ilə bağlı iqtisadçı-alimlərin diqqətini cəlb edən radikal fikirlər söyləmişdir. O, iqtisadi anlayışları yalnız müəyyən fikir formalasdırmaq funksiyası daşıdığını deyərək, bu anlayışların toplusuna iqtisadi nəzəriyyəni «kor nəzəriyyə» adlandırmışdır. İqtisadçı bildirmişdir ki, əsl iqtisadi nəzəriyyə elmi metodlar əsasında yaranmalıdır.

Bu istiqamətdə 1930-cu ildə başladığı tədqiqatlarını 1937-ci ildə yekunlaşdırın professor Vasiliy Leontyev nəticələri «Siyasi iqtisad üzrə rüblük jurnal»da dərc edilmiş «[Kor] nəzəri məsələlərlə məşğulluq. Neokembrik məktəbinin metodoloji təqnid» adlı məqaləsində təqdim etmişdir. İqtisadçıların böyük marağına səbəb olan bu idi ki, alim məqalədə Kembric məktəbinin banisi olmuş məşhur ingilis iqtisadçısı A. Marşalın metodologiyasını təhlil etmişdir.

O, 1931-ci ildə ABŞ-a köçməş ve bu ölkənin vətəndaşlığını qəbul edərək elmi tədqiqatlarını burada davam etdirməyə başlamışdır. Bu ölkəyə gəlmesinə səbəb iqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büronun rəhbəri U. Mitçellin dəvəti olmuşdur. Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Bu vaxta qədər o, artıq məşhur məqalələrin müəllifi idi ve iqtisadiyyatda geniş maraq dairəsinə malik riyazi və statistik metodları uğurla tətbiq edən nəzəriyyəçi reputasiyası qazanmışdı. Tələb və təklifin elastikiyi, eyni fərsizlik, sənaye konsentrasiyası kimi quruluşların empirik materialıllar ilə doldurulması ideyası onun əsas maraq dairəsində idi.»

Vasiliy Leontyev 1932-ci ildə məşhur Harvard Universitetində dərs deməyə başlamış, sonralar burada olduqca alverişli elmi mühitin olduğunu söyləmişdir. Bəlkə də, bu səbəbdəndir ki, onun novator tədqiqatları öz başlanğıcını Harvarddan, 1933-cü ildə götürmüştür.

Iqtisadçı professor bu universitetdə «İqtisadi tədqiqatların Harvard ləyihiyi» adlı tədqiqat qrupu yaratmış və 1937-ci ildə, bu kollektiv dağılına qədər ona rəhbərlik etmişdir. Bu yaradıcı qrup Leontyevin müəllifi olduğu «xərclər-buraxılış metodu»nun təhlili sahəsində ciddi bir tədqiqat mərkəzi kimi məşhurlaşmışdır.

Uzun illər Harvard Universitetinin professoru olan Vasiliy Leontyev 1953-cü ildən 1975-ci ildə qədər Henri Li adına Siyasi iqtisad kafedrasının müdürü olmuşdur. 1975-ci ildən isə Nyu-York Universitetində işləməyə başlamış və bir müddət keçidkən sonra burada iqtisadi

sadi təhlil institutunu yaradaraq, 1986-ci ilə qədər ona rəhbərlik etmişdir.

Onun ilk elmi tədqiqat işlərinin nəticəsi «xərclər-buraxılış metodu»nun təqdimini olmuş və alimin təklif etdiyi bu metodun praktikada tətbiqi ciddi maneələrlə üzülmüşdür. Belə maneədən biri ilk növbədə elektron hesablama texnikasının imkanlarının zəifliyi idi. Xeyli müddət keçidkən sonra, kompüterlərin gücünün artdığı şəraitdə Vasiliy Leontyevin bir çox elmi işləri öz əhəmiyyətini göstərməye başlamışdır. Programçılar bu barədə qeyd etmişlər: «Leontyevin tımsalında statistiklərin və ekonometriklərin tərəfindən onların artan imkanlarına tələbat, öz növbəsində, elektronçuları da, programçıları da ireli aparır-

di». «Xərclər-buraxılış metodu» nəzəriyyəsi müəllifi Vasiliy Leontyevə çox şöhrət getirdi, hətta ona iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatını da bu tədqiqatı qazandırdı. O, 1973-cü ildə iqtisadi-riyazi balans metodunu işləyib hazırladığına, «xərclər-buraxılış metodu»nun inkişafına və onun vacib iqtisadi problemlərə tətbiq edilməsinə görə bu ali mükafatla təltif olundu.

Laureat söyləmişdir ki, onun bu istiqamətdəki tədqiqatının nəzəri əsası iqtisadi tarazlığın ümumi prinsipləri olub ki, bu prinsiplərin de formalasdırıcısı məşhur iqtisadçı və riyaziyyatçı Leon Valras olmuşdur.

«Xərclər-buraxılış» nəzəriyyəsinin cəbri tərəfi xətti tanlıklə sistemine uyğunlaşdırılmışdı ki, burada parametrləri məhsul istehsalına olan xərclərin əmsalları təşkil edirdi. Müəllif göstərmişdir ki, iqtisadi sektorlar arasında əlaqəni göstərən əmsallar statistik qiymətləndirilə bilər. Yeni onlar lazımı qədər mükəmməldirlər və onları proqnozlaşdırmaq mümkündür.

Vasiliy Leontyevin 1941-ci ildə «Amerika iqtisadiyyatının struktur, 1919-1929-cu illər» adlı monoqrafiyası nəşr edilmişdir. Müəllif öz monoqrafiyasında ABŞ iqtisadiyyatının 41 müxtəlif sahəsi üçün sahəlerarası balansdan və 10 irileşdirilmiş(ümmüümiləşdirilmiş) sektorlara üçün Leontyev matrisində ibarət model göstərmişdir. Elmi tətqiqat işində iqtisadi təhlilin yeni metodlarının imkanları, eyni zamanda əsas problemləri, xüsusilə de sabitlik və texnoloji əmsalların dəyişkənliliyi problemi öyrənilmişdir.

Bu elmi tədqiqat işindən sonra, ele həmin ildə o, senayelerarası axının 41 ölçülü cədvəlini tərtib etmiş və bunun əsasında ümumi məhsulun buraxılış həcmini müəyyən etmişdir.

Professorun bu tədqiqatlarının yekun nəticəsi «1919-1939-cu illərdə Amerika iqtisadiyyatının strukturu: tarazlıq təhlilinin empirik ifa-

dəsi» və «Amerika iqtisadiyyatının strukturunun tədqiqi» adlı kitablarında öz əksini tapmışdır.

Leontyevin ABŞ iqtisadiyyatı ilə bağlı irəli sürdürüyü ikinci mühüm mülahizəsi barədə rus iqtisadçılarından biri yazar: «İqtisadçının tədqiqatlarının ən böyük nəticələrindən biri də «paradoks» və ya «Leontyev effektii» oldu. Hekşer-Ulin nəzəriyyəsini (ikifaktorlu modelini) emprik yoxlanışa tətbiq etmək isteyirdi ki, Leontyev ABŞ-in xarici ticarət strukturunu analiz etmiş oldu və belə bir nəticəyə gəldi ki, neoklassik nəzəriyyənin tamam əksi olan ABŞ kimi kapitalist, varlı ölkə əlavə əmək sərfi tələb edən məhsulu (xammal və yarımfabrikatlar) ixrac, əvəzine isə dəyərli malları (hazır məhsulu) idxlərdir. Yəni ABŞ-da investisiya təbəqəsinin güclü və əmək haqqının yüksək olmasına baxmayaraq, onlar mal idxlər, əmək ixrac edirlər. Leontyev görünən parodoksun aradan qaldırılması üçün konseptual istiqamət təklif etdi. Onlardan birincisi Amerika işçilərinin ixtisaslaşdırılmış əməyini özüne daxil edən «kapital» anlayışının təsvir edilməsinə əsaslanır. Bu yolla ABŞ-dan gətirilən, zəhmət tələb edən mallar dəyərli mallara çevirilir. Ikincisi isə ona əsaslanır ki, istehsal prosesi zamanı kapital başqa amillərlə də – əkinə yararlı torpaqla, su ehtiyatları və s. ilə dəyişdirilə bilər. Deməli ABŞ-a idxlə olunan mallar ABŞ-da dəyərli mallar, ancaq başqa ölkələrdə isə ehtiyat yönümlü olarlar...»

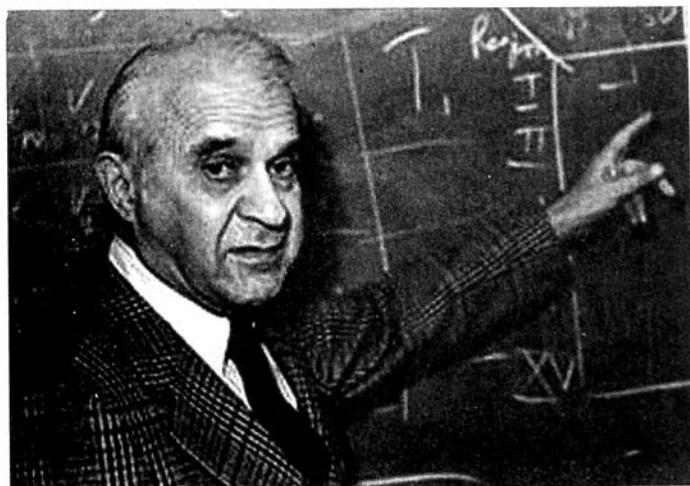
Leontyevin metodу özünün praktiki tətbiqini 40-ci illərin sonu, 50-ci illərin əvvəlində, hesablama texnikasının inkişafından sonra tapdı. Belə ki, müharibədən sonra ABŞ iqtisadiyyatında struktur dəyişiklərinin həyata keçirilməsi, müharibə ilə əlaqədar formallaşmış mexanizmin yenisi ilə əvəz olunması zəruri məsələ kimi qarşıda dururdu. Belə bir məqamda iqtisadçının özünün de yaxından iştirakı ilə məşhur Leontyev metodу ABŞ iqtisadiyyatına tətbiq olunmağa başlandı.

Onun «xərclər-buraxılış metodu» üzrə şahmat balansları ABŞ iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri üzrə hazırlanı və bu cür balansların tərtib edilməsi müxtəlif qurumlarda standart əməliyyat xarakteri aldı. Məsələn, ABŞ-in Ticarət Nazirliyində hər beş ildən bir bu cür «Leontyev matrisi» balansları tərtib edildi.

Hətta iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd edilir ki, Dünya Bankı və dünyanın müxtəlif ölkələrinin, o cümlədən SSRİ-nin də hökumətləri Leontyevin metodunu əsas bùcə siyaseti və iqtisadi planlaşdırma metodu kimi istifadə etmişlər, bir çox ölkələrin milli hesabat sistemlərinin əsasında məhz bu metod durmuşdur.

Öz elmi tədqiqatları ilə dünya şöhrəti qazanmış Vasiliy Leontyevin vaxtıla, 1959-cu ildə, ilk dəfə ABŞ-dan SSRİ-yə səfər etməsi böyük rezonansa səbəb olmuşdur. Bu haqda, onu səfərdə müşaiyət etmiş rus iqtisadçılarından biri yazar: «O zaman xarici iqtisadçı-alimlərin SSRİ-yə səfəri çox nadir hadisə idi. Guman edildi ki, Leontyevin dəvət olunması məsəlesi yüksək səviyyədə müzakirə olunmuş və həll edilmişdi. Hökumət işçiləri bu səfərdən səmərə əldə etməyi nəzərdə tutmuşdular. Yəqin ki, bunun arxasında siyaset durdurdu, cünki bu səfər Xuruşovun Amerikaya səfərinə hazırlıqla üst-üstə düşündü. Hansı ki, səfər sovet liderinin Amerika prezidenti Eyzenhauerlə qısa dostluğun ilə, qarğıdalı məsəlesi ilə, ABŞ həmkarlar liderleri ilə mübahisa ilə yadda qalmışdı... Leontyev heç bir manada siyasi figur deyildi, lakin onun özünün şəxsiyyəti hər iki millətlərin əlaqəsini temsil edirdi, elmi nailiyyətləri isə beynəlxalq əməkdaşlıq üçün lazım olara bilərdi.

O, Dünya İqtisadiyyatı və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda mühəzirələr oxuyurdu. İnstitutun müvəqqəti binasındaki kiçik və narahat zal ağızına qədər dolu olurdu. Leontyev adlı maşhur və əcnəbi

şəxsin çıxışı yeni faktor olsa da, insanları buraya cəlb edən onun rus olması və rus dilində danışmağa hazırlaşması idi. Leontyev gözəl, yumşaq, bir az qəribə təsir bağışlayan insan idi. O, alışılmamış şəraitdə özünü sərbəst və adı aparirdi. Onun rus dilində danışığı səlist və intellektual idi. Öz metodunun mahiyyəti və onun perspektivləri haqda danışırı...».

Sovet elminin bir çox tanınmış nümayəndələri bildirmişlər ki, 50-60-ci illərdə sovet iqtisadi elmindəki ümumi sağlamlaşma və canlanma onunla əlaqədar idi ki, aparıcı qərb alımlarının, o cümlədən, Vasiliy Leontyevin elmi işləri rus dilinə çevrilmişdir. Bir sıra elmi araşdırmalarda istinad mənbəyi olmuşdur.

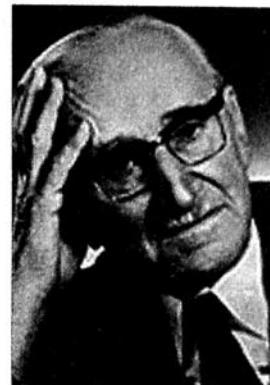
Vasiliy Leontyev bir sıra digər həmkarları ilə birlikdə 1997-ci iln əvvəlində Rusiya hökumətinə iqtisadi İslahatlarla bağlı tövsiyyələrdən ibarət açıq məktub ünvanlamışdır.

Professorun elmi tədqiqatları, iqtisadiyyat elmine getirmiş olduğu zənginlik yüksək qiymətini almışdır. Beynəlxalq ensiklopediyalarda onun iqtisadi nəzəriyyəye verdiyi töhfə Adam Smit və Con Meynard Keynsin oynadığı rol ilə eyniləşdirilmişdir.

Vasiliy Leontyev Nobel mükafatından başqa, Piza Universitetinin (İtaliya) ordeni ilə, Fəxri legion ordeni (Fransa) ilə, Fransız İncəsənət və Ədəbiyyat Ordeni ilə təltif olunmuşdur.

O, Paris, Pensilvaniya, Brüssel, Lankaster, York, Tuluz, Budapest universitetlərinin, Ekonometrik Cəmiyyətin (1954-cü ildə prezidenti), Amerika İqtisadi Assosiasiyanın (1970-ci ildə prezidenti olmuşdur), Amerika Fəlsəfe Cəmiyyətinin, Kral Statistik Cəmiyyətinin (B.Britaniya), Yapon İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzinin, Fransa İnstitutunun üzvü olmuş, çoxlu sayıda universitetlərin fəxri alimlik dərəcələrinə layiq görülmüşdür.

Nobel laureati 7 fevral 1999-cu ildə Nyu-Yorkda vəfat etmişdir.

FRİDRİX FON HAYEK

Fridrix fon Hayek 8 may 1899-cu ildə Vyana şəhərində anadan olmuşdur. 1917-ci ildə, I Dünya müharibəsi davam edən zaman hərbi xidmətə getmiş, Avstriya hərbi qüvvələri sırasında İtaliya cəbhəsində artilleriya zabiti kimi xidmət keçmişdir. 1918-ci ildə müharibə başa çatdıqdan sonra vətənə qaydıraraq Vyana Universitetinə daxil olmuş və burada hüquq, iqtisadiyyat, fəlsəfə, psixologiya elmlərini öyrənməyə başlamışdır. Onun babası bu universitetin professoru və Mərkəzi Statistika İdaresinin rəhbəri vəzifəsində çalışmışdır. Sonralar Fridrix fon Hayek söyləmişdir ki, iqtisadi yönümlü elmlərə marağında onun babası müstəsna rol oynamışdır.

O, tələbə vaxtlarında sosializm və millətçilik ideyalarının qatı əleyhdarı kimi tanınmış, Vyana Universitetində fealiyyət göstərən Demokratik Tələbələr Assosiasiyanın əsas təşkilatçılarından olmuşdur.

1921-ci ildə Vyana Universitetində dissertasiya müdafiə edərək hüquq elmləri doktoru dərəcəsi alan Fridrix fon Hayek həmin illərdə Avstriya iqtisadçısı Lüdviq fon Mizesin rəhbərlik etdiyi Hərbi İddiaların Tənzimlənməsinin Avstriya Bürosunda da çalışmışdır. Bununla yanaşı Vyana Universitetində elmi fealiyyətini davam etdirərək 1923-cü ildə həm də iqtisadiyyat üzrə doktorluq dərəcəsinə yiyələnmişdir.

O, 1923-cü ilde ABŞ-a gelmış, bir il Nyu-York Universitetində çalışmış və Kolumbiya Universitetində tanınmış iqtisadçılar Uesli Mitçellin və Con Klarkın iqtisadi silsilə haqda mühazirelerinde dinleyici kimi iştirak etmişdir. Burada «Biznes analiz» jurnalı üçün statistik məlumatlar toplamışdır.

Iqtisadçı 1924-cü ilde Avstriyada dövlət xidmətinə keçmiş, cari iqtisadi problemlər üzrə diskussiyalar aparmaq üçün ayda bir neç dəfə görüşən məşhur iqtisadçı və filosofların seçilmiş qrupuna daxil olmuşdur. Həmin illərdə o, ABŞ-da keçirilmiş iqtisadi silsilələrə dair empirik tədqiqatların aktiv iştirakçı kimi öz ölkəsinin hökuməti qarşısında bu kimi tətqiqatların aparılması üçün institutun yaradılması məsələsini qaldırmış və 1927-ci ilde buna nail olmuşdur. 1931-ci ilə qədər həmin institutu rəhbərlik etmişdir.

Iqtisadçının bibliografiyasında bunlar qeyd olunur: «1920-ci illərdə Hayek ticarət silsiləsi, monetar nəzəriyyə və iqtisadi siyaset haqda çoxlu sayda elmi məqalələrin müəllifi olmuşdur. O, 1929-cu ilde Vyana Universitetində mühazirələrə başlamış, həmçinin 1930-cu ilde London Iqtisadiyyat Məktəbində dörd məruza oxumuşdur. Məhz növbəti ilde «Qiymətlər və istehsal» adlı toplu şəklində nəşr edilmiş bu məruzələr Hayekin London Iqtisadiyyat Məktəbinin professoru olması üçün həlledici rol oynadı. O, burada iqtisadiyyat və statistika üzrə professor vəzifəsində çalışmışdır».

1950-ci ilde London Iqtisadiyyat Məktəbində tutduğu professor vəzifəsində istefaya gedən Fridrix fon Hayek həmin ilde Çikaqo Universitetinin sosial elmlər və əxlaq üzrə professoru vəzifəsində çalışmaq üçün dəvəti qəbul edərək 1962-ci ilə qədər burada fəaliyyət göstərmişdir. Bu universitetdə iqtisadçıların seminarını da təşkil etmiş, hansı ki, bu seminarda sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçılar Corc Stiqler və Miton Fridman da var idi. Məhz burada çalışdığı illərdə o, içtimai düşüncə, hüquq nəzəriyyəsi, elmi metodologiya tarixi, psixologiya və digər bu kimi sahələr üzrə çoxlu sayda kitablar yazmışdır. Iqtisadçı-professor 1963-cü ilde Almaniyyaya gələrək, burada Freyburg Universitetində iqtisadi siyaset üzrə professor kimi çalışmağa başlamış, 1968-ci ilde isə təqaüdə çıxaraq Zalsburq Universitetinə keçmiş və tədqiqatlarını 9 il burada davam etdirmişdir. 1977-ci ilde Freyburg Universitetinə qayıdan tədqiqatçı öz karyerasını sona qədər bu elm mərkəzi ilə bağlaşmışdır.

Avstriya iqtisadçısı Fridrix fon Hayek 1974-cü ilde həmkarı Gunnar Myurdal ilə birlikdə «pul və iqtisadi tərəddüdlər nəzəriyyəsi üzrə gördüyü əsas işlərə və iqtisadi, sosial, institusional hadisələrin qarşılıqlı

asiiliğinin darin təhlilinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüş, çoxlu sayıda digər mükafatlarla da təltif olunmuşdur.

O, Britaniya Elmlər Akademiyasının, Avstriya Elmlər Akademiyasının, Argentina İqtisadiyyat Elmləri Akademiyasının üzvü olmuş, çoxlu sayıda fəxri elmi deracələr və adlar almışdır.

Iqtisadçının elmi karyerasında daha yadda qalan məqamlardan biri məşhur ingilis iqtisadçısı Con Meynard Keyns ilə aralarında yaranmış keskin polemika olmuşdur. Belə ki, 1930-cu ilde Keynsin «Pul haqda traktat» adlı əsəri nəşr olunduqdan sonra Fridrix fon Hayek bu işe resenziya yazmış və o «İqtisadiyyat» jurnalında dərc olunmuşdur. Keyns isə öz növbəsində buna cavab olaraq, İtalyalı iqtisadçı Pyero Sroffdan Hayekin «Qiymətlər və istehsalat» kitabına özünün redakte etmiş olduğu resenziyanı çapa hazırlamağı xahiş etmiş və bu «Ekonomic journal»da dərc olunmuşdur. Neticəde bu qələm mübarizəsi daha da güclənmiş, uzun və əsəbi xarekter almışdır.

Müəlliflərdən biri Avstriya iqtisadçısının elmi fəaliyyəti, həmçinin keynsçılər ziddiyətli fikirləri barədə yazır: «Onun ticarət silsiləsi nəzəriyyəsi mahiyətəcə kapitalın Avstriya nəzəriyyəsinə əsaslanır. Hayekə görə kapitalın yaranmasının tarzlı strukturu vardır. İqtisadi qalxma dövründə kredit ekspensiyasına səbəb olmuş icbari qənaət baş verir. Bu isə arzu olunan ölçülərdən yuxarı kapital ehtiyatlarının artımına getirib çıxarır. Kapitalın həddən artıq toplanması isə gec ya tez könülü qənaətlərə müqayisədə böhrana getirib çıxarır. Hayekin konsepsiyası Milton Fridmanın verdiyi Büyük depresiyənin monetar izahını qabaqcada özündə birləşdirmişdi.

O, eyni zamanda israr edirdi ki, depressiyaya sehv iqtisadi siyasetlə ahəngdə həddən artıq istehlak xasdır, böyük işsizliyin yaranmasına səbəb Keynsin israr etdiyi kimi ümumi tələbata uyğun istehlak deyil, nisbi qiymətlərin əyriliyidir. Onun fikrinə görə, bu əyrilər öz növbəsində bütün iqtisadiyyat miqyasında işçi qüvvəsinin teklifi və tələbi arasında disbalansa getirib çıxaran pulların təklifindəki göznlilikməz dəyişikliklərə görə yaranmışdır. O, göstərmişdi ki, belə bazar mexanizmi bu balanslaşmamı düzəldə və sistemi tarazlıq vəziyyətinə qaytara bilər, hökumətin eksponsionist və interventionist siyaseti isə zəruri və ya məhsuldar deyildir.

Müşahidəçilərin böyük hissəsinin bu mübahisənin keynsçılərin xeyrinə bitdiyini düşünmələrinə baxmayaraq, Hayekin nəzəriyyələri makroiqtisadiyyatın ötən əsrin 60-ci illərindəki inkişafı üçün mayak rolu oynamışdır. Məsələn, o, hesab edirdi ki, eksponsionist fiskal və monetar siyaset qısamüddətli planda ümumi istehsalatın genişlənməsinə getirib çıxara bilər. Lakin onun nisbi qiymətlərə təsirinə görə

sonda həm işsizliyin, həm də inflasiyanın artması baş verəcəkdir. Bu nəticə Fridmanın işsizliyin «təbii norması» haqda nəzəriyyəsini qabaqlamış və 70-ci illərin «staqfilyasiyاسının» dəqiq təsvirini təcəssüm etdirmiştir.»

Fridrix fon Hayekin 1941-ci ildə nəşr edilmiş «Kapitalın mükəmməl nəzəriyyəsi» adlı kitabı da elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur. Bu əsərində iqtisadçı kapitalı ətraflı şəkildə təhlil etmiş, ona müxtəlif təriflər vermişdir.

Öz yaradıcılığında sosialist ideyalarını, sosialist iqtisadiyyatını təqid edən iqtisadçının «Köləliyə doğru yol» adlı kitabı da məşhurluq qazanmışdır. Müəllif bu əsərində gəlinin bərabər bölüşdürülməsi kimi sosialist məqsədlərini və qiymətlər üzərində nezərətin təsisini kimi bazar münasibətlərinə müdaxilənin sosialist taktikasını qəbul edən demokratik hökumətələrin qəcəliz məhkumluqla totalitar rejimə çevirdiyini göstərmiş, totalitar dövlətdə tamamilə eyni şəkildə hər hansı rəqib bazar yaratmaq cəhdinin son nəticədə siyasi felakətə səbəb olacağını əsaslandırmış və bu fikrini belə etmişdir ki: «çünki bazarın əsasını təşkil edən seçim azadlığı avtokratik məqsədlər bir araya sığışmaz».

Professor Sovet İttifaqının 1956-ci ildə Macarıstanaya, 1968-ci ildə isə Çexoslovakiyaya güc tətbiq edərək daxil olmasını nifretlə qarşılaşmış və bunun təsiri altında özünün «Azadlıq konstitusiyası» və «Hüquq, qanunvericilik və azadlıq» adlı kitablarını nəşr etdirmiştir. Mehəz bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq o, ABŞ-a müxtəlif rəsmi davətlər almışdır.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «O zamanlar Hayeki onun keynsçılıyə qarşı müqaviməti monetar siyasi iqtisadiyyata doğru necə hərəkət keçirmişdir, o, sosializmin də siyasi iqtisadiyyatına diqqət yetirmişdi. Onun sosializmi təndiq etməsi kapitalizmin səmərəliliyi inamına deyil, mərkəzləşdirilmiş sosialist planlaşdırmasının tələb və təklifin seviyyələrindəki daimi tərəddüdlərə bazar mexanizmi kimi bu cür tez reaksiya verə bilməməsinə inandırmağa əsaslanırdı. Bundan başqa Hayekə görə sosializmdə istehlakçıların üstünlüyü və taraz qiymətlərin, malların sayının hesablanması üçün labüb kommersiya istehsalatı texnologiyası haqda informasiya yoxdur. Müstəqil bazarların başlıca üstünlüyü ondan ibarətdir ki, hər hansı digər sistemdəkine nisbətən daha az tutumlarla səmərəli iqtisadi qərar qəbul etmək məqsədi ilə istehlakçılar və firmalar üçün zəruri olan bütün informasiyani qiymətlər özündə birləşdirir. Burada hakimiyetlər də bazar nəticələrini təkmilləşdirə bilməzlər, «bazar uğursuzluğu» və ya «qeyri-mükəmməl rəqabət» anlayışları isə Hayekin nöqtəyi nəzərindən məntiqdən tam mərhumdur.»

Nobel laureati 1992-ci ildə Freyburqda vəfat etmişdir.

HUNNAR MYURDAL

Hunnar Myrdal 6 dekabr 1898-ci ildə İsveçdə anadan olmuşdur. 1919-cu ildə Stokholm Universitetinə daxil olmuş, 1923-cü ildə hüquqşunas ixtisası üzrə bakalavr dərəcəsi alaraq bir müddət bu ixtisas üzrə fəaliyyət göstərmişdir. Lakin bu peşədən razı qalmadığı üçün o, yenidən Stokholm Universitetinə qayidaraq burada tanınmış alımlar Kunut Wiksell və Qustav Kasselin rəhbərliyi altında iqtisadiyyat elmini öyrənmiş və iqtisadi tədqiqatlar aparmışdır. 1927-ci ildə burada doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş və siyasi iqtisad fənni üzrə müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır.

1925-1933-cü illərdə əsasən iqtisadi nəzəriyyə ilə məşğul olan iqtisadçı özünün «İqtisadi irəliliyələr şəraitində qiymətin yaranması» adlı doktorluq dissertasiyasında göstərməyə cəhd etmişdir ki, qeyri-müəyyən bazar şərtlərinin gözlenilməsi geləcəkdə makroiqtisadi şəraitdə şirkətlərin davranışına necə təsir göstərə bilər. Onun bu mülahizələri həmin vaxta qədər risk və qeyri-müəyyənlikla bağlı olan bir çox tədqiqatları arxada qoymuşdur.

1929-cu ildə Rokfeller Fondunun təqaüdüsü kimi ABŞ-a gelən Hunnar Myrdal buradan dünya iqtisadiyyatındaki Böyük depressiyani müşahidə etmiş, bununla bağlı bir çox məqalələr yazmış, tədqiqatlar aparmışdır. 1933-cü ildə İsveçə qayidaraq Stokholm Universitetində

fealiyyetini davam etdirmiş ve onun əsaslı elmi tədqiqatları əsasən bu universitetlə bağlı olmuşdur. Burada uzun illər çalışmış, 1961-ci ildən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üzrə professor vəzifesini tutmuşdur. Bu sahənin ən tanınmış mütexəssisi kimi o, Dünya İqtisadiyyatının Tədqiqatları İnstitutunun banisi və direktoru olmuşdur.

Onun 1939-cu ildə nəşr olunmuş «Pullu tarazlıq» adlı elmi əsəri məşhurluq qazanmış və bir neçə dildə işıq üzü görmüşdür. O, bu əsərində ilk dəfə iqtisadi təhlil elminə «ex ante» - yeni gözlemə və «ex post» - yeni icra anlayışlarını daxil etmişdir. Müəllif öz təhlilində «ex ante»ni mövcud iqtisadi dəyişmənin gözlənilen miqdarına, «ex post»u ise bu dəyişmənin reallaşdırılan kəmiyyətinə aid etmişdir. 1934-cü ildə ise iqtisadiyyatdakı durğunluğun aradan qaldırılması üçün dövlət xəzinəsinə dair siyasetin feallaşdırılması ilə bağlı tekliflerinin eks olunduğu «Dövlət xəzinəsinə aid siyasetin iqtisadi nəticələri» adlı elmi işini nəşr etdirmiştir.

Müəlliflərdən biri yazır: «Aktivliyi əsasən Myurdalın fealiyyəti ilə izah edilən Stokholm məktəbi faktiki olaraq keynsçi siyasetin modelini işləmişdir. Məktəb bunu hələ Con Meynard Keynsin «Məşgulluq, faiz və pullar haqda ümumi nəzəriyyə» adlı kitabı işıq üzü görənə qədər hazırlamışdı.»

Hunnar Myurdal Stokholm Universitetini bitirdikdən bir il sonra həmin universitetin tələbəsi Alve Reymer ilə evlənmişdi. Sonralar onun heyat yoldaşı Myurdal soyadı ilə dünya şöhrətli sosioloqlardan biri olmuşdur. Alve Myurdal YUNESKO-nun əməkdaşı olmuş, 1935-ci ildə eri Hunnar Myurdal İsveç Parlamentine seçildikdən sonra isə onlar birlikdə bu ölkənin demoqrafik siyasetinin işlənilib hazırlanmasında aparcı rol oynamışdır.

Onların birgə müəllifliyi ilə nəşr olunmuş «Əhali problemləri böhranı» adlı elmi əsərdə ölkədə doğumun azalması səbəbləri araşdırılmış və müəlliflər çoxuşaqlı ailələre subsidiyaların verilmesini, intensiv yaşayış siyasetinin aparılmasının zərurılığını sübut etməyə çalışmışdır. Bir sıra konseptual mülahizələri İsveç hökumətinin siyasetinde möşidilər. Bir sıra tapmış, 40-50-ci illərdə praktiki olaraq tətbiq olunmuşdur.

Ədəbiyyatlarda qeyd olunur: «1938-ci ildə Myurdal Harvard Universitetində mühazirələr seriyasını oxumaq üçün ABŞ-a gələn zaman Karneqi Korporasiyası ondan «zəncilər problemi»ni öyrənən böyük bir tədqiqatçılar qrupuna rehberlik etməyi xahiş etmişdir. Korporasiyanın himayeciləri «ABŞ-da zəncilərin vəziyyətinin kompleks tədqiqi» layihəsinin həyata keçirilməsinə təklif etmişdilər və belə bir tələb qoymuşdular ki, bu səsial hadisə tam obyektivliyi ilə araşdırıl-

malıdır. Myurdal və onun qrupu bu sıfarişi qəbul edərək «Amerika dilemməsi: zənci problemi və müasir demokratiya» adlı tədqiqat işi hazırladı. Bu iş 1944-cü ildə iki cilddə işıq üzü görmüş və Amerikadakı irqi münasibətlərə dair daha mühüm tədqiqat işlərindən biri kimi tanınmışdır.

Bu işdə Myurdal temiz iqtisadi yanaşmanı qəbul etmemiş və ağların qara dərili amerikalılarla münasibətdəki davranışlarını sosial, siyasi, tarixi, hüquqi və institusional əsaslarını və eyni şəkildə qara dərilihərin irqiçiliyi münasibətini geni təhlil etmişdir. Bu tədqiqat işi neinkin akademik düşüncəni formalasdırılmış, eləcə də dövlət siyasetinə dərin və uzunmüddəli təsir göstərmişdir.

ABŞ-dan İsveçə 1940-ci ildə qaydan Hunnar Myurdal burada bir neçə ilə öz elmi tədqiqatlarını davam etdiridikdən sonra, 1943-cü ildə ölkəsinin ABŞ-dakı sefirliyində iqtisadiyyat üzrə məsləhətçi vezifəsinə təyin edilmişdir.

Iqtisadçıdan 1944-cü ildə nəşr olunmuş «Mühəribədən sonrakı optimizmə qarşı xəbərdarlıq» adlı kitabı bütün dünyada məşhurlaşmışdır. Bu elmi əsərində mühəribədən sonra eksər ölkələrdə, o cümlədən də ABŞ-da ciddi iqtisadi böhranın yarana biləcəyini əsaslandırmış və dünya bazارında balanslaşdırmanın olmaması, davam edən durğunluq təhlükəsi məsələlərini diqqət mərkəzine çəkmışdır. Bununla bağlı ədəbiyyatlarda qeyd olunur: «... Bu vəziyyəti nəzərə alaraq və İsveçin sənaye strukturunun balanslaşdırılmasını diqqətə çatdıraraq, o, dövlət planlaşdırılmasının etrafı düşünülmüş sistemini təklif etmişdir. O, eləcə də Şərqi blokunun planlı iqtisadiyyatında böyük stabililiyi qabaqcada demiş və onunla ticarətin genişlənməsini müdafiə etmişdir.»

1947-ci ildə dövlət işlərində uzaqlaşan Hunnar Myurdal BMT-nin Avropa, üzrə iqtisadi Komissiyasının baş katibi olmuşdur. On il burada çalışıqdıdan sonra, 1957-ci ildə Hindistana gəlmiş və Asiyannı iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrinin problemlərinin tədqiqatını aparmış, onilliklər üzrə planlar və təkliflər hazırlanmışdır. Bu tədqiqatlarının elmi nəticələrini 1968-ci ildə işıq üzü görmüş «Asiya faciəsi: xalqların yoxsulluğunun tədqiqi» adlı kitabında cəmlestirmiştir.

Xarici müəlliflərdən biri Hunnar Myurdalın adı çekilən elmi əsəri barədə yazır: «Bu üç cildli işin mərkəzi tezisi ondan ibarət idi ki, yalnız əhalinin artımı üzərində nəzarət sahəsindəki, kənd təsərrüfatı torpaqlarının paylanması, səhiyyə və təhsilde dərin islahatlar Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin iqtisadi cəhətdən sürətli inkişafına səbəb ola bilər. Bundan başqa Myurdal belə nəticəyə gəlmışdır ki, bu regionun ölkələrinin «yumşaq hökuməti» müəllifin «yoxsulluğun kulminativ qü-

veleri» adlandırdığını aradan qaldırmaq üçün çox zəif idi. Myurdala görə eger düzgün yönəldilse, bir sıra xüsusi hallarda mühüm rol oynaya bilən Qerb ölkələri tərəfindən olan xarici kömək ümumilikdə yalnız köməkçi amil olacaq. Kitab öz bitəref yanaşmasına və ensiklopedik cəhətdən faktiki materiallarla tam dolğun olmasına görə hər yerde tərifleyici rezonansə səbəb olmuşdu. Baxmayaraq ki, ondan alınan nəticələr «Amerika dilemması»ndakı nəticələrə nisbətən həddən artıq pessimist idi».

Hunnar Myurdal 1974-cü ildə həmkarı Fridrix fon Hayek ilə birlikdə «pullar və iqtisadi tərəddüdlər» nəzəriyyəsi üzre başlıca işlərə və sosial, iqtisadi, institutsiyonal hadisələrin qarşılıqlı asılılığının dərin təhlilinə görə» iqtisadiyyat üzre Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Özünün Nobel mühaziresini o, əsasən ABŞ-in iqtisadi siyasetinin təqnidinə həsr etmiş və bildirmişdir ki, bu ölkə xarici kömək programını özünün dar milli maraqları ilə əlaqələndirir. İqtisadçı Asiya ölkələri ilə bağlı pessimist proqnozlarla çıxış etmişdir.

O, Britaniya Elmlər Akademiyasının, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, İsveç Kral Elmlər Akademiyasının üzvü olmuş, Avropa və Amerikanın 30-dan çox universitetlərinin fəxri alimlik dərəcələrini almışdır.

Nobel laureati 17 may 1987-ci ildə Stokholmda vəfat etmişdir. Onun həyat yoldaşı Alve Myurdal isə bir il əvvəl, 1986-ci ildə dünyasını dəyişmişdir. Onlar 1970-ci ildə birlikdə Almaniya Federativ Respublikası hökumətinin «Dünya mükafatı»na layiq görülmüşdülər.

TYALLINQ KUPMANS

Tyallinq Kupmans 28 avqust 1910-cu ildə Niderlandda anadan olmuşdur. Onun valideynləri orta məktəb müəllimləri idilər və öz övladlarının, o cümlədən de Tyallinq Kupmansın təhsilinə yüksək səviyyədə diqqət yetirirdilər. Belkə de bu qayğının nəticəsi idi ki, o, hələ 14 yaşında olarken 1927-1933-cü illərdə Utrecht Universitetində oxumaq hüququ veren təqaüd qazanmışdır. Əvvəlcə o, riyaziyyata və nəzəri fizikaya maraq göstərse de, 1929-cu ildə dünya iqtisadiyyatında Böyük depresiyanın başlanması onda daha çox iqtisadiyyat elmine maraq oymış və bu elmle ilk tanışlığını Karl Marksın məşhur "Kapital" əsəri ilə olmuşdur.

O, 1933-cü ildə riyazi metodların iqtisadiyyatda tətbiqi ilə məşğul olmuş və bir il sonra Niderlandın məşhur iqtisadçı-riyaziyyatçısı, sonralar ilk Nobel mükafatı laureatlarından biri olmuş Yan Tinbergenin yanında təhsil almaq üçün Amsterdam Universitetinə qəbul olmuşdur. Onun iqtisadi tədqiqatlar sahəsindəki uğurları da məhz buradan başlanılmışdır. Burada məşhur iqtisadçının rəhbərliyi ilə ümumi tarazlığın Gustav Kassel və Knut Viksell kimi aparıcı nəzəriyyəcilerinin işlərini öyrənmişdir. 1935-ci ildə isə o, Norveç paytaxtına gələrək, burada sonralar ilk Nobel mükafatı laureatlarından biri olmuş, məşhur riyaziyyatçı-iqtisadçı və ekonomərtik Raqnar Friş ilə dörd ay birlikdə isləmisdir.

Tyallinq Kupmans 1936-cı ildə Leyden Universitetində «Müvəq-qəti iqtisadi sıraların xətti regressiv təhlili» mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi almış və həmin ildən 1938-ci ilə qədər Rotterdamda iqtisadiyyat məktəbinde müəllim kimi çalışmışdır. 1938-ci ildə isə Mələtlər Liqasında Yan Tinbergeni əvəz edərək, burada Böyük Britaniya üçün iqtisadi silsilə modeli üzərində işləmişdir.

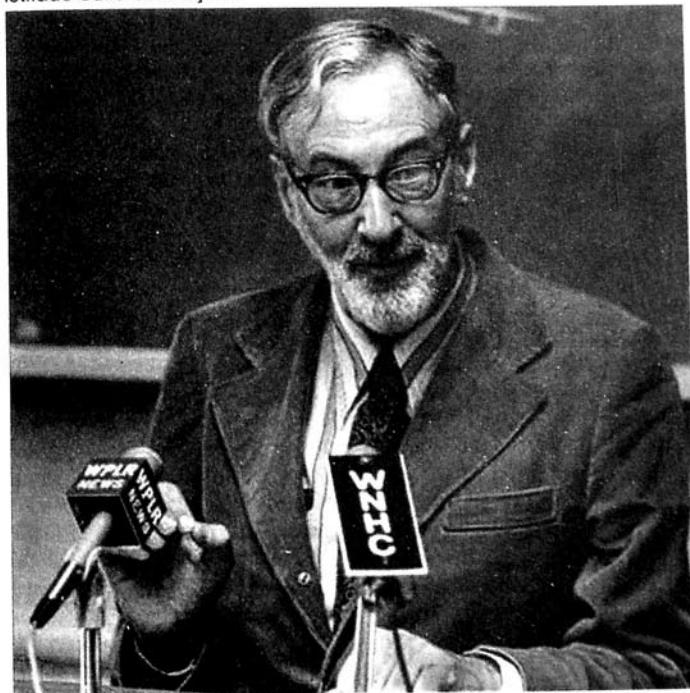
II Dünya müharibəsinin başlanması həmin dövrün bir çox iqtisadçıları kimi Tyallinq Kupmansın da elmi karyerasında ciddi mənfi təsirləre səbəb olmuş, onun bir sira planlarını pozmuşdur. Belə ki, o, 1940-cı ildə Fransanın cənub departamentlərinin Almaniya tərəfindən işgal edilməsinə qədər Cenevrədə olmuş, buradan Birleşmiş Ştatlara köçmüs və 1941-1942-ci illərdə Princeton Universitetində tədqiqatlar aparmışdır.

1943-cü ildə ABŞ II Dünya müharibəsinə qoşulanda isə o, Vaşinqtonda ticaret donanmasının Britaniya missiyasında statistik kimi çalışmağa başlamış və burada itkiler, yeni tikintilər, müttəfiqlərin gəmilərinin istifadəsi haqda məlumatların vahid ətraflı sxema köçürülməsi ilə məşğul olaraq iqtisadi təhlil elminə özünün bir sira yeniliklərini daxil etmişdir.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Ticarət donnanması missiyasında Kupmans müttəfiqlər donanmasının marşrutunu ele işleyib hazırlamağa çalışmışdı ki, yüklerin çatdırılmasına olan məsrəflər minimuma ensin. Onun həll edə bildiyi bu məsələ həddən artı mürəkkəb idi. Belə ki, minlərlə ticarət gəmiləri bütün dünyada paylanmış yüzlərlə limanlar arasında dəniz yolları ilə milyon tonlarda yükler daşıyırırdı. Bu iş Kupmansa imkan yaratdı ki, o, öz riyazi biliklərini fundamental iqtisadi problem olan ehtiyatların optimal paylanmasına tətbiq etsin.

Bu tədqiqatının nəticəsi kimi Kupmans fəaliyyətin təhlilinin analitik metodologiyasını işleyib hazırlamış, bu da iqtisadçıların və rəhbərlərin marşrutlarının paylanmasına yanaşmalarını həlliədici şəkilde dəyişmişdir. O, ilk dəfə bu metodologiyani 1942-ci ildə «müxtəlif marşrutlardakı yükler arasındaki nisbət» adlandıraraq, ətraflı izah etmişdir. Burada o, məhdudiyyət dairesində maksimallaşdırma riyazi problemi kimi bölüşdürümə probleminə də yanaşma imkanını göstərmmişdir. Maksimal artıma malik kəmiyyət hər bir limana çatdırılmış yüklerin dəyərinin cəmینə bərabər çatdırılan yükün dəyəri kimi göstərilmiş, məhdudiyyətlər isə istehsalatın sərf edilən amillərinin miqdərinin (məsələn gəmilərin, vaxtin, əməyin) müxtəlif təyini yerlərine çatdırılmış yükün miqdərinə nisbətini ifadə edən bərabərliklərlə təqdim edilmişdir. Burada məsrəflərdən hər birinin miqdarı sərəncamda olan məbleği ötməməli idi.

Kupmans maksimallaşdırma problemi üzərində işi zamanı iqtisadi nezəriyyədəki kimi, idarəetmenin praktikasında da geniş tətbiq edilmiş riyazi bərabərliklər işleyib hazırlanmışdı. Bu tənliklər istehsalata olan məsrəflərdən hər biri üçün ideal rəqabətli bazar şəraitində bu məsrəflərin qiymətinə bərabər əmsali müəyyənləşdirmişdir. Bununla istehsalatın səmərəliliyi nezəriyyəsi və rəqabətli bazarla paylaşdırma nezəriyyəsi arasında başlıca əlaqədə təsis edilmişdir. Bundan başqa, Kupmansın tənlikləri mərkəzi planlaşdırıcı orqanlar üçün de böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Həmin orqanlar bu tənlikləri vəzifəsi galırın maksimallaşdırılmasından ibarət yerli direktorların ixtiyarına vermişlər, onlar isə qarşılara məqsəd kimi optimal marşrut seçimini qoymaqla müxtəlif məsrəflərə uyğun qiymətlərin müəyyən ediləsi üçün bu tənliklərdən istifadə edə bilmişdilər. Fəaliyyətin təhlili metodu istehsalat proseslərinin planlaşdırılması zamanı hər bir rəhbər tərəfindən geniş istifadə edilə bilinmişdi.

1944-cü ildə Kupmans ticaret donanmasının missiyasını tərk etmiş və Çikaqo Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Koulz Komissiyasının əməkdaşı olmuşdur. 1946-ci ildə ABŞ vətandaşlığını qəbul etmiş və ömrünün axırına qədər burada qalmış qərarına gəlmişdir. Koulz Komissiyası Yel Universitetinə köçərkən Tyallinq Kupmans da ora köçmüş və 1955-ci ildə bu universitetdə iqtisadiyyat üzrə professor vəzifəsini tutmuşdur. O, 1961-1967-ci illərdə Koulz Komissiyasının direktoru olmuşdur.

Onun mühabibədən sonrakı illərdə nəşr olunmuş «İqtisadiyyatın dinamik modelləri üzrə statistik nəticə» və «İstehsalatın və paylanması fəaliyyətinin təhlili» adlı məqalləri və «İqtisadiyyat elminin müddeələri haqqda üç ocerk» adlı kitabı da elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur.

Holländiyalı iqtisadçı Tyallinq Kupmans 1975-ci ildə keçmiş SSRI-dən olan həmkarı Leonid Kantoroviç ilə birlikdə «resursların optimal paylanması nəziyyəsini zənginləşdiridirinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. İqtisadçılar onun işlərinin siyasi münasibətdə neytral olmasını müsbət hal kimi qiymətləndirmişlər. Mükafatın təqdimolunma mərasimində qeyd edilmişdir: «Bütün cəmiyyətlərdə əsas iqtisadi problemlər eynidir. Biri ABŞ-da, digeri isə Sovet İttifaqında işləyen Kupmansın və Kantoroviçin təhlillərinin, işlərinin üst-üstə düşməsi sübüt edir ki, belə növ problemlər onların tedqiq olunduğu cəmiyyətin siyasi təşkilindən asılı olmayaq təmiz elmi planda öyrənilə bilər».

Ədəbiyyatlarda yazılır ki, Kupmans Nobel mükafatını aldıdan sonra da öz tədqiqatlarını, eləcə də müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir: O, bütün həyatı boyu heç vaxt diqqət mərkəzində olmağa cəhd etməmiş, ciddi, lakin təcrübəli alim kimi tanınmışdır.

1978-ci ildə Amerika İqtisadi Assosiasiyanın prezidenti seçilmiş, 1981-ci ildə Yel Universitetinin fəxri professoru olmuşdur. Həmçinin o, Niderland Kral Elmlər Akademiyasının, Amerika Riyaziyyat Cəmiyyətinin, İdarəetmə Elmləri İnstitutunun, Riyazi Proqram-laşdırma Cəmiyyətinin, Amerika Elmlərin İnkşafına Yardım Assosiasiya-sının, «Energetika sahəsində beynəlxalq iqtisadçılar» Assosiasiyanın üzvü olmuş, Niderland İqtisadiyyat Məktəbinin, Lüvens Katolik, Şimal-Qərb və Pensilvaniya Universitetlərinin fəxri alimlik dərəcələri ilə təltif edilmişdir.

Nobel laureati 26 fevral 1985-ci ildə Nyu-Heyven ştatında vəfat etmişdir.

LEONİD KANTOROVİÇ

Rus iqtisadçısı Leonid Kantoroviç 19 yanvar 1912-ci ildə Sankt-Peterburqdə anadan olmuşdur. Hələ onun beş yaşı olarken Rusiyada məlum inqilab və vətəndaş müharibəsi başlanmış, buna görə də onun atası öz ailəsi ilə birlikdə Belarusiyaya qaçmış və onlar bir il burada yaşamışdır. 1922-ci ildə atası Vitaliy Kantoroviç vəfat etmiş və 10 yaşındakı olarkən o, anası Paulina Saksin himayəsində qalmışdır.

Hələ ali məktəbə qəbul olduğu vaxtdan xeyli əvvəl təbətə elmlərinə böyük maraq göstərən Leonid Kantoroviç Leningrad Universitetinin «Fizika və riyaziyyat» fakültəsində oxuduğu illərdə təbətə qanunları ilə yanaşı, həm də siyasi iqtisadiyyatı, müasir tarixi və riyaziyyatı dərinəndən öyrənmişdir. Universitetin sonuncu kurslarında oxuyarken əsasən diskrept funksiyası və çoxalma nəzəriyyəsi mövzularında elmi araşdırımlar aparmış, 1930-cu ildə I Ümumittifaq riyaziyyat qurultayında bu mövzuda məruzə etmişdir. O, Leningrad Universitetindəki təhsilini de 1930-cu ildə başa vurmuş və növbəti iki ili «Fizika və riyaziyyat» fakültəsinin aspirantı olmuş, həm də paralel olaraq bu şəhərdə bir sıra məktəblərdə müəllim kimi fəaliyyət göstermişdir. 1934-cü ildə Leningrad Dövlət Universitetinin «Riyazi analiz» kafedrasında professor olduqdan bir il sonra isə dissertasiya müdafiə etmədən fizika-riyaziyyat üzrə doktorluq dərəcəsi almışdır.

Rus iqtisadçılarından biri yazır: «... Sovet İttifaqının iqtisadiyatının ve sənayesinin intensiv inkişaf etdiyi 30-cu illerde Kantoroviç riyazi tədqiqatlar avanqardında idi və öz riyazi işləmələrini artan sovet riyazi tədqiqatçıları tətbiq etməyə çalışırdı. 1938-ci ildə Leningradda fəaliyyət göstəren faner fabriklerində birinin laboratoriyasında konsultant olduqdan sonra ona belə bir imkan yaranmışdır. Onun qarşısında resursların paylanmasına ele bir metodunu hazırlamaq tapşırığı dururdu ki, bu metod avadanlığın məhsuddarlığını maksimallaşdırılmalı idi. Daha dəqiqi, 5 növ məhsul yaradılması üçün 8 müxtəlif dəzgahlardan istifadə edilməli və dəzgahlardan hansı məhsulun çıxmاسının, yaxud dəzgaha hansı xammalın daxil olmasının elə planı tərtib olunmalı idi ki, məhsul istehsalı maksimum olsun...»

Sonralar Leonid Kantoroviç iqtisadiyyat üzre Nobel mükafatını qazandırmış xətti programlaşdırma, resurslardan istifadənin optimallaşdırılması nəzəriyyəsinin əsası məhz qeyd edilən problemin həlli zamanı qoyulmuşdur. Belə ki, iqtisadçı-riyaziyyatçı problemi riyazi terminlərdən istifadə ilə təsvir etmiş, çoxlu sayda məhdudlaşdırıcı şərtləri özündə birləşdirən maksimallaşdırıcı xətti funksiyalar yaratmışdır. O, bildirmişdir ki, maksimallaşdırmanın çoxsaylı məhdudlaşdırıcılarından asılı olması ən vacib iqtisadi problemlərdəndir və faner fabriklerində planlaşdırmanı asanlaşdırın metod bir çox digər istehsal sahələrində, məsələn, əkin sahələrindən optimal istifadənin müəyyənləşdirilməsində, eləcə də nəqliyyat axınlarının daha səmərəli paylanmasında istifadə edile bilər.

Həmin problemin həlli zamanı Kantoroviçin qarşısında duran əsas məsələ məhsuddarlığı maksimallaşdırmaq üçün hər növdən nə qədər məhsul istehsal edilməsini müəyyənləşdirmekle yanaşı kombinasiyaların sayını optimal səviyyəye salmağın yolunu tapmaqdan ibarət idi. O, dərin araşdırmalardan sonra bu kimi problemlərin həlli yolunu riyaziyyatın iqtisadiyyata tətbiqi ilə tapdı və özünün məşhur xətti programlaşdırma metodunu təklif etdi. Professor bu metodun əsasına özünün optimal planlaşdırma nəzəriyyəsini qoymuşdu. Bununla o, verilmiş məsələ üzrə optimallığın əlamətini formallaşdırılmış və müxtəlif göstəriciləri özündə birləşdirən sxem qurmuşdur ki, həmin göstəricilər də məhdudiyyət şərtlərindən və qarşıya qoyulan planlardan ibarət idi.

Alimin fanerlərin istehsalı ilə bağlı problemlərin həlli üçün tərtib etdiyi və hazırda «xətti programlaşdırma» adı ilə tanınan metod bütün dünyada geniş istifadə olunur.

Leonid Kantoroviç 1939-cu ildə nəşr olunmuş «İstehsalın təşkilinin və planlaşdırılmasının riyazi metodları» adlı elmi əsərində göstərmişdir ki, paylanmanın bütün iqtisadi problemleri çoxsaylı məhdudlaşdırıcılar vasitesi ilə maksimumlaşdırma problemi kimi təhlil oluna bilər, ona görə də onların xətti programlaşdırmanın köməyi ilə həll edilmesi mümkündür.

Bele araşdırıcıları zamanı Kantoroviç məhdudlaşdırıcılar çerçivəsində istehsalın her amilini əmsallar kimi qəbul etdi, yəni dəyişikliklər daxil etdi və göstərdi ki, eğer multiplikatorların mənaları açıqlansa dəyişikliklər vasitəsilə xərc-ləri, həmçinin buraxılan məhsulu təyin etmək olar. O, bu multiplikatorların geniş iqtisadi izahını da verdi, əsaslandırdı ki, əslində onlar məhdudlaşdırıcı amillərin görünməyən, gizli qiymətlərini bildirir.

Düzdür, hazırda multiplikatorların təyini üçün dənə müasir, səmərəli metodlar, texnologiyalar mövcuddur, elmi-texniki tərəqqinin nəticəsi olaraq dənə mürekkeb əməliyyatların qısa müddədə həyata keçirilməsi mümkünüşəbdir. Amma Kantoroviçin multiblikatorların iqtisadi və riyazi mənası haqqında anlayışları öz zamanında bu sahədə böyük uğur olmaqla yanaşı, həmin istiqamətdə olan elmi araşdırıcılardan əsasını qoymuşdur.

Iqtisadi problemlərin həlli üçün xətti programlaşdırma metodlarını işləyib qurtardıqdan sonra, artıq iqtisadçı kimi tanınan Kantoroviç öz tədqiqatlarını aşağıdakı üç istiqamət üzrə davam etdirdi:

- özünün xətti programlaşdırma məsələsində alqoritmının sonrakı inkişafı məsəlesi və onların başqa tip məsələlərin həlli üçün konkretlaşdırılması;

- məhdudiyyətlər vasitesi ilə ekstremal məsələlərin ümumi ləşdirlərəsi, həmçinin xətti olmayan məsələlərin həlli metodlarının aşkarlanması;

- iqtisadi təhlil metodlarının bütün ümumi iqtisadi sistemlərə aid ayrı-ayrı istehsal məsələlərində yayılması, həmçinin bu metodların sənaye səviyyəsində iqtisadi göstəricilərin strukturunun təhliline və planlaşdırılmasına tətbiq olunması.

Eyni problem üzerinde, yeni xətti programlaşdırmanın istehsal-iqtisadi proseslərə tətbiqi ilə həm də Qərb iqtisadçısı Tyallinq Kupmans məşğul olmuşdur.

II Dünya müharibəsi illərində Leonid Kantoroviç Leninqradda fealiyyət göstərən Hərbi-Dəniz Mühəndis Akademiyasında professor kimi çalışmışdır. Leninqrad blokadada olan vaxt o, kütlələrin yerləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar aparmış, xətti programlaşdırmanın istifadə etməklə istehlakçı və istehsal amillərinin optimal yerləşdirilməsi planını hazırlamışdır.

Müharibədən dərhal sonra, 1945-ci ildə Leninqrad Dövlət Universitetində fealiyyətə başlamış, həm də SSRİ EA-nın Riyaziyyat İnstitutunun «Təqribi metodlar» Şöbəsinə rəhbərlik etmişdir.

Müharibədən sonrakı illərdə o, SSRİ-nin iqtisadiyyatı üçün planlaşdırmanın yeni riyazi metodlarının inkişafına öz töhfəsini vermişdir.

Onun təşəbbüsü və teşkilatçılığı ilə SSRİ-də ilk dəfə olaraq Leninqrad Dövlət Universitetinin «Riyaziyyat və iqtisadiyyat» fakültəsində «İqtisadi kibernetika» ixtisası üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasına başlanılmışdır.

Iqtisadının təksilərdə optimal tarifin formalasdırılması üçün xətti programlaşdırma metodunun tətbiqi bütün dünya miqyasında geniş yayılıraq, yüksək səmərə vermişdir.

Onun «Ehtiyatlardan daha yaxşı istifadənin iqtisadi hesablanması» adlı kitabı böyük maraqla qarşılanmış, müəllif bu elmi əsərində ehtiyatlardan istifade zamanı yüksək səmərəliliyin ilədə edilmesi üçün sosialist iqtisadiyyatının ideal təşkili haqda mülahizələr irolı sürmüştür, xüsusilə də ehtiyatların ittifaq üzrə paylanması zamanı gizli qiymətlərdən geniş istifadəni və hətta kapital qoyuluşunun planlaşdırılması zamanı vaxtın gizli qiymətinin ifadəsi üçün faizli tarifin tətbiqini təklif etmişdir.

Ədəbiyyatlardan birində qeyd olunur: «Bəzi sovet alimlərinin planlaşdırmanın bu yeni metodlarına ehtiyatla yanaşmalarına baxmayaraq, Kantoroviçin metodları tədricən Sovet iqtisadiyyatında qəbul olunmuşdu. 1949-cu ildə o, riyaziyyat sahəsində işinə görə Dövlət

Mükafatına layiq görülmüş, 1958-ci ildə SSRİ EA-nın müxbür üzvü, altı il sonra isə heqiqi üzvü seçilmişdir.»

Professor Leonid Kantoroviç 1960-ci ildə Novosibirsk şəhərinə köçmüş və SSRİ EA-nın Sibir bölməsində «İqtisadi riyazi metodlar» Şöbəsinin rehbəri olmuşdur. Burada işlədiyi illərdə – 1960-ci ildə Lenin Mükafatına layiq görülmüş, 1967-ci ildə isə Lenin Ordeni ilə təltif edilmişdir.

O, 1971-ci ildən Moskva şəhərində, Elm və Texnika üzrə Dövlət Komitəsində laboratoriya müdürü kimi fealiyyətə başlamışdır.

Dünyanın əksər ölkələrində yüksək qiymətləndirilmiş, ona öz ölkəsinin ən ali mükafatlarını qazandırmış optimallaşdırma ilə bağlı olan elmi tədqiqatların en yüksək qiymətini o, 1975-ci ildə aldı. Leonid Kantoroviç həmkarı Tyallinq Kupmans ilə birlikdə «ehtiyatların optimal təyini nəzəriyyəsinə elmi zənginlik gətirdiklərinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Kantoroviç bu mükafat almış ilk və yegane sovet iqtisadçısı olmuşdur. Onunla bu mükafati birləşdə alan Kupmans isə Qərb iqtisadçısı olmaqla öz tədqiqatlarını, həmkarından fərqli olaraq bazar iqtisadi sistemünün müxtəlif sahələrində nəzərdən keçirmişdir. Bununla bağlı Nobel mükafatının təqdimolunma mərasimində qeyd edilmişdir: «... Bu iki laureatların işləri təsdiq edir ki, əsas iqtisadi problemlər, onların tədqiq olunduğu cəmiyyətin siyasi təşkilindən asılı olmayıraq, sərf elmi planda öyrənilə bilər».

Qeyd edək ki, Tyallinq Kupmans 1939-cu ildə Leonid Kantoroviçin xətti programlaşdırma məsələsindən bəhs edən kitabını ingilis dilinə çevirmiştir. Bundan başqa rus iqtisadçısının «Optimal planlaşdırmanın dinamik modeli», «Perspektiv planlaşdırmanın optimal modeli» kimi elmi əsərləri də müxtəlif xarici dillərdə nəşr olunmuşdur..

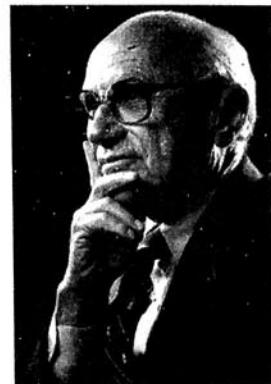

«İqtisadiyyatda riyaziyyat: nailiyyətlər, çətinliklər, perspektivlər» mövzusunda Nobel mühəzirəsi oxuyan professor planlı iqtisadiyyatın, xüsusilə Sovet iqtisadiyyatının problemləri və təcrübələri barədə fikirlərini açıqlamışdır.

Nobel mükafatına layiq görüldükdən bir il sonra Leonid Kantoroviç SSRİ EA-nın Ümumittifaq Elmi Tədqiqat İnstitutunun «Elmi-texniki tərəqqi» bölməsinin rəhbəri olmuşdur.

O, Qlazqo, Qrenoblya, Qallı, Kembric, Münhen, Nissa, Paris, Pensilvaniya, Helsinki universitetlərinin fəxri alimlik dərəcələrini almış, Yuqoslaviya və Macaristan Elmlər Akademiyalarının xarici üzvü, keçmiş Almaniya Demokratik Respublikası Elmlər Akademiyasının, Amerika Elm və İncəsənet Akademiyasının, Beynəlxalq İdaretmə İnstitutunun, Meksikanın Milli Mühəndis Akademiyasının üzvü olmuşdur. Bundan başqa ABŞ-in Ekonometrika Cəmiyyətinin 1973-cü ildə fəxri üzvü, 1976-ci ildə isə idarə üzvü, daha sonra ABŞ-in «Riyazi programlaşdırma» və Parisin «Əməliyyatların tədqiqi» beynəlxalq jurnallarının redaksiya üzvü seçilmişdir.

Nobel laureati 7 aprel 1986-ci ildə 74 yaşında vəfat etmişdir.

MILTON FRIDMAN

ABŞ iqtisadçısı Milton Friedman 31 iyul 1912-ci ildə Nyu-York ştatında anadan olmuşdur. O, kiçik yaşlarında olarken Şərqi Avropada yaşayan valideynləri ABŞ-in Nyu-Cersi Ştatına köçmüşlər və daimi olaraq burada yaşamışlar.

Milton Friedman 16 yaşında müsabiqə yolu ilə fərdi təqaüd alaraq Rutger Universitetinə qəbul olmuş və 1932-ci ildə iqtisadiyyat və riyaziyyat üzrə bakalavr dərəcəsi almışdır.

Bu universitetdə oxuduğu illərdə burada çalışan assidentlər - sonralar ABŞ Federal Ehtiyatlar Sisteminin rəhbəri olmuş Artur F. Bernsin və sonralar özünün faiz vergisi nezəriyyəsi ilə məşhurlaşmış iqtisadçı Homer Consun tədqiqatlarında iştirak etmiş, onlardan dərs almışdır. Milton Friedman bu iki iqtisadçının onun iqtisad elmine olan marağının formalşamasında, iqtisadi sahədə tədqiqatlar aparmasında müstəsna rol oynadıqlarını söyləmişdir.

O, 1933-cü ildə Çikaqo Universitetində magistr dərəcəsi almış və Nyu-Yorkda fealiyyət göstərən Kolumbiya Universitetinin aspiranturasına qəbul olmuşdur. Özünün doktorluq dissertasiyasını da burada 1946-ci ildə müdafiə etmişdir.

1934-cü ilin axırlarında assistent-tədqiqatçı kimi Çikaqo Universitetində fealiyyətə başlamış, daha sonra ABŞ-in Təbii Ehtiyatlar üzrə

Milli Komitesi için istehlak bütçesinin tədqiqatları layihəsində yaxınlaşdırıştır.

O, sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçı Saymon Kuznetsin köməkliyi ile 1937-ci ildə ABŞ-in İqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Bürosunda işə düzəlmüş və onunla birlikdə bir sira elmi tədqiqatlarında iştirak etmişdir. Onların 1940-ci ildə işi özü görmüş «Müstəqil fərdi təcrübədən olan gəlirlər» adlı elmi əsərləri elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuş və Milton Fridmanın öz doktorluq dissertasiyasının əsasını da bu iş təşkil etmişdir.

İqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Bürodakı fealiyyəti onun tanınmış iqtisadçılardan birinə çevrilmesi istiqamətində müstəsna rol oynamışdır. Burada Saymon Kuznetslə birlikdə, yaxud onun təsiri altında yazmış olduğu məqalələr, kitablar bir sira iqtisadçıların təqnidinə, mübahisələrə səbəb olmuşdur ki, bu da onun iqtisadçıların geniş dairəsində tanınmasına xidmət etmişdir. 1930-cu illərin sonunda və 1940-ci illərin əvvəline təsadüf edən elmi fealiyyəti ilə o, gözənlənməz nəticələrin əldə edilməsinə nail olmuş, tədqiqatları ilə cəmiyyətə fayda getirən məşhur iqtisadçı kimi tanınmışdır. Bu illərdə Çıkaqo İqtisadçıları Məktəbinə rəhbərlik etmişdir. Onun iqtisadi nəzəriyyəyə və dövlət sisteminə olan bir çox baxışları indi de məşhur iqtisadçıların mübahisə obyekti olaraq qalır. Tanınmış iqtisadçılardan biri Con Barton demişdir: «Milton Fridman öz nəzəriyyələri ilə bizi makroiqtisadiyyat üzrə gələcək tədqiqat işləri üçün fundamentələr təmin etmişdir».

Iqtisadçı II Dünya müharibəsi illərində ABŞ-in Federal Maliyyə Nazirliyinin tapşırığı ilə vergi siyasetinin işləniləbilə hazırlanmasında iştirak etmiş, bununla yanaşı həm da Kolumbiya Universitetində hərbi statistika üzrə tədqiqat işləri aparmışdır. 1945-1946-ci illərdə Minnesot Universitetində iqtisadiyyatdan dərs demiş, sonralar isə Çıkaqo Universitetinə qayıdırəq, burada iqtisadiyyat üzrə assistant olmuşdur.

ABŞ iqtisadçısı Milton Fridman pul-kredit sferasında monetar siyasetin müəllifi kimi tanınır. Ona məşhurluğu da, Nobel mükafatını da məhz monetar nəzəriyyənin işlənilməsi qazandırmışdır. Sonralar o, bu nəzəriyyəni işləməsində iqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büronun xüsusi köməyinin olduğunu söyləmişdir.

Müharibədən sonra Qərbi Avropanın ölkələrinin iqtisadi dirçəlişini təmin etmək üçün ABŞ-in dövlət müşaviri Corc Marşal tərəfindən hazırlanmış «Marşal planı»nın icrasında iştirak etmək üçün 1950-ci ildə Parise gələrək burada «üzən valyuta kursları» ideyalarını fəal şəkildə müdafiə etmiş və qabaqcadan bildirmişdir ki, Bretton-Vuds razılaşması ilə aparılmış qeyd edilmiş valyuta kursları son nəticədə iflasa uğra-

yacaq. Onun porqnozu düz çıxır, 70-ci illərin əvvəllerində belə bir iflas baş verir və Bretton-Vuds razılaşması yenisi ilə əvəzlenir.

Milton Fridman 1971-ci ildə ABŞ prezidenti Riçard Niksonun məsləhətcisi olmuşdur.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «O, özünün 1957-ci ildə nəşr olunmuş «İstehlak funksiyasının nəzəriyyəsi» adlı kitabında sübut etmişdi ki, cari istehlakı cari gəlirlərlə uyğunlaşdırın Con Meynard Keyns konsepsiyası qaçılmalıdır, yalnız kursa getirib çıxarıcaq. O, bunun əvəzinə yeni nəzəriyyə irəli sürmüdü və istehlakin təcrübə məlumatlarının böyük sırasını tədqiq edərək müəyyən etmişdi ki, nəticələr onun daimi gəlir nəzəriyyəsindən fərqlənmir. Daimi gəlir haqqda nəzəriyyəsi isə pulun miqdarı nəzəriyyəsinin formulundada əsaslı dəyişikliklərə getirib çıxaraq mühüm rol oynayır. Bu nəzəriyyənin əhəmiyyətini qiymətləndirmək çətindir. Ümumi istehlakin növbəti tədqiqatlarının böyük hissəsi bu nəzəriyyəni təsdiq edir, lakin gələcəkdə proqnozlaşdırılmış gəlirlərin müəyyənələşdirilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə işlənib hazırlanmış metodologiya isə makroiqtisadçılar böyük maraqla doğurmusdu. Bundan əlavə 60-70-ci illər ərzində ekonometrik bərəkəti böyük nəqliyyətlər Milton Fridmanın məhz daimi gəliri qiymətləndirməsi üçün istifadə etdiyi statistik metodlara görə əldə edilmişdir. Onun iqtisadi tarix sahəsindəki mütexəssis olan Anna C. Svarts ilə əməkdaşlıqla yazdığı, 1963-cü ildə nəşr olunmuş «ABŞ-da pul sisteminin təşəkkül tapması» adlı fundamental elmi əsər Milton Fridmanın nəzəriyyəsinin zəruriyini yalnız tətbiqi mənada deyil, həmçinin pul dövriyyəsinin tarixi sahəsində də işıqlandırıb olmuşdur. Müəlliflər Amerika inqilabı dövründə başlayaraq pul dövriyyəsi məsələləri üzrə geniş statistik materiallar toplayaraq dövlət dövriyyəsində iştirak edən pul kütlesinin infilyasiya prosesinə hərtərəflə təsirini sənədlərlə sübut etmişdilər.

Böyük depresiya dövrüne həsr edilmiş elmi işində Federal Ehtiyat Sistemini ABŞ-in bank sisteminin satılma qabiliyyətinin adekvat seviyəsini saxlamağa qadırsızlığında günahlandıran iqtisadçı böhran dövründə yaranmış problemin çıxış yoluunu belə ifadə etmişdir: «Pul kütlesinin radikal ixtisarı – bu Keynsin və onun tərəfdarlarının bank sisteminin zəifliyi haqqda dövriyyədə olan pulların ixtisarına dair fikirlərinə əks olaraq, monetar siyasetin gücünün faciəvi olsa da həqiqi sübutudur». Öz arqumentlərini müdafiə etməkdə davam edərək Milton Fridman iqtisadçı Devit Meyselmenlə həmmüəllifliklə 1963-cü ildə Keynsin və onun davamçılarının əsas ideyalarını təqnid edən məqale çap etdirmişdir. Məqalədə göstərilmişdir ki, nominal istehlak məsarifləri

dövlət bütçesinin məsəflərinin ayrı-ayrı mənbələrindən çox pul kütlesi ilə müəyyənəşdirilir. Müəlliflərin bu fikirləri 80-ci illərin pul dövriyyəsi nəzəriyyəsinin əsasını təşkil etmişdir.

«İşin hamısı puldadır» kimi məşhur deyimin müəllifi Milton Friedman tədqiqatlarında bu fikri əsas götürmüşdür ki, nominal gelirlərin intensiv artımının dəyişməsi əsasən pul kütlesinin artımının dəyişilmesi ilə şərtlənir.

Milton Friedmanin fikrinə görə pul kütlesine təsir edən və pula olan tələbə təsir etməyən mühüm amillər vardır. Tədavüldə olan pul kütlesinin kəmiyyətinin müəyyən edilməsində əsas amillərdən biri Mərkəzi Bankın fəaliyyətidir. Monetaristlərə görə, tədavüldə olan pul kütlesi üç əsas amildən:

- pulun miqdarından (Mərkəzi Bankın banknotları);
- bank ehtiyat normalarından;
- nağd pulun bank depozitlərinə nisbətində asılıdır.

Müəlliflərdən biri yazar ki: «Milton Friedmanin monetar doktrinası bir səbəbiyyət amilinə – pul kütlesinə həddən artıq bağlanmasına baxmayaq digər doktrinaların həyat qabiliyyəti olan əsası olmuşdur. Onun nailiyyətləri necə olsa da Keynsin nəzəri yeniliklərinin çatışmamazlıqlarını təhlil etməsi ve işsizliyin təbii normasının təqribi izah edən Phillips əyrisinin kesərləri təqnididir. Tədqiq olunan hadisələrin təqnididir təhlili iqtisadi siyasetin nəzəri aspektlərinin işlənilib

hazırlanmasına, eləcə də inflasiyanın keskinleşməsi və əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluğunun ixtisarı dövrü üçün işsizliyin iqtisadi amillərinin qiymətləndirilməsinə daim təsir göstərməkdə Milton Friedmanə imkan yaratmışdır».

Tədqiqatlarının birində iqtisadçı belə bir qənaətə gəlmışdır ki, Phillips əyrisi işsizliyin uzun intervalda təbii artımı şəraitində yuxarı qalxır. Onun fikrinə qısa müddətli interval üçün inflasiyiyalı monetar-fiskal siyaset işsizliyin səviyyəsini yalnız müvəqqəti aşağı sala bilər, çünkü, zəhmətkeşlər və korperasiyalar adəti üzrə gelirlərin səviyyəsinin qalxmasına cəhd edirlər, bu isə son nəticədə qiymətlərin səviyyəsinin qalxmasına kömək etməyə bilməz.

Milton Friedmanin dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi həcmindən ixtisarı, muzdla tutulmuş hərbi xidmətin aparılması, «neqativ gəlir vergisindən istifadə» kimi bir çox mülahizələri praktiki tətbiqini tapmışdır.

Ədəbiyyatlarda yazılır: «Opponentlər tərəfindən tez-tez ona «konservator» yarlığı yapışdırılmasına baxmayaq, Milton Friedman iqtisadi nəzəriyyənin ənənəvi konservativ qanadına nisbatən Adam Smithin və Con Stüart Millin klassik liberalizmə daha yaxın idi. O, inanırdı ki, onların izlədiyi məqsədlər həqiqətdə müasir liberal axının məqsədlərindən fərqlənmir. Milton Friedman Nobel mükafatı ilə təltif olunması bir çox peşəkar iqtisadçıların etirazına səbəb olsa da, laureatın nəzəri və tətbiqi tədqiqatlarındakı yenilikləri böyük nüfuz qazanmışdır. Beləliklə Pol Samuelson onu «iqtisadi iqtisadçı» adlandırmışdır.»

ABŞ iqtisadçısı Milton Friedman 1976-ci ildə «istehlakin təhlili, pul dövriyyəsinin tarixi və monetar nəzəriyyənin işlənilən hazırlanması sahələrindəki nailiyyətlərinə, eləcə də iqtisadi sabitləşmə siyasetinin mürükkebliyinin təcrübü şəkildə göstərilməsinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. O, özünün Nobel mühazirəsini inflasiyasiyanın və işsizliyin inkişaf tempi arasındaki nisbi asılılığı dair Keynsin qeydlərinin inkarına həsr etmişdir.

O, Amerika İqtisadi Assosiasiyanın üzvü, 1967-ci ildə isə prezidenti olmuşdur. Nobel mükafatından başqa Amerika İqtisadi Assosiasiyanın Con Beyts Klark medalına, bir çox başqa Amerika və xarici universitet və kolleclərin fəxri alımlı dərəcələrinə layiq görülmüşdür.

BERTİL ULİN

Bertil Ulin 23 aprel 1899-cu ildə İsveçin cənubunda yerləşən Klippan kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi 15 yaşında bitirmiş və Lund Universitetinə daxil olaraq burada iqtisadiyyat, riyaziyyat və statistika elmlərini öyrənməyə başlamışdır. 1917-ci ildə universiteti fərqlənme ilə bitirərək bakalavr dərəcəsi almış və beynəlxalq ticarət üzrə tanınmış nəzəriyyəçi Eli Hekşerin rəhbərliyi altında təhsil almaq məqsədi ilə iqtisadiyyat elmi və işçi müdürüyyət üzrə Stokholm Məktəbinə daxil olmuşdur. İki ildən sonra isə vətəndaş iqtisadiyyatı üzrə magistr dərəcəsi almışdır.

Iqtisadçı öz elmi fealiyyetini Stokholm Universitetinin aspiranturasında davam etdirmiş və eyni zamanda 1918-ci ildən Knut Vicksell, David Davidson, Sven Birsman, eləcə də Eli Hekşer, Qustav Kassel və Qesta Braqqe kimi məşhur tədqiqatçıların üzv olduğu "Siyasi iqtisad klubu"na daxil olmuşdur.

1920-ci ildə köməkçi-katib kimi İsveç iqtisadi xidmetində fealiyyətə başladığına və növbəti 1921-ci ildə İsveç Hərbi-Deniz Donanmasında öz mükəllefliyətlərini yerine yetirdiyinə görə o, elmi tədqiqatlarını müəyyən müddətə təxirə salmış olmuşdu.

Iqtisadçı 1922-ci ildə Stokholm Universitetinə qayıdaraq, beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsi haqqında referatını Qustav Kasselə təqdim etmiş

və dissertasiya üzerinde işə başlamışdır. Həmin vaxtlar - 1922-ci ildə Kembric Universitetində, 1922-1923-cü illərdə isə Harvard Universitetində tədqiqatlar aparmışdır.

1924-cü ildə doktorluq dərəcəsi alan Bertil Ulin Copenhagen Universitetində iqtisadiyyat üzrə professor kimi fealiyyətə başlamışdır. Doktorluq dissertasiyasını 1933-cü ildə «Regionlar arası və beynəlxalq ticarət» adı altında neşr etdirmiş və bu monoqrafiya elm ictimaiyyəti tərəfindən iqtisad elminə olan mühüm töhfə kimi qiymətləndirilmişdir.

Bertil Ulin 1930-cu ildə Cenevrede fealiyyət göstərən Milletlər Liqasında fealiyyətə başlamış və burada «Dünyanın iqtisadi icməli»nın tərtib edilməsində yaxından iştirak etmişdir. 1931-ci ildə isə İsveç qayıdaraq əvvəller təhsil aldığı İqtisadi elmlər və işçi müdürüyyət üzrə Stokholm Məktəbinde Eli Hekşer ilə birgə araşdırmaşalarını davam etdirmişdir. Onun bu məktəbdəki elmi işinin əsasını makroiqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi və o vaxtlar əsasən Con Meynard Keysin adı ilə bağlanan sabit siyaset nəzəriyyəsi təşkil etmişdir. Bundan bir neçə il əvvəl İsveç iqtisadçısı ilk dəfə olaraq, effektli tələbatda olan dəyişikliklərin zərurılığını xüsusilə qeyd etmişdir ki, bununla da o, Keysin 1936-ci ildə «Məşgullüğün, faizin və pulların ümumi nəzəriyyəsi» adlı kitabında irəli sürdüyü ideyaları qabaqlamışdır. Həmin vaxt tanınmış ingilis iqtisadçısı Keysin həmkarının argumentlərini qiymətləndirməsə də, milli gelirin müəyyən olunmasına əməkdaşlığı tələbatın müsətqil rolü məsələsi onun sonrakı elmi işlərində mərkəzi yer tutmuşdur.

Ödəbiyyatlardan birində yazılır: «Ulinin ticarət nəzəriyyəsinin əsasını Hekşer-Ulin modeli təşkil etmişdir. Bu model Hekşerin gelirin paylanmasına ticarətin təsiri haqqda nisbətən əvvəller hazırladığı modelə əsasən bu cür adlandırılmışdır.

Beləliklə, Ulin ticarətin gelirə və onun paylanmasına təsirini aydınlaşdırmaq üçün ümumi tarazlıq nəzəriyyəsinin geniş sferası ilə ticarət nəzəriyyəsini birləşdirmək üçün struktur əsas yaratmışdır. Həqiqətən, onun işi Volfqan Stolper və Pol Samuelsonun işleyib hazırladıqları «Faktorlar-qiyimetlər nisbatının bərabərəşdirilməsi haqqda teorem»ün yaranmasına təkan vermişdir. Bu teorema görə daxili ticarət istehsal faktorlarının qiymətlərinin müxtəlif ölkələrdə bərabərliyə doğru tendensiyasını müəyyənəşdirir.

Ulin nəzəriyyəsinin praktiki tətbiqi belə bir neticədən ibarət olmuşdur ki, tariflər və digər ticarət məhdudiyyətləri gelirin paylanmasına neqativ təsir göstərir, faktorlu gelirlərin bərabərleşməsinə maneə olur. Iqtisadçının zəngin empirik materialllarla ehata olun-

muş «Regionlar arası ve beynəlxalq ticarət» adlı elmi əsəri ticarət nəzəriyəsinin qarşısında onların empirik yoxlanılması üçün bütün effektli hipotezlər toplusunu təqdim etmişdi. Bu hipotezlərin ilk formal yoxlanılması 20 il sonra, məşhur iqtisadçı Vasiliy Leontyevin işində öz əksni tapmışdır.

Bertil Ulin 1938-ci ildə əmanətlərin və kapital qoyuluşlarının Stockholm nəzəriyyəsi ilə bağlı tədqiqitlər aparmış və bir neçə məqalə dərc etdirmişdir.

Onun 1949-cu ildə nəşr olunmuş «Məşgulluğun stabillaşması problemi» adlı kitabı makroiqtisadi siyasetle bağlı dəyərlü əsərlərdən biri olmuşdur. Iqtisadçı bu əsərində belə elmi nəticəyə gelmişdir ki, hökumətin ekspansionist siyasetinin nəticəsi olan artıq təlabatın təzyiqi xroniki inflasiyaya səbəb ola bilər. Onun bu mülahizəsi iqtisadçıların geniş müzakirə obyektiinə çevrilmişdir.

Bertil Ulinin 1938-ci ildə İsveç Parlamentinə üzv seçilmiş, 1944-1967-ci illərdə isə İsveç Liberal Partiyasının idarəetçi olmuş, həmçinin 1944-cü ildən 1945-ci ilədək koalisiya hökumətində ticarət naziri vəzifəsini tutmuşdur.

Alimin bu qurumlardakı fəaliyyətini iqtisadçılar belə qiymətləndirmişlər: «O zaman onun tədqiqatları və siyasi fəaliyyəti İsveç dövlətinin xoş güzərənini yaratmağa kömək etdi. Formalaşmasında onun da əvəzsiz xidmətinin rol oynadığı İsveç modeli özündə kapitalizm və sosializm arasındaki balansı təcəssüm edirdi və burada klassik liberalizm sosial demokratiya elementləri ilə birləşmiş oldu.»

II Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra rəhbəri sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçı Hunnar Myurdal olan İsveç sosial-demokratları planlı iqtisadiyyatın zəruriliyi mövqeyindən çıxış edirdilər. Bu istiqamətdə onların əsas opponenti Bertil Ulin olmuşdur, nəticədə onun rəhbəri olduğu Liberal Partiya 1948-ci ilin seçimlərində qələbə qalmış və iqtisadi siyasetle bağlı öz mövqeyini qarşı tərəfə qəbul etdirmişdir.

Bertil Ulin 1977-ci ildə həmkarı Ceyms Mid ilə birlikdə «beynəlxalq ticarət və kapitalın beynəlxalq hərəkəti nəzəriyyəsinə» getirdiyi elmi yeniliklərə görə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

O, Nobel mükafatından başqa 1961-ci ildə İsveç hökumətinin «Kral Şimal ulduzu Ordeni» ilə təltif olunmuş və Danimarka hökumətinin Dannebrog ordenini almışdır.

Nobel laureati 3 avqust 1979-cu ildə vəfat etmişdir.

CEYMS MID

Ceyms Mid 23 iyun 1907-ci ildə Böyük Britaniyanın Dorset qraflığında anadan olmuşdur. Oksford Universitetinin məşhur «Oriyel-kollec»ində təhsil almış, daha sonra, 1917-1921-ci illərdə «Lembruk-skul», 1921-1926-ci illərdə isə «Malivern-kollec» məktəblərində təhsilini davam etdirmiştir.

Tanınmış ingilis iqtisadçısı haqqında müxtəlif ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, o, erkən yaşlarında heç də iqtisadiyyat elminə maraq göstərməyib, daha çox latin və yunan dillərinin öyrənilməsi ilə məşğul olub. İqtisadiyyat elminə olan marağı isə özünün fikrine görə mühabiblərəsi dövrə Avropanı bürüyən, o cümlədən də Böyük Britaniyada müşahidə olunan dərin iqtisadi böhran, kəskin işsizlik problemlərinin təsiri altında formalşmışdır.

Ceyms Mid 1928-ci ildə əvvəller təhsil aldığı «Oriyel-kollec»dəki «Fəlsəfə, siyaset və iqtisadiyyat məktəbi»ndə təhsil almağa, iqtisadiyyat elminin sırlarını öyrənməyə başlamış, buradakı təhsilini 1930-cu ildə başa vuraraq iqtisadiyyat üzrə magistr dərəcəsi alaraq Oksford Universitetinin «Hartford-kollec»ində iqtisadiyyat elminin öyrənilməsinə dəha bir il vaxt serf etmişdir.

İngilis iqtisadçısı Denis Robertsonun dəvəti ilə Kembrib Universitetinin «Triniti-kollec»ində də təhsil alan Ceyms Mid məhz burada

Büyük Britaniyanın tanınmış iqtisadçıları ile ünsiyet yaratmaq, onların iştirakı ile müxtəlif diskussiyalarda olmaq imkanı qazanmışdır. O, bu kollecdə Büyük Britaniyanın «Sirk» adlı məşhur iqtisadçılar qrupuna da üzv olmuşdur. Əsərlərindən birində Ceyms Mid bu qrupun onun karyerasında müstəsna rol oynadığını, hətta məhz bu qrupun vasitəsilə dünya şöhrətli iqtisadçı, məşhur «Məşgulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsinə əsərinin müəllifi Con Meynard Keynsə görüşmək şansı əldə etdiyini, tez-tez onun mühazirələrində dinleyici olduğunu bildirmiş və bunu «həmin intellektual ziyyət menim həyatımın en təsir bağlayan anı id» kimi sözlərə xatırlamışdır.

Ceyms Mid makroiqtisadi nəzəriyyələrdə keynssayağı yanaşmanı əsas götürən və təhlili edən iqtisadçılarından biri olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, onun 1936-ci ildə işiq üzü görmüş «İqtisadi təhlil və iqtisadi siyasetə giriş» adlı ilk elmi əsərində makroiqtisadiyyatla bağlı Keyns nəzəriyyəsinin geniş şəhri verilmişdir.

1937-ci ildə Cenevrede fealiyyət göstərən Millətlər Liqası Katibliyində işləməyə dəvet alan ingilis iqtisadçısı burada «Dünyanın iqtisadi icmali»nın redaktoru kimi mühüm bir programın icrasına rəhbərliyə başlamışdır.

Lakin II Dünya müharibəsinin başlaması Ceyms Midin bu istiqamətdəki fealiyyətini yarımqı qoymuş, o, 1940-ci ildə öz vətəninə qayıdaraq Büyük Britaniyanın hökumət kabinetinin iqtisadiyyat şöbəsində fealiyyətə başlamış, burada ölkəsinin müharibədən sonrakı iqtisadi və xarici siyasi kursunun işlənib hazırlanması prosesində yaxındandır iştirak etmişdir.

Müharibənin son illərində Ceyms Midin diqqəti çəkən əsas tədqiqatlarından biri bu olmuşdur ki, o, Keyns qrupuna daxil olan iqtisadçılar ilə birlikdə müharibədən sonrakı dövr üçün beynəlxalq maliyyə və ticarət sisteminin yenidən qurulması problemləri üzərində işləmişdir. İqtisadiyyatın əsas təşəbbüskarı olduğu bu qrup qeyd edilən problemin həlli üçün Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkışaf Bankının, həmçinin Tariflər və Ticaret üzrə Baş Razlaşmaının yaradılmasına təklif etmişdir.

1946-1947-ci illərdə Büyük Britaniya hökumətinin tərkibində iqtisadiyyat şöbəsinin direktoru olan Ceyms Mid sonrakı illəri bütövlükdə elmi fealiyyətə həsr etmişdir.

O, 1947-1957-ci illərdə London İqtisadiyyat Məktəbində professor olmuş və bu dövrdə çoxlu sayıda elmi əsərlər yazılmışdır. Bu əsərlərdən «Beynəlxalq iqtisadi siyaset» adlısı bir sıra tanınmış iqtisadçıların marağına səbəb olmuşdur.

Ceyms Mid beynəlxalq ticaret nəzəriyyəsini işləyib hazırlamış ilk iqtisadçılarından biri olmuşdur. O, bu nəzəriyyədə beynəlxalq ticarətə yönəlik səmərəli iqtisadi siyasetin istiqamətlərini aydın şekilde göstermiş, onun bu mövzuda müəllifi olduğu «Ödəmə balansı» adlı kitabı xüsusi ehəmiyyət kəsb etmişdir.

Ceyms Midin təklif etdiyi iqtisadi siyaset modelində qarşıya iki əsas məqsəd qoyulmuş və bu məqsədlərə nail olmağın en qısa yolu göstərilmişdir. Məqsədlər bunlar idi: birincisi daxili balanslaşdırma, Ceyms Mid bunu tam məşgulluq kimi xarakterize edirdi, ikincisi isə xarici balanslaşdırma, hansı ki, iqtisadçı bunu ödəmə balansının tarzlığı kimi təqdim etmişdir. İngilis iqtisadçısı bu iki məqsədə nail olmaq üçün, daha dəqiqi, tam məşgulluğun təmini üçün fiskal siyasetin, beynəlxalq kapital axının cəlb edilməsi üçün monetar siyasetin tətbiqinin zəruriliyini vurgulamışdır.

Tədqiqatçı beynəlxalq ticarətə bağlı və onun ölkənin inkişafındaki rolü ilə bağlı nəzəriyyəsinin mühüm bir hissəsinə 1955-ci ildə nəşr olunmuş «Ticarət və firavanlıq» adlı əsərində eks etdirmiştir.

Ceyms Mid öz elmi fealiyyətinin bir hissəsini də iqtisadiyyatda səmərəlilik məsələsinin tədqiqinə həsr etmiş, müharibədən sonrakı illərdə elmi əsərlərinin bir çoxunu bu probleme yönəltmişdir. Bu dövrde nəşr edilmiş əsərlərində müharibədən sonra Büyük Britaniya iqtisadiyyatında tətbiq olunmuş azad bazar sisteminin səmərəliliyini şərh etmiş, həmçinin dövlət tənzimlənməsinin təqnidinə də yer ayırmışdır.

Bir sıra ədəbiyyatlarda Ceyms Midin 40-ci illərin sonunda kapitalist sisteminin mənfi nəticələri ilə bağlı kəskin təqnidin çıxışlar etdiyi bildirilir. Bu əsərlərdə ingilis iqtisadçısının «mənim ürəyim sollar, beynim saqlara məxsusdur» kimi məşhur ifadəsinə də tez-tez rast gəlinir.

1957-ci ilə qədər London İqtisadiyyat Məktəbində çalışan professor Ceyms Mid həmin ildə Kembric Universitetinə keçərək fealiyyətini burada davam etdirməyə başlamış, bu universitetdə çalışdığı illərdə «Səmərəlilik, bərabərlik və mülikiyətə sahiblik», «Bərabərsizlik irsi», «Ədalətli iqtisadiyyat» və digər bu kimi mühüm elmi əsərlər nəşr etdirmiştir. İqtisadçı professor bu əsərlərində daha çox daxili iqtisadi siyaset, mənfeətlərin bölüşdürülməsi, kapital yiğimini şərtləndiren amillər və digər bu kimi problemlərin şərhini vermişdir.

Ceyms Midin əsərləri sırasında onun təqaüdü olaraq yazdıığı «İqtisadi siyaset problemləri üzrə radikal ziyalının yol göstəricisi» adlı kitab da böyük maraq doğurmuşdur. Bir çox iqtisadçılar bu əsəri tədqiqatçının çoxillik fealiyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirmişlər. Hə-

min fəaliyyətin əsl nəticəsini isə Ceyms Midin özü 1977-ci ilde gördü. Belə ki, o, həmin ilde tanınmış iqtisadçı Bertil Ulın ilə birlikdə «beynəlxalq ticarət və kapitalın beynəlxalq hərəkəti nəzəriyyəsinə elmi zənginlik gətirdiklərinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görüldü.

Özünün Nobel mühazirəsini məşğulluq, əmək haqqı, qiymətlər, xarici valyuta kimi mühüm iqtisadi kateqoriyaların təhliline həsr edən iqtisadçı Nobel mükafatı alıqdan sonra da öz elmi tədqiqatlarını davam etdirmiş və bu araşdırılmalarını əsasən iqlisadiyyatda böhrana səbəb ola biləcək hadisələrin, xüsusilə də infilyasiyanın təhliline yönəltmişdir. Onun 1982-ci ilde nəşr olunmuş "Staqfilyasiya" adlı kitabı bu tədqiqatlarının nəticəsi kimi qiymətləndirilmişdir. Müəllif bu kitabında "stagnasiy" sözü ilə "infilyasiya" sözünü birləşdirərək, ilk dəfə iqtisadi təhlilə staqfilyasiya sözünü daxil etmişdir. Bir il sonra, 1983-cü ilde onun daha bir, "İqtisadi artımın neoklassik nəzəriyyəsi" adlı kitabı işıq üzü görmüşdür ki, bu da elm ictimaiyyətinin böyük marağınə səbəb olmuşdur.

Ceyms Mid London İqtisadiyyat Məktəbinin, Oksforddakı «Oriyel-kollec» və «Hertford-kollec»in, Kembrid Universitetinin «Krist-kollec»inin, həmcinin Belçika Siyasi İqtisadiyyat Kral Cəmiyyətinin, Amerika İqtisadi Assosiasiyanın və Amerika Elmlərin İnkışafına Yاردım Assosiasiyanın fəxri üzvü seçilmişdir.

Nobel laureatı 22 dekabr 1995-ci ilde vəfat etmişdir.

HERBERT SAYMON

Tanınmış psixoloq və pedaqoq Herbert Saymon 15 iyun 1916-ci ilde ABŞ-in Viskonsin ştatında anadan olmuşdur. Onun atası Artur Saymon mühəndis-elektrotexnik olmuş, 1905-ci ilde ailəsi ilə birlikdə Almaniyadan ABŞ-a mühacirət edərək burada patent-hüquq təşkilatında çalışmağa başlamışdır.

İqtisadiyyat və psixologiya elmlərinə marağı hələ orta məktəb illerindən yaranan Herbert Saymon sonralar bu marağın formallaşmasında iqtisadiyyat və psixologiya sahəsində bir sıra mühüm elmi əsərlərin müəllifi olan dayısı Harold Merkelin müstəsna rol oynadığını söyləmişdir.

O, 1933-cü ilde Çikaqo Universitetine daxil olmuş, burada siyasi iqtisad, məntiq, riyaziyyat, biofizika, ekonometrika fənlərini öyrənmiş və sosial elmlər sahəsində riyaziyyatçı alim olmaq qərarına gəlmışdır.

1936-ci ilde bakalavr dərəcəsi alaraq Çikaqo Universitetində tədqiqatçı-assistant kimi fəaliyyətə başlamış və bələdiyyə idarəetməsi problemi üzərində işləmişdir. Bu istiqamətdə bir sıra tədqiqatlar aparıqdan, meqalelər dərc etdirdikdən sonra 1939-cu ilde Kaliforniya Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən tədqiqat qrupunun direktoru olmuşdur. Bir neçə il burada çalışıqdan sonra Çikaqo Universitetinə qayıdaraq aspiranturada təhsil almağa başlayan Herbert Saymon

1943-cü ildə dissertasiya müdafiə etmiş ve doktorluq dərəcəsi almışdır. O, 1946-ci ildə bu universitetdə Siyasi elmlər kafedrasının müdürü, 1948-ci ildə ABŞ hökumətində köməkçi və az sonra dövlət inzibati aparatında məsul işçi olmuşdur. Burada çalışdığı illərdə o, II Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa ölkələrində iqtisadi dırçalışın təmininə köməklilik üçün məşhur «Marşal planı»nı həyata keçirmək məqsədi ilə iqtisadi Əməkdaşlıq Müdürüyyətinin təşkilində əsas iştirakçılarından biri olmuşdur.

1949-cu ildə Pittsburgh köçən tədqiqatçı burada Karneqi-Mellon Universitetində yeni Sənayeni İdarəetmə Ali Məktəbinin yaradılmasında yaxından iştirak etmiş və bu universitetdə menecment üzrə professor vəzifəsini tutmuşdur.

Herbert Saymon 1965-ci ildən başlayaraq Hesablama elmləri və psixologiya kafedrasının professoru olmuşdur. Burada çalıştığı illər ərzində psixologiya, informasiyanın tekrar işlənməsi, dərkətme proseslerinin kompüterlə modelləşdirilməsi, təşkiletme nəzəriyyəsi, səni dərrakə və qərarların qəbulu nəzəriyyəsi sahələrində mühüm elmi araşdırmalar aparmış, coxsayılı məqalələr dərc etdirmişdir.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «1947-ci ildə Saymonun qərarların qəbulunun təşkili nəzəriyyəsi üzrə əsərlərindən biri, «İnzibati davranış» adlı kitabı nəşr edilmişdi. Bu kitabında o, işguzar firmarı bir-biri ilə kommunikasiya şəbəkəsi və ümumi məqsədlərə nail olmaq üçün onun əməkdaşlarının ümumi çəhdidi ilə bağlı maddi, insani və sosial komponentlərdən ibarət uyğunlaşmış sistem kimi təsvir edərək, onun haqqında müəssisənin gəlinin maksimallaşdırılması məqsədi ilə rasionallı fealiyyət göstərən, hər şeyi bilən kimi klassik təsəvvürləri isə inkar etmişdi.

O, bunun əvəzine göstərdi ki, firmada qərarlar onun üzvləri tərəfindən kollektiv şəkilde qəbul olunur, onların rasionallı fealiyyət göstərməsi qabiliyyəti, qəbul etdikləri qərarların bütün nəticələrini əvvəlcədən görmələrinin qeyri-mümkünlüyü kimi şəxsi məqsədləri və sosial perspektivləri ilə de kifayətlənir: Qərarların qəbul edilməsi en yaxşı deyil, yalnız kafi nəticələre getirib çıxara bilər. Saymon belə nəticəyə gəlmişdi ki, firmalar bir qayda olaraq məqsəd kimi qarşılara gelirlərin maksimallaşdırılmasını deyil, onların qarşısında mürekkeb problemlər yaranan alverişli qərarların tapılmasını qoyur. Bu vəziyyət adətən qarşıya münəaqişə məqsədlərini de qoymağə məcbur edir.»

Onun 1957-ci ildə nəşr olunmuş «İnsanın modelləri» və bir il sonra, 1958-ci ildə işq üzü görmüş «Teşkilat» adlı kitabları özünün qərarların qəbulu nəzəriyyəsinin təqdimini istiqamətində xüsusi ehemiy-

yet kəsb etmişdir. Bu əsərlərindəki araşdarmalarının neticəsi olaraq belə bir qənaətə gəlmışdır ki, qərarların qəbulu haqda klassik nəzəriyyənin mühüm elementi olan, informasiyaları hazırlayan və qərarları qəbul edən insanların əlaqası və idraki keyfiyyətlərinin son nəticədə təcəssümü çatışır. Bu kitablarda irəli sürülmüş bir sıra mülahizələr onun tanmış psixoloq həmkarı Ceyms Març ilə birlidə apardığı təcrübələrde formalasılmışdır. Ceyms Març onun haqqında demişdir: Saymon her seydən əvvəl insanın yaddaşının məhdudluğuna və onun hesabatlarında qabiliyyətsizliyinə fikir verirdi. O, bu keyfiyyətləri tam rasionallı davranışın üçün açıq manəsə hesab edirdi».

1960-ci illərdə Herbert Saymon həmkarı, professor Alen Nyuell ilə birlidə Karneqi-Mellon Universitetində əsasən süni idrak və elmin kompüterləşdirilməsi problemləri üzrənərde çalışmış və bu tədqiqatlarının neticəsi kimi 1972-ci ildə «İnsan probleminin həlli» adlı kitabını nəşr etdirmiştir.

Ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, Herbert Saymonun nəzəriyyələri Eduard Meyson, Frids Maxlup və Milton Fridman kimi məşhur iqtisadçılar tərəfindən təqnidə də məruz qalmışdır.

Herbert Saymon 1978-ci ildə «iqtisadi təşkilatlar çərçivəsi daxilində qərarların qəbulu prosesinin novator tədqiqatlarına görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Təqdimolunma mərasimində qeyd olunmuşdur ki: «Firmanın strukturunun öyrənilməsi və firmadaxili qərarların qəbulu iqtisadiyyat elminin vacib məsələsinə çevrilmişdir. Tədqiqatların bu yeni sahəsində Saymonun işləri həddən artıq mühüm olmuşdur və empriki tədqiqatların aparılması üçün gözəl əsas qoymuşdur.»

Tədqiqatçı Nobel mükafatından başqa 1969-cu ildə Amerika Psixologiya Assosiasiyanının «Elmdə mühüm yeniliklərinə görə» mükafatını almışdır. O, Amerika İqtisadi Assosiasiyanın, Amerika Psixologiya Assosiasiyanın, Ekonometrika Cəmiyyətinin, Amerika Sosiologiya Assosiasiyanın, Amerika Milli Elmlər Akademiyasının üzvü seçilmişdir. Çığqa, Yel, Makqill, Lunda və Erazma(Rotterdam) universitetlərinin fəxri alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşdür.

TEODOR ŞULTS

ABŞ iqtisadçısı Teodor Şults 30 aprel 1902-ci ilde Cənubi Dakota ştatında anadan olmuşdur. Onun uşaqlıq illeri bu ştatın ucqar fermalarından birində keçmiş, I Dünya müharibəsi zamanı işçi qüvvəsinin kəskin çatışmamazlığı səbəbindən məktəbe getməmiş, əsasən ailələrinə məxsus fermada çalışmışdır. Yalnız 19 yaşı olarken, 1921-ci ilde Cənubi Dakota ştatının kollecində təşkil olunmuş qısamüddətli aqrokultura kurslarına daxil olmuşdur.

1920-ci illerin sonunda başlamış iqtisadi depressiya zamanı kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin aşağı düşdüyü, bankların müflis olduğu və bir çox fermerlərin öz fermalarını bağlamaq təhlükəsi ilə rastlaşdıqları şəraitdə Teodor Şults bu cür ciddi iqtisadi sarsıntıların dərin səbəblərini aydınlaşdırmağa cəhd göstərir. O, 1924-cü ilde kollece qayıdır və 1926-ci ilde buradakı təhsilini başa vuraraq iqtisadiyyat üzrə bakalavr dərəcəsi alır. Daha sonra Viskonsin Universitetində 1928-ci ilde magistr dərəcəsinə yiyələnir və təhsilini bu universitetin aspiranturasında davam etdirərək 1930-cu ilde kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı ixtisası üzrə elmlər doktoru dərəcəsi alır.

Həmin vaxtlar Viskonsin Universiteti makroiqtisadi siyasetlə, aqrar sahənin inkişafı ilə bağlı yüksək səviyyəli müzakirələrdə aparıcı rolə malik idi. Universitetinin iqtisadiyyat fakültəsinin əməkdaşları ştatın

hakimiyyət orqanları ilə məsləhətləşmələr keçirir və aqrar qanunvericiliyin layihələrini hazırlayırdılar. 1930-cu illerde - Böyük depressiya zamanı həyata keçirilən kənd təsərrüfatı ilə bağlı yeni kursun formallaşmasında bu universitetin əməkdaşlarının müstəsnə rolü olmuşdur. Sonralar Teodor Şults bu universitetin professorları qarşısında «daimi böyük intellektual borcu» olduğunu söyləmişdir.

ABŞ iqtisadçısı 1930-cu ilde Eymsdəki Ayova ştatının kollecində kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı ixtisası üzrə müəllimlik fəaliyyətinə başlamış, 4 ildən sonra isə burada öz təşəbbüsü əsasında yeni yaradılmış «İqtisadi sosiologiya» kafedrasının rəhbəri təyin edilmişdir. Bu kafedranın dərs planına ümumi siyasi iqtisad, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı və kənd sosiologiyası kursları daxil idi. Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Bu kafedranın əməkdaşları statistika sahəsində, fermer təsərrüfatının inkişafi programının öyrənilməsində, yeni aqrar kursun istiqamətlərində nəzəriyeçi-iqtisadçılarla və mütexessislərlə birgə işlərde iştirak edirdilər. Bu alimlər II Dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar bir sıra tədqiqatların aparılmasına başlamışdır ki, bu araşdırımlar da «hərbi dövrün ərzəq və kənd təsərrüfatı siyaseti seriyaları» adı almışdır. Viskonsin Universitetinin ənənələrinə görə bu tədqiqatların qarşısında məsələ qoyulmuşdu ki, milli maraqlar daxilində dövlət siyasetinin kənd təsərrüfatı siyasetinə neçə təsir göstərməsi müəyyənlenişdirilsin. Lakin 1943-cü ilde kollein rəhbərliyi siyasi təzyiqə məruz qalaraq öz məruzəsini geri çağrımışdır. Buna etiraz eləməti olaraq Şults və onun bir neçə həmkarı istəfaya getmişdilər».

1943-cü ilde o, Çikaqo Universitetinin iqtisadiyyat kafedrasının professoru vəzifəsini tutmuş, 1946-ci ilde burada əməkdar professor, 1952-ci ilde kafedra müdürü, 1972-ci ilde isə fəxri professor olmuşdur.

Xarici müelliflərdən biri yazır: «Şults Çikaqo Universitetindəki tədqiqatlarının başlangıç dövründə ümumdünya kənd təsərrüfatı problemləri ilə məşğul olurdu. «Dünya üçün ərzəq» onun təşkil etdiyi konfrans üçün təqdim olunmuş materiallar toplusu idi. Materialda qida məhsulları ilə təchizat, kənd təsərrüfatının işçi qüvvəsi, texnologiyası, fermerlərin kvalifikasiyası və fermer təsərrüfatına kapital qoyuluşu amillərinə diqqət yetirilmişdi. II Dünya müharibəsindən sonra o, iqtisadi inkişaf probleminin geniş dairesi ilə tanış olmağa başladı.

Iqtisadçı 1950-ci illerde «Latin Amerikasına texniki yardım» adlı kənd təsərrüfatı və iqtisadiyyatın digər sahələri de daxil olmaqla zəif inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının bütün sektorlarını əhatə edən layihəyə rəhbərlik edirdi. O, insan kapitalı adlandırdığını da bu zaman tədqiq etməyə başlamışdı.

Teodor Şults inzibati simpoziumlarda və dəyirmi masalardakı məruzələrində sübut etməye çalışırkı ki, zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün investisiyaların insan kapitalına və kənd təsərrüfatına qoyulması maşınlara və zavodlara kapital qoyulmasından zəruridir. Diger alimləri ənənvi iqtisadçıların «intellektual səhfindən», xüsusiilə onların «istehsalat iştirakçısı kimi» insanın keyfiyyətinə üstünlük vermək əvəzinə torpağın dəyerinə üstünlük verməsi cəhdlərindən imtina etməye çağırırdı. İnsan kapitalı mövzusuna dair ilk işi «Yaranan iqtisadi səhne və məktəb təhsili» adlı məqaləsi olmuşdur. Məqalə «Yeni əsrə məktəb» toplusunda nəşr edilmişdi.

Onun 1964-cü ildə işq üzü görmüş «Ənənəvi kənd təsərrüfatının formasını dəyişdirməklə» adlı kitabı böyük maraqla qarşılanmış, müəllif bu əsərində əsaslaşdırmağa çalışmışdır ki, hətta primitiv təsərrüfatda fermələr səmərəli faaliyyət göstərirler və öz resurslarını onlara əlverişli olan informasiya sərhədləri daxilində səmərəli istifadə edirlər.

Iqtisadçı alimlər Teodor Şultsun esas elmi nailiyyətinin kənd təsərrüfatındakı gizli imkanların genişləndirilməsindən və onlardan istifadəyə əsaslanan siyasetin müəyyənəşdirilməsindən ibarət olduğunu vurğulamışlar, bunun onun dinamiki artım strategiyasının tərkib hissəsi olduğunu bildirmişlər.

Teodor Şults 1979-cu ildə həmkarı Uilyam Lyuis ilə birlikdə «inkişaf etməkdə olan ölkələrin problemləri ilə əlaqədar iqtisadi inkişafın novator tədqiqatlarına görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Iqtisadçı professor göstərmişdir ki, ABŞ iqtisadiyyatı uzun müddət ərzində «maddi kapital»a nisbətən «insan kapitalı»ndan daha çox mənəfət əldə etmişdir.

O, Nobel mükafatından başqa 1972-ci ildə Amerika İqtisadi Assosiasiyyası tərəfindən Frencisa Uelker medalına və 1976-ci ildə Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı İqtisadiyyatı Assosiasiyyası tərəfindən Leonard Ernherst medalına layiq görülmüşdür.

Teodor Şults Amerika İqtisadi Assosiasiyyasının, Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika Fəlsəfə Cəmiyyətinin, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, Kanadada Inkişaf Problemlərinin Tədqiqi üzrə Beynəlxalq Mərkəzin üzvü seçilmiş, Milli Təhsil Akademiyasının banisi-üzvü olmuşdur. Bir sira universitet və kolleclərin fəxri alimlik dərəcələrinə layiq görülmüşdür. Həmçinin İqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büronun direktoru və vitse-prezidenti, Müasir Dünya Problemləri Institutunun, Əhali üzrə Sovetin və Kənd Təsərrüfatının İnkişafı üzrə Beynəlxalq Xidmətin himayəcisi vəzifələrində işləmişdir.

UİLYAM LYUİS

Uilyam Artur Lyuis 23 yanvar 1915-ci ildə Britaniya Vest-Hindində, Sent-Lyusiya adasında anadan olmuşdur. Onun yeddi yaşı olarkən atası vəfat etmiş və o, digər dörd uşaqla birlikdə anasının himayəsində qalmışdır. 1929-cu ildə, 14 yaşında olarkən Müqəddəs Məryem Kollecinin bitirmiş və universitetə daxil olmaq üçün çox gənc olduğundan dövlət məmuru kimi çalışmağa başlamış, 1933-cü ildə dövlət təqaüdü alaraq London İqtisadiyyat Məktəbinə qəbul olmuşdur. Gənc yaşlarında mühəndis olmaq arzusunda olan Uilyam Lyuisin sonralar söylemiş olduğu bu fikri ədəbiyyatlarda yer almışdır: «... Bu ağılsızlıq id. Çünkü nə hökumət, nə də özəl firma qara derili mühəndisi işə cəlb etməzd. Ona görə mən təhsilin eley bir təcrübü istiqamətini seçmək qərarına geldim ki, oraya mühəsibat uçotu, kommersiya hüquq və təsərrüfatın idarə edilməsi kursu daxil olsun».

O, 1937-ci ildə London İqtisadiyyat Məktəbindəki təhsilini fərqlənmə diplomu ilə başa vuraraq kommersiya ixtisası üzrə bakalavr dərəcəsi almış və iqtisadiyyat üzrə tam kurs keçmənesinə baxmayaraq həmin universitetdə sənayenin iqtisadiyyatı ixtisası üzrə doktoranturada qalmış hüquq verən təqaüd udmuşdur. Həmin vaxt o, eyni zamanda London Universitetində müəllim və lektorun assistenti olmuşdur.

1940-ci ilde dissertasiya müdafiə ederek doktorluq derecesini almış, 1948-ci ile qədər London Universitetində çalışmış ve həmin ilden Manchester Universitetində siyasi iqtisad üzrə professor olmuşdur.

Ədəbiyyatlarda professor Ulyam Lyuisin elmi fealiyyətini əsasən üç istiqamətdə təsnifləşdirir: birincisi, dönya iqtisadiyyatı tarixi və iqtisadi inkişaf məsələləri, ikincisi, sənaye iqtisadiyyatı, üçüncüsü isə zəif inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi problemləri.

Tədqiqatçı birinci istiqamət üzrə əsasən London İqtisadiyyat Məktəbində olduğu vaxtlarda elmi araşdırımlar aparmış və bu istiqamətdə onun əsas ideya vericisi sonralar Nobel mükafatına layiq görülmüş iqtisadçı Fridrix fon Hayek olmuşdur. Ulyam Lyuis onun tövsiyyələri əsasında iqtisadi tarixle bağlı bəzən məruzələr hazırlamışdır. Dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunan Böyük durğunluq dövründə təsadüf eden bu tətdiqətlərinin nəticəsi 1949-cu ilde nəşr olunmuş «İqtisadi icmal – 1919-1939-cu illər» adlı əsərində geniş şəkildə təqdim olunmuşdur və bu elm ictimaiyyəti tərefindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

Qeyd olunan ikinci istiqamət üzrə onun elmi araşdırımlarının təqdimində isə «Əlavə xərclər: iqtisadi təhlilər üzrə öncəklər» adlı kitabı xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur. II Dünya müharibəsindən sonra isə o, öz elmi potensialını əsasən iqtisadçıların «III dünya» adlandırdığı zəif inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi problemlərinin tədqiqinə həsr etmişdir.

Müelliflərdən biri yazar: «O, müharibənin başa çatmasından və bir sır Avropa dövlətlərinin müstəmləkələri olan ölkələrin müstəqillik əldə etməsindən sonra diqqəti «Şimal» adlandırılmış inkişaf etmiş kapitalist ölkələrindən fərqli olaraq, iqtisadçıların «Cənub» adlandırdıqları «III dünya» ölkələrindəki iqtisadi inkişaf problemlərinə cəlb edirdi.

O zamanlar iqtisadçı-plançıların böyük ekseriyəti hesab edirdilər ki, inkişaf edən ölkələr sürətli iqtisadi artımı təmin etmek üçün öz ənənəvi məhsullarının ixracından olan gəlirlərini sənaye sektoruna qoymalıdır. «Marşal planının» uğurla gedişində onların fikirleri təsdiqlənmişdi. Bununla əlaqədar kapital qoyuluşu və texniki avadanlıq üçün maliyyə vasitələrinin bir nöqtəyə yönəldilmiş axını Qərbi Avropanın müharibədən sonrakı dirçəlişinə kömək etmişdir.

Lyuis öz elmi tədqiqatlarını apararkən eks fikrə gəlməmişdir. O, inkişaf edən ölkələrin iqtisadiyyatına vahid yox, dual iqtisadiyyat kimi baxırdı. Belə iqtisadiyyata həm agrar, ənənəvi, həm de sənaye, kapitalist sektor da xaldır. İqtisadçı bildirmişdir ki, «III dünya» təcrübəsiz kənd təsərrüfatı fehələlərinin coxluğuna malikdir. Bu fehələlər təcrübəli olsa idilər nisbətən az tütümlərlə ticaretin artan sektorlarına və emal-edicici sənayenin sahələrinə cəlb edildilər. Belə şəkildə eldə edilmiş

gelirlər öz iqtisadi sənaye təreqqisi üçün «III dünya» ölkələrinin böyük ehtiyac duyduğu əmanəti və kapitalı formalaşdırır. Lyuisin fikrincə, «III dünya»ya «Marşal planı»ndan fərqlənən nə isə bir şey tələb olunur. Yoxsul ölkələrdə daxili ticaret iqtisadi hərəkətverici qüvvə ola bilməz fikrində olan iqtisadçı kapitalın əcnəbi investisiyalarına inamını ifade etmemiştir. Lakin gelirin artırılmasına, sənayeyə kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinə və xalq təhsilində, insan kapitalında iri investisiyaların icrasına tərəfkeşlik etmişdir.

Ulyam Lyuis zəif inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud iqtisadi problemlərin həlli üçün təklif etdiyi variantlar 1951-ci ilde BMT-nin az gəlirlər ölkələrde iqtisadi inkişaf məruzəsinin bir hissəsi kimi nəşr edilmiş və bu məruzənin hazırlanmasında sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçı Teodor Şults da iştirak etmişdir.

Iqtisadçının 1955-ci ilde nəşr olunmuş «İqtisadi artım nəzəriyyəsi» adlı kitabı da zəif inkişaf etmiş ölkələrin problemlərinə həsr olunmuş, müəllifin bu problemlərlə bağlı təkliflərini eks etdirmiştir.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Lyuisin iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsinin mərkəzi punktu elə bir iqtisadi proses idι ki, bu inkişaf edən ölkələrdə qısa müddət ərzində əmanətlərin normasını onların milli gelirlərinin təqribən 4 və ya 5 faizindən təqribən 15 faizinə qədər qaldırmağa qadir idi. O, göstərmİŞdi ki, bu proses əsasən sənaye sektorunun kifayət qədər yüksək geliri ilə onun genişlənməsindən ibarətdir. İqtisadçı təhsildə iri investisiyaların qoyulmasını da zəruri hesab edirdi və qeyd edirdi ki, belə əlverişli şəraitdə regional ticarət kimi dünya ticarəti də artacaq, «Şimal» və «Cənub» isə bir-birinin hesabına deyil, birlikdə irəliləyə bileyəcək.

Lyuis iqtisadi artımı onun həm iqtisadi, həm də sosial inkişafını əlavə etməklə, geniş mövqedən yanaşırdı. O, mərkəzləşdirilmiş iqtisadi planlaşdırmanın çətinliklərini diktatura şəraitində olduğu kimi demokratik hökumətin rəhbərliyi altında da qeyd edirdi, iqtisadi artımın həmişə arzu olunan olması haqda fikri şübhə altına qoyan və dünya iqtisadiyyatının tam vahid kimi evalyusiyanın tərefdarı olan ilk iqtisadçılarından biri idi.

O, 1957-1963-cü illerde Qananın baş nazirinin yanında BMT-nin iqtisadi məsləhətçi olmuş, sonralar BMT-nin xüsusi fondunun icraçı direktorunun müavini, Vest-Hind Universitetinin vitse-prezidenti vəzifələrində işləmişdir.

1963-cü ilde Princeton Universitetindəki Vudro Wilson adına Dövlət və Beynəlxalq Problemlər Məktəbində iqtisadiyyat və beynəlxalq problemlər üzrə professor, 1968-ci ilde isə bu universitetdə Siyasi iqtisadiyyat məzuniyetini almışdır.

sad kafedrasının professoru olmuş ve 1970-ci ildə Karib İnkışaf Bankının təsisçisi və prezidenti olduğuna görə 4 illik məzuniyyətə getmişdir.

Uilyam Lyuis 1979-cu ildə digər həmkarı Teodor Şults ilə birlikdə «inkışaf edən ölkələrin problemləri ilə əlaqədar iqtisadi inkişafın novator tədqiqatlarına görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. O, özünün «Artım mexanizminin zəifləməsi» adlı Nobel mərəuzesini dünya ticarətinin təbiətine və onun tərixine dair nəzəriyələrə həsr etmiş və belə bir ideya ireli sürmüştür ki, az inkişaf etmiş ölkələr artıq öz iqtisadi artımlarına görə inkişaf etmiş ölkələrdən asılı vəziyyətdə qalmamalı, iqtisadi inkişafçıları öz potensialları hesabına olmalıdır. Bunun üçün o, regional ticarətin genişləndirilməsini təklif etmişdi.

O, Kolumbiya, Harvard və Yel universitetləri də daxil olmaqla, ABŞ-da fəaliyyət göstəren bir çox nüfuzlu universitetlərin, Vest-Hind, Mənçester, Uels, Bristal, Laqos və Toronto universitetlərinin fəxri alimlik dərəcələrinə layiq görülmüş, London İqtisadiyyat Məktəbinin fəxri üzvü və Britaniya Elmlər Akademiyasının müxbir-üzvü seçilmişdir. Həmçinin Kral İqtisadi Cəmiyyətinin şurasının üzvü, Qana İqtisadi Cəmiyyətinin prezidenti və Rəngli Əhalisi Yardım Milli Assosiasiyanın İqtisadi Konsultativ Komitəsinin üzvü olmuşdur.

LOURENS KLEYN

ABŞ iqtisadçısı Lourens Kleyn 14 sentyabr 1920-ci ildə Nebraska ştatında anadan olmuşdur. Bu ştatın Omaha şəhərindəki orta məktəbdə təhsil aldıdan sonra Los-Anceles şəhər kollecində riyaziyyatı öyrənmiş və 1942-ci ildə Berkliyəde fəaliyyət göstərən Kaliforniya Universitetini riyaziyyat-iqtisadiyyat ixtisası üzrə fərqlənmə ilə bitirərək bakalavr dərəcəsi almışdır. Daha sonra Massaçusət Texnoloji İnstitutunun aspiranturasına qəbul olmuşdur ki, onun gələcək elmi karyerası da bu institutda formalaşmış, burada tanınmış iqtisadçı Pol Samuelsonun rəhbərliyi altında Britaniyalı iqtisadçı Con Meynard Keynsin inqilabi nəzəriyələrinin riyazi bərabərliklər sisteminə tətbiq edilməsi problemi üzərində çalışmışdır.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «... Onu daha çox Keynsin 1936-ci ildə nəşr olunmuş «Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi» adlı kitabında irəli sürdüyü «...ümumi effektlə tələbat – istehlakçı məşrəfləri, kapital qoyuluşlarının və hökumət məşrəflərinin ümumi cəmi – milli gəlirin və məşğulluğun səviyyəsini müəyyənləşdirir, eğer ümumi tələbat istehsal təsərrüfatı imkanlarından aşağı düşürse, işsizlik yaranır və depressiya başlanır» kimi mühəhizələri maraqlandırırdı. Lakin tezliklə o, Keynsin ideyalarından uzaqlaşaraq, vergi qoyuluşu, əmək haqqı fondu, investisiyaların səviyyəsi və istifadə üçün yararlı milli gəlir kimi

iqtisadi dəyişmələr arasında yaranmış münasibətlərin tarixi təcrübəsi əsasında təsərrüfatda istehsalatın gelecek həcmini hesablamağa qadir bərabərliklər topluslu formalaşdırıldı. Keyns nəzəriyyələrinin kəmiyyət göstəriciləri sistemine getirilməsi Kleyn imkan verdi ki, o, iqtisadi nəzəriyyələrin raziyi modelləre transformasiya edildiyi iqtisadi sahəye - ekonometrika aləmənine daxil olsun. Hansı ki, bu sahədə hazırlanmış modellərin köməyi ilə proqnozların statistik cəhətdən yoxlanılması mümkündür».

Lourens Kleyn 1944-cü ilde Massachusetts Texnoloji İnstitutunda dissertasiya müdafiə edərək fəlsəfə üzrə doktorluq dərəcəsi almışdır. Elə həmin ilde onun hazırladığı, investisiya funksiyalarının təhlili üçün nəzərdə tutulmuş bərabərliklər seriyası «Ekonometrika» jurnalında dərc edilmiş və elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur. 1949-cu ilde isə o, «Keynsçilik inqilabı» adlı iqtisadiyyat üzrə doktorluq dissertasiyاسını müdafiə etmiş və onun bu işi monoqrafiya şəkilində nəşr olunmuşdur.

Həmin ildən Çikaço Universiteti nəzdində fealiyyət göstərən iqtisadi tədqiqatlar üzrə Koulz Komissiyasında ekonometrika problemləri üzrə elmi işçi olmuş və burada Teodor Anderson, German Rubin, Kennet Errou, Tyallinq Kupmans və digər bu kimi tanınmış iqtisadçılarla birlikdə çalışmışdır. Iqtisadçı bu komissiyada çalışdığı illərdə daha çox ekonometrik modellərin praktiki istifadəyə cəhdli ilə fərqlənmişdir. Onun burada 1946-cı ilde hazırladığı model II Dünya müharibəsindən sonra, I Dünya müharibəsində olduğu kimi ABŞ iqtisadiyyatının mütləq böhran keçirəcəyi haqqda geniş yayılmış proqnozları inkar etmişdir. Pensilvaniya Universitetindən olan tanınmış tədqiqatçı Cerald Adam sonralar həmkarının fealiyyətinə qiymət verərək qeyd etmişdir ki: «baxmayaraq ki, Kleyn modeli quran ilk şəxs deyildir, lakin o, onları faydalı vasitəyə çevirən ilk mütəxəssis olmuşdur».

ABŞ iqtisadçı Lourens Kleyn 1947-ci ilde Ottovaya gəlmış və burada Kanada iqtisadiyyatı üçün ilk modeli tərtib etmişdir. 1948-ci ilde isə Osloda tanınmış Norveç iqtisadçıları – sonralar Nobel mükafatı laureatları Raçnar Friş və Tryuqve Haavelmo ilə birlikdə bir sıra tədqiqatçılar aparmışdır.

1948-ci ilin sonunda Norveçdən ABŞ-a qaydan Lourens Kleyn burada Artur Bernsden iqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büroda çalışmaq təklifi almış və bu büroda var-dövlətin, xüsusişlərlikvidli aktivlərin əmanətlər sahəsindəki hərəkət tərzinə təsirinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur.

1949-cu ilde istehlakçıların maliyyə vəziyyəti haqqda hesablaşdırıcı etibarlı məlumatları almaq üçün elmi işçi kimi Miçigan Univer-

sitetinin Elmi İcmallar Mərkəzinə işə keçmiş və burada yenidən makroiqlisadi modellerin qurulması ilə məşğul olmağa başlamışdır. O, bu universitetin aspiranti Albert Qoldberq ilə birlikdə «Kleyn-Qoldberq modeli» kimi tanınan ABŞ iqtisadi modelinin yaradılmasına nail olmuşdur. Lakin o, Miçigan Universitetində mühüm novator işlər yerinə yetirə də, senator Cozef Makkartin tərəfindən, 1946-1947-ci illərdə Kommunist Partiyasının üzvü olduğu üçün tutduğu vazifədən kənarlaşdırılmış ve 1954-cü ildən 1958-ci ilə qədər İngilterədə Oksford Universitetinin Statistika İstitutunda çalışmalı olmuşdur. Bu illər ərzində o, Birleşmiş Krallığın ilk iri iqtisadi modelini yaratmış və statistik neticələr problemlərini öyrənməklə məşğul olmuşdur.

Tədqiqatçı 1958-ci ilde Pensilvaniya Universitetinin İqtisadiyyat kafedrasında fealiyyətə başlayaraq, burada beynəlxalq iqtisadi sistemlə əlaqədə ABŞ iqtisadi modelini qurmağa cəhd etdi və bunu əsasında Uortonun illik və kvartal modellərini xeyli təkmilləşdirmiş oldu. Hansı ki, bu modellər indiyədək vergilərdə, dövlət məsəflərində və ya neftin qiymətində dövri dəyişənlərdə yeniliklərin milli daxili məhsula, kapital qoyuluşunun səviyyəsinə və ya istehlaka necə təsir etdiyini qabaqcada demək üçün mühüm vasitə rolunu oynayır.

Lourens Kleyn 1968-ci ildə Pensilvaniya Universitetində «İqtisadiyyat və maliyyə» kafedrasının professoru olmuşdur.

Xarici müəlliflərdən biri qeyd edir ki: «Ötən əsrin 60-ci illərinin əvvəlində Kleyn «Biznes uik» (Business Week) jurnalının maliyyə və reklam köməkliyi ilə korporasiya və dövlət müəssisələrinə öz ekonometrik modellərini təklif etməyə başladı. Bu fealiyyətin kommersiya naliyyəti «Data Resources» və «Chase Ekonometrics» korporasiyaları tərəfindən yaradılmış kolnikturanı qabaqcadan deyan galəcək modellər üçün bazar yaratdı. Həmin vaxtlar iqtisadçı bir sıra digər ölkələr, o, cümlədən İsrail, Meksika, Yaponiya üçün ekonometrik modellər hazırladı. Bu işlərin gedidişində o, müxtəlif institusional strukturların həmin ölkələrdə tətbiq olunan bərabərliklərin seçim və formasına necə təsir etdiyi ilə tanış olmuşdu. 1968-ci ilde Kleyn beynəlxalq qarşılıqlı asılılıq modelini qurmağa cəhd edərək, «Link» adlı layihə təşkil etdi. Bu layihədə Stenford Universitetindən B.Hikman, Beynəlxalq Valyuta Fondundan R.Romberq, Kaliforniya Universitetindən P.A..Qordon işlərək edirdilər».

ABŞ iqtisadçı 1975-ci ildə demokratik partiyadan prezidentliyə namizədlik uğrunda mübarizə aparan Cimi Karterin iqtisadi məsləhətçisi olmuş, 1976-ci ildə Karter prezident seçildikdən sonra isə onun yeni rəhbərliyə daxil olmaq təklifini qəbul etməmişdir.

Lourens Kleyn 1980-ci ilda «iqtisadi modellerin yaradılması ve onların iqtisadi tərəddüdlərin, iqtisadi siyasetin təhlilinə tətbiqinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mükafatın təqdim edilməsi zamanı bu fikir vurğulanmışdır ki: «Kleyn ekonometrik makro-modellərin esl nümunəsini yaratmış, onların nəzəri durumuna və praktiki tətbiqinə ümumi yanaşma nümayiş etdirmişdir. Bütün bunlar iqtisadi proqnozçuların standartlaşdırılmış prosedurası da daxil olmaqla, isnitutsiyonal təşkilata, onun siyasi məsləhətlər sistemine aididir.»

O, Nobel mükafatından başqa 1959-cu ilda Amerika İqtisadi Assosiasiyanın Con Beyts Klark medalına və Nyu-York Biznesmenlər Assosiasiyanın Uilyan Batler mükafatına da layiq görülmüşdür. Amerika İqtisadi Assosiasiyanın, Amerika Elmlərin İnkışafına Yardım Assosiasiyanın və Amerika Felsefə Cəmiyyətinin üzvü seçilmişdir.

CEYMS TOBIN

ABŞ iqtisadçısı Ceyms Tobin 5 mart 1918-ci ildə İllinoy ştatında anadan olmuşdur. Onun atası İllinoy Universitetində çalışmış, bu təhsil mərkəzində idman bölməsinin reklamı üzrə məsul şəxs olmuşdur. Sonrakı illərdə isə ev xidmətlərinin göstərilməsi üzrə fealiyyət göstərən agentliklərdən birində 25 il direktor vəzifəsində işləmişdir.

Ceyms Tobin əvvəller doğulduğu şəhərdə orta məktəb təhsili almış, sonralar isə Urban şəhərinin universiteti nəzdindəki məktəbe daxil olmuşdur. O, atasının tekidi ilə 1935-ci ildə məşhur Harvard Universitetində keçirilmiş ümummülli müsabiqədə iştirak edərək burada təhsil almaq üçün tam təqaüd qazanmış və ali təhsil üçün iqtisadiyyat üzrə ixtisaslaşmanı seçmişdir.

1939-cu ildə ümumi iqtisadiyyat üzrə bakalavr dərəcəsi almış, sonrakı iki il ərzində isə Harvard Universitetində Cozef Şumpeter, Olvin Hansen, Seymour Harris, Eduard Meyson və Vasiliy Leontyev kimi məşhur iqtisadçı professorların rehberliyi altında aspirant kimi təhsilini davam etdirmiş, P.Samuelson, P.Suini, C.K.Kelbrayt, A.Berkson, R.Qudvin və L.Reynolds da daxil olmaqla cavan müəllimlər və həmkursları ilə də tanış olmuşdur.

1941-ci ildə Harvardda iqtisad elmləri üzrə magistrlik dərəcəsini alıqdan sonra o, qiymətlərin tənzimlənməsi idarəsində, daha sonra isə

Vaşinqtonda vətəndaş təchizatı və herbi istehsalat şurasında işləmişdir. ABŞ-in II Dünya müharibəsinə qoşulmasından sonra Herbi Dəniz Donanmasında xidmətə getmişdir. Kolumbiya Universitetində zabit hazırlığından keçdikdən sonra dörd il topçu-zabit, sturman və xüsusi tapşırıqlar üzrə zabit kimi «Kirni» mina gəmisində xidmət etmişdir.

ABŞ iqtisadçısı Ceyms Tobin 1946-ci ildə Harvard Universitetində müəllimlik vəzifəsinə qayıtmış, bir il sonra isə «İstehlak funksiyasının nəzəri və statistik tədqiqatı» mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək iqtisadiyyat üzrə doktorluq dərəcəsi almışdır. O, tələbəlik illərində başlayaraq intensiv şəkildə Con Meynard Keysin məşhur iqtisadi nəzəriyələri ile məşğul olmuş və bu nəzəriyələri tam qəbul etmişdir.

1947-1950-ci illərdə Harvard Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən nüfuzlu elmi cəmiyyətin üzvü olan Ceyms Tobin bu illərdə «Amerikanın iqtisadi kredosu» adlı kitabının əsas bölməlerini yazmış və bir sira məqalələr dərc etdirmişdir. O, 1950-ci ildən başlayaraq daimi iş yeri olmuş Yel Universitetində adyunkt-professor vəzifəsini tutmuşdur.

Ədəbiyyatlarda yazılır: «Yel Universitetində çalışdığı illerde o, müəllimlik fəaliyyəti ilə yanaşı maliyyə bazarları üzrə elmi tədqiqatlar aparmış, pul fondlarının ölçülüründəki deyişikliklərə və istehlak-istehsal, kapital qoyuluşları sahəsində qararların qəbulu siyasetinin təsiri altında pul bazarlarının vəziyyətinə dair nəzəri suallar hazırlamışdır. Ceyms Tobin bu zaman özünün «Portfel investisiyalarının seçimi nəzəriyəsi»ni hazırlanmışdır. İqtisadçı bu nəzəriyəsi ilə belə qənaəət gəlməmiş ki, investorlar nadir hallarda digər faktorları nəzərə almadan yalnız yüksək gəlirlər əldə edilməsinə cəhd edirlər, öz investisiya portfellərində balanslaşmaya nail olmaq üçün onlar yüksək dərəcəli və ya az riskli investisiyaları uyğunlaşdırmağa çalışırlar.

Tədqiqatçı alimin işlərindən bir çoxu makroiqtisadi nəzəriyənin iqtisadi siyasetə tətbiqinə aid olmuşdur. Onun üzərində çalışdığı qiymətli kağızların bir çox tiplərindən ibaret portfel investisiyaları modeli iqtisadi siyasetin həyata keçirilməsi üçün daha zəngin arsenal vasitələr təqdim etmişdir.

1955-ci ildə bir çox məşhur iqtisadçıların çalıştığı İqtisadi tədqiqatlar üzrə Koulz Komissiyası Çığaqo Universitetindən Yel Universitetine köçdükdə Ceyms Tobin onun direktoru olmuşdur. O, 1957-ci ildə Yel Universitetində iqtisadiyyat üzrə professor vəzifəsini tutmuş və uzun illər bu vəzifədə işləmişdir.

ABŞ iqtisadçısı 1961-ci ildə hökumət iqtisadi siyaseti ilə bağlı ictimai diskussiyalarda aktiy şəkildə iştirak etmişdir. Bu istiqamətdə onun «Çellenc» jurnalında dərc olunmuş, Fedəral Ehtiyat Sisteminin pul

dövriyyəsi sferasındaki tədbirlərinin tənqidinə həsr edilmiş məqaləsi böyük maraqla qarşılanmışdır.

Tədqiqatçı hökumət işlərində də çalışmışdır. Onun fealiyyət göstərdiyi qurumların sırasında Federal Ehtiyat Sistemi, ABŞ Maliyyə Nazirliyi, Konqresin büdcə komitəsi, həmcinin özəl təşkilat olan Ford Fondu və digərləri olmuşdur. O, 1967-ci ildən 1970-ci ilədək Nyu-Heyven şəhər plan komissiyasının rəhbəri, 1969-cu ildən 1970-ci ilə qədər inflasiyanın və iqtisadi rıfahın tənzimlənməsi üzrə Nyu-York şəhər komissiyasının üzvü kimi fealiyyət göstermişdir.

Onun 1971-ci ildə «Makroiqtisadiyyat» kitabı və «Siyasi iqtisadiyyatda xülasələr» adlı üç cildli kitabın birincisi nəşr olunmuş, sonuncunun ikinci cildi 1975-ci ildə «İstehlak və ekonometrika» adı altında nəşr olunmuş, üçüncü cild isə 1982-ci ildə işıq üzü görmüşdür.

Ceyms Tobin 1981-ci ildə «maliyyə bazarlarının vəziyyətinin və onun məsrləflər sahəsində qərarların qəbuluna, işsizliyin vəziyyətinin, istehsal və qiymətlərə təsirinin təhlilinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mükafatın təqdimolunma mərasimində qeyd edilmişdir: «Ceyms Tobinin işləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünkü pul və xəzine siyasetlərinin iqtisadiyyata təsiri pul və qiyməti kağızlar bazarının mexanizmi vasitəsilə daha səmərəli şəkildə, yüksək dərəcədə ötürürülür.»

O, 1970-ci ildə Amerika İqtisadi Assosiasiyasının prezidenti seçilmiş, bu vəzifəyə təyin edilən zaman öz çıxışında bəyan etmişdir ki, emək haqqı və qiymətlər üzərində daimi nəzarət zeruridir.

O, Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika Fəlsəfe Cəmiyyətinin, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, Amerika Statistika Assosiasiyasının üzvü seçilmişdir. Ona Sirakuz, Illinoy, Yeni Lissabon universitetlərinin fəxri alimlik dərəcələri verilmişdir.

CORC STİQLER

ABŞ iqtisadçısı Corc Stigler 17 yanvar 1911-ci ildə Vaşinqton ştatının Sietl şəhərində anadan olmuşdur. O, ailədə yegane övlad olmuş, mülk satışı üzrə agent kimi çalışan atası Cozef Stigler XIX əsrin sonlarında Bavariyadan ABŞ-a köçmüdü.

Corc Stigler Sietlde orta məktəbi bitirmiş və tehsilini Vaşinqton Universitetində davam etdirərək, 1931-ci ildə iqtisadiyyat ixtisası üzrə bakalavr dərəcəsi almışdır. Bir ildən sonra isə Illinoi ştatının Evandston şəhərində fəaliyyət göstərən Şimali-Qərb Universitetində magistr dərəcəsinə yiyələnmişdir. Daha sonra o, Çikaqo Universitetində iqtisadiyyat üzrə doktoranturaya qəbul olmuş və 1938-ci ildə burada «İstehsal və bölgü nəzəriyyəsi» mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi almışdır. Elə həmin il Minnesot Universitetində fəaliyyətə başlamış və 8 il burada çalışaraq professor vəzifəsinə qədər yüksəlmüşdür.

ABŞ iqtisadçısı II Dünya müharibəsi illərində Kolumbiya Universitetindəki Statistik Tədqiqatlar Qrupunun, 1946-1947-ci illərdə Braun Universitetinin, 1947-ci ildən başalyaraq növbəti 11 ildə isə Kolumbiya Universitetinin əməkdaşı olmuşdur.

Professor 1958-ci ildə Çikaqo Universiteti yanında davranış elmi üzrə kvalifikasiyanın yüksəldilməsi ilə bağlı mərkəzdə tədqiqatlara baş-

lamış və bura onun daimi iş yeri olmuşdur. Həmin illərde iqtisadçı həmdə «Siyasi iqtisad jurnalı»nın redaktoru olmuşdur.

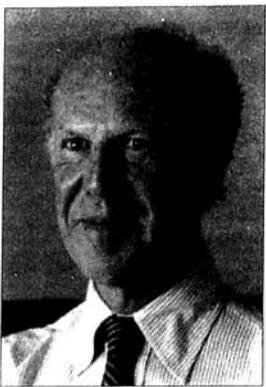
Corc Stiglerin elmi tədqiqatlarının əsasında mikroiqtisadiyyat nəzəriyyəsi, sənaye təşkilatı, iqtisadi tarix və ictimai tənzimlənmə məsələləri durmuşdur. O, 1940-1950-ci illərdə bu mövzuda çoxlu sayıda məqalələr dərc etdirmişdir. «İqtisadi tənzimlənmə nəzəriyyəsi» (1971), «İqtisadi elmlər və idarəetmə jurnalı», «Yaxın perspektivdə istehsalat və bölüşdürülmə» (1939), «Duopoliya nəzəriyyələrinə dair iradalar» (1940), «İqtisadi informasiyalar» (1961) və digərləri məşhurluq qazınmış bu məqalələrə misal göstərilib.

Tədqiqatının 1958-ci ildə neşr olunmuş «İstehsalat miqyasında iqtisadiyyat» adlı, 1964-cü ildə işıq üzü görmüş «Monopoliya nəzəriyyəsi», 1968-ci ildə İqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büronun sıfarişi ilə yazdığı «Sənaye qiymətlərinin yüksəlisi» adlı və digər bu kimi kitabları elm ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Müəllif bu əsərlərində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri ilə bağlı dərin elmi araşdırmalarının nəticələrini təqdim etmişdir.

ABŞ iqtisadçısı Corc Stigler 1982-ci ildə «sənaye strukturu, bazarların öyrənilmesi, dövlət tənzimlənməsi sahəsindəki novator tədqiqatlar rəngi gərə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

O, Amerika İqtisadi Assosiasiyasının (1964-cü ildə prezidenti olmuşdur), İqtisadi Tarix Cəmiyyətinin (1977-ci ildə prezidenti olmuşdur), Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika Fəlsəfə Cəmiyyətinin üzvü olmuşdur. Karneqi-Mellon, Ročester, Braun universitetlərinin və Helsink İqtisadiyyat Məktəbinin fəxri alimlik dərəcələrinə layiq görülmüşdür.

Nobel laureati 2 dekabr 1991-ci ildə vəfat etmişdir.

JERAR DEBRE

Jerar Debre 4 iyul 1921-ci ildə Fransada, Kale şəhərində anadan olmuş, bu şəhərdə kollecə oxumuş və 1939-cu ildə bakalavr dərəcəsi almışdır. Parıdə riyaziyyat elmini öyrənmək isteyində olsa da, II Dünya müharibəsinin başlanması onun bu planını pozmuşdur. Fransanın işğalından sonra yaradılmış azad zonada fəaliyyət göstəren hazırlıq məktəbində oxuyan Jerar Debre 1941-ci ildə Parisə gələ bilmış və burada intellektual atmosfere düşmüş, bunun neticəsi olaraq onda elmi tədqiqatlara böyük maraq yaranmışdır. 1944-cü ildə Fransa azad olunduandan sonra isə o, hərbi xidmətə getmişdir.

1946-ci ildə Parisə, hərbi xidmətdən əvvəl çalışdığı «Eko normal superyer» adlı elm mərkəzine qaydan Jerar Debre burada kurs keçdikdən sonra riyaziyyat müəllimi ixtisasına yiyələnir. Lakin gənc riyaziyyatçıda iqtisadiyyata olan maraq onu Elmi Tədqiqatların Milli Mərkəzinə getirir və o, burada iqtisadiyyat üzrə kiçik elmi işçi kimi çalışmağa başlayır. İlk iqtisadi təhsilini isə 1948-ci ildə Avstriyada alır və həmin ölkədə «Amerika tədqiqatları seminarı»nda məşhur iqtisadçı Vasiliy Leontyevin dinləyicisi olur. Daha sonra Rokfeller Fondunun təqaüdçüsü kimi ABŞ-in Harvard, Çikaqo, Kaliforniya və Kolombiya kimi nüfuzlu universitetlərinin iqtisadiyyat fakültələrində təhsil almaq hüqu-

qu qazanır. O, həm də İsveç və Norveçin ali məktəblərində təhsil almaq hüququ qazanmışdır, lakin seçim edərkən ABŞ-a üstünlük vermişdir.

1949-cu ildən başlayaraq Çikaqo Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən tədqiqatlar üzrə Koulz Komissiyasında 11 il köməkçi-tədqiqatçı kimi çalışan Jerar Debre bu müddət ərzində həm də 6 ay Parisde Fransanın Elektrikləşdirilməsi Xidmətində işləmiş və Paris Universitetinin doktorluq dərəcəsinə layiq görülmüşdür. O, 1955-1961-ci illərdə Yel Universitetinin professoru olmuş, 1962-ci ildən Kaliforniya Universitetinə gələrək, burada iqtisadiyyat üzrə professor kimi çalışmağa başlamış, 1975-ci ildən isə həm də riyaziyyat professoru vəzifəsinə tutmuşdur. Bir müddət Stenford Universitetində də çalışmışdır.

Fransız iqtisadçısının elmi tədqiqatlarının əsas xəttini ümumi iqtisadi müvəzintə nəzəriyyəsinin işlənilə hazırlanması təşkil etmişdir. İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatını da o, 1983-cü ildə mehz bu tədqiqatlarına - "ümumi müvəzintə nəzəriyyəsinə və onun hər hansı abstrakt iqtisadiyyatda reallaşması şərtlərinin formallaşmasına gətirmiş olduğu elmi zənginliyə görə" layiq görülmüşdür.

XVIII əsrədə Adam Smitin əsərlərində öz əksini tapmış, daha sonra, 1840-ci ildə tanınmış riyaziyyatçı-iqtisadçı Leon Valras tərəfindən tədqiq olunmuş ümumi müvəzintə problemi üzrənənən çalışılan Jerar Debre «Eko normal superyer» mərkəzində çalışdığı vaxt sonralar Nobel mükafatı almış fransız iqtisadçısı Moris Allenin elmi işlərində bu problemlə yaxından tanış olduğunu və bu işlərin onun tədqiqatında mühüm rol oynadığını söyləmişdir.

Iqtisadçının ümumi iqtisadi müvəzintə mövzusunda ilk məqaləsi 1954-cü ildə Koulz Komissiyasında çalıştığı vaxt sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçı Kennet Errou ilə birgə müəllifliklə "Ekonometrika" jurnalında dərc olunmuşdur. Iqtisadçı «Rəqabətli iqtisadiyyat üçün müvəzintənin mövcudluğu» adlı məqalənin üzərində iki il işlədiyini bildirmiştir.

Onun 1959-cu ildə nəşr olunmuş «Dəyer nəzəriyyəsi: iqtisadi müvəzintənin aksiomatik təhlili» adlı kitabı daha böyük maraqla qarışılmışdır. Müəllif özünün müvəzintə nəzəriyyəsinin əsasını bu kitabda qoymuşdur.

Iqtisadçılardan biri yazır: «Debrenin apardığı ümumi müvəzintənin riyazi təhlili olan «Dəyer nəzəriyyəsi» Adam Smitə uzanan ənənənin zirvəsi, iqtisadi nəzəriyyə üzrə XX əsrin klassik işi olmuşdur. Misilsiz zərif izahatı və riyazi ciddiliyi ilə fərqlənən bu kitab, eləcə də, Debrenin bir çox digər işləri rifah nəzəriyyəsi, faydalılıq nəzəriyyəsi, tələbin töre-

me funksiyaları kimi müxtəlif iqtisadiyyat sahələrində onun elmə gətirdiyi zənginliyin nə qədər böyük olduğunu göstərir. Debre, məsələn, vergi qoyuluşu siyaseti nəticəsində rifahın səviyyəsinin aşağı salınması kimi belə «praktiki» problemin öyrənilməsi üçün riyazi vasitələrdən istifadə etmiş, bundan başqa iqtisadi qeyri-müəyyənlilik problemləri, o cümlədən gələcək mal bazarları problemlərini təhlil etmişdir, eləcə də qiymətlərin sistemdə öz bərabər dəyərlərinə doğru cəhd etdikləri şərtləri göstərmişdir.

Nobel mükafatının təqdimolunma mərasimində bu fikir vurğulanmışdır ki: «Jerar Debre bizə yalnız qiymətlər mexanizmi haqqında məlumat vermir, həm də iqtisadçılar arsenalına yeni analitik metodlar, yeni vasitələr təklif edir... Onun apardığı «abstrakt iqtisadiyyat modellərinin ağıllı təhlili» en müxtəlif vəziyyətlərə tətbiq oluna biləcək ümumi nəzəriyyə ilə iqtisadçıları təchiz etmişdir.»

O, 1976-ci ildə Fransanın Fəxri Legion Ordeninə layiq görülmüş, Luvens Katolik Universitetinin nəzdindəki Əməliyyat Tədqiqatları və Ekonometrika Mərkəzində Quqqenheym Fonduunun təqaüdçüsü, Yeni Zellendiyən Kristçər şəhərindəki Kemterberi Universitetinin Erskina Fonduunun təqaüdçüsü, Kembricdəki "Çörçill kollec" in xarici təqaüdçüsü olmuşdur. Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika İqtisadi Assosiasiyanın, Amerika Elmın İnkışafına Yardım Assosiasiyanın üzvü seçilmişdir və Bonn, Lozanna, Şimal-Qərb universitetlərində, Tuluza Sosial Elmlər Akademiyasında fəxri alimlik dərəcələrini almışdır.

RİÇARD STOUN

İngilis iqtisadçısı Riçard Stoun 30 avqust 1913-cü ildə Londonda anadan olmuşdur. Atası vəkil olmuş və oğlunu hüquşunas kimi hazırlamaq məqsədi ilə onun üçün yaxşı təhsil imkanı yaratmışdır. Lakin hüquq elmine çox da maraq göstərməyen Riçard Stoun Klivden-Pleys hazırlanıq məktəbində və Vest Minister Məktəbində oxuduğu illərdə diqqətsiz şagird kimi tanınmışdır. 1931-ci ildə o, iqtisadiyyat üzrə ixtisaslaşma qərarına gələrək Kembric Universitetindəki «Honvil-ənd-Kiss-kolec» e daxil olduqdan iki il sonra hüquq elmlərindən uzaqlaşdı. Sonralar Riçard Stoun qeyd etmişdir ki, onun iqtisadiyyata marağının dünya iqtisadiyyatında 1929-1933-cü illərdə baş verən Böyük depresiyanın təsiri ilə yaranmışdır. Hətta o, gənclik illərində «əgər yalnız iqtisadçılar çox bilsədilər, dünyada vəziyyət çox yaxşı olardı» kimi ideyanın tərəfdarı olduğunu da söyləmişdir.

Onun təhsil aldığı kollecdə iqtisadçılar olmadığı üçün Kembric Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən «Kinqs-kolec» in əməkdaşı-iqtisadçı Riçard Kandan iqtisad elminin öyrənilməsi sahəsində gündəlik məsləhət almışdır. Hansı ki, «Kinqs-kolec» həmin vaxtlar dünənin iqtisadi elm mərkəzi kimi tanınır. Riçard Stoun həm də iqtisadi statistika üzrə tanınmış mütəxəssis Kolin Klarkin şagirdi olmuş, məşhur

İngiliz iqtisadçısı Con Meynard Keynsin mühazirelerini dinlemiş ve onun mənzilində toplanan siyasi iqtisad klubuna daxil olmuşdur.

O, 1935-ci ildə universiteti bitirdikdən sonra «Honvild-ənd-Kisskolec»in təklif etdiyi elmi işdən imtina edərək, Londonda fəaliyyət göstərən «Lloyd» siyortə cəmiyyəti üçün iqtisadi informasiya bülleteni buraxmağa başlamışdır.

Riçard Stoun 1936-ci ildə Kembric Universitetində çalışın iqtisadçı Uinifred Merni Cenkin ilə ailə qurmuş və onlar birlikdə müxtəlif iqtisadi tədqiqatların aparılmasında iştirak etmişlər. Əsası Koli Klark tərəfindən qoyulmuş «Trends» jurnalı, qurucusu Avstraliyaya qaydan zaman Stounlara verilmiş və onlar müxtəlif problemlərin elmi şərhini bu jurnal vasitəsilə təqdim etməye başlamışlar.

1939-cu ildə II Dünya müharibəsi başladığda Riçard Stoun hərbi iqtisadiyyat nazirliyində işe dəvət edilmiş və burada dəniz yük daşımalarının, neft tədarüklerinin statistikası üzrə məsul şəxs olmuşdur. 1940-ci ildən Böyük Britaniyanın iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin ümumi icmalinin təskili işi üçün hərbi kabinet katibliyinin idarələrinin markezləşdirilmiş iqtisadi informasiya xidmətinə keçirilməsi işində Con Meynard Keyns və Ceyms Mid ilə birlikdə çalışmışdır.

Bu istiqamətdəki araştırmaları ingiliz iqtisadçısı Riçard Stouna iqtisadiyyat elminə mühüm yeniliklər gətirməsinə imkan yaratmışdır. 1940-ci ilin sonunda o, həmkarı Ceyms Mid ilə birlikdə hərbi qüvvələrə kömək üçün yararlı ehtiyatların və fondların ümumi həcmi haqda məlumatları hesablaşmışdır. Bu məlumatlar cədvəl şəklində 1941-ci ildə maliyyə nazirinin bündə haqda məruzəsinin bir hissəsini təşkil edirdi. İqtisadçılar tərəfindən tərtib olunmuş cədvəller 1938-1940-ci illərdə milli gelir və məsrəflərin ölçülərinin qiymətlərindən ibarət idi. Burada şəxsi və ya fərdi – ailəvi gelirlər, məsrəflər, əmanətlər, özəl sektora yönələn və ya hökumətin sərəncamına ondan daxil olan fondların təmiz hesabatları eks olunmuşdu. İqtisadçı sonraları bu hesabatları müasir dövrədə milli gelir hesabatları adlanan məsələyə doğru mühüm addım kimi dəyərləndirmiştir.

Xarici müelliflərdən biri yazır: «Riçard Stounun hesabat metodu aridilliği təmin edirdi, çünki o gelir və məsrəf arasında bərabərlik tələb edirdi. Bu o demək idi ki, məhsul tələb edilməli idi, yeni istehlak edilmişdisə yenidən yaradılmalı idi.

O, həmisi öz təcrübəsini digər tədqiqatçılarla bölüşdürürdü. Axi o, milli gelirin hesablanması üzerinde işleyən yeganə alim deyildi. II Dünya müharibəsindən əvvəl və müharibə dövrü ABŞ və Kanada dövlətləri üçün milli gelirin və məsrəfin qiymətlərini hazırlayırdı. 1944-cü

ildə Stoun hesabatlarının ümumi əsaslarının təsisatına kömək məqsədi ilə ABŞ-a ezam edilmişdi.

Riçard Stoun 1945-ci ildə dövlət xidmətindən istefaya getmiş və Kembric Universitetində yeni yaradılmış tətbiqi iqtisadiyyat şöbəsinin direktoru vəzifəsini tutmuşdur. 1955-ci ildə isə burada maliyyə və məhəsabat üzrə professor vəzifəsine təyin olunmuşdur.

O, həmçinin 1945-ci ildə Princeton Universiteti nəzdindəki Fundamental Tədqiqatlar Institutunda fəaliyyətə başlayaraq, burada Millətlər Liqası üçün milli gelirin hesablanması üzrə beynəlxalq qaydaların hazırlanması məsələsi bərədə məruza hazırlamış və bu maruze 1947-ci ildə «Milli gelirin ölçülmesi və milli hesablamaların qurulması» adı altında BMT tərəfindən nəşr edilmişdir.

Onun A.Aydenof ilə birlikdə yazdığı «Milli hesablamalar sistemi» adlı kitab da 1968-ci ildə BMT tərəfindən nəşr edilmişdir. 1975-ci ildə isə bu təşkilat ingiliz iqtisadçısının «Sosial və demoqrafik statistika sisteminə doğru» adlı kitabının neşrini həyata keçirmiştir.

Tədqiqatçının Derrik Rouv ilə həmmüəllifi olduğu və 1954, 1966-ci illərdə iki cildde nəşr edilmiş «Birləşmiş Krallıqda istehlak məsrəflərinin ölçülmesi və onların hərəkət tərzi» adlı kitab elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur. Bu əsər onların bündə məsələləri ilə bağlı birgə tədqiqatlarının nəticələrindən biri idi.

Riçard Stoun 1984-cü ildə «novator işlərinə» və «iqtisadiyyat elminin inkişafında böyük yeniliyinə» görə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mükafatın təqdimolunma mərasimində onun hazırladığı milli hesablamalar sistemi «dövri və struktur təhlilin mühüm vasitəsi» kimi qiymətləndirilmişdir.

O, 1980-ci ildə Kembric Universitetindən istefaya çıxmış, «Kinqs-kolec»in və «Honvil-ənd-Kiss-kolec»in üzvü kimi bu elm mərkəzləri ilə əməkdaşlığını davam etdirmiştir.

Riçard Stoun 1941-ci ildə birinci ailəsi dağlıqlıdan sonra Feodor Leontinof ilə evlənmiş, o, 1956-ci ildə vəfat etdikdən dörd il sonra isə Covanna Kroft-Mürrey ilə ailə qurmuşdur. İqtisadi təhsili olmamasına baxmayaraq sonuncu həyat yoldaşı onunla bir çox növbəti işlərdə əməkdaşlıq etmişdir.

O, Ekonometrika Cəmiyyətinin (1955-ci ildə prezidenti) və Beynəlxalq Statistika Institutunun üzvü, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, Amerika İqtisadi Assosiasiyasının xarici üzvü seçilmişdir. Oslo, Brüssel, Cenevre, Uorvika, Paris və Bristol universitetlərinin fəxri alimlik dərəcesinə layiq görülmüşdür.

Nobel laureati 6 dekabr 1991-ci ildə vəfat etmişdir.

FRANKO MODİLYANI

ABŞ iqtisadçısı kimi tanınan Franko Modilyani 18 iyun 1918-ci ildə İtalyanın Roma şəhərində anadan olmuşdur. Burada Viskonti liseyini bitirərək Roma Universitetinin tibb fakültesinə daxil olmuş, lakin özünü sonralar söylediyi kimi, qanın görünüşüne baxma bilmədiyi üçün ixtisasını dayışərək hüququn öyrənilmesi ilə məşğul olmağa başlamışdır. O, 1939-cu ildə həmin universitetdə hüquq elmləri doktoru dərəcəsi almış, bununla yanaşı 1930-cu illerin əvvəlində dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunmuş Büyük depressiyanın səbəblərini aydınlaşdırmağa cəhd edərək iqtisadiyyati öyrənməye başlamışdır. 1939-cu ildə Roma Universiteti tələbeləri arasında «Qiymətlər üzərində effektli nəzarət» mövzusunda keçirilmiş müsabiqədə mükafat qazandıqdan sonra isə iqtisadiyyatla peşəkar şəkildə məşğul olmağa qərar vermişdir.

Franko Modilyani yəhudü milliyətindən olmuş və radikal antifaşist fikirləri ilə tanınmışdır. Ele bu səbəbdən də II Dünya müharibəsi başladıqdan sonra onun İtaliyada qalması qeyri-mümkin olmuş və o, 1939-cu ildə əvvəlcə Fransaya, sonra isə ABŞ-a qaçmışdır. 1940-ci ildə Nyu-Yorkda fəaliyyət göstərən, o zaman mühacirlər üçün aparıcı elmi tədqiqat mərkəzi olan Sosial tədqiqatlar üzərə Yeni Məktəbdə iqtisadiyyatla bağlı dərslerinə başlamış, burada tanınmış alim Çekob Marşakın rəhbərliyi altında işləyərək, qısa müddət ərzində keynsçi

makroiqtisadiyyata və iqtisadi təhlilə formalizasiya edilmiş modellərdən istifadəyə maraq göstərmişdir.

O, 1942-ci ildə Yeni Məktəbdə aspiranturani bitirmiş, buna qədər isə paralel olaraq Nyu-Cersideki Qadın Kollcində müəllimlik etmişdir. Aspiranturani bitirdikdən sonra, 1944-cü ilə qədər Kolumbiya Universiteti məzdindəki «Bard-kollec»də iqtisadiyyat və statistika kafedrasının assistenti olmuş, həmçinin 1943-1944-cü illərdə Yeni Məktəbdə mühəzirələr oxumuşdur.

1944-cü ildə sosial elmlər doktoru dərəcəsi almış, 1946-ci ildən Yeni Məktəbdə riyazi statistika və ekonometrika üzrə professor assistenti, 1945-ci ildən 1948-ci ildək Nyu-Yorkdakı Dünya Problemləri İnstitutunda elmi işçi və baş statistik çalışmışdır.

1949-cu ildə Çikaqo Universitetində fəaliyyətə başlayan Franko Modilyani bu universitetdəki məşhur iqtisadi tədqiqatlar üzrə Koulz Komissiyasına iqtisadi-məsləhətçi kimi daxil olmuşdur. O, 1954-cü ildək burada qalmış, paralel olaraq Illinoi Universitetində 1949-cu ildə iqtisadiyyat üzrə adyunkt-professor, 1950-1952-ci illərdə isə həqiqi professor olmuşdur.

Tədqiqatçı 1952-1960-ci illərdə Karneqi Texnoloji Universitetində iqtisadiyyat və sənayenin idarə edilməsi üzrə professor və 1957-1958-ci illərdə Harvard Universitetində dəvət olunmuş professor vəzifələrində çalışmışdır. 1960-ci ildə Şimal-Qərb Universitetinin professoru olmuş, 1962-ci ildə isə Massaçusest Texnoloji Institutuna gələrək, burada iqtisadiyyat və maliyyə üzrə professor vəzifəsini tutmuşdur.

Ötən əsrin 40-ci illərində iqtisadçı makroiqtisadi nəzəriyyənin inkişafı və iqtisadi siyaset sahəsində aparıcı fiqurlardan biri olmuş, özünün nəzəri işləndə əsasən rifahın maksimallaşdırılmasının iqtisadi nəzəriyyəsini makroiqtisadi davranışa tətbiq etmək məsələsini əsas xətt götürmüştür. İqtisadçılardan biri qeyd etmişdir ki, onun bu işi 1960-1970-ci illərin sonunda makroiqtisadiyyat nəzəriyyəsində rasional gözləmələr məktəbinin genişlənməsinə gətirib çıxarmış, bəziləri bu üsulun yaranmasını 1954-cü ildə tədqiqatçının E.Qrundberq ilə birlikdə yazdığı «Sosial sferada hadisələri qabaqcadan görmək imkanları» adlı məqalə ilə bağlamışlar. Hansı ki, sonralar səmərəli gözləmələr konsepsiyasını mənimseməsi iqtisadçı-nəzəriyyəciler Modilyani və Qrundberqın arqumentlərini onların özlərinin güman etdiklərindən də çox təkmilləşdirmişlər. Bu konsepsiyada belə məsələ qoyulmuşdur ki, rasional şəkildə düşünen və hərəkət edən insanların həmişə hökumətin fəaliyyətini qabaqcadan görməsi, həmin fəaliyyətin neytrallaşdırılması

üzre tədbirlər görməyə meylli olması səbəbindən hökumətin yürütdüyü siyaset heç zaman iqtisadiyyatın fəaliyyətini təkmilləşdirə bilməz.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «1944-cü ildə «Satınmanın üstünlüyü, faiz ve pul nəzəriyyəsi» adlı məqaləsində o, göstərmişdi ki, əger əmək haqqı bazar şərtlərinin dəyişilməsinə uyğunlaşmırsa, fahrların eməyi zaifləmiş iqtisadiyyatın vəziyyəti ilə müqayisədə həddən artıq qiymətləndirilə bilinər, bu isə işsizliyə getirib çıxarar. Bir sözlə o, maliyyə bazarının monetar problemini işsizliyə və real iqtisadi fəallığın zaifləməsinə tətbiq etmişdi. Monetaristlər və keynsçilər arasındaki uzun süren mübahisələrdə Modilyani heç zaman barışmaz mövqə seçmirdi. Pulların rolunu aydın şəkildə təsəvvür edir, lakin Milton Fridmandan fərqli olaraq, eyni zamanda pulların iqtisadi fəallığa maliyyə bazarlarının müxtəlif mexanizmləri ilə göstərdiyi təsirləri dərk etməyə çalışırı. Buna baxmayaraq, Modilyani ümumilikdə keynsçi nəzəriyyənin müasir variantlarına və onun siyasi nəticələrinə öz kredosunu bu sözlər etmişdi: «Əgər özəl bazar iqtisadiyyatı stabillaşdırma tələb edirsə, o, stabillaşmalıdır və stabillaşa bilər.»

O, özünün həyat silsiləsinə əsaslanmış əmanətlər modelini ilk dəfə 1949-cu ildə «Əmanət əmsalının tərəddüdləri - gelir» adlı məqaləsində təqdim etmiş və 1954-cü ildə öz tələbəsi Riçard Bramberq birlikdə yazdığı «Faydalılığın təhlili və istehlak funksiyası» adlı məqalədə daha da dərinləşdirmişdir.»

Franko Modilyani özünün məşhur modelini sonralar Albert Ando ilə birgə yazdığı nəşrlərdə təkmilləşdirmiştir. Bu əsərlərin arasında 1957-ci ildə dərc olunmuş «Həyat silsiləsi boyu əmanətlər hipotezinin testləşdirilməsi», 1960-ci ildə işi üzü görmüş «Daimi gelir və əmanətlər münasibətdə həyat silsiləsi boyu hərəkət tərzi hipotezi», və 1963-cü ildə oxuculara təqdim edilmiş «Həyat silsiləsi prosesində əmanətlər hipotezi: onun aqreqatlaşdırılmış tətbiqi və testləşdirilməsi» adlı məqalələri elm xadimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Bu əsərlərdə iqtisadçı belə bir qənaətə gəlmış və əsaslandırmaya çalışmışdır ki, əmanət normaları əhalinin artım tempi ilə six əlaqədardır, çünki bu tam gənc yaşdakı insanların və təqaüdə çıxanların və nisbətən iş qabiliyyətli əhalinin sayının nisbətinə təsir göstərir.

O, 1970-ci ildə dərc edilmiş «Həyat silsiləsi prosesində əmanətlər hipotezi və müxtəlif ölkələrin əmanət əmsalındakı fərqlər» adlı məqaləsində özünün modelindən və mülahizələrindən istifadə edərək beynəlxalq əmanət normalarındaki fərqləri izah etməyə cəhd etmişdir.

Müəlliflərdən biri yazır: «Modilyanının monetar nəzəriyyəyə və maliyyə bazarına göstərdiyi maraq onu Modilyani-Miller adlı teoremi ilə

bağlı yeni işə gətirib çıxardı. İqtisadının o zamanlar Karneqi-Mellon Universitetinin əməkdaşı Merton Millerlə üzərində birgə işlədiyi bu teorem onların müəllifliyi ilə 1958-ci ildə nəşr olunmuş «Kapitalın dəyeri, korporasiyaların maliyyələşdirilməsi və investisiyalar nəzəriyyəsi» adlı kitablarında şərh edilmişdir. Müəlliflər belə bir məsələni əsas götürmüştürlər ki, adətən rasional investor kompaniyanın öhdəliyinin – borcunun miqdərini və strukturunu deyil, yalnız onun gələcək məhsuldarlığını nəzərə alır.»

Franko Modilyani 1985-ci ildə «əmanətlərə münasibətdə insanların davranışının təhlilinə görə» və «investorlar tərəfindən şirkətlərin sehmlərinə verilən qiymətlə onların maliyyə strukturunun əlaqəsi məsəlesi ilə bağlı tədqiqatlarına görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

O, Nobel mükafatından başqa Maliyyəçi-analitiklər Federasiyasının Qrehem və Dodd fəxri nişanlarını (1974, 1979), Massachusetts Texnoloji Universitetinin kollektivinin ləyliq üzvünün nailiyyətlərinə görə Ceyms Killian mükafatını almışdır.

1966-ci ildən Federal Ehtiyat Sisteminin idarəcili sovetinin elmi məsləhətçisi, 1971-ci ildən isə iqtisadi fəallıq üzrə Brukilo Komisiyasının baş müşaviri seçilmişdir.

CEYMS BYÜKENEN

Ceyms Byükenen 2 oktyabr 1919-cu ildə ABŞ-in Tennessee ştatında anadan olmuşdur. O, yeniyetme vaxtlarında hüquq elmine maraq göstərmmiş, hətta Vanderbilt Universitetinin hüquq fakültəsinə qəbul olmaq isteyində olmuşdur. Lakin 1930-cu illərdə dünya iqtisadiyyatında Böyük durğunluğun baş vermesi onun bu planlarını pozmuşdur. İqtisadi çatınlıklar üzündən o, fermalardan birində çalışmaqla yanaşı Orta Tennessee Pedoqoji Kollecində təhsil almağa başlamış və burada riaziyyat, ingilis ədəbiyyatı, ictimai elmlər üzrə ixtisaslaşmışdır. Buradakı təhsilini başa vurduqdan sonra o, Tennessee Universitetinin İqtisadiyyat fakültəsində təhsil almaq üçün təqaüd udmuş və 1941-ci ildə burada magistr dərəcəsinə yiyələnmişdir.

Lakin ABŞ-in II Dünya müharibəsinə qoşulması Ceyms Byükenenin təhsil karyerasında öz təsirini göstərmmişdir. Belə ki, o, 1941-ci ildə hərbi xidmətə çağrılmış və Nyu-Yorkda hərbi dəniz zabiti olmaq üçün kurs keçmiş, həmçinin hərbi dəniz kollecində təhsil almışdır. Sonra isə ABŞ-in Sakit Okeandakı donanmasının baş qərargahına göndərilmiş və mühərbi başa catana qədər burada xidmət etməli olmuşdur.

Hərbi xidməti başa vurduqdan sonra Çikaqo Universitetində iqtisadiyyat üzrə təhsil almaq qərarına gələn Ceyms Byükenen burada tanınmış professor Frenk Nayt ilə tanış olmuş, onun təsiri altında iqtisadi

tədqiqatlara meyl göstərmışdır. Sonralar o, çıxışlarından birində bildirmişdir: «Frenk Naytin qiymətlər nəzəriyyəsinə dair kurslarına gəldikdən altı heftə sonra mən bazar iqtisadiyyatının qısqanc vəkilinə çevrilmişim».

Xarici müəlliflərdən biri yazar: «Byükenenin növbəti işinə digər başlıca təsiri Knut Viksellin 1896-cı ildə yazılmış vergi qoyuluşu haqqda dissertasiya işi göstərmişdir. Bu işi o, təsadüfen kitabxana rəfində tapmış, sonra isə alman dilindən ingilis dilinə çevirmişdir. İsveç iqtisadçı Viksell siyasetə cəmiyyətin yaradılması üçün vətəndaşların yaratdığı strukturlar və onların özləri arasında mürəkkəb qarşılıqlı mənfeət dəyişikliyi kimi baxırdı.

Viksell eləcə də, israr edirdi ki, iqtisadi siyasetin reforması çerçivəsində siyasi xadimlər fealiyyət göstərən qaydaların dəyişilməsini tələb edir.

Nayt və Viksellin konsepsiyaları Byükenenin ümumi seçim və konstitutsiyalı iqtisadiyyat nəzəriyyələrini işləyib hazırlamasına böyük təsir göstərmişdi.

O, 1848-ci ildə Çikaqo Universitetində dissertasiya müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi almış və Tennessee Universitetində adyunkt-professor olmuş, 1950-ci ildə isə professor vəzifəsini tutmuşdur.

1951-ci ildə Florida Universitetində professor kimi fealiyyəte başlayan Ceyms Byükenen 1954-cü ildə burada İqtisadiyyat fakülətinin dekanı olmuşdur. 1955-1956-ci akademik ilində isə o, təqaüd layihəsi əsasında İtaliyanın Roma və Perua şəhərlərində təhsil programı keçmiş, burada əsasən İtalya iqtisadçılarının klassik işlərinin öyrənilməsi ilə məşğul olmuşdur.

1957-ci ildə ABŞ-a qayıtdıqdan sonra o, həmkarı Ç.Natter ilə birlikdə Tomas Jefferson adına Tədqiqatlar Mərkəzini yaratmış və bu mərkəz siyasi iqtisad sahəsində tədqiqatlar aparmışdır. İqtisadçı 1969-cu ilə qədər bu mərkəzin direktoru olmuşdur.

1968-1969-cu akademik ilini Kaliforniya Universitetində çalışan Ceyms Byükenen növbəti illərdə Bleksburg Dövlət Universitetinin, həmçinin Virciniya Politexnik Institutunun aparıcı professorlarından biri olmuşdur. O, bu institutda ictimai seçimin tədqiqi ilə məşğul olan tanınmış iqtisadçı Qordon Tallak ilə birləkde fealiyyət göstərmiş və onlar «İctimai seçimin tədqiqatı» mərkəzini yaratmışlar. O, bu mərkəzin rəhbəri olmuş, 1983-cü ildə isə Corc Meyson Universitetində professor kimi fealiyyətini davam etdirmişdir.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Ötən əsrin 50-ci illərində başla- yaraq aparılmış elmi tədqiqatlar nəticəsində Byükenen ictimai seçim

nəzəriyyəsi sahəsində aparıcı tədqiqatçı kimi beynalxalq nüfuz qazanmışdır. Bu nəzəriyyə ənənəvi olaraq politologiyaya aid sferalara iqtisadi metodların tətbiqini tədqiq edir. Təhlilin əsas kateqoriyaları millət, dövlət və ya partiya kimi orqan vahidləri deyil. Ümumiyyətlə cəmiyyəti mənfaətə aparan rasionallar qəbul etməyə qadir fərdi şəxslərdir. İctimai seçim nəzəriyyəsi seçici və ya vergi ödəyən, lobbist və ya siyasi xadimlər, seçilmiş siyasetçi və ya siyasi partiyaların üzvü, bürokrat və ya hökumət rəhbərləri və hakimləri kimi siyasi rollarla ümumilikdə siyasi cəmiyyətin vəziyyətinə fərdi şəxslərin davranışının necə təsir göstərə biləcəyini qabaqcadan deməyə çalışır. İqtisadi nəzəriyyə isə əksinə, alıcı və ya satıcı, istehlakçı və ya fəhlə, səhmdar və ya sahibkar kimi iqtisadi rollarda fərdi şəxslərin davranışını ümumilikdə iqtisadiyyat səviyyəsində görünen neticələrlə əlaqələndirməyə çalışır.»

Tədqiqatçı siyasi dəyişmələrin tədqiqinə həsr olmuş məqalələrində ictimai seçimi konstitusional – konstitutsiyanın qəbuluna qədər olan və post konstitusional – konstitutsiyanın qəbulundan sonrakı səviyyələr üzrə təsnifləşdirmiş və bildirmişdir ki, bu iki səviyyə arasındaki fərqli insanların oyunlar zamanı etdikləri anoloji seçim kimi müəyyən oluna biler, belə ki, əvvəlcə oyuncun qaydaları seçilir, sonra isə bu qaydaların çərçivələri daxilində oyun strategiyasının müəyyənlaşması baş verir: «Ümumiyyətlə konstitutsiya siyasi oyunların aparılması üçün qaydalar toplusu kimi təqdim oluna biler. Gündəlik baş verən siyasi hadisələr konstitutsiya qaydaları çərçivəsində oyunların nticəsini eks etdirir.»

Ceyms Byükənenin Qordon Tallak ilə birgə yazmış olduğu, 1962-ci ildə dərc olunmuş «Razılığın hesablanması» adlı elmi məqalədə müəlliflər məşhur iqtisadçı Viksellin siyasetə mürükkeb qarşılıqlı mənfaəti dəyişməsi prosesi kimi baxışını inkişaf etdirərək tədqiqat obyektiına belə bir məsələni qoymuşlardır: Bu dəyişmələr necə təşkil olunmalıdır ki, bütün iştirakçılar konstitusional seçim səviyyəsində mükəmməl müsbət nəticə almağa araxalana bilsinlər, yəni kollektiv və ya hökumət siyasetinin seçiminə hansı siyasi qaydalar və proseduralar hakim kəsilməlidir?... Müəlliflərden biri bununla bağlı yazır: «...Onlar bu məsələləri qərarların qəbulu üzrə alternativ qayda və proseduraların seçimi qarşısında duran cəmiyyətin fərdi üzvləri mövqeyindən, bu üzvlərin sonra bu qayda və proseduraların çərçivələri daxilində qərar qəbul etməyə məcbur olacaqlarını nəzəre alaraq müzakirə edirdilər. Həmfikirlilik qaydası, qarşılıqlı xidmət qaydası, reprezentativlik bazası, ikipalatalı və təkpalatalı qanunvericilik orqanı daxil olmaqla, ən müxtəlif proseduraların və qərarların qəbulu qaydalarını tədqiq edirdilər. Byük-

nen bu qaydaların müxtəlif tətbiqini «İctimai maliyyə və demokratik proses», «İctimai mallara tələb və onlara dair təklif» adlı elmi məqalələrində tədqiq etmişdi.»

Ceyms Byükənen özünün ictimai seçim konstitusional və post konstitusional mərhələlər üzrə təsnifləşdirilmesi ideyasına əsaslanaraq dövlətə fərdlər arasında münasibətlə, birincinin ikincinin azadlığına təsiri ilə bağlı maraqlı mülahizələr irali sürdürdü. O, «qoruyucu dövlət» və «istehlakçı dövlət» anlayışlarını formalasdıraraq bildirmişdir ki, konstitusiya çərçivəsi daxilində siyasi təşkilatlar, mövcud prosedurlar və qaydalar toplusu qoruyucu dövlətin təsisatına getirib çıxarır. Bu isə ehtiyatlar üzərində mülkiyyət hüququnu və fərdi şəxslərin nəzarətini müəyyənləşdirir, həmçinin fərdi sazişləri stimullaşdırır, dövlətin hakimiyətini məhdudlaşdırır: «Qoruyucu dövlətin yaranması özü ilə anarxiyadan siyasi təşkilata sıçrayışı təcəssüm etdirir. Bu təşkilati strukturun çərçivələri daxilində təşkilati ticaret və özəl mal-xidmətlərinin dəyişilməsi bu prosesin iştirakçılarının qarşılıqlı mənfaətinə getirib çıxara biler. Lakin siyasi strukturda fərdi şəxslərin siyasetçilər, rəhbərlər və ya bürokratlar kimi onların fealiyyətini göstəren davranışını dövlətin post konstitusional mərhələsində güclənməsinə getirib çıxarr. O, Tomas Qobbsun avtokratik dövlət mənasını verən məşhur siyasi simvolu – Leviafan təhlükəsinə sebəb olur. Bundan çıxış yolu isə maraqlı siyasi davranışını məhdudlaşdırıa biləcək institut və qaydalann formalaması üçün siyasetin, idarənin və bürokratiyanın müasir nəzəriyyəsindən istifadədədir.»

ABŞ iqtisadçısı Ceyms Byükənen 1986-cı ildə «ekoloji və siyasi qərarların qəbulu nəzəriyyəsinin danişqli və konstitusional əsaslarının tədqiqinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mükafatın təqdimolununa mərasimində qeyd edilmişdir: «Byükənenin əsas nailiyyəti ondan ibaretdir ki, o, daima və inadkarlıqla fundamental qərarların əhəmiyyətini xüsusi şəkildə qeyd edir və siyasi sistem konsepsiyasını qarşılıqlı mənfaətə nail olma məqsədi ilə dəyişmə prosesi kimi tədqiq edirdi.»

O, Amerika İqtisadi Assosiasiyanın fəxri üzvü, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının üzvü seçilmişdir. Cənub İqtisadiyyat Assosiasiyanın prezidenti, Amerika İqtisadiyyat Assosiasiyanın vitse-prezidenti, Qərb İqtisadiyyat Assosiasiyanın vitse-prezidenti olmuşdur.

ROBERT SOLOU

ABŞ iqtisadçısı Robert Solou 23 avqust 1924-cü ildə Nyu-York şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra müsabiqə yolu ilə Harvard Universitetində təhsil almaq üçün tələbə təqaüdü udmuş və 1940-ci ildə Harvarda gəlmış, bu nüfuzlu universitetdə sosiologiya və antropologiya ixtisası üzrə təhsil almaqla yanaşı, həm də iqtisadiyyatın ibtidai kursunun dinleyicisi olmuşdur.

ABŞ silahlı qüvvələrində hərbi xidmətdə olan Robert Solou ingilis-amerikan qoşunlarının tərkibində İtaliyanın faşistlərin işğalından azad edilməsində iştirak etmiş və 1945-ci ildə hərbi xidməti başa vuraraq Harvarda qayılmış, burada yarımcıq qalmış təhsilini davam etdirmişdir.

Harvard Universitetində onun müəllimi tanınmış iqtisadçı, sonralar Nobel laureatlarından biri olmuş Vasiliy Leontyev olmuşdur. Robert Solou Vasiliy Leontyevi onun iqtisad elminə gəlisinin əsas səbəbkəri kimi təqdim etmiş, tanınmış alimin onu iqtisadi nəzəriyyənin əsasları ilə tanış etdiyini, onda elmi tədqiqatlara yüksək maraq formalasdırıldılarını söyləmişdir.

1947-ci ildə bakalavr, 1948-ci ildə magistr dərəcəsini alan Robert Solou Vasiliy Leontyevin assistenti olmaqla onun məşhur «xərclər-buraxılış» modelinin qurulmasına yaxından iştirak etmişdir.

Tədqiqatçı statistika və ehtimal modellərinin tədqiqinə böyük maraq göstərmiş, lakin Harvard Universitetində statistikanın öyrənilməsi prosesi onu qane etmadı üçün Kolumbiya Universitetinə gəlmiş və 1949-1950-ci illərdə burda aspirant olmuşdur. Bu illər ərzində Robert Solou özünün doktorluq dissertasiyasının tezisləri üzərində işləmiş, məşğulluq, işsizlik və əmək haqqı normalarının müəyyənləşdirilməsi metodologiyalarından istifadə edərək əmək haqqının bölüşdürülməsindəki dəyişiklikləri modeləsdirməyə çalışmışdır. Bu işinə görə Harvard Universiteti tədqiqatçını xüsusi mükafatla da təltif etmişdir. Bununla bağlı ədəbiyyatlarda maraqlı fikirlər qeyd olunur: «...Harvard Universiteti Solounu 1951-ci ildə Devid A.Uelsin mükafatına və iş başa çatıldıqdan sonra 500 dollar məbləğində çeka layiq görübüdür. Lakin Solou bir daha bu işinə qayitmamış və tezislər dərc olunmamış, çək isə sahibi tərəfindən alınmamış qalmışdır.»

Kolumbiya Universitetindəki təhsilini başa vurdudan sonra Massachusetts Texnoloji Institutunda İqtisadiyyat fakültəsinin statistika üzrə professor assisteni vazifəsində çalışmağa başlayan Robert Solou sonralar 1954-1958-ci illərdə burada iqtisadiyyat professoru assistenti olmuş, 1958-ci ildən isə professor kimi çalışmağa başlamışdır. Bununla yanaşı o, həm də 1968-1969-cu illərdə Oksford Universitetində de paralel olaraq dərs demişdir.

Robert Solou ümumi iqtisadi nazəriyyə, nəzəri və tətbiqi planda makroiqtisadi təhlil istiqamətində ixtisaslaşmış alim kimi tanınmış, onun elmi marağı əsasən iqtisadiyyatın vahid şəkildə götürülərək təhlil edilməsinə cəhd kimi qiymətləndirilmiş, iqtisad elmine gətirmiş olduğu əsas zənginlik iqtisadi artımın neoklassik modelinin yaradılmasından ibarət olmuşdur.

Xarici müelliflərdən biri yazar: «Yəqin ki, A.Smitin «Xalqların sərvəti» əsərindən başlayaraq iqtisadi artım problemi iqtisadiyyat elmi üçün özüllərdən biri olaraq qalmışdır. 50-ci illərin ikinci yarısında Solou artım nəzəriyyəsi üzrə ilk məqalələri ilə çıxış edərkən bu sahədə öz səleflərinin işlərindən narazılığını ön plana çəkmışdır. E.Damarin, P.Harrodun, həmçinin V.Leontyevin və C. fon Heymanın işləyib hazırladıqları daha ilkin artım modelləri qeyde alınmış əmsallara əsaslanır və bu zaman kapital ilə əmək arasında qarşılıqlı fealiyyətə diqqət yetirilməlidir. Solounun yaratdığı modeldə bu amillərin nisbəti müəyyənləşdirilmiş və iqtisadi artım prosesində onda baş veren dəyişikliklər göstərilmişdir.»

Professorun haqqında bəhs olunan bu iqtisadi artım modeli onun 1956-ci ildə dərc olunmuş «İqtisadi artım nəzəriyyəsinə töhfə» adlı

məqaləsi vasitəsilə təqdim olunmuşdur. İqtisadçının artmış əsas kapitalın adambaşına düşən hesabı ilə məhsul artımına necə səbəb olduğunu göstərən diferensial tənliliklər sistemindən ibarət olan modelində «əməyin kapitalla əvəz edilməsi anlayışı»ndan məharətlə və sada şəkildə istifadə edilməsi mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Robert Solou bildirmişdir ki: «... «yığılmışa meyillilik» anlayışı ilə ifadə olunan milli gəlirin qeydə alınmış müəyyən hissəsi əmanət gedir. Münüzəm sürudə fəaliyyət göstəracək əmək və kapital bazarlarının mövcud olduğu şəraitdə əmanətlər son hesabda firmanın yaratmaq istədiyi investisiyalarla qarşılıqlı əlaqədardır. Əgər əmanətlər norması kifayət qədər yüksəkdirsa, bu zaman kapital tutumu, yəni bir işləyənə düşən real kapitalın həcmi artır. Əgər əmanət norması yüksək deyildirsə, kapital nisbətən daha baha olur və bu halda istehsal amillərinin qiymətləri ilə müəyyənələşdirilən kapital tutumu aşağı düşəcəkdir... Lakin bu dəyişməz texnologiya ilə uzun zaman müddətini nəzərdən keçirsek kapital, əmək və istehsal həcmi eyni artım normasına malikdir. Bu o deməkdir ki, kapitalın miqdarı bir işləyənə düşən istehsal olunmuş məhsulun həcmi kimi daimi olacaqdır, buna görə də real əmək haqqının miqdarı da dəyişməz məbləğdə olacaq. Beləliklə gelirin əmanət qoyulan hissəsinin artması özüyündə iqtisadi artımın tempinin daim artması mənbiyi ola bilməz. Daha yüksək əmanət norması olan iqtisadiyyat, əlbəttə ki, adambaşına hesabı ilə istehsalın daha böyük həcmində və daha yüksək real əmək haqqına nail olmağa qadıdır. Lakin texniki tərəqqi olmadan, artmış əmanət normasına baxmayaraq artım sürəti əvvəlki kimi qalacaq və əmək taklifinin artımı ilə eyni olacaqdır.»

ABŞ iqtisadçısı öz modelinin təqdimi ilə sübut etməyə çalışmışdır ki, iqtisadi artımın sürəti heç də kapital qoyuluşunun artım sürətindən asılı deyil. Məhz texnoloji inkişaf iqtisadi artım üçün fundamental ilkin şərtidir deyən Robert Solounun modelində iqtisadi artım amillərini müəyyənələşdirən şərtlər kimi texniki tərəqqi və resurslardan səmərəli istifadə götürülmüşdür.

İqtisadçılarından biri onun modeli haqqda yazır: «Solounun nəzəri modeli müasir iqtisadi təhlilidə öz geniş tətbiqini tapmışdır. İlkin olaraq əsasən iqtisadi artımın təhlil vəsiti kimi xidmet göstərmiş bu model sonradan digər istehsal amillərinin daxil edilməsi hesabına genişləndirilmişdir. İqtisadçının modelində xüsusi olaraq ümumi müvazinətin təhlilində istifadə olunan bezi say modelləri əsaslandırılmışdır. Solounun yaratdığı iqtisadi artımın neoklassik modeli müasir makroiqtisadi nəzəriyənin işlənilə hazırlanması üçün əsas kimi xidmet göstərmişdir.

... Onun modelindən əmanətlərin optimallığı problemlərinin tədqiqində, dövlətin maliyyə vəziyyətinin təhlilində geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Bu model vergi siyasetindəki dəyişikliklərin sonrakı iqtisadi inkişafa hər cür təsirini qiymətləndirmək üçün tətbiq edilir, xüsusilə 1970-1980-ci illerde ümumi müvazinət çərçivəsində iqtisadi silsilənin dəyişikliklərinin öyrənilmesində, həmçinin qiymətli kağızlar bazarının təhlili zamanı müvəffəqiyətlə istifadə olunurdu.»

Robert Solounun iqtisadi artımın tədqiqi istiqamətindəki fəaliyyətində onun «Texniki dəyişikliklər və ümumi istehsal funksiyası», «İnvestisiyalar və texniki tərəqqi» adlı məqalələri böyük diqqət mərkəzində olmuşdur.

Iqtisadçı əsərlərindən birində sübut etmişdir ki, 1909-1949-cu illəri əhatə edən dövr üzrə ABŞ iqtisadiyyatında müşahide olunan iqtisadi artımın 7/8-ni texniki tərəqqinin, yalnız 1/8-ni kapital qoyuluşunun hesabına aid etmək lazımdır.

ABŞ iqtisadçısına iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatını da məhz bu istiqamətdəki tədqiqatları qazandırmış, mükafat ona 1987-ci ildə «İqtisadi artım nəzəriyyəsinə xidmətlərinə görə» təqdim olunmuşdur. Təqdimolunma mərasimində bu fikir vurgulanmışdır ki: «Professor Robert Solounun ən böyük xidməti ondan ibarət olmuşdur ki, o, dəyişən reallığı anlamağa və təhlil etməyə kömək edən model yaratmasıdır.» Laureat özünün Nobel mühəzirəsində müəllifi olduğu iqtisadi artımın neoklasik modelinin principial mütədəalarından bəhs etmişdir.

Nobel laureati daim müxtəlif aktual iqtisadi problemlərə öz münasibətini bildirmiş, 1970-ci illərin əvvəlində urbanizasiya prosesləri ilə əlaqədar olaraq torpaqdan istifadə və şəhərlərin iqtisadi problemlərinin öyrənilməsi ilə bağlı mühüm elmi araşdırmalar aparmış, bu mövzuda bir sıra elmi əsərlər və məqalələr nəşr etdirmişdir. Bunlardan «Resursların iqtisadiyyatı və iqtisadiyyat resursları», «Nəsillərin nöqtəyi nəzərindən ədalət və məhdud resurslar», «Məhdud resurslar nəzəriyyəsində hasilat sahələrinin məsələfləri» adlı məqalələr elm içti-maiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur.

1951-ci ildə Çikaqo Universitetinin Devid A.Uels mükafatına, 1961-ci ildə Amerika İqtisadi Assosiasiyasının Con Beyts Klark medalına layiq görülən Robert Solou Ekonometrika Cəmiyyətinin (1964-cü ildə prezidenti olmuşdur), Amerika İqtisadi Assosiasiyasının (1979-cu ildə prezidenti olmuşdur), Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika Fəlsəfa Cəmiyyətinin, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının üzvü seçilmişdir.

MORIS ALLE

Fransız iqtisadçısı Moris Alle 31 may 1911-ci ildə Parisdə anadan olmuşdur. 1933-cü ildə bu şəhərdə fəaliyyət göstərən Politexnik Məktəbini, 1936-ci ildə isə Dağ-mədən Institutunu bitirmiş və bu ölkədə mədənlerin işlənilməsi üzrə fəaliyyət göstərən milli xidmətdə mühəndis kimi çalışmışdır. Onun atası I Dünya müharibəsi iştirakçısı olmuş, əsir düşərək 1915-ci ildə Almaniyada vəfat etmişdir. Hələ 4 yaşı olarken atasını itirən Moris Allenin özü isə II Dünya müharibəsi zamanı İtaliya cəbhəsində döyüslərde iştirak etmişdir. Müharibənin son illerində o, Parisdə dağ-mədən işlərinin statistik bürosunda çalışmış və 1944-cü ildən Mədən işləri üzrə Ali Milli Məktəbin professoru olmuşdur.

Fransız iqtisadçısı 1946-ci ildə Elmi tədqiqatlar üzrə Milli Mərkədə qrup rəhbəri olmuş, növbəti ildən isə Paris Universitetinin Statistika İnstitutunun professoru kimi fəaliyyətə başlamışdır. O, həmdə ABŞ-da, İsveçrədə və digər bu kimi ölkələrdə müxtəlif hökumət və beynəlxalq ekspert komissiyalarının fəal üzvlərindən olmuş, nəhayət 1980-ci ildə bütün hökumət işlərindən istefaya çıxaraq elmi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Onun elmi tədqiqatları əsasən ümumi tarazlıq, ictimai optimallıq, iqtisadi artım və maksimal səmərəlilik, pul, seçim və digər nəzəriyyələri ehətə etmişdir. Bu istiqamətdə Moris Allenin müəllifi olduğu «Ekvi-

lentlik teoremix», «Alle parodoksu» kimi nəzəriyyələr, yaxud metodologiyaları xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Həmçinin o, bir sıra milli konsepsiyaların da müəllifi olmuşdur.

Moris Alle özünün ilk elmi tədqiqatında aşağıda göstərilən əsas iki fundamental müddəanın sübutuna cəhd etmişdir:

- bazar iqtisadiyyatında hər bir tarazlıq vəziyyəti eyni zamanda optimallıq, yaxud maksimum səmərəlilik vəziyyətidir;

- hər bir maksimum səmərəlilik vəziyyəti tarazlıq vəziyyətidir;

Sonralar bir sıra tanınmış iqtisadçılar fransız iqtisadçı Moris Allenin bu istiqamətdəki tədqiqatlarına qiymət verərən bildirmişlər ki, o, bu sahədə məşhur iqtisadçı-riyaziyyatçılar Valras və Paretonun ənənələrini davam etdirərək bazar tarazlığının və sosial optimallığın daha dəqiq riyazi formulunu vermiş, bazar tarazlığının ümumi şərtlərini müayyən etmişdir.

Ədəbiyyatlarda bu baredə qeyd olunur: «O, differensial hesablamadan, daha dəqiq desək təqrübən həmin vaxtda Samuelson tərəfindən onun «İqtisadi təhlilin əsasları» adlı işində iqtisadi təhlidə tətbiq etilmiş Laqranj vuruğundan istifadə etmişdir. Digər iqtisadçılarından asılı olmayaraq, maddi rifah hələ nəzəriyyəsinə dayaq olan birinci və ikinci maddi rifah hələ nəzəriyyəsinə sübut etmişdir. O, göstərmüşdür ki, qiymətlərin tarazlığı zamanı iqtisadi vəziyyət sosial cəhətdən o mənada səmərəlidir ki, kimse yoxsullaşdırılmasına görə kiminse varlanmasına yol vermır. Bundan əlavə, sosial mənada belə səmərəliliyə hər dəfə resursların yenidən böülüdürlülməsi və qiymətlərin tarazlaşdırılması yolu ilə nail olmaq olar.»

Moris Allenin bir sıra təklifləri Fransada iqtisadiyyatın dövlət sektorunda birbaşa tənzimləmə metodlarının qiymət siyaseti metodları ilə əvəz edilməsində praktiki olaraq tətbiq edilmişdir.

Iqtisadçı alimin 1947-ci ildə neşr olunmuş «İqtisadiyyat və faiz» adlı kitabı da böyük maraqla qarşılığınmışdır. Müəllif bu əsərində rəqabət şəraitində dinamik iqtisadiyyatın fəaliyyət mexanizminin müxtəlif istiqamətlərinin təhlilini vermişdir. O, belə bir mülahizə irəli sürmüştür ki, əhalinin dəyişməz sayı zamanı qeyri monetar iqtisadiyyatda maksimum maddi rifah halına nail olunan stasionar vəziyyət faizin sıfır dərəcəsinə xarakterizə edir. Moris Alle bu vəziyyəti «kapitalist optimallığı», yaxud «maksimum sosial səmərəlilik» adlandırmışdır.

O, bildirmişdir ki, iqtisadi artımın müşahidə olunduğu iqtisadiyyatda optimallığa faiz norması artım normasına bərabər olduqda nail olmaq mümkündür.

Xarici müəlliflərdən biri onun haqqında yazır: «Moris Alle iqtisadiyyat elminə riyaziyyatın mənətiqi ciddiliyini, fizikanın obyektivliyini, mühəndisin düşüncəsinin çevikliyini, tarixçinin baxışının genişliyini daxil etmişdir. O, nisbilik və tamamlıq prinsipləri, struktur yanaşma, invariantların axtarışı, riyazi metodlarda real prosesləri daha tam və dəqiq əks etdirməyə çalışmaq, ictimai hadisələrin tam təsvirini təqdim etmək və s. bu kimi ümumi elmi prinsip və metodlardan daim məqsədə çatmaq üçün maharətlə istifadə edirdi. Allenin elmi ideali ictimai elmlərde insanların davranışlarının vahid nəzəriyyəsinin, fizikada isə dairə sahəsi nəzəriyyəsinin yaradılması olmuşdur».

Dövrünün iqtisadçıları Moris Alleni həmişə reallığa əsaslanmağa çalışan bir iqtisadçı kimi xarakterizə etmişlər. Onun elmi tədqiqatlarında daim qabarıq şəkildə görünen bu xüsusiyyəti ilə bağlı iqtisadçılarından biri yazımsıdır: «60-ci illərin ortalarında o, iqtisadiyyatın Valras modelindən, neoklassik nəzəriyyənin əsaslarından qəti imtina etmişdir. O, hesab edirdi ki, bu model nəinki işlərin həqiqi vəziyyətinə uyğun gəlmir, hətta praktiki məsələlərin həllini çatınlaşdırır. Onun yerinə bazarların və qiymət sistemlərinin çoxluğununu təxmin edən «bazarlar iqtisadiyyatı»ni tətbiq etməklə, o, bizim fikrimizcə, iqtisadi nəzəriyyənin həqiqətə yaxınlaşmasında vacib addım atmışdır».

Moris Allenin elmi tədqiqatlarının ilk mərhələsində qarşıya qoyduğu məqsədi iqtisadi səmərəlilikle sosial edaletliliyin uyğunlaşdırılması probleminin həlli yollarının göstərilməsi olmuşdur. O, özünün daha çox istifadə etdiyi elmi metodlarından bəhrənərək bu məsələnin həlli ilə bağlı mülahizələr yürütmüşdür. Onun qeyd edilən probleme sırf elmi metodlarla yanaşması ilə bağlı xarici müəlliflərdən biri yazımsıdır: «Mahiyyətce Qərb cəmiyyətinin də qaldığı ideologiyalaşdırılmış cəmiyyətdə hətta ciddi elmi nəticələr dəyişmədən ideoloji qiymətlərlə müsaiyət edilir. Bununla bərabər mehz her bir ictimaiyyət üçün mərkəzədirilmiş bu məsələnin həllinə elmi yanaşmaq cəhdı, bir tərəfdən Allenin baxışlarının və bütün yaradıcılığının bütövlüyünü, digər tərəfdən, Buatenin «liberal-sosialist» adlandırdığı ümumi felsefi mövqeni qabaqcadan müəyyən etmişdir».

Moris Alle öz dövründə mövcud olan iki əsas iqtisadi sistemlə (kapitalist iqtisadiyyatı və planlı iqtisadiyyat) bağlı kifayət qədər tənqidində çıxışlar da etmişdir. O, hər iki sistemin yeniləşməsi zəruriliyini izah etməyə çalışmışdır.

Iqtisadçı əsərlərində birində qeyd etmişdir ki: «Demokratik və mədəni cəmiyyətdə əsas məqsəd və diqqətin mərkəzi dövlət deyil, insandır. Bununla belə iqtisadiyyat sosial bütövlüğün bir hissəsi olmaqla

məqsəd ola bilməz. Onun əsas məsəlesi insan tələbatlarının ödənilməsidir. Ona görə də, iqtisadi tərəqqinin kriteriyasını ümumi daxili məhsulun artımı yox, əhalinin hər nəfərinə düşən xalis gəlirin artımı müəyyən etməlidir».

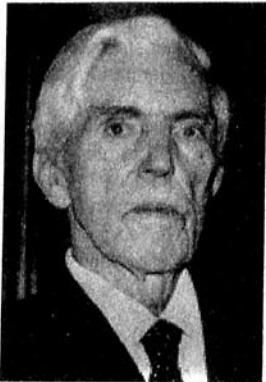
Ona şöhrət getirən əsas elmi tədqiqatlardan biri də iqtisadiyyatın mərkəzədirilmiş planlaşdırma sisteminin təhlili və onun rəqib bazar sistemi ilə qarşı-qarşıya qoyulması ilə bağlı olmuşdur. O, özünün bu tədqiqatı ilə iqtisadiyyatın mərkəzədirilmiş şəkildə idarə edilməsinin ciddi nöqsanlarını göstərmmiş, bazar münasibətləri sferasının, o cümlədən, sərbəst müəssisələrin genişləndirilməsinin zəruriliyini bildirərək, bunu elmi cəhətdən əsaslandırmışdır.

Moris Alle bildirmişdir: «İqtisadi təhlil tam inamla belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, mərkəzədirilmiş planlaşdırma ilə maksimal effektlliliyin heç bir veziyyyətne nail olmaq olmaz və yalnız bazarların iqtisadiyyatının mərkəzədirilmiş çərçivələrində maksimal effektlliliyin şərtlərinin empirik həll edilməsi prosesi belə veziyyyətə getirib çıxarmağa qadirdir. İnsan tələbatlarının yerine yetirilməsi planında kollektivçilik iqtisadiyyat yalnız o halda effektli ola bilərdi ki, o, bazarların iqtisadiyyatı əsasında təşkil olunardı, amma hər bir mərkəzədirilmiş və avtoritar planlaşdırma istehsalatda və firavanlıqda böyük itki'lərə getirib çıxarıır.»

Fransız iqtisadçısı iqtisadiyyat elminin müxtəlif bölmələri üzrə nəzəriyyələrin formalşamasında da müstəsna rol oynamışdır. Onun pulun miqdarını müəyyənləşdirən amillərin tədqiqi, monetar makro-iqtisadi təhlilin aparılması, ölkənin pul məxaricinin dinamikasını təsvir edən modelin qurulması istiqəmətindəki elmi fəaliyyəti də iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Moris Alle 1988-ci ildə «iqtisadi artım, investisiya, faiz dərəcələrinin qarşılıqlı əlaqələri nəzəriyyələrinə getirdiyi elmi zənginləşdirməyə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı ilə təltif olunmuşdur.

Onun müxtəlif vaxtlarda yazmış olduğu «Mükəmməl iqtisadi nəzəriyyə», «Mükəmməl iqtisadi nəzəriyyə və ictimai optimallıq», «İqtisadiyyat və faiz», «Mükəmməl iqtisadi nəzəriyyə üzrə traktat», «Gəlirin ümumi nəzəriyyəsi» adlı elmi əsərləri elm ictimaiyyəti, iqtisadçılar tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır.

TRYUQVE HAAVELMO

Tryuqve Haavelmo 13 dekabr 1911-ci ildə Norveçdə, Oslo yaxınlığında yerləşən Setsleu şəhərciyində anadan olmuşdur. 1930-cu ildə orta təhsilini başa vuraraq Oslo Universitetində iqtisadiyyat ixtisası üzrə təhsil almağa başlamış və 1933-cü ildə bakalavr dərəcəsi alaraq bu universitetin nəzdində fəaliyyət göstərən iqtisadiyyat İnstitutunda tədqiqatçı-assistent kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bu İnstitutun rehbəri Nobel mükafatı almış ilk (1969) iqtisadçılardan biri Raqnar Frış idi. Sonralar Haavelmo ümumiyyətlə iqtisad elmine gelini, iqtisadi-statistik təhlillərə marağını Raqnar Frışın adı ilə bağlamışdır.

Tryuqve Haavelmo 1939-cu ildə Rokfeller Fondunun təqaüdçüsü kimi ABŞ-a getmiş və II Dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədər olaraq yeddi il bu ölkədə qalmalı olmuşdur.

ABŞ-a gəldiyi ilk aylarda məşhur alim C.Heymanın rəhbərliyi altında Kaliforniya Universitetində statistikanın öyrənilməsi ilə meşğul olan Haavelmo 1941-ci ildə Harvard Universitetində «Eknometrikada ehtimal üsulu» mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişdir.

1942-1944-cü illərdə Nyu-Yorkda Norveç Ticaret Missiyasında statistik kimi fəaliyyət göstərmiş, 1945-ci ildə ölkəsinin Vaşinqtondakı səfirliyində ticaret attaşesi olmuşdur. Sonrakı bir il ərzində isə Koulz Komissiyasında iqtisadi tədqiqatlarda iştirak edən Tryuqve Haavelmo

1947-ci ildə Norveçə qayıtmışdır. O, 1948-ci ildə Oslo Universitetində fəaliyyətə başlamış və 1979-cu ilə qədər, təqaüdə çıxanadək burada iqtisadiyyat professoru olmuşdur. Norveç iqtisadçısının iqtisadiyyat elmine getirmiş olduğu elmi zənginlik əsasən ekonometrika tədqiqatları metodologiyası ve metodlarının işləniləri hazırlanması ilə əlaqədərdir. Tryuqve Haavelmonun bu istiqamətdə ilk elmi işi 1938-ci ildə dərc edilmiş «Səhmlərin kursunun öyrənilməsi misali ilə izahları verilmiş kəsişən əlavə asılılıqlar metodu» adlı məqaləsi olmuşdur. İqtisadçının daha sonra dərc edilmiş «Dünyada donuzçuluğun dinamik təhlili» və «Müşahidə edilən silsilələrin və nəzəri qərarların müqayisəsi yolu ilə dinamik nəzəriyyənin yoxlanılması çatışmazlığı» adlı məqalələrində geniş diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu məqalələrində əsasən iqtisadi informasiyanın etibarlı şəkildə hazırlanmasını və iqtisadi nəzəriyyələrin yoxlanılmasını təmin edən iqtisadi təhlil metodologiya formalaşdırılmasına əhəmiyyətli cəhd etmişdir.

Onun mühüm elmi nailiyyələrini təsvir edən iqtisadçılarından biri yazır: «30-cu illerin sonunda ekonometrika yeni iqtisadi fənn kimi qeyd olunmağa başlanıldıqda ekonometrik təhlil metodları əsasən ehtimal nəzəriyyəsinə əsaslanmış və faktiki məlumatları qiymətləndirərkən o, statistik təhlil metodlarından istifadə etmemiştir. Öz növbəsində statistik metodlardan – başlıca olaraq ən sadə tənezzülə zidd təhlildən – bir qayda olaraq ehtimal nəzəriyyəsini nəzərə almadan istifadə olunmuşdur. C.M.Keyns də daxil olmaqla o zamankı iqtisadçıların əksəriyyəti öz mövqelərini, əsasən, iqtisadi proseslərin dönməz xarakter daşımışı ilə əsaslandıraq, ekonometriklərin empirik məlumatların təhlilində ehtimal nəzəriyyəsinə daha intensiv şəkildə təsir göstərmək cəhdlərini menfi qəbul edirdilər. Digər tərəfdən Frış də daxil olmaqla qabaqcıl ekonometriklər isə öz növbələrində statistik metodların tətbiqi imkanlarına skeptik münasibət bəsləyirdilər. İqtisadi nəzəriyyələrin empirik cəhdən yoxlanılması cəhdli testləri keçirilərkən yaranmış iki fundamental problem üzə çıxarılmışdır. Birinci sonra gələnə aparıcı çıxardı. İqtisadi münasibətlər çoxlu sayıda fərdin və ya firmanın fəaliyyəti ilə şərtləndiyindən, bu münasibətləri eks etdirən nəzəriyyələrdən, hətta ölçülürdə səhv yoxdursa da, empirik təhlilin məlumatlarına tam uyğun gəlməsinin heç zaman gözləmek lazımdır. Məsələ eldə olunmuş neticələrin etibarlılıq meyarının müəyyən edilməsindədir. İkinci problem iqtisadçıların təbiətçi alımlardan fərqli olaraq, bir qayda olaraq, yoxlama eksperimentlər aparmaq imkanından mərhum olmaları ilə əlaqədərdir. Müşahidələr nəticəsində iqtisadi əlaqələr haqqında onların eldə etdiyi məlumatlar bir-birinə qarşılıqlı təsir göstəren çoxlu

miqdarda müxtəlif fəaliyyət və münasibətlərin nəticəsidir. Bu, müşahidəsi mümkün olan məlumatlar əsasında digər əlaqələri və asılılıqları müəyyənləşdirən əsas münasibətlərin müəyyən edilməsinin mürəkkəbliyini ifadə edən daxili asılılıq problemini yaradır.

Bu problemlərin hər ikisi Haavelmonun dissertasiyasında işçiləndirilmişdir. Burada o, ehtimal və riyazi statistik üsulları uyğunlaşdırmağa çalışaraq, tezisi belə əsaslandırmışdır ki, iqtisadi nəzəriyyənin postulatlarının emprik cəhətdən yoxlanılması üçün ehtimal nəzəriyyəsinin tətbiqi nəinki lazımlı olınmalıdır, həm da sözsüz zəruretdir.»

Iqtisadçı belə bir mülahizə irəli sürmüştür ki, iqtisadi nəzəriyyə ayrı-ayrı fərdlərin qərarları ilə deyil, zaman ötdükçə dəyişən şəraitlərdə fəaliyyət göstərən çoxlu sayıda insanların fəaliyyətinin nəticələri və qərar çıxmaları ilə əlaqədər olduğu üçün bu münasibətlər məcmusunun ehtimal olunan bölgüsü haqda nisbətən sade nəticələrə gəlmək mümkündür. O, sübüt etmişdir ki, riyazi statistikada istifadə olunan metodlar iqtisadi hadisələrin əsasını təşkil edən baza asılılıqlarına dair dəqiq nəticələr çıxarılması üçün, həmçinin iqtisadi proseslərin proqnozlaşdırılmasında istifadə oluna bilər.

Tryuqve Haavelmonun qeyd edilən məsəlləri özündə geniş şəkildə eks etdirən dissertasiyası elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olduğu üçün 1944-cü ildə «Ekonometrika» jurnalına əlavə kimi naşır edilmişdir.

Ona iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatını da məhz bu tədqiqatları qazandırmışdır. Mükafat Norveç iqtisadçısına 1989-cu ildə «Ehtimal nəzəriyyəsinin ekonometriyanın özülü kimi rolunu izah etdiyinə və iqtisadi strukturların təhlilini verdiyinə görə» təqdim edilmişdir. Bundan başqa o, 1970-ci ildə Fritov Nansen mükafatına da layiq görülmüşdür.

Tryuqve Haavelmo kapital qoyuluşu nəzəriyyəsi və iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi sahələrində də mühüm elmi tədqiqatlar aparmışdır. Iqtisadçılar onun "İqtisadi tekamül nəzəriyyəsi üzrə oçerk" adlı monografiyasını yüksək qiymətləndirərək bildirmişlər ki, bu elmi əsərdə Haavelmo ilk dəfə olaraq iqtisadi geriləmənin mümkün səbəblərinin tədqiqatını aparmışdır. Nobel laureati həmçinin fiskal siyaset, makroiqtisadi səviyyədə dövri dəyişikliklərin təhlili, qiymət nezəriyyəsi və digər bu kimi məsələlərlə də bağlı elmi tədqiqatlar aparmış, əsərlər yazmışdır.

O, Ekonometrika Cəmiyyətinin (1957-ci ildə prezidenti olmuşdur), Riyazi Statistika İnstitutunun, Norveç Elmlər Akademiyasının üzvü və Amerika İqtisadi Assosiasiyasının fəxri üzvü olmuşdur.

Nobel laureati, iqtisadçı-professor Tryuqve Haavelmo 28 iyul 1999-cu ildə Osloda vəfat etmişdir.

HARRİ MARKOVIÇ

Harri Markoviç 1927-ci ildə ABŞ-da, Çikaqoda anadan olmuşdur. Çikaqo Universitetində fəlsəfe üzrə bakalavr dərəcəsi almış, magistratura pilləsini ise İqtisadiyyat fakültəsində oxuyaraq «Qeyri-müəyyənliyin iqtisadiyyatı»ni öyrənmişdir.

Çikaqo Universitetində onun müəllimləri sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçılar M.Fridman və T.Kupmans olmuşdur. Harri Markoviç bildirmişdir ki, bu universitetdə T.Kupmansın resursların optimal bölgüsü məsələlərinin həlli üçün tətbiq edilən fəaliyyət növlərinin təhlilinə həsr olunmuş mühəzirələri onda böyük maraq doğurmuşdur. Sonralar o, müəllimi T.Kupmansın xətti programlaşdırma üzrə tədqiqatlar apardığı Koulz Komissiyasında çalışmağa başlamışdır.

O, özünün doktorluq dissertasiyasını riyazi metodların qiymətli kağızlar bazarına tətbiqi məsələlərinə həsr etmiş və bu elmi tədqiqat işində sonralar ona Nobel mükafatı qazandırmış investisiya portfeli nəzəriyyəsinin əsasını qoymuşdur. Bununla bağlı xarici müəlliflərdən biri yazar: «... Onun sözlərinə görə, C.B.Uilyamsın «İnvestisiyaların dəyər nəzəriyyəsi» kitabını öyrənmək həllədici təkan rolunu oynamadı. Burada ehtimal olunurdu ki, səhmin qiyməti bu zaman anında qiymətləndirilən onun gələcək dividendlərinin dəyerinə barəbar olacaqdır. Bu məbləğ qeyri-müəyyən olduğundan Uilyamsın fikirlərini Markoviç

belə şərh etmişdir ki, səhmin dəyari galacekdə gözlənilen dividentlərin məbləği ilə müəyyənləşdirilir. Buradan belə nəticə çıxır ki, eğer investor yalnız qiymətli kağızların gözlənilən qiymətində maraqlıdırsa, onu yalnız onun portfelinəki sehmlərin gözlənilən dəyəri maraqlandıracaqdır və buna görə portfel investisiyalarından maksimum gelir almaq üçün belə görünür ki, qiymətli kağızların yalnız bir növünə kapital qoymaq lazımdır. Lakin Markoviç göstərdi ki, bu fikir mövcud praktikaya ziddidir. Bu halda investorlar kapital qoysunu müxtəlifləşdirməyi üstün tuturlar, çünki mənfəətlə olduğu qədər riskle iş görürər...»

ABŞ iqtisadçısının tədqiqatlarında nezəri cəlb edən məqamlardan biri də bu olmuşdur ki, o, bu istiqamətdəki riskin qiymətləndirilməsinə cəhd etmiş və sübut etmişdir ki, riyazi statistikada istifadə olunan dispersiya göstəricisini risk dərəcəsi hesab etmək olar. İqtisadçı bildirmişdir ki, investorlar seçim edərkən əsasən mənfəət və risk meyarlarını nəzərə alırlar, buna görə də onlar bir qayda olaraq Pareto üzrə optimal olan risk və mənfəət məbləğlərinin kombinasiyasını əsasında seçim edirlər. Onun bu mülahizələri tanınmış iqtisadçılar tərəfindən böyük maraqla qarşılanmış və müzakirə mövzusu olmuşdur.

1952-ci ildə bir sıra məşhur iqtisadçıların çalıştığı «REND korporəşn»da fəaliyyətə başlayan Harri Markoviç burada investisiyaların qoysuluşu zamanı risk və mənfəətin optimallaşdırılması məsələlərinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Bu mövzudə onun ilk məqaləsi də həmin ildə dərc olunmuşdur. Yeddi ilə sonra, 1959-cu ildə isə onun eyni mövzuda «Portfel seçimi: investisiyaların səmərəli diversifikasiyası» adlı monoqrafiyası işıq üzü görmüş və elm içtimaiyyəti tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. O, bu elmi əsərində gözlənilən risk və mənfəət dərəcəsi fərqli olan müxtəlif qiymətli kağızlar üzrə investisiya qoysunun optimal variantının seçimi və riskin minimumlaşdırılması yollarını göstərmışdır.

Iqtisadçılardan biri yazar: «Təbii ki, kapitalın qiymətli kağızlar qoyması ilə məşğul olan mütəxəssislər və nəzəriyyəçi iqtisadçılar əvvəller də məşhur olan «bütün yumurtaları bir zənbilə yığmaq olmaz» kəlamına riayet edərək yaxşı başa düşürlər ki, yalnız mənfəət deyil, riski də nəzərə almaq lazımdır. Markoviçin başlıca xidmeti maliyyə iqtisadiyyatı sahəsində sonrakı layiheler üçün əsas olmuş qeyri-müəyənlik şəraitində investisiya portfeli seçimi üçün tətbiq olunmaya yararlı, ciddi şəkilde formalasdırılmış nəzəriyyənin işləniləb hazırlanmasından ibarətdir. Markoviç xüsusi olaraq göstərmişdir ki, mövcud olan müəyyən şəraitdə portfel investisiyalarının seçimi iki kəmiyyətin – gözlənilən gelirin və bu gelirin dəyişməsinin balanslaşdırılmasına aparıb

çıxara bilər. Riskin diversifikasiya yolu ilə, yəni kapitalın müxtəlif qiymətli kağızlara qoyması ilə azaldılması imkanı hesabına portfel investisiyalarının dispersiyasında ölçülümiş riskləri yalnız müxtəlif qiymətli kağızlardan olan mənfeətdəki ayni-ayrı fərqlərdən deyil, bütün qiymətli kağızların məcmusunda cüt-cüt kovariasiyalardan asılı olacaqdır. Buradan belə nəticə çıxır ki, qiymətli kağızlara investisiya qoysuluşu riskinə yanaşmanın vacib anı ayrıraqda götürülmüş hər səhmin riskinin uçutu deyil, bütövlükdə investisiya portfeli riskində hər növ qiymətli kağızin payının ölçüləməsidir...»

Harri Markoviçin belə mülahizələrini özündə eks etdirən bir sıra kitabları qiymətli kağızlar sferasında fəaliyyət göstəren peşəkar mənecərlər üçün istiqamətverici, təlimatlaşdırıcı vasita funksiyasını yerinə yetirmiştir.

ABŞ iqtisadçısı 1952-1960-ci illərdə «REND korporəşn»da və Koulz Komissiyasında işləyərken xətti prqramlaşdırma sahəsində də tədqiqatlar aparmış, bu tədqiqatlarının nəticəsini investisiya portfeli nəzəriyyəsinə tətbiq etməye cəhd etmişdir.

Iqtisadçılar onun investisiya portfeli nəzəriyyəsi sahəsində ötən əsrin 50-ci illərində aparmış olduğu tədqiqatları müasir iqtisadi təhlilin vacib bölməsi kimi qiymətləndirmişlər, bunun maliyyə vasitələrinin mikrotəhlili üçün geniş imkanlar açdığını vurğulamışlar.

Harri Markoviç 1961-ci ildə yenidən əvvəller çalışdığı «REND korporəşn»a qayıtmış və 1963-cü ilə qədər burada işləmişdir. O, 1963-cü ildən 1968-ci ilə qədər Birləşmiş Ümumi Təhlil Mərkəzində idarə heyətinin sədri, texniki direktor, 1968-1969-cu illərdə Los-Ancelesdə Kaliforniya Universitetinin maliyyə professoru, 1969-1972-ci illərdə «Arbitraj Menecment Kompani»nın prezidenti, 1972-1974-cü illərdə bu şirkətin məsləhətçisi olmuşdur. O, «Arbitraj Menecment Kompani»də işlədiyi illərdə həm də Pensilvaniya Universitetinin maliyyə üzrə professoru olmuşdur. Daha sonra 1974-1983-cü illərdə «IBM» korporasiyasında tədqiqatçı kimi çalışmış, 1983-cü ildə isə o, Rutçerovsk Universitetində iqtisadiyyat və maliyyə üzrə əməkdar professor olmuşdur.

O, 1990-ci ildə həmkarları Merton Miller və Ulyam Sharp ilə birlikdə «maliyyə iqtisadiyyatı üzrə novator işlərinə, investisiya portfeli nəzəriyyəsinə getirmiş olduları elmi zənginliyə görə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görüldü.

Elmi fəaliyyəti dövründə o, məşhur Koulz Komissiyasının, Ekonometrika Cəmiyyətinin üzvü olmuş, Amerika Maliyyə Assosiasiyasının prezidenti, Idarəetmə problemləri üzrə Institutun idarə heyətinin rəhbəri seçilmişdir.

MERTON MILLER

Merton Miller 16 may 1923-cü ildə ABŞ-da, Massaçusest ştatında anadan olmuşdur. 1940-ci ildə Harvard Universitetinə daxil olmuş və üç il sonra hüquqşunas ixtisası üzrə bakalavr dərcəsi almışdır. O, bu universitetdə oxuduğu illərdə iqtisadiyyat elmine böyük maraq göstərmiş, sonralar bu marağın onda tələbə yoldaşı, sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçı Robert Solou ilə birlikdə «Ekonomikə giriş» fənnindən mühazirələr diniyərək yarandığını söyləmişdir.

Universiteti bitirdikdən sonra müxtəlif vaxtlarda ABŞ Maliyyə Nazirliyinin «Vergi müfettişliyi» şöbəsində, ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminin İdare Şurasının «Elmi tədqiqatlar və statistika» şöbəsində iqtisadçı işləmiş Merton Miller 1949-cu ildə Merilend ştatında fəaliyyət göstərən Con Hopkins Universitetinin magistraturasına, sonra isə doktoranturasına qəbul olmuş və 1952-ci ildə burada doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1952-1953-cü illərdə London İqtisadiyyat Məktəbində dərs demiş, sonrakı illərdə isə ABŞ-in biznes məktəblərindən biri olan Karneqi Texnologiya Institutunun «Ali sənayeni idarəetmə» Məktəbində sonralar Nobel mükafatı almış iqtisadçılar H.Saymon və F.Modilyani ilə birlikdə çalışmışdır. Onun ilk elmi məqaləsi də burada F.Modilyani ilə müşterək müəllifliklə 1985-ci ildə dərc edilmişdir.

O, həmkarı F.Modilyani ilə uzun müddət, 1960-ci illərin ortalarına qədər əməkdaşlıq etmiş və bu illər ərzində korporasiyaların maliyyə problemləri, kapitalın dəyəri, investisiya nəzəriyyəsi ilə bağlı geniş elmi tədqiqatlar aparmış, çoxsaylı məqalələr dərc etdirmişdir.

ABŞ iqtisadçısı 1961-ci ildə Çikaqo Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Ali Biznes Məktəbində çalışmağa başlamışdır, bu universitetin əməkdar professoru, həmçinin Çikaqo Ticaret Palatasının ictimai direktoru olmuşdur.

Ədəbiyyatlarda qeyd olunur: «... Millerin elmi marağın korporasiyanın maliyyə problemində cəmlənmişdi. 80-ci illərin əvvəlində bu maraq sənayenin və xüsusi də qiymətli kağızların, maliyyə xərclərinin, iqtisadi və inzibati cəhətdən tənzimlənməsi problemləri istiqamətinə yönəldi. H.Markoviç və U.Şarp əsasən maliyyə vasitələrinin investisiyalasdırılması problemləri ilə məşğul olduqları vaxtda Miller ilk olaraq Modilyani ilə əməkdaşlıqla, bir tərəfdən əsas kapitalın strukturunu və istehsalçı firmaların dividendlər siyasəti, digər tərəfdən bu firmaların bazar qiymətləri və kapital məsarifləri arasında əlaqə yaradan korporasiyanın maliyyələşdirilməsi nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. Korporasiyanın maliyyələşdirilməsi nəzəriyyəsinin predmeti maliyyə məsələləri üzrə və investisiya ilə əlaqədar xüsusi firmalar tərəfindən qərarlar qəbul edilməsinin əsalanılması prosesinin öyrənilməsindən ibarət olmuşdur...»

Tədqiqatlarının nəticəsi olaraq, Merton Miller bildirmiştir ki, istənilən firmanın bazar dəyəri onun kapitalının strukturundan asılı deyildir və bu yalnız onun gələcək gəliri ilə müəyyənləşir. O, bu müləhizəsini «piroqun dəyəri onun hissələr üzrə necə bölündüyündə asılı deyildir» kimi obrazlı ifadələrlə təsvir etmişdir. İqtisadçı bu müləhizəsini belə əsaslandırmışdır ki, bir qayda olaraq firma və səhmdarlar rasional şəkildə təşkil olunmuş mükəmməl bazarlarda fəaliyyət göstərirlər və rasional şəkildə fəaliyyət göstərən investor maliyyə qərarları qəbul edərkən öz hesablaşmalarında yalnız şirkətin göznlənilən mənfəətinə əsaslanır, bu işdə firmanın səhmdar kapitalının məbləği və strukturu heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. ABŞ iqtisadçısının həmkarı F.Modilyanının həmmüəlliliyi ilə dərc olunmuş «Dividentlər siyasəti və bazar qiyməti» və «Elektrotexnika sənayesində kapitalın dəyərinin bazı qiymətləri» adlı məqalələr iqtisadçı alımların yüksək marağına səbəb olmuşdur. Müəlliflər bu məqalələri ilə «Modilyani-Miller teoremi» kimi tanınmış iki invariantlılıq teoremini təqdim etmişdilər.

İqtisadçılarından biri bu teoremlə bağlı yazar: «... Birinci invariantlılıq teoremi müəyyən edir ki, əvvələ firmanın səhmdar kapitalının cəlb edil-

məsi hesabına və ya bank krediti yolu ilə maliyyələşdirilməsi arasındaki seçimində firmanın onun səhmlərinin kursu ilə ifadə olunmuş bazar qiymətinə, nə də orta kapital məsarifinin məbleğinə təsir göstərmir. İkincisi, bu teorem göstərdi ki, firmanın səhmlərindən eldə olunacaq mənfəət (və buna görə də səhmdar kapitalının dəyəri) müəssisənin kapitalında qeyde alınmış və qeydə alınmamış gəliri ilə qiymətli kağızlar arasındaki münasibət və firmanın öhtəlikləri arasındaki proporsiyalardan xətti asılılıqla artır. Müəlliflər bu münasibəti «tarazlaşdırma effekti» adlandırmışdır.

Birincinin nəticəsində yaranan ikinci invariantlılıq teoremi təsdiq edirdi ki, həmin fərziyyələr zamanı kapital strukturu kimi firmanın apardığı dividentlərin ödənilməsi siyaseti də onun bazar qiymətinə təsir göstərmir.

Tədqiqatlarından birində iqtisadçı müxtəlif vergi növlərinin firmanın səhmdar kapitalının strukturu ilə onun bazar qiyməti arasındaki münasibətə təsir göstərdiyini sübut etməyə çalışmış, bu təsiri maliyyə bazarlarında tarazlığın qiymətinin yaranması vasitəsilə tədqiq etməyə çalışmışdır. O, belə bir mülahizə irəli sürmüştür ki, eğer kapitalın struktur və dividentlər siyaseti firmanın bazar qiymətinə təsir göstərisə, onda bu vergilərin və bazarın qeyri-mükəmməliyindən xəbər verir.

Xarici ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Miller-Modilyani invariantlılıq teoremləri korporasiyanın maliyyələşdirilməsinin nəzəri və emprik təhlili zamanı hamı tərəfindən qəbul edilmiş müqayisə bazasıdır. Miller bu sahədə 20 il yaxın müddət ərzində tədqiqatlarda liderlik etmişdir. Bütün bunlar Modilyani ile müstərek məqalələr seriyasının dərcindən sonra olmuşdur. Onun rəhbərliyi altında 60-ci illərin ortalarından başlamış tədqiqatlarda hər iki teoremin əsaslandığı şərtlərdən müxtəlif yayınmaların nəticələrinin təhlilinə toxunulmuşdur.»

Merton Miller 1990-cı ildə digər həmkarları Harri Markoviç və Uilyam Sharp ilə birlikdə «korporasiyaların maliyyələşdirilməsi nəzəriyəsinə fundamental xidmətlərinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüş və özünün Nobel mühəzirəsini invariantlılıq çərçivəsində «tarazlıq effekti»nin şərhinə həsr etmişdir.

O, Ekonometrika Cəmiyyətinin üzvü, Amerika Maliyyə Assosiasiyasının prezidenti olmuşdur.

UILYAM ŞARP

Uilyam Sharp 16 iyun 1934-cü ildə ABŞ-in Massaçusest ştatında anadan olmuşdur. Onun atası məşhur Harvard Universitetində İsləmisi, 1940-ci ildə isə ABŞ-in Milli Qvardiyasında fəaliyyətə başladığı üçün ailəsi ilə birlikdə əvvəlcə Texas ştatına, daha sonra isə Kaliforniyaaya köçmüştür. Buna görə Uilyam Sharp ilk təhsilini Kaliforniya ştatının Rıversayd şəhərində almış olmusdur. O, 1951-ci ildə Kaliforniya Universitetinin Tibb fakültəsine daxil olsa da, buradakı təhsilini yarımcıq qoyaraq Los-Ancelesə gəlmış və buradakı universitetlərdən birində business idarəciliyi ixtisası üzrə təhsil almağa başlamışdır. Burada mikroiqtisadiyyatla dərin biliklərə yiyələnmiş, bir sıra professorların rəhbərliyi altında bu istiqamətdə müxtəlif tədqiqatlarda iştirak etmişdir. Ona Nobel mükafatı qazandıran fealiyyətinə əsası da burada qoyulmuşdur.

1955-ci ildə iqtisadiyyat ixtisası üzrə bakalavr, 1956-ci ildə isə magistr dərəcəsi alan Uilyam Sharp hərbi xidmetdə olmuş, xidmeti başa vurduqdan sonra isə «REND korpereşn»də iqtisadçı kimi fəaliyyətə başlamışdır. O, bu mərkəzdə hesablama texnikası, xətti və dinamik programlaşdırma, tətbiqi iqtisadiyyat, oyunlar nəzəriyyəsi sahələrində müxtəlif layihə işlərinin aparılmasında yaxından iştirak etmişdir.

«REND korpereşn»də Uilyam Sharpın mühüm elmi işi qiymətli kağızların qarşılıqlı əlaqəsini eks etdirən modelin yaradılmasından ibarət olmuşdur. O, bu problem üzərində sonralar onunla birlikdə Nobel

mükafatına layiq görülmüş hamkarı Harri Markoviç ile beraber çalışmıştır. İqtisadçılar bu model üzerinde işleyerek, hem de investisiya portfellерinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdular.

Uilyam Şarp 1961-ci ildə «transfer qiymətlərinin iqtisadiyyatı» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, bu elmi tədqiqat işində «Markoviç modeli»nə əsaslanaraq müxtəlif aspektlər üzrə investisiya portfelinin təhlilini aparmışdır. Bu işin nəticəsində onun tərtib etmiş olduğu model «Şarpiñ birvurğulu modeli» adı altında məşhurlaşmışdır.

ABŞ iqtisadçısı özünün doktorluq dissertasiyasında belə bir mülahizə irəli sürmüştür ki, qiymətli kağızlardan əldə olunan gelirlər yalnız bir ümumi amilin təsiri sayəsində bir-biri ilə əlaqələndirilir. O, qiymətli kağızlar bazarda dəyişikliklərin pozitiv nəzəriyyəsi adlı kitalında bu istiqamətdə daha geniş təhlilər təqdim etmişdir. İqtisadçı özünün doktorluq dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonra Vaşington Universitetinin nəzdində olan, Siel şəhərində fealiyyət göstərən Biznes Məktəbində müəllim kimi çalışmağa başlamış və uzun müddət burada mikroiqtisadiyyat, maliyyə, hesablama texnikası, statistika və digər fənlərdən dərs demişdir.

İqtisadçının bu illəri əhatə edən elmi tədqiqatı ilə bağlı xarici müəlliflərdən biri yazar: «O, ilk dəfə olaraq öz dissertasiya işinin əsas ideyalarının şərhini 1963-cü ildə «Idarəetmə elmi» jurnalında dərc olunmuş «İnvestisiya portfelinin sadələşdirilmiş modeli» başlıqlı məqaləsində əks etdirmişdir. Eyni zamanda o, hem də dissertasiyada qeyd olunmuş kapital aktivlərinin qiymətqoyma modelinin işlənilib hazırlanmasının davam etdirmişdir. Şarp müəyyən etmişdir ki, birvurğulu modelin təhlili ilə anoloji olan nəticələr qiymətli kağızlardan əldə olunan gelirə təsir göstərən amillərin sayını nəzəra almadan əldə edilə bilər. Öz yeni nəticəsini o, 1962-ci ilin yanvar ayında Çikaqo Universitetində müzakirə etmiş, sonra isə 1964-cü ildə dərc olunmuş «Kapital aktivlərinin qiyməti. Risk şəraitində bazar tarazlığı nəzəriyyəsi» adlı məqaləsində təqdim etmişdir.»

ABŞ iqtisadçısı sonralar çoxlarının böyük marağına sebəb olan belə bir mülahizə irəli sürmüştür ki, hər bir səhmdar, yəni səhmlərin sahibi borc kapitalı və optimal şəkilde seçilmiş riskli-qiyətli kağızlar portfeli kombinasiyaları yolu ilə riskdən yayınmanın üstün tutu bilər və ümumiyyətlə riskə məruz qalmış qiymətli kağızların optimal portfelinin strukturu investorun riskə olan şəxsi münasibətdən deyil, qiymətli kağızların müxtəlif növlərinin gələcək perspektivinə onun verdiyi qiymət-dən asılıdır.

İqtisadçılarından biri yazar: «Uilyam Şarp şirkətin ümumi səhmdar kapitalında her səhmdarın xüsusi çekisinin «beta dəyeri» göstəricisinin köməyi ilə onun riskli qiymətli kağızların bütün bazar portfelinin riskinə son töhfəsini göstərmüşdür. Əgər beta-əmsal 1-dən çoxdursa, bu zaman belə paylar kağızların bütün portfelinin riskinə orta səviyyədən çox təsir göstərir, lakin əgər beta-əmsal 1-dən azdırsa bütün səhmlər portfelinin riskinə təsirin səmərəsi orta səviyyədən aşağı olur. Şarpiñ qiymət-qoyma siyasetinə əsasən səmərəli sürətdə fealiyyət göstərən kapital bazarlarında qiymətli kağızlardan gözlenilən gelirə və riske görə mükafat beta-dəyeri hacmindən birbaşa asılı olaraq dəyişəcəkdir. Bu münasibət səmərəli kapital bazarlarında tarazlığın qiymətinin yaranması ilə bağlıdır.»

Özünün «beta əmsali» vasitəsilə qiymətli kağızlardan əldə olunacaq gelirin müəyyənəşdirilməsi mexanizmini işləyib hazırlayan Uilyam Şarpiñ modeli aydın şəkildə göstərirdi ki, riski alına, satıla və qiymətləndirile biləcəyi kapital bazarına keçirmək olar. Beləliklə riskli qiymətli kağızların qiyməti elə formalasər ki, investisiya portfeline dair qərarlar ziddiyətsiz olar...

Hazırda ABŞ iqtisadçısının bu modeli maliyyə bazarlarında müasir qiymətqoyma nəzəriyyəsi kimi bir sira iqtisadçılar tərəfindən nəzərdən keçirilir.

Uilyam Şarp 1968-ci ildə Sosial Elmlər Məktəbinin yaradılmasında yaxından iştirak etmiş, Kaliforniya Universitetinin universitet şəhərciyində fealiyyətə başlamış, 1970-ci ildən isə Stenford Universitetinin nəzdində fealiyyət göstərən Ali Biznes Məktəbəndə dərs demişdir.

Burada çalıştığı vaxtlar – 1970-ci illərdə iqtisadçı əsasən kapital bazarlarında tarazlığın təmin, pensiya təminatı ilə bağlı fealiyyət göstərən fondlar üçün investisiya siyasetinin rolu problemlərinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur.

Uilyam Şarp müxtəlif investisiya şirkətlərində məsləhətçi kimi da fealiyyət göstərmişdir. Özünün məşhur modelinin praktiki tətbiqini həyata keçiren iqtisadçı bu şirkətlərdə investisiya portfelinin riskinin və etibarlılığının qiymətləndirilməsində, qiymətli kağızların optimal portfelinin seçilmesində, nağd vəsaitin mümkün axının müəyyənəşdirilməsində idəyaverici kimi iştirak etmişdir.

O, 1976-1977-ci illərdə iqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büroda çalışmış, burada investisiya qoyuluşu prosesi üçün bank kapitalının yeterliliyi ilə əlaqədar məsələlərin öyrənilməsi ilə məşğul olan qrupun üzvü olmuşdur. Sonrakı illərdə isə iqtisadçı investisiya portfelinin təhliliinin bir sira problemlərinin tədqiqi üçün sadə və səmərəli həll

yolları işleyip hazırlamış ve bu metodoloji geniş şekilde tətbiq olunmağa başlanmıştır.

Uilyam Sharp 1980-ci ildə Amerika Maliyyə Assosiasiyanın prezidenti seçilmişdir.

Müellifdən biri yazır: «Sharp öz tədqiqatlarının nəticələrini maliyyə aktivlərinin yerləşdirilməsi istiqamətində mütexəssislerin hazırlanması üzrə tədris kurslarında reallaşdırmağa çalışmışdır. 1983-cü ildə o, investisiyalarla məşğul olan yüksək rütbəli peşəkarlar üçün nəzərdə tutulmuş beynəlxalq investisiyaları idarəetmə üzrə həftəlik seminarın programının işləniş hazırlanmasında Stenford Universitetinə köməklik etmişdi. Üç il ərzində bu programın rəhbərlərindən biri olmuş, sonrakı illərdə bu program üzrə məşğələlər aparmaqdə davam etmiş, hemçinin yapon biznes məktəblərindən birində üç həftəlik təhsilin anoloji programının hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir.»

1986-ci ildə işlədiyi Stenford Universitetini müvəqqəti olaraq tərk edən ABŞ iqtisadçısı «Sharp-Rassel-rizeps» adlı tədqiqat-məsləhət firması yaratmışdır. Bu firma əsasən siyortə, təqaüd, xeyriyyəcilik fondları və qiymətli kağızların yerləşdirilməsi üzrə təşkilatlar üçün tövsiyələrin hazırlanması ilə məşğul idi. Bu tədqiqat müəssisəsinin bir sıra təklifləri «Frank Rassel» və digər bu kimi şirkətlər tərəfindən bəyənilmişdir.

Iqtisadçı müxtəlif illərdə Tədqiqatçılıq Fondunda, Maliyyə Analitikləri İnstitutununun Təhsil və Tədqiqatlar Şurasında himayəçi, Kəmiyyət Tədqiqatları İnstiutu Komitəsinin üzvü, İsveç Bankının «Portfel investisiyalarını idarəetmə» şöbəsinin məsləhətçisi olmuş, Amerika Biznes Məktəbləri Assosiasiyanın və «Maliyyə sahəsində analitiklər» Federasiyasının mükafatlarına layiq görülmüşdür.

O, 1990-ci ildə digər həmkarları Harri Markoviç və Merton Miller ilə birlikdə «maliyyə aktivlərinin qiymətinin yaranması nəzəriyyəsi sahəsində xidmətlərinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Onun müəllifi olduğu «Qiymətli kağızlar bazارında dəyişikliklərin pozitiv nəzəriyyəsi», «İnvestisiya portfeli nəzəriyyəsi və kapital bazarları», «İnvestisiyalar», «İnvestisiya qoymağın esasları» adlı kitabları, hemçinin «İnvestisiya portfelinin təhlilinin sadələşdirilmiş modeli», «Kapital aktivlərinin qiyməti. Risk şəraitində bazar tarazlığı nəzəriyyəsi», «İnvestisiya portfelinin yaxşılaşdırılması üçün alqoritm» adlı məqalələri elm ictimaliyəti tərəfindən yüksək maraqla qarşılanmışdır.

RONALD KOUZ

Ronald Kouz 29 dekabr 1910-cu ildə Londonun əyalət şəhəri olan Uilsdendə anadan olmuşdur. Uşaqlıqda ayaqlarında bir qədər zəiflik olduğu üçün fiziki inkişafında çatışmazlıq olan uşaqlar üçün məktəbdə oxumağa başlamışdır. 1927-ci ildə isə imtahan verərək universitetdə təhsilini davam etdirmək hüquq qazansa da, o, daha iki il bu məktəbdə qalmaya qədər vermiş və sonradan aralıq imtahanları verərək London Universitetində təbiət elmləri kursunu öyrənməyə başlamışdır. Bu ixtisasla da qane olmadığı üçün 1929-cu ildə London İqtisadiyyat Məktəbine keçərək burada kommersiya-iqtisadiyyat ixtisasında təhsilini davam etdirmiş və özünün sonralar söylədiyi kimi, onun iqtisadi tədqiqatlara maraqlı gösterməsində, iqtisadçı alım olmasında, burada biznesi idarə problemləri üzrə tanınmış mütxəssis, professor A. Plant müstəsnə rol oynamışdır. İqtisadçı bildirmişdir ki, onun iqtisadiyyata peşəkar marağının formalşamasında F. Noytin «Risk, qeyri-müəyyənlik və mənfiət», F. Uikstidin isə «Siyasi iqtisadin elementar mənası» adlı kitablarını oxuması da öz təsirini göstərməsidır.

Xarici universitetlərdə təhsil almağa imkan yaradan Ernst Kassel tələbə təqaüdü alan Ronald Kouz 1931-1932-ci illərdə ABŞ-da olmuş və burada Amerika sənayesinin quruluşunu öyrənmişdir ki, bu da onun maraqlı dairəsini və gələcək karyerasını tam müəyyənləşdirmiştir. Bu bir

il ərzində toplamış olduğu materialları, tədqiqatlarının nəticəsinə «Firmanın xassəsi» adlı məqalə şəkilində 1937-ci ilde «Ekonometrika» jurnalında dərc etdirmişdir. Bu məqalə özünün gözləmədiyi qədər şöhrət qazanmış, hətta 40-50 il ötdükdən sonra da bu iş diqqəti cəlb etmiş, müxtəlif tədqiqatçılar öz işlərində bu məqalədən sitatlar götürmişlər. Bu istinadların statistikası belə olmuşdur: 1966-1970-ci iller ərzində 17 istinad, 1976-1980-ci iller ərzində isə ən azı 105 istinad.

Məqaladə Kouz iqtisadi teşkilatın fundamental problemlerine toxunmuş, başlıca təşkiliyətçi və əlaqələndirici rolü bazar mexanizmینə verən o zamankı iqtisadi ədəbiyyatların üstünlük teşkil edən ənənələrinin əksinə olaraq o, bazar qüvvələrinin fəaliyyətinə müdaxilə edə biləcək və hətta bazar əqdlerini poza biləcək işgüzar firmaların təşkilatlılıq rolü haqqında məsələni ilk olaraq qoymuşdur. Ədəbiyyatlardan birində qeyd olunur: «Kouza görə firma bazarı əvəz edən kontraktlı, qarşılıqlı münasibətlər şəbəkəsi olan təşkilat strukturudur. İqtisadi agentlər öz fəaliyyətlərini bilavasitə bazar əndləri vəsi-təsilə teşkil etmək, yaxud firmanın fəaliyyət göstərən strukturuna müraciət etmək seçimi ilə qarşılıyırlar. Məqaladə bu seçimin xüsusiyyəti nəzərdən keçirilmiş və firmanın bazar mexanizminin fəaliyyəti ilə bağlı ictimai məsariflərin azaldılması məqsədi ilə bazar əməliyyatlarının əvəzedicisi kimi meydana çıxmasının izahı verilmişdir. Bazarı sövdə bağlamaq üçün məsariflərin hesabına alınması zəruriyeti olmayan mükəmməl mexanizm kimi nəzərdən keçirən ortodoksal neoklassik nəzəriyədən fərqli olaraq Kouz göstərmışdır ki, belə məsariflər həqiqitdə mövcuddur və hətta bunlar kifayət qədər əhəmiyyətli də ola bilər. O, bunların «bazar mexanizmindən istifadənin məsarifləri» və ya «transaksiyon məsarifləri» adlandırılmışdır. Kouzzdan sonra transaksiyon məsariflər iqtisadi təhlilə daxil edilmişdir.

Firmanın miqyası (kəmiyyət göstəricisi) problemini təhlil edərək Koz onun hecmi müəyyən edən bir sıra qaydalar yaratmışdır. Onun firma konsepsiyası bilavasitə bazarlarda və firmanın daxilində əqdlerin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlı məsariflərin müqayisəsinə əsaslanmışdır. O, bildirmişdir ki, firma hər hansı məhsulla öz əməliyyatlarını son xərclər bazar əməliyyatlarının məsariflərinə bərabər olanadək genişləndirir, bu isə firmaya daxil edilmiş məhsulların kəmiyyətini dəyişə bilər. Firmaya az və çox miqdarda əməliyyatların aid edilməsi bazar əqdleri xərcləri ilə müqayisədə onların təşkili ilə bağlı məsarifin hecmindən asılıdır. Son hesabda sahibkarların fəaliyyətinin təşkili və elaqələndirilməsi ilə bağlı transaksiyon məsariflərin artması,

Kouz sübut etdiyi kimi, sonraki emaliiyyatların bazardan firmaya kecirlmesini mehdudlaşdırır».

Sonralar bir sıra iqtisadçılar Ronald Kouzun bu məqaləsində tənqid ediləsi nüanslar da aşkarlamışdır. Xüsusilə onun "eqdler həm firmanın daxilində həm da bazar vasitəsilə olur" fikrini izah etməməsi, yeni əsaslandırmaması, həmcinin bu bölünməni hansı amillərin müəyyənleşdirirdiyini bildirməməsi qınaq obyektiñə çevrilmişdir. Iqtisadçının firma bazarı əvez edir, yaxud amillər bazarı mehsul bazarını əvez edir tezisi də onun həmkarları tərefindən birmənali qarşılanmamışdır.

1932-ci ilde ABŞ-dan İngiltərəyə qayidian Ronald Kouz London İqtisadiyyat Məktəbindəki təhsilini başa vurmuş, sonra 1932-1934-cü illərdə Dandi şəhər İqtisadiyyat və Statistika Məktəbində, 1934-1935-ci illərdə Liverpool Universitetində ders demişdir. 1935-ci ildən isə o, London İqtisadiyyat Məktəbinə qayıdaraq burada müslüm kimi fəaliyyətə başlamış və ictimai sahənin müəssisə və teşkilatlarının iqtisadiyyatı kursundan mühazirələr oxumuşdur. Ronald Kouz özünün doktorluq dissertasiyasını da bu mövzuya həsr etmiş, lakin II Dünya müharibəsinin başlanması onun bu istiqamətdəki tədqiqat işini yarımcıq qoymuşdur. O, 1940-ci ildən başlayaraq müharibə qurtarana qədər herbi nazırılıkda statistik kimi çalışmalı olmuşdur.

Iqtisadçı 1946-ci ildə London Iqtisadiyyat Məktəbinə qayıtdıqdan sonra burada iqtisadi nəzəriyyədən əsas tədris kursunun aparılması üzrə mesul şəxs təyin olunmuşdur. Həmin ildən, müharibədən əvvəl başlamış olduğu poçt xidməti və radio verilişləri idarələri şəbəkəsi sahəsindəki tədqiqatlarını davam etdirmişdir.

Ronald Kouz 1948-ci ildə Rokfeller Fondunun təqaüdüsü olaraq on ay müddətində ABŞ-da olmuş və Amerika radioverilişləri şəbəkəsi xidmətini öyrənmişdir. Bütün bu tədqiqatlarının nəticəsini 1950-ci ildə nəşr olunmuş «Britaniya radio verilişləri şəbəkəsi: inhisarın öyrənilməsi» adlı kitabında təqdim etmişdir. Bundan bir il sonra, 1951-ci ildə birdəfəlik ABŞ-a köçən iqtisadçı 1951-1958-ci illərdə Nyu-York ştatında fealiyyət göstərən universitetlərdən birində çalışmış və 1959-cu ildə Virciniya ştatının universitetinin iqtisadiyyat fakültəsinə keçmişdir.

ABS-da fəaliyyət göstərdiyi ilk illərde o, «Böyük Britaniyada poçt inhisarı: tarixi xülasə», «Məlumat vasitələri üzrə federal komissiya», «Britaniya poçt xidməti və kuryer şirkətləri» adlı məqalələr darc etdirmişdir ki, bunlar da elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur. Müəllif bu məqalələrinə rəhbər və radio şəbəkəsi vasitələri

idarələrinin timsalında dövlət inhisarlarının yaranması və sabitliyi probleminin geniş təhlilini vermişdir.

Müəlliflərdən biri yazır: «Öz təhlilində Kouz klassik hesab olunan A.Piqu üsulu ilə razılaşmırı. Həmin üsula əsasən «münaqışlı» vəziyyətlərde ziyan vuran iştirakçı cəzalandırılmışdır. Kouz isə bildirirdi ki, bu belə olarsa sonuncuya da zərər dəyer. Onun mülahizəsinə görə, vurulmuş ziyanı azaltmaq məqsədində mülkiyyət hüququnun dəqiq müəyyənləşdirilməsi yolu ilə, bazar vasitəsilə səmərəli şəkildə nail olmaq olar. Mənfi xarici effektlər zamanı xüsusi məsariflər sosialdan az, müsbət xarici effektlər zamanı isə sosial məsarif xüsusidən az olur. Bu növ ziddiyyəti Piqu «Bazarın ifası» adlandırır və problemin həllini dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsində görürdü. O, xüsusilə mənfi eksternaliyalar, cərimələr, bərabər miqdarda eksternal məsariflər yaradan fəaliyyət növünü diqqəti təklif edirdi. Əksine müsbət xarici effektlə rifah hali yaradanları eksternal qazancın məbləğinə bərabər hacmdə maddi yardım formasında mükafatlandırmağı zəruri hesab edirdi.

Kouz dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi zəruriətinin bu əsaslanılmamasının əleyhinə çıxış edirdi. Onun nöqtəyi nəzerinə görə sıfır transaksiyon məsarif şəraitində bazar özü xarici effektlərin öhdəsindən gələ bilər. Eksternaliyalar mahiyyətcə bir-birindən asılı, yaxud simmetrik xassələrə malikdir. Əgər A-B-yə ziyan vurarsa, B-ni müdafiə etmək məqsədile A-ya tətbiq olunun sonrakı məhdudiyyətilər B-yə də ziyan vuracaqdır. Sosial problem bütövlükde vəziyyət baxımından optimal həllin, həmçinin hansı ziyanın cəmiyyət üçün daha az itkilərlə nəticələnə biləcəyinin qiymətinin təpiləşəndədir».

Ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, liderlərindən biri tanınmış iqtisadçı A.Direktor olan Çikaqo Universitetinin iqtisadçılar qrupu «Kouz konsepsiyası»nın doğruluğu ilə razılaşmayıblar, onun bir sıra fikirlərinə şübhə ilə yanaşıblar. Neticədə öz mevqeyində israrla dayanan Ronald Kouz opponentlarının Çikaqoya dəvətini qəbul edərək 1960-cı ildə A.Direktoran evində digər iqtisadçılar M.Beyl, M.Fridman, A.Narberger, R.Kassel, H.Lyuis, C.Makqi, L.Mints, C.Stigler də iştirak eddiyi diskusiyaya qatılmışdır. Sonralar onlar bu görüşü «heyatlarında ən qızığın diskussiya» deye xatırlamışlar, Ronald Kouz isə burada özünün mülahizələrinin doğruluğunu sübut edə bilməşdir. Hətta həmin iqtisadçılarından biri R.Kassel görüşdən bir qədər sonra demisidir ki: «Koulz kimi iqtisadi sistemin mahiyyətini başa düşən başqa bir iqtisadçını tapmaq üçün A.Smitə qayıtmalı olacaqıq». Son cümlə iqtisadçının elmi

fəaliyyətinə müxtəlif alımlar tərəfindən verilmiş yüksək qiymətin kiçik bir nümunəsidir.

Bu görüşün nəticəsi ilə bağlı müəlliflərdən biri yazır: «Çikaqo iqtisadçılarının təklifi ilə Kouz öz arqumentlərini inkişaf etdirmiş və 1960-cı ildə özünün «Sosial məsariflər problemi» adlı məqaləsində gəldiyi nəticələri daha dəqiq şərh etmişdir. Uzun müddət bu iş müasir iqtisadi ədəbiyyatın ən çox sitat getirilən və müzakirə olunan əsəri hesab olunmuşdur: Əgər 1966-1970-ci illərdə ona 99 dəfə müraciət edilmişdirse, 1976-1980-ci illərdə Kouzun məqaləsindən sitat getirilməsi 331 dəfə olmuşdur. Müəllifin özünün sözlerinə görə, əgər Çikaqo Universitetinin iqtisadçıları onun haqlı olmasına şübhə etməsəydi bilər bu məqala heç vaxt yayımlazdı. Məqalədə o, ümumi təhlil ilə konkret məlumatları uğurla əlaqələndirmiş və mülkiyyətçilik məsələləri ilə bağlı müəssisələrin hüquqi idarəetmə qərarlarının aydın iqtisadi ineqrasiyasını vermişdir».

Ronald Kouz 1991-ci ildə «iqtisadiyyatın fəaliyyət və institutsiyal struktur üçün mülkiyyətçilik hüququnun və əqdlərin dəyərinin əhəmiyyətini kəşf etdiyinə və aydınlaşdırıldığına görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mükafatın təqdimolunma mərasimində qeyd edilmişdir: «Ronald Kouz öz işləri ilə mikroiqtisadi nəzəriyyənin çərçivələrini genişləndirmiş, onun fəaliyyət mexanizminin anlaşılmasında əhəmiyyəti xidmətlər göstərməşdir. Bu gün onun ideyaları həm iqtisadi nəzəriyyə, həm də hüquqşunaslıq sahələrində tədqiqatlara kifayət qədər zəmin yaradır və müəyyənlik getirir».

Tədqiqatçı 1964-cü ildə Çikaqo Universitetində fəaliyyətə başlamış, 1982-ci ildən bu universitetin əməkdar iqtisadiyyat profesoru, hüquq və iqtisadiyyat şöbəsinin elmi əməkdaşı olmuşdur. Həm də uzun müddət «Hüquq və iqtisadiyyat jurnalı»nın redaktoru vəzifəsində çalışmışdır.

GERİ BEKKER

ABŞ iqtisadçısı Geri Bekker 2 dekabr 1930-cu ildə Pensilvaniya statında anadan olmuşdur. Burada yerli koleci bitirmiş, Princeton Universitetində sosial elmlər üzrə magistr dərəcəsi almışdır. Sonra Çıqaqo Universitetində təhsilini davam etdirmiş və 1953-cü ildə iqtisadi təhlil baxımından diskriminasiya hadisəsinin tədqiqinə dair doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Geri Bekker dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonrakı ilk illərdə Princeton, 1957-ci ildən isə Kolumbiya Universitetində əvvəlce assistent, sonra dosent, 1960-ci ildən isə iqtisadiyyat üzrə professor vəzifəsində çalışmışdır. 1969-1970-ci akademik ilində Ford Fondu xətti ilə Çıqaqo Universitetində mühazirə oxumuş, ele həmin vaxtdan bu universitetdə daimi olaraq işləməyə başlamışdır. 1970-ci ildən burada iqtisadiyyat və sosiologiya üzrə professor, 1984-1985-ci illərdə iqtisadiyyat kafedrasının müdürü olmuş, həmçinin Stenford Universiteti nəzdindəki Quverov Institütü ilə də əməkdaşlıq etmişdir.

Onun elmi fealiyyətinin esas istiqamətini «insan kapitalı» nəzəriyyesinin işləniləb hazırlanması teşkil etmiş və o, müasir iqtisadi nəzəriyyənin neoinstitusional cərəyanının nüfuzlu iqtisadçılarından biri kimi tanınmışdır. Tədqiqatçının esas elmi nailiyyətlərindən biri de sosio- logiya, demoqrafiya və hətta kriminologiya kimi elmlərin tədqiqat-

obyekti olan bir sıra problemləri iqtisadi təhlilin tədqiqat predmetinə aid etməklə onun çərçivəsini daha da genişləndirməsindən ibarət olmuşdur.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Bekker ilk dəfə olaraq əmək bazارında diskriminasiya problemlərinin neoklassik təhlili aparmış, həmçinin «insan amili»ne kapital qoyuluşu nəzəriyyəsinin praktik tətbiq sahələrini ilk göstərənlərdən olmuşdur. Iqtisadi agentlərin vaxt bölgüsünü təhlil edərək o, öz müşahidələrini «yeni iqtisadi ailə» adlı formada ümumiləşdirmiş, bununla da nigah, boşanma, uşaqların anadan olması haqqında qərarlar qəbul edilməsi və s. kimi hadisələrin iqtisadi təhlilini aparmaq üçün geniş imkanlar açmışdır. Bekker həmçinin iqtisadi təhlil nöqtəyi nəzərdən cinayətkarlıq problemlərinin öyrənilməsinə də yenilikçi töhfəsini vermişdir. Onun əsulunun fərqləndirici xüsusiyyəti ictimai həyatın istənilən sahəsinin və istənilən təzahürünün iqtisadi təhlilin əlavə sahəsi kimi nəzərdən keçirilməsi ilə izah edilmişdir.

Bu principin həyata keçirilməsinin ilk cəhdı Bekkerin öz doktorluq dissertasiyasında apardığı irqi diskriminasiya (ayrışękiliq) probleminin əmək bazarına təsiri nöqtəyi-nəzərdən tədqiq edilməsində ifadə olunmuşdur. Dissertasiya «Diskriminasiyanın iqtisadiyyatı» monoqrafiyasının esasını teşkil etmiş, burada empirik testlər əsasında diskriminasiyanın müxtəlif aspektləri onların «sosial məsariflərini», yəni cəmiyyətin diskriminasiya siyaseti nəticəsində yol verdiyi itkiləri müəyyən etmək məqsədi ilə nəzərdən keçirilmişdir. Kitabın əsas məzmunu istehlakçı, işə götürən və muzdla işləyən fehle nöqtəyi nəzərdən dərisinin rəngi müxtəlif olan insanların əmək haqlarındakı kəmiyyət fərqlərini ifadə edən diferensial tənliklər sisteminin təhlili olmuşdur.»

ABŞ iqtisadçısının irqi ayrıseçkiliklə bağlı tədqiqatı və bu tədqiqatın nəticələrinin əmək bazarında praktiki eksi əvvəlce anlaşılmazlıqla qarşılınsa da, sonralar tədricən onun həmfikirləri və ardıcılıarı meydana çıxmışdır. Bir neçə halda tədqiqatçının diskriminasiya mesəlesi ilə bağlı elmi nəticələrindən bəhrəlenən təcrübəçi-sahibkarlar irqi diskriminasiya şəraitində əməyin haqqında olan dəyərindən artıq ödəniləndiyini aşkar etmişlər. Məhz onun işi tədqiqatçılarının diqqətini əmək bazarında yaranmış və əsasən ABŞ-da irqi diskriminasiya ilə bağlı olan bütün bir sinif spesifik problemlərinə cəlb etmişdir.

Xarici müəlliflərdən biri yazır: «Bekker öz metodunu tətbiq edəcəyi növbəti sahə kimi iqtisadiyyat və hüququn qovuşacağındakı mövzunu – cinayət və cəzanın iqtisadi təhlilini seçmişdir. Bu probleme münasibətdə onun yenilikçi üsul ilə yanaşmasının əsası «Siyasi iqtisad jurnalı»nın

1968-ci ilin mart-aprel saylarında dərc olunmuş «Cinayet və cəza: iqtisadi münasibət» məqaləsindən verilmişdir. İqtisadçı məsəflərin və mənfeətin iqtisadi anlayışının qanunu pozanları davranışını anlayışına tətbiq etməyə çalışan ilk tədqiqatçı olmuşdur. Cinayet qanunlarını qeyri-müəyyənlilik şəraitində rasional seçimin nəticəsi kimi şəhər edərək qeyd etmişdir ki, cinayətə iqtisadi səbəblərdən qoşulurlar. Bu münasibəti Bekker sonraları özünün redaktorluğunda nəşr etdiyi «İnsan davranışlığı» seriyasından olan «Cinayətin və cəzanın iqtisadiyyatı öncəkləri» toplusunda inkişaf etdirmişdir. Əsərindəki cinayətkarların iqtisadi təhlili yeni institutsiyalı nəzəriyyədə ayrı bir cəreyanın - 60-ci illərin ortalarında müstəqil bir bölmə kimi formalasmış «hüququn iqtisadiyyatı»nın inkişafına səbəb olmuşdur.

Geri Bekker ötən esrin 60-ci illərinin əvvəlində əsasən «insan kapitalı» nəzəriyyəsinin formalasması üzərində çalışmışdır. Həmin vaxtlar paralel olaraq bu məsələ ilə həm də digər tanınmış iqtisadçılar T.Suls və C.Minker də məşğul olmuşdular.

Onun «insan amili»nə kapital qoyuluşu nəzəriyyəsinə töhfəsi bu nəzəriyyə çərçivəsində nəzərdən keçirilən materialların sistemləşdirilməsindən, mikroiqtisadi təhlil mövqeyindən problemin nəzəri cəhətdən əsaslandırılmasının gücləndirilməsindən, həmcinin onun praktik cəhətdən tətbiqi imkanlarının kifayət qədər genişləndirilməsindən ibarət olmuşdur. Bu istiqamətdə tədqiqatçının ilk elmi işi «İnsan kapitalına investisiya: nəzəri təhlil» adlı məqaləsi olmuş və «Siyasi iqtisad» jurnalının 1962-ci ilin oktyabr sayında dərc edilmişdir. 1964-cü ildə isə eyni mövzuya həsr olunmuş «İnsan kapitalı: nəzəri və empirik təhlili» adlı monoqrafiyası da işıq üzü görmüşdür. Məhz bu kitab müellifi Nobel mükafatına layiq görüldükdə İsveç Kral Elmlər Akademiyası tərəfindən onun müasir iqtisad elmine en dəyərli töhfəsi kimi elan edilmişdir. Kitab 1975-ci ildə ikinci dəfə nəşr olunmuşdur.

Müelliflərdən biri qeyd edir ki, Geri Bekkerin bu elmi əsərinin əsas ideyası həm xüsusi, həm də dövlət seviyyəsində iri kapitalın «insan amili»nə qoyulmasının iqtisadi cəhətdən məqsədə uyğunluğunu sübut olunmasına idi. İqtisadçı inamlı şəkildə göstərmışdır ki, gələcək mütəxəssislərin təhsilinə və hazırlanmasına, tibb xidmetinə, müxtəlif növ sosial programlara, kadrların saxlanması, lazımi səviyyədə olmasına və yenidən hazırlanmasına çəkilən iri mebleğdə xərclər yeni maşınların, avadanlıqların və texnologiyaların yaradılmasına və alınmasına qoyulan investisiyalara bərabər olaraq gələcəkdə, həm xüsusi biznesdə, həm də bütün vəziyyətdə çox olmasa da elə o qədər mənfeəti təmin edir.

İqtisadçı «insan amili» mövzusunu əhatə edən tədqiqatları ilə yanaşı seçim və istehlak ilə bağlı da araşdırma aparmış, bu işinin nəticəsi «yeni istehlak nəzəriyyəsi» adını almışdır. Onun «İqtisadiyyat jurnalı»nın 1965-ci ilin sentyabr sayında dərc olunmuş «Vaxt bölgüsü nəzəriyyəsi» adlı məqaləsində bu araşdırma nəticəleri ilk dəfə şərh edilmişdir.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Onun bu nəzəriyyəsinin əsas ideyası ailə iqtisadiyyatına bazar əmtəəsindən və onun üzvlərinin vaxtından istifadə etmək hesabına əsas mallar - qida, təhsil və s. istehsal edən və beleliklə işçi kadrları hazırlayan və əməyin ilkin bölgüsünü təmin edən «kiçik fabrik» kimi yanaşmadan ibarət idi. Ailə təsərrüfatının üzvləri əmək bazarında öz vaxtlarını müəyyən əmək haqqına təklif edirlər, onun məbleği isə hər istehlakçıya mümkün vaxt itkisini təmin edir. Bekkerin ideyası ondan ibarətdir ki, istənilən istehlaka vaxt lazımdır. Bele münasibət, onun fikrinə görə, dəyişənlər qismində qiymətlərlə və gelirle əməliyyat aparan ənənəvi istehlak nəzəriyyəsini reallığa yaxınlaşdırır.

Bekkerin «yeni istehlak nəzəriyyəsi» və ailə iqtisadiyyatı sahəsindəki ideyaları onun «Həyat dövrü ərzində əmtəə və vaxt bölgüsü», «İnsanın davranışına iqtisadi münasibət» əsərlərində, həmçinin «Ailə haqqında kurs» tədris vəsaitində və 1980-ci illərin sonu 1990-ci illərin əvvəlində çap olunmuş bir sıra məqalələrində öz gələcək inkişafını tapmışdır».

Geri Bekker 1992-ci ildə «bazar sferasından xaricdə davranış da daxil olmaqla insan davranışını və qarşılıqlı fealiyyət problemlərinin geniş əhatəsində mikroiqtisadi təhlilin tətbiqinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

İqtisadçı Nobel mükafatından başqa Miçigan Universitetinin V.S.Voytinski adına mükafata, Amerika İqtisadi Assosiasiyanının Con Beyts Klark medalına və Çıqaço Universitetinin peşə nailiyyətlərinə görə mükafatına da layiq görülmüşdür.

O, Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, Amerika Standartlar Assosiasiyanının, Təhsil Akademiyasının (yaradıcısı olmuşdur), «Mon-Pelerin» Cəmiyyətinin üzvü seçilmişdir. 1974-cü ildə Amerika İqtisadi Assosiasiyanının vitse-prezidenti, 1987-ci ildə isə prezidenti olmuşdur.

ROBERT FOQEL

ABŞ iqtisadçısı Robert Fogel 1 iyul 1926-ci ildə Nyu-Yorkda anadan olmuşdur. 1944-cü ildə orta təhsilini başa vurmuş və həmin ildə Nyu-York ştatının İtaka şəhərində fəaliyyət göstərən Kornell Universitetinə qəbul olmuşdur.

1948-ci ildə universiteti bitirərək bakalavr dərəcəsi alan Robert Fogel öz təhsilini Kolumbiya Universitetində davam etdirmiş və 1960-ci ildə magistr dərəcəsinə yiyələnmişdir.

Onun 1964-cü ildə işiq üzü görmüş «Dəmir yolları və Amerikanın iqtisadi artımı: ekonometrik tədqiqatlar üzrə ocerklər» adlı monoqrafiyası iqtisadiyyat üzrə tədqiqatçı alimlərin böyük marağına səbəb olmuşdur. Bu monoqrafiya müəllifin doktorluq dissertasiyasının nəticələrindən ibarət olmuşdur. Elmi rəhbəri tanınmış iqtisadçı, sonralar Nobel mükafatı almış Sayman Kuznets olan tədqiqatçı öz dissertasiyasını 1963-cü ildə müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi almışdır.

Xarici müəlliflərdən biri yazır: «...Onun sonrakı elmi planlarında iqtisadi yüksəliş vacib texnoloji və elmi ixtiraların, həmçinin hökumət siyasetinin, ətraf mühitin və institutsiyonal dəyişikliklərin təsirinin kütləvi ölçülməsi daxil idi. Fogelin elmi işlərinin ikinci esas istiqamətini uzunmüddəlli tarixi vaxt ərzində sürən iqtisadi proseslərin təhlilinə kompleks

surətdə riyazi modellərin və statistik metodların tətbiqi imkanlarından maksimum bəhrələnmək cəhdini təşkil etmişdir».

Aspiranturunu bitirdikdən sonra bir müddət Roçester Universitetində professor assistenti kimi çalışan iqtisadçı 1965-ci ildən 1975-ci ilə qədər Çikaqo Universitetində, 1975-1981-ci illərdə isə Harvard Universitetində professor olmuşdur. 1981-ci ildən isə Harvard Universiteti yanında fəaliyyət göstərən Əhali İqtisadiyyatı Mərkəzində fəaliyyətə başlamış və burada onun esas işini demoqrafiya, həyat tsikləri ilə bağlı tədqiqatlar təşkil etmişdir.

Robert Fogelin iqtisad elmine əsas töhfəsi «yeni iqtisadi tarix» adlanan sahədəki novator tədqiqatlarından ibarətdir. Bu elmi sahə tarixi hadisələrin qeymətləndirilməsi və gələcəkdə iqtisadi inkişafın qanuna uyğunluqlarını izah etmək məqsədi ilə onların mənalarının aydınlaşdırılmasında statistik təhlilin və riyazi modelləşdirmənin metodlarından istifadə edir.

Bu sahənin ən tanınmış mütəxəssislərdən biri olan Robert Fogel ötən əsrin 60-ci illərində neqliyyat şəbəkəsinin, xüsusilə də dəmir yollarının inkişaf məsələləri sahəsində tədqiqatlar aparırdı, həmçinin quldarlıq əsulunun və tarixi demoqrafiyanın təhlili ilə məşğul olurdu.

ABŞ iqtisadçısı uzun müddət İqtisadi Tədqiqatlar üzrə Milli Büro ilə əməkdaşlığı etmiş, 1970-ci illərin axırlarında büro «ABŞ-in uzunmüddəti inkişafının tədqiqi» adlı yeni programına başlayarkən Robert Fogelə bu elmi layihəyə rəhbərlik etmək təklif olunmuşdu.

Ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, 1980-1990-ci illərdə tədqiqatları iqtisadi demoqrafiya sahəsinə, xüsusilə də bir tərəfdən qida ilə sağlamlıq dəyişiklikləri arasında qarşılıqlı təsis, digər tərəfdən isə iqtisadi, sosial və demografik problemlərin öyrənilməsinə istiqamətlənmişdir.

Robert Fogel 1993-cü ildə həmkarı Duqlas Nort ilə birlikdə «yeni iqtisadi tarix» sahəsində elmi tədqiqatlarına görə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

DUQLAS NORT

ABŞ iqtisadçısı Duqlas Nort 5 noyabr 1920-ci ildə bu ölkənin mühüm elm mərkəzlerindən biri sayılan, Massaçusest ştatının Kembriç şəhərində anadan olmuşdur. Onun valideynlerinin elmle əlaqələri olmamış, hətta onlar orta təhsil də almamışlar. Atası siyorta şirkətində menecer kimi çalışmış və bu işi ilə əlaqəli olaraq müxtəlif şəhərlərdə yaşamalı olmuşdur. Əvvəlcə ailəsi ilə birlikdə Konnektikut ştatına, daha sonra Ottavaya köçmüşdür. Buna görə də Duqlas Nort ibtidai məktəbi Ottavada bitmiş və bir müddət özəl məktəbdə təhsil almışdır. Sonralar o, elmi sahədəki nailiyyətlərində anasının müstəsnə rol oynadığını, onun üçün geniş təhsil imkanları yaratdığını söyləmişdir.

Duqlas Nort 1920-ci illərin sonlarında Avropada yaşamış, 1929-1930-cu tədris ilində İsveçrənin Lozanna şəhərində özel liseydə oxumuşdur. 1933-cü ildə isə ABŞ-a qayıtmış və Nyu-Yorkda orta məktəb təhsili almağa başlamışdır. Bu təhsilini Konnektikut ştatının Uollinqford şəhərində başa vuraraq Harvard Universitetinin kolleginə daxil olsa da, yenə də atasının işi ilə əlaqədar olaraq San-Fransiskoya köçmüş və təhsilini burada fəaliyyət göstərən Kaliforniya Universitetində davam etdirmişdir. Burada o, əsasən politologiya, fəlsəfə və iqtisadiyyat elmləri ilə məşğul olmuşdur. II Dünya müharibəsi başlayarken o, naviqasiya mütəxəssisi kimi Avstraliyadan Yeni Qvineya

ve Solomon adalarında üç il xidmətdə olmuşdur. Müharibədən sonra Kaliforniya Universitetinə qayıtmış və iqtisadçı olmaq qərarına gəlmüşdir.

Universiteti iqtisadi tarix ixtisası üzrə bitirən Duqlas Nort Vaşinqton Universitetində işə düzəlmış və 1960-1983-cü illərdə burada professor vəzifəsini tutmuşdur. Namizədlik dissertasiyasını isə 1952-ci ildə Kaliforniya Universitetində müdafiə etmişdir. Bundan sonra onun ilk elmi tədqiqatı hayat siyortasının və bankların siyorta və investisiya fəaliyyətləri arasındaki qarşılıqlı münasabətin müxtəlif aspektlər üzrə təhlilindən ibarət olmuşdur.

Sonralar iqtisadçı bildirmişdir ki, onun elmi fəaliyyətində 1956-1957-ci illərdə iqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büroda keçdiyi kurs və burada Saymon Kuznets və digər məşhur iqtisadçılardan əməkdaşlığı müstəsnə rol oynamışdır.

Duqlas Nortun elmi tədqiqatlarının əsas istiqamətlərindən birini 1790-ci ildən 1860-ci ilə qədər ABŞ tədiyyə balansının kəmiyyət analizi təşkil etmişdir. O, bu tədqiqatlara 10 ilə qədər vaxt sərf etmiş və nəticələrini 1961-ci ildə nəşr olunmuş «1790-1860-ci illərdə ABŞ-da iqtisadi artım» adlı illə monoqrafiyasında təqdim etmişdir.

Iqtisadçı 1966-1967-ci akademik ilində Ford Fonduñun grant layihəsi çərçivəsində Cenevrəde olmuş və burada Avropa iqtisadiyyatının tarixi ilə, həmçinin Amerika iqtisadiyyatında artım ilə bağlı tədqiqatlar aparmışdır.

Onun müxtəlif illərdə nəşr edilmiş «Amerika iqtisadiyyatında artım və institutsiyal dəyişikliklər», «İqtisadi tarixdə struktur və dəyişiklik», «İnstitutlar, institutsiyal dəyişikliklər və iqtisadi işlənilmələr» və digər bu kimi kitabları iqtisadçı alımlar tərafından yüksək qiymətləndirilmişdir. ABŞ iqtisadçısı Duqlas Nort 1993-cü ildə həmkarı Robert Fogel ilə birlikdə «yeni iqtisadi tarix» sahəsindəki elmi işlərinə görə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

CON HARŞANI

Macar iqtisadçısı Con Harşanı 29 may 1920-ci ildə Budapeşт şehrinde varlı eczaçı ailəsində anadan olmuşdur. 1937-ci ildə təhsilin ilk pilləsini uğurla başa vurduqdan sonra müsabiqədə iştirak edərək Macaristan ali məktəblərindən birində riyaziyyat üzrə təhsil almaq hüquq qazansa da, valideynlərinin təkidi ilə bu istiqamətdə təhsilini davam etdirməkdən imtina edərək eczaçılığı öyrənməyə başlamışdır. 1944-cü ilin may ayından noyabr ayına qədər eczaçılıq laboratoriyasında işləmiş, lakin bu laboratoriya nəsillər tərəfindən bağlanılmışdır.

O, doktorluq dissertasiyası müdafiə etmək üçün 1946-ci ildə Budapeşт Universitetinə qəbul olmuş və bir il sonra burada doktor dərəcəsi almışdır. Bu universitetin nəzdində fealiyyət göstəren Sosiologiya İnstitutunda çalışmağa başlasa da, 1948-ci ildə siyasi görüşlərinə görə işden azad edilmişdir. 1950-ci ilin aprelində gələcək həyat yoldaşı ilə birlikdə Macarıstanın qəzeti, bir neçə ay Avstraliyada olduqdan sonra burada sığınacaq alaraq 1950-ci il dekabr ayının 30-da Sidney şəhərinə gəlmüşdür. Hətta mənbələrdə qeyd olunur ki, Harşanı həbs düşərgesine göndərilməli idi, lakin o, imkan taparaq qəça bilmiş və monastrın zirzəmisində gizlənmişdir.

Con Harşanı 1950-1953-cü illərdə Avstraliyada zavodda işləmiş, axşamlar isə Sidney Universitetində iqtisadiyyat ixtisası üzrə təhsil almışdır. O, 1953-cü ildə magistr dərəcəsinə yiyəlanərək Brisben şəhərində fealiyyət göstəren Kvinslend Universitetində iqtisadiyyatdan dərs deməye başlamışdır. Daha sonra Rokfeller Fondunun təqaüdücüsü kimi 1956-1958-ci akademik ilində ABŞ-in Stenford Universitetində riyaziyyat və statistikanın sırlarını öyrənməklə məşğul olan iqtisadçı Con Harşanı burada məşhur iqtisadçı alim, sonralar Nobel mükafatı almış K. Errounun rehbərliyi altında oyunlar nəzəriyyəsi üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, doktorluq dərəcəsi almışdır.

O, Avstraliyaya qayğıdaraq 1959-1961-ci ildə Kanberra şəhərində fealiyyət göstəren Avstraliya Milli Universitetində çalışmışdır.

Oyunlar nəzəriyyəsi sahəsindəki tədqiqatlarını davam etdirmək, bu istiqamətdə öz ideyalarını daha da zənginləşdirmək üçün Kennet Errounun, həmçinin Ceyms Tobinin köməyi ilə 1961-1963-cü illərdə ABŞ-in Detroit şəhərindəki dövlət universitetində iqtisadiyyat professor olmuş, daha sonra, 1964-1990-ci illərdə əvvəlcə Biznes Məktəbində, sonra isə Berkli şəhərinin Kaliforniya Universitetinin iqtisadiyyat fakültəsində mühabirələr oxumuşdur.

1970-ci illərin əvvəlində Avropana gələn iqtisadçı 1973-1974-cü illərdə dəvət olunmuş professor kimi Qəribi Almanıyanın Bilfeld şəhərinin universitetində, 1978-ci ildə Bonn Universitetində, daha sonra 1979-cu ildə Paris Universitetində, 1982-ci ildə isə Sidney Universitetində iqtisadiyyatdan dərs demişdir.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Harşanı mikroiqtisadiyyat, oyunlar nəzəriyyəsi, etika, riyazi iqtisadiyyat, iqtisadiyyatın maddi rifah halı, qərarların qəbul edilməsi sahəsi üzrə çoxsaylı əsərlərin müəllifidir. Onun natamam informasiya ilə xarakterizə olunan qeyri kooperativ oyunlar üçün Con Neşin tarazlıq konsepsiyasının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı işləri daha çox məshhurdur. Bu qəbildən olan oyunların təhlil predmeti agentlərin yalnız qarşılıqlı razılaşmaya nail ola bilmədikləri (Neşə görə tarazlığın şərtlərindən biri), həm də oyundaşların məqsədlərini bilmədikləri və liderlərinin strategiyalarından məlumatları olmadığı hallardan ibarət olmuşdur. Harşanı 1967-1968-ci illərdə özünün «Natamam informasiyalı oyunlar» adlı məqalələr seriyasında oyunun digər iştirakçısının vəziyyəti haqqda informasiya qitligi şəraitində qərar qəbul edilməsi zərurəti ilə əlaqədər yaranmış konkret iqtisadi vəziyyətin təhlili metodologiyasını işləyib hazırlanmışdır. Müəllif oyunun hər bir iştirakçısını hər biri oyuncuların bir sıra mümkün üstünlüyü şəklində təqdim oluna biləcək eyni tipdən olan oyuncular kimi və digər

tip oyuncular vasitesile mümkün bölge ile nəzərdən keçirmiştir. O, göstərmüşdür ki, natamam informasiyalı hər oyun üçün tam informasiyalı ekvivalent oyun mövcuddur. Oyunlar nəzəriyyəsinin riyazi aparatından istifade edərək o, natamam informasiyalı oyunları standart metodlar vasitesile həll edilə biləcək mükemmel informasiyalı oyunlara çevirirdi.

Bir sıra müasir iqtisadçılar belə hesab edirlər ki, Harşanı iqtisadiyyat elminin bu, nisbətən yeni – informasiyalı iqtisadiyyat adlanan sahəsi üçün nəzəri fundament qoymuşdur. Bu sahə belə bir faktadır ki, qərarlar qəbul edən iqtisadi subyektlər müxtəlif informasiyalar əldə etmək imkanına malik olaraq bazaarda bir-birlərinin məqsədini bilmədən optimal davranış strategiyasını seçməyə çalışırlar. Belə fəaliyyət isə kifayət qədər geniş sahələri əhatə edir – səhmləri saxlayanlarla, şirkətlərin menecerləri arasındaki əlaqələrdən başlayaraq müxtəlif növ institutlara dək. Məsələn, maliyyə bazarlarında firmaların fəaliyyəti natamam informasiyalı qeyri-kooperativ oyunlar mövqeyindən təhlili oluna bilər. Harşanının işləri oyunlar nəzəriyyəsinin iqtisadi tehlil vasitəsi kimi imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir.

Macar iqtisadçısı Con Harşani 1994-cü ildə Polşadan olan həmkarı Raynhard Zelten ilə birlikdə «qeyri kooperativ oyunların təhlili sahəsindəki ilk fundamental xidmətlərinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

O, 1968-ci ildə Ekonometrika Cəmiyyətinin, 1984-cü ildə Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, 1992-ci ildə ABŞ Milli Elmlər Akademiyasının, 1994-cü ildə isə Amerika İqtisadiyyat Assosiasiyasının üzvü seçilmiş, Berkliyə fəaliyyət göstəren Kaliforniya Universitetinin fəxri professoru tituluna layiq görülmüşdür.

CON NEŞ

ABŞ iqtisadçısı ve riyaziyyatçısı Con Neş 13 iyun 1928-ci ildə Şimali Virciniya ştatının Blufild şəhərində mühəndis-elektrik ailəsində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Pitsburqdə fəaliyyət göstərən Karneqi Texnoloji İnstitutunun Kimya fakültəsinə daxil olmuş, amma bir müddət keçdikdən sonra belə qənaəət gəlmüşdür ki, kimya onun üçün deyil və riyaziyyat elmini seçmişdir. Elə bu universitetin riyaziyyat fakültəsinə keçərək, burada bakalavr, daha sonra isə magistr dərəcəsi almışdır.

Con Neş Pitsburq Universitetinin aspiranturasında oxumuş və burada özünün doktorluq dissertasiyasını hazırlayaraq, onu 1950-ci ildə müdafiə etmişdir.

Elmi pedoqoji fəaliyyətinə 1951-ci ildə Princeton Universitetində başlamış, 1951-1959-cu illərdə Massaçuset Texnoloji İnstitutunun riyaziyyat fakültəsində işləmiş, 1956-1957-ci akademik ilində isə Princeton Universitetində fəaliyyət göstərən Ali Elmi Nailiyyətlər İnstitutunun əməkdaşı olmuşdur. Hətta ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, o, bir ilə qədər ciddi psixi xəstə olmuş, lakin uğurlu müalicədən sonra yenidən elmi fəaliyyətini davam etdirərək Princeton Universitetinin riyaziyyat fakültəsində professor olmuşdur.

Oyunlar nəzəriyyəsi və tarazlıq sahəsindəki tədqiqatları ilə məşhur olan alimin bu işə olan əsas töhfəsi ondan ibaret olmuşdur ki, o, sərbəst miqdardır iştirakçılara oyun üçün universal həll konsepsiyasını formalasdırmışdır.

Con Neşin bu mövzuda, əsasən 1950-ci illərdə dərc olunmuş «Oyunlarda N miqdardır oyunçularla tarazlıq nöqtələri», «Sövdələşmə problemi», «Kooperativ olmayan oyunlar», «İki iştirakçılı kooperativ oyunlar» və digər bu kimi məqalələr elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur. Bu məqalələrində kooperativ olmayan oyunların ümumi nəzəriyyəsini, həmçinin kooperativ oyunlarda sövdələşmə nəzəriyyəsinin əsaslarını formalasdırmışdır.

Ədəbiyyatlarda qeyd olunur: Con Neşin konsepsiyası çox geniş şəkildə rəqabətin

təhlilində, olyopoliya, sənaye təşkilatı nəzəriyyəsində, həmçinin iqtisadi siyasetin təhlilində, makroiqtisadi nəzəriyyədə, ətraf mühitin qorunmasına, informasiya iqtisadiyyatında istifadə olunur.

Tanınmış ABŞ iqtisadçısı Con Neş 1994-cü ildə həmkarları Con Harşani və Raynhard Zelten ilə birlikdə «kooperativ olmayan oyunların təhlilinə öz nüfuzlu töhfəsinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına laqıq görülmüşdür.

RAYNHARD ZELTEN

Alman iqtisadçısı Raynhard Zelten 10 oktyabr 1930-cu ildə Breslauda (hazırkı Polşanın Vroslav şəhərində) anadan olmuşdur. II Dünya Müharibəsi illərində onun ailəsi qaćqın kimi Avstriyaya gəlmış və o, uşaqlıq illərində burada fermada çalışmışdır. Ailəsi ilə birlikdə 1947-ci ildə Melzungen şəhərindən bir qədər kanərən yerləşən kəndə köçmüştür, orta məktəbi də burada 1951-ci ildə bitirmiştir.

Məktəbi bitirdikdən sonra Frankfurt Universitetinin Təbiət elmleri fakültəsinə qəbul olan Raynhard Zelten 1957-ci ildə burada magistr dərəcəsinə yiyələnmiş və sonrakı 10 ili bu elm mərkəzində çalışmışdır. 1961-ci ildə riyaziyyat üzrə namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmiş, 1968-ci ildə isə doktorluq dərəcəsi almışdır.

O, 1969-1972-ci illərdə Qərbi Berlinde fealiyyət göstərən Azad Universitetdə professor olmuş, 1972-ci ildə isə riyazi-iqtisadiyyat institutunu yaratmaq məqsədi ilə Bilefeldə gəlmış, lakin bu istiqamətdə onun işləri çox da uğurlu olmamış və nəticədə o, yalnız üç nəfərdən ibaret qrup yaradaraq ona rəhbərlik etməyə başlamışdır. 1984-cü ildən isə Bonn Universitetində iqtisadiyyat üzrə professor olmuşdur.

Onun elmi fealiyyəti ilə bağlı ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Zelten ilk dəfə olaraq bir tarazlığı olan və kooperativ olmayan oyunların təhlili üçün «Neş mənasında tarazlıq» konsepsiyasının tətbiq sahəsini

həll etməyə cəhd etmiş, onun elmi ideyaları oyunun daha ciddi şəraitlərində optimal variantların seçimine yönəlmışdır. İqtisadçı belə bir qənaətə gelmişdir ki, nəinki mümkün olan tarazlıqların miqdarnı azaltmaq, həm də iqtisadi münasibətlərdə mənəsiz tarazlıqlardan qaçmaq olar.»

Alimin 1965-ci ildə dərc edilmiş «Oligopoliya modelinə tələbat inersiyası ilə oyun nəzəriyyəsində baxılma» adlı məqaləsində bir neçə səticinin rəqabəti şəraitində verilmiş məsələlərin həlli istiqamətləri göstərilmiş, «Zelten konsepsiyasının»ın əsas ideyaları eks edilmişdir.

Onun 1975-ci ildə işiq üzü görmüş «Ekstensiv oyunlarda tarazlıq məntəqələri üçün sona çatma konsepsiyasının yeni baxışları» adlı məqaləsi oyunlar nəzəriyyəsi sahəsində tədqiqatlar aparan alımlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Bu məqalədə tarazlıq məsəlesi ilə bağlı bir sıra yeni ideyalar təqdim edilmişdir.

Alman iqtisadçısı Raynhard Zelten 1994-cü ildə həmkarları Con Neş və Con Harşani ilə birlikdə «kooperativ olmayan oyunların təhlilinə gətirdiyi mühüm töhfələrə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

ROBERT LUKAS

ABŞ iqtisadçısı Robert Lucas 15 sentyabr 1937-ci ildə Vaşinqton ştatının Yakima şəhərində anadan olmuşdur. 1955-ci ildə Siel şəhərində orta məktəbi bitirmiş və Çikaqo Universitetində riyaziyyat, daha sonra isə tarix üzrə təhsil almışdır. Bu istiqamətdəki təhsilini 1959-cu ildən Berkli şəhərində fəaliyyət göstərən Kaliforniya Universitetində davam etdirərək tarix üzrə ixtisaslaşmış, burada iqtisadi tarix, iqtisadiyyatın nəzəri kursu fənlərinin dinləyicisi olmuş və həmin ildə yenidən Çikaqo Universitetinə qayğıdaraq, burada tarix ixtisası üzrə bakalavr dərəcəsi almışdır.

Robert Lucas 1964-cü ildə «1929-1958-ci illərdə ABŞ sənayesində kapital ilə əmək arasında əvəz etmə» mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi almışdır. 1962-1963-cü illərdə Çikaqo Universitetində dərs demiş, 1963-cü ildən 1967-ci ilə qədər burada iqtisadiyyat üzrə professor assistenti, 1967-1970-ci illərdə iqtisadiyyat üzrə professorun köməkçisi vəzifəsində çalışmışdır. 1970-1974-cü illərdə Karneqi Texnoloji Institutunda iqtisadiyyat professoru olan amerikalı tədqiqatçı 1975-ci ildən 1980-ci ilə qədər Çikaqo Universitetində professor vəzifəsini tutmuş və 1980-ci ildə fəxri professor statusu qazanmışdır.

Çikaqo Universitetində aktiv elmi fealiyyət göstərməklə yanaşı, o, idarəetmə işində de iştirak etmişdir. 1975-1983-cü illərdə burada dekan müavini, 1986-1988-ci illərdə isə İqtisadiyyat fakültəsinin dekanı olmuşdur.

ABŞ iqtisadçısı makroiqtisadiyyatla bağlı tədqiqatları ilə məşhurluq qazanmışdır. Həmçinin onun müellifi olduğu «natamam informasiya nəzəriyyəsi» de elm ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymət ləndirilmiş, bir sıra tədqiqatların mərkəzində durmuşdur.

O, iqtisadi tədqiqatlar sahəsində «yeni məktəb» adı ilə məşhur olan cəreyanın rəhbəridir. Bu məktəbin əsas ideyasını rasional gözləmələr hipotezlərinin istifadəsi məsələsi təşkil edir. Ister makroiqtisadi, isterse de mikroiqtisadi problemlərin təhlili zamanı rasional gözləmə hipotezlərindən geniş şəkildə istifadə edən iqtisadçı kifayət qədər mükemmel nticicələrə nail olmuşdur.

Robert Lukas 1995-ci ildə «rasional gözləmələr haqda hipotezlerin tətbiqinə və inkişafına, eləcə də, makroiqtisadi təhlilə töhfəsinə, iqtisadi siyaset anlayışının dərinləşdirilməsinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

1972-1978-ci illərdə «İqtisadi nəzəriyyə jurnalı»nın, 1977-ci ildən isə «Monetar iqtisadiyyat jurnalı»nın baş redaktor müavini olmuş, 1977-1981-ci illərdə və yenidən 1988-ci ildən başlayaraq «Siyasi iqtisad jurnalı»nın baş redaktoru vəzifəsinde çalışmışdır.

Ekonometrika Cəmiyyətinin (1976-ci ildən idarə heyətinin üzvü, 1995-ci ildən isə vitse-prezidenti), Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının (1991-1995-ci illərdə idarə heyətinin üzvü), Amerika Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika İqtisadi Assosiasiyanın (1987-ci ildən vitse-prezidenti) üzvü seçilmişdir. Paris Universitetinin, Afina İqtisadiyyat və Biznes Universitetinin fəxri alimlik dərəcələrinə layiq görülmüşdür.

UILYAM VİKRI

Ulyam Vikri 21 iyun 1914-cü ildə Kanadanın Britaniya Kolumbiyası mahalının Viktoriya şəhərində anadan olmuşdur. 1935-ci ildə ABŞ-in Konnektikut ştatının Nyu-Heyven şəhərində fealiyyət göstəren Yel Universitetini bitirərək bakalavr, 1937-ci ildə isə magistr dərəcəsi almışdır.

1935-1939-cu illərdə ABŞ-in Milli Resurslar Komitəsində kiçik analistik, 1939-1940-ci illərdə «XX əsr» Fondunda assistent, müəyyən fasılərlə 1940-ci ildən 1943-cü ilə qədər Xəzinədarlıq idarəsində və digər hökumət təşkilatlarında iqtisadçı, 1944-1945-ci illərdə İqtisadi İnkışaf Komitəsində statistik, 1946-ci ildə isə vergi eksperti kimi fealiyyət göstərmişdir.

O, 1947-ci ildə Kolumbiya Universitetində dissertasiya müdafiə edərək elmlər doktoru dərəcəsinə yiyələnmişdir.

Bu universitetdə 1946-1948-ci ildə müəllim-mühazırəçi, 1948-1950-ci illərdə kiçik professor, 1950-1958-ci illərdə professor köməkçisi, 1958-1979-cu illərdə isə professor olan Ulyam Vikri 1979-cu ildə bu elmi mərkəzde fəxri professor titulu almışdır. O, həmçinin 1964-1967-ci illərdə universitetin İqtisadiyyat fakültəsinin dekanı olmuş, 1967-1968-ci illərdə Stenford Universitetinin nəzdində fealiyyət göstərən «Davranış haqqında elm sahəsində ali elmi nailiyyətlər» Mərkəzinin əməkdaşı kimi

çalışmışdır. Tədqiqatçı 1971-ci ildə dəvet olunmuş professor kimi Avstraliya universitetlərindən birində də dərs demişdir.

Uilyam Vikri vergi qoyma sahəsində ABŞ-in ən tanınmış mütəxəssislərindən biri olmuş, müxtəlif hökumət qurumlarında bu sahə üzrə məsləhətçilik funksiyasını yerinə yetirmişdir. Ümumiyyətlə, onun vergi qoyma, maddi rifah halının iqtisadiyati, qiymət qoyma, şəhər nəqliyyatı və digər bu kimi problemlərlə bağlı çoxlu sayıda elmi məqalələri dərc edilmiş, kitabları neşr olunmuş və bunlar iqtisadçıların yüksək marağına səbəb olmuşdur.

Hazırda bir çox iqtisadçıların istinad etdikləri, milli iqtisadiyyatın inkişafında başlıca amil kimi gördükleri, o cümlədən, Azərbaycanda səfərdə olan Nobel mükafatı almış iqtisadçı Cozef Stiqlitsin ölkəmizin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi üçün həyata keçirilməsinin labüdüyünu vurguladığı «mütərəqqi vergi siyasəti» məsəlesi ilk dəfə Uilyam Vikri tərəfindən əsaslı şəkilde işlənilmişdir. Bununla bağlı müelliflərdən biri yazır: «... 1940-ci illərin ortalarından başlayaraq o, vergi qoyma problemləri ilə məşğul olmuşdur. Onun tədqiqat predmeti tam informasiyanın olmadığı bir şəraitdə hökumətlər, xüsusi şirkətlər, həmçinin istenilən təşkilatlar tərəfindən strateji qərarlar qəbul edilməsi prosesi təşkil etmişdir. Vikri əməyə həvəsləndirməni mehv etmeyib, eksinə işçiləri həvəsləndirən optimal vergi qoyma səviyyəsinin axtarılıb tapılması özünün əsas vəzifəsi hesab etmişdir. Həmin dövrədə o, iqtisadi səmərəlilik və sosial ədalətlilik arasında balansa nail olmaq üçün mütərəqqi vergi qoyma sisteminin necə təşkil olunmasının modelini qurmuşdur. İlk dəfə o, optimal vergi qoyma sistemi ilə bağlı olan iki fundamental amili göstərmüşdür. Iqtisadçı belə qənaəet gəlmisdər ki, birincisi, bu sistem hər bir fərdin əmək səylərini stimullaşdırmalı, ikincisi isə o hər bir fərdin məhsuldarlığı haqqında ətraflı informasiya almağın qeyri-mümkülünü nəzəre almalıdır. Vikri bu problemi ətraflı təhlil etmiş olsa da, onun həllinin nəzəri istiqamətlərini müəyyənləşdirəsə də, onu riyazi cəhətdən həll edə bilməmişdir. Yalnız 25 il keçidkən sonra onunla birlikdə Nobel mükafatı almış Ceyms Mirlis «Vikri modeli» əsasında optimal mütərəqqi vergi qoyma modelinin yaradılması ilə bağlı problemlərin daha mükəmməl həlli yollarını tapmışdır.

Amerikalı iqtisadçının elmi araşdırılmalarında müxtəlif növ auksionların fəaliyyət mexanizminin tədqiqi de geniş yer almışdır. O, bu auksionları əsasən asimmetrik informasiyaların mövcudluğu – yəni aliciların və satıcıların bir-biriləri haqda kifayət qədər məlumatə malik olmadıqları şəraitdə öyrənməyə çalışmışdır. Bu istiqamətdəki tədqiqatlarının nəticəsini, öz müləhizələrini o, dərcindən sonra məshhurluq qazanmış «So-

sial qərarlar qəbul etməyin faydası, strategiyası və qaydaları», «Əks-alver, auksionlar və rəqabət qabiliyyətli hərraclar» adlı məqalələri ilə təqdim etmişdir. Onun bu araşdırılmalarının neticesi – auksionlarda bağlı işləyib hazırladığı model sonralar «Vikri auksionları» adı altında məşhurlaşmışdır. Ədəbiyyatlardan birində asimmetrik informasiyalı auksionların Uilyam Vikri tərəfindən təsviri verilmişdir: «... Bu növ auksionda daha yüksək qiymət söyləmiş şəxs satışa qoyulmuş əmlakı və ya əşyani almalıdır, bir sözle o, hərracın gedisində bildirilmiş daha yüksək qiyməti ödəmelidir. Belə auksion hərrac iştirakçılarının satışa təqdim olunmuş əşa və əmlaka görə ödəməye həqiqətən hazır olub, yaxud olmadıqlarını aşkar etməyə imkan yaradır. Öz ödəmə qabiliyyətindən artıq qiymət təyin edən, həqiqətən əşyani haqqını ödəyəcəkdir. Auksionun iştirakçısı belə bir risk edir ki, kimse başqa biri də özünü anoloji şəkilde aparacaq və beləliklə əşyani faktiki olaraq öz ziyana, yəni onun ödəmək istədiyi məbləğdən artıq qiymətə alımağá məcbur olacaqdır. Əksinə, auksion iştirakçısı ödəməye hazır olması ilə müqayisədə qiyməti sünü suretdə azaldaraq da özünü riske məruz qoyur. Belə ki, bu variantda əşa onun ödəməsinə hazır olduğu qiymətdən daha aşağı qiymətə başqa birinə çata bilər. Bu növ auksionların iqtisadi və sosial səmərəliliyi ondan ibarətdir ki, onun iştirakçıları hərracın gedisində mövcud imkanlarına əsaslanaraq öz qiymətlərini söyləməkdə maraqlıdır. Bu zaman əşa onun üçün en yüksək qiymət ödəməye daha çox hazır olan şəxse gedir».

Iqtisadçı qiymət qoyma ilə bağlı da mühüm elmi tədqiqatlar aparmış, bir sıra məqalələrin müəllifi olmuşdur. Onun belə işlerinin çoxu əhaliyə xidmət sahəsində öz praktiki tətbiqini tapmışdır.

Uilyam Vikri 1996-ci ildə həmkarı Ceyms Mirlis ilə birlikdə «asimmetrik informasiya zamanı stimulların iqtisadi nəzəriyyəsinə fundamental xidmətlərinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

O, 1964-1965-ci illərdə Nyu-Yorkda «Metropoliten» İqtisadi Assosiasiyanın prezidenti, 1973-1977-ci illerde Milli İqtisadi Tədqiqatlar Bürosunun direktoru olmuş, 1974-1975-ci illerde «Inkişaf, planlaşdırma və siyaset proqramları» Mərkəzinin maliyyə məsələləri üzrə ictimai məsləhətçi işləmişdir. Amerika İqtisadi Assosiasiyanın, Ekonometriya Cəmiyyətinin, Amerika Statistika Assosiasiyanın, Milli Planlaşdırma Assosiasiyanın və digər beynəlxalq elmi təşkilatların üzvü seçilmişdir.

Nobel laureatı 11 oktyabr 1996-ci ildə vəfat etmişdir.

CEYMS MİRRLİS

Ceyms Mirrlis 5 iyul 1936-ci ildə Şotlandiyada anadan olmuşdur. 1957-ci ildə Edinburg Universitetini riyaziyyat ixtisası üzrə bitirərək bakalavr dərəcəsi, 1959-cu ildə isə Kembric Universitetində magistr dərəcəsi almışdır.

1962-1963-cü illərdə Nyu-Dehlidə tədqiqatçılıq layihəsi həyata keçirən Massaçusət Texnoloji İnstututun Beynəlxalq Problemlər Mərkəzində müşavir işleyən Ceyms Mirlis 1963-cü ildə Kembric Universitetində dissertasiya müdafiə etmiş və doktorluq dərəcəsi almışdır. O, dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonrakı beş ildə - 1963-1968-ci illərdə Kembric Universitetində dərs demiş, həm də paralel olaraq 1963-cü ildə İsveçrə hökumətinin müşaviri, Massaçusət Texnoloji İnstututun dəvət olunmuş professoru, 1966-1968-ci illərdə isə Kəraçida Pakistan İqtisadi İnkışaf İnstututunun müşaviri kimi çalışmışdır.

1968-ci ildə Oksford Universitetində iqtisadiyyat üzrə professor olmuş, 1986-ci ildən isə Berklidə fəaliyyət göstərən Kaliforniya Universitetində müəllim kimi çalışmağa başlamışdır.

Ceyms Mirrlisin elmi tədqiqatları əsasən iqtisadi nəzəriyyəni, iqtisadi nəzəriyyələr tarixini, monetar nəzəriyyəni, vergi qoyma məsəllələrini, institusional iqtisadiyyat problemlərini ehət etmiş, o, bu sahələr üzrə iqtisadiyyat elmində müüm yer tutmuş nəzəriyyələrini for-

malaşdırılmışdır. Bu istiqamətdə onun dərc edilmiş çoxlu sayıda məqaləsi, nəşr olunmuş kitabları elm ictimaiyyətinin böyük rəğbatını qazanmışdır.

Xarici müəlliflərdən biri yazar: «... O, natamam və ya asimetrik dağınq informasiya şəraitində sosial siğorta və vergi qoyma problemləri üzrə apardığı analitik işlər sayesində daha çox məshurlaşmışdı. Onun diqqəti fərdlərin öz xüsusi maraqları ilə konflikte girmədən gəirləri haqda məlumat verməyə həvəsləndirəcək və bu prosesi nəzarətə saxlamağı imkan yaradacaq institutlar və kontraktlar sisteminin yaradılması etrafında cəmlənmişdi. 1970-ci illərin ortalarında o, 1940-ci illərin sonunda U.Vikri tərəfindən hazırlanmış optimal mütərəqqi vergi qoyma modelinin qurulması məsələlərinin həlli metodlarını işleyib hazırlamışdı ki, bu metodların tətbiqi kontraktların optimal şəkildə tətibini və müyyən şəkildə fəaliyyət göstərmək üçün iqtisadi subyektlərin stimullaşdırılması ilə bağlı digər problemlərin həllini asanlaşdırıa bilerdi. Mirrlisin metodları stimullaşdırma problemlərin və kompleks informasiyanın müasir təhlilinin əsas tərkib hissəsi olmuşdur. Onun əsəri digər agentin nə edəcəyini qabaqcadan təsəvvür etmək mümkün olmadığı, daha dəqiq desək siğorta şirkətlərinin və firmaların tez-tez rastlaşdığı mənəvi risk şəraitində xüsusi səmərəli olmuşdur. Onların fəaliyyətlərində ziyan yalnız xarici amillərin təsirindən deyil, həmçinin nəzəret olunması siğorta şirkətləri üçün kifayət qədər mənfiətsiz olan siğorta polisi sahibinin özünün davranışından da asılı ola bilər. Sosial siğorta sahəsində də anoloji problemlər üzə çıxır. Belə məsələlərin həlli zamanı risk dərəcəsinin düzgün qiymətləndirilməsi və fərdlərə təsir edə biləcək, onlarda özlərinə və öz mülkiyyətlərinə qarşı məsuliyyət hissi oyadacaq əsulların axtarılıb tapılması vacibdir. «Mənəvi risk» problemlərinin riyazi təhlili zamanı yaranmış texniki çətinliklər optimal mütərəqqi vergi qoyma modelinin qurulması problemləri ilə uyğun gelmiş və Mirrlis problemin səda yolla yenidən qurulması ilə bu növ məsələlərin həlli yolunu tapmışdır.»

Professor Ceyms Mirrlis iqtisadiyyat elminin müxtəlif sahələri üzrə dəyərli elmi əsərlər yazmış, mühüm nəzəriyyələr formalasdirmiştir. Məsələn o, bir sıra ölkələrdə istehlak mallarına qoylan vergilərin struktur ilə bağlı araşdırılmalar aparmış və belə bir qənaəet gəlmişdir ki, kiçik ölkələrin açıq iqtisadiyyatlarında xarici mallara tarif qoyması məqsədə uyğun deyil, istehsal amillarına, yəni əmək və kapitala qoysulacaq vergilər isə istehsalçıya deyil, istehlakçıya ünvanlanmalıdır. İqtisadının belə mülahizələri inkişaf edən ölkələrin bir çoxunda iqtisadi siyaset layihələrinin qiymətləndirilməsində praktiki tətbiqini tapmışdır.

O, 1996-ci ildə həmkarı Uilyam Vikri ilə birlikdə «assimmetrik informasiya zamanı stimulların iqtisadi nəzəriyyəsinə fundamental xidmətlərinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Tədqiqatçı oununla birlikdə mükafat almış Uilyam Vikrinin xeyli əvvəl, 1940-ci illərdə aparmış olduğu elmi tədqiqatları davam etdirmiş, nəticələri daha anlaşıqlı, riyaziyyatla əsaslandırılmış şəkilde təqdim etmişdir.

Ceyms Mirrlis 1976-1978-ci illərdə Optimallaşdırma siyaseti üzrə Böyük Britaniya Xəzinə Komitəsinin vitse-prezidenti, 1982-ci ildən prezidenti, 1980-1981-ci illərdə isə Ekonometrika Cəmiyyətinin vitse-prezidenti olmuşdur, Amerika Elm və İncəsənet Akademiyasının, Amerika İqtisadi Assosiasiyasının, Uorviks Universitetinin fəxri üzvü seçilmişdir.

ROBERT MERTON

ABŞ iqtisadçısı Robert Merton 1944-cü ildə Nyu-Yorkda anadan olmuşdur. 1966-ci ildə Kolumbiya Universitetini riyaziyyat ixtisası üzrə bitirərək bəkalavr dərəcəsi almış, bir il sonra isə Kaliforniya Texnoloji İnstitutunda tətbiqi riyaziyyat ixtisası üzrə magistr diplomuna yiyələnmişdir. 1970-ci ildə Massaçusəst Texnoloji İnstitutunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, 1969-cu ildən 1980-ci ilə qədər ardıcıl olaraq bu institutda iqtisadiyyat müəllimi, maliyyə və menecment üzrə professor assistantı, maliyyə üzrə adyunkt-professor və nəhayət maliyyə elmləri professoru kimi fəaliyyət göstərmişdir. Həmçinin 1979-cu ildən iqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büronun direktoru, 1980-ci ildən isə Massaçusəst Texnoloji İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən Menecment Mektebinde menecment üzrə professor olmuşdur.

Iqtisadçı alim 1988-ci ildən Harvard Universitetində idarəetmə elmləri professoru kimi fəaliyyətə başlamışdır.

Robert Merton informasiya və qeyri müəyyənliyin iqtisadiyyatı, riyazi iqtisadiyyat və modelləşdirmə, maliyyə və investisiyalar sahəsində en tanınmış mütəxəsislərdən biridir. Maliyyə iqtisadiyyatı sahəsində onun mühüm elmi nailiyyəti ikinci dərəcəli qiymətli kağızların və ya derivativlərin, opsiyonların dəyərini qiymətləndirmək üçün istifadə olunan

«Blek-Skoulz» düstürü adlanan orijinal metodun işlenib hazırlanmasından ibaret olmuşdur.

O, 1997-ci ildə hemkarı Mayron Skoulz ilə birlikdə «ikinci dərcəli qiymətli kağızlara yeni qiymətqoyma metodunu işləyib hazırladığına görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Büyük düsturun işlenib hazırlanmasının başlanğıcını digər ABŞ iqtisadçısı Fişer Blek qoymuşdur. O, bu istiqamətdəki tədqiqatlarına çox qısa müddəsi dövriyyə vaxtı investisiyalar üçün Uilyam Şarpin (Nobel laureati olmuşdur) kapital aktivləri üçün qiymətqoyma modelini tətbiq etmək cəhdindən başlamış və araşdırılmalarını Mayron Skoulz ilə birlikdə davam etdirmişdir. Bu iki alimin təklif etdikləri düstur opsiyonların qiymətlərinin praktik cəhətdən müəyyən edilməsinə heç bir aidiyatı olmadan, ilkin olaraq sıfır nəzəri xarakter daşıyır. O zaman paralel olaraq opsiyonların dəyerinin qiyməti problemi üzərində işləyən Robert Merton düsturun çıxarılmasının əsas ideyasını təklif etmiş və bunun sayesində həmin düstur daha universal xarakter və praktik əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Iqtisadçının əsas tədqiqat obyekti olan opsiyonlar bazarı haqqında ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Ədqdlərin iştirakçıları üçün müasir bazar iqtisadiyyatında bu və ya digər əqdin risk dərcəsinin ilkin qiyməti müstəsna dərcədə əhəmiyyət kəsb edir. Bu növ qiymətlərə maliyyə bazarlarında, əsasən də opsiyon bazarlarında xüsusi yer verilir. Opsiон bazarları opsiyonların və ya hər-hansi maliyyə aktivlərinin müəyyən müddətə satılması və ya alınması üçün səvdəleşmələrin tədavül etdiyi fond birjası bazarlarının bir növüdür. Öz ideyasına görə opsiyonlar gələcək mənfiətə müəyyən zəmanət verməyə və bir tərəflİ riskdən siğorta etdirməyə imkan yaradır.

Opsiонlar bazarı öz ilkin formasında 1970-ci illərdə ABŞ-da meydana gəlmiş, bir neçə il keçidkən sonra isə əvvəlcə bu ölkədə, sonralar isə dünyanın bütün maliyyə bazarlarında geniş yayılmışdır. Opsiонların predmeti ən müxtəlif maliyyə aktivləri (valyuta müqavilələri, səhmlər və s.) ola bilər. Opsiон öz sahibinə nağd hesablaşmalar vasitəsilə onun qüvvədə olduğu müddət qurtaranadək istenilən anda və ya yalnız həmin müddət qurtaran anda müəyyən maliyyə aktivləri ilə əqdlər həyata keçirmək imkanı yaradır. Qiymətli kağızların bu növü maliyyə bazarları üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, potensial satıcılarla və alıcılarla əks mövqeni tutmağa razılıq verəcək kontragentləri asanlıqla tapmağa kömək edərək əqdlərin likvidiliyini təmin edir.

Opsionları müşaiyət edən riskləri səmərəli idare etmək üçün gözlənilən mənfiəti və əqdin bütün parametrlərindən onun asılılığını

əvvəlcedən düzgün qiymətləndirmek lazımdır. Müasir maliyyə bazarlarını təhlil etmək üçün tətbiq olunan riyazi modellərdə differential və integral hesablamalardan, dinamik programlaşdırma metodlarından istifadə olunur. Bu modeller həm də ehtimal nəzəriyyəsi və optimallaşdırma nəzəriyyəsinin əsas müddeələrini özündə birləşdirir. Tədqiqat obyekti qeyri-müəyyən ətraf mühit şəraitində maliyyə resurslarının müxtəlif formalarının zaman və məkan üzrə bölgüsü olan maliyyənin riyazi nəzəriyyəsi və maliyyə bazarlarının modelləşdirilməsi hazırlı anda müasir iqtisadi nəzəriyyəni daha dinamik inkişaf edən bölməlidir. Müasir maliyyə nəzəriyyəsinin mərkəzi elementlərindən biri əsasən gələcək pul axınının dəyerinin ilkin qiymətidir. 1950-ci illərin sonundan başlayaraq müasir maliyyə nəzəriyyəsinin yaranması əvvəl H. Markoviç, F. Modilyani, M. Miller, Ç. Linter, E. Fan, P. Samuelson və U. Şarp kimi alimlərin bu sahədəki işləri ilə bağlıdır.»

Mertonun tədqiqatları bilavasitə praktiki məsələlərlə əlaqədar meydana çıxmışdır. Belə ki, 1960-ci illərdə ABŞ-da və bütünükde dünyada olan maliyyə bazarları ümumi stabillik və sabitlik xarakterizə olunurdu. Bu isə maliyyə bazarlarında xidmətlərini təqdim edən firmalardan və investorlardan mümkün riski hesablaşmaq üçün ən yeni texnologiyadan istifadə etməyi tələb etmirdi. 1970-ci illərdə isə maliyyə bazarlarında xeyli dəyişikliklər baş vermişdi ki, bunun da səbəbi əsasən belə izah olunurdu: Bretton-Vuds sisteminin iflası və qeydə alınmış valyuta kurslarından üzən kurslara keçid, dolların devalvasiyası, OPEK-in yaradılması nəticəsində dönyanın neft bazarlarında qiymət qoyma mexanizminin dəyişməsi, ABŞ-da inflasiyanın xeyli dərcədə artması, Dou-Cons sənaye indeksinin 1973-cü ildə 1050-dən, 1974-cü ilin sonunda 580-ə fövgalədə şəkildə aşağı düşməsi və bununla əlaqədar fond bazarında real mənfiətin azalması. Bütün bunlar belə bir zəruriyyət yaratmışdır ki, müxtəlif strukturlu dəyişən iqtisadi mühitdə riski idarəetmə problemləri tədqiq olunsun. Bu baxımdan Robert Mertonun və onun həmkarlarının tədqiqatları ilkin işlər olmaqla böyük elmi əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Tədqiqatlarının nəticəsi olaraq Robert Merton belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, maliyyə mühitində fasılışış törəmə ticarəti əməliyyatlarında opsiyonun qiyməti Blek-Skoulz düsturunu təmin etməli və ya heç olmazsa, orbitraj mənfiəti üçün imkan mövcud olmalıdır. Onun belə mülahizələri 1969-cu ildə dərc olunmuş «Qeyri müəyyənlik şəraitində investisiya portfelinin seçiminin davamlılığı» və 1971-ci ildə yazdıığı «Fasiləsiz zaman modelində investisiya portfeli qaydaları və istehlak funksiyasının optimallığı» adlı məqalələrində əks olunmuş, müəllif bu

yazlarında öz metodologiyasını təqdim etmişdir. 1973-cü ildə dərc olunmuş «Opsionların rasional qiymət qoyma nəzəriyyəsi» adlı məqaləsində isə stoxasitik faiz dərəcələrinin təhlili üçün Blek-Skoulz modelinin tətbiqini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmiştir.

Müelliflərdən biri qeyd edir ki, Blek və Skoulzun tədqiqatları ilə yanaşı Robert Mertonun işləri son on illiklər ərzində ikinci dərəcalı qiymətli kağızlar bazarının sürətli artmasının əsasını qoymuş və bu zaman yeni iqtisadi davranış çevrivesində maliyyənin riyazi nəzəriyyəsini və maliyyə praktikasını birləşdirmiştir. İnformasiya texnologiyaları və kompüter məlumatları ilə yanaşı bu metod bütün dünyadan maliyyə bazarlarında və müxtəlif maliyyə institutlarının praktik fəaliyyətlərində geniş tətbiq olunur: «...O maliyyə bazarlarının hüdudlarından kənarda da geniş yayılmışdır. Belə ki, anoloji metodologiya siğorta mütqavilələrinin risk dərəcəsini, investisiya layihələrinin etibarlılığını qiymətləndirmək üçün tətbiq edilə bilər.

Son on ildə maliyyə sisteminin qloballaşdırılması tendensiyasının mövcudluğunu nəzərə alaraq, ayrı-ayrı ölkələrin müxtəlif maliyyə sistemlərinin nəzərdən keçirilməsi belə bir məsələni gündəmə getirir: onların geopolitik maneqələrdən yan keçən səmərəli integrasiyası mümkün dürmü?... Çünkü müxtəlif ölkələrin maliyyə sistemləri çox zaman institutsiyal formaya, tənzimləmə, qanunverici baza, vergi sistemi və biznes ilə münasibətdə çətin müqayisəyə gelir. Buna görə də Mertonun işleyib hazırladığı maliyyə aktivlərinin qiymət qoyma texnologiyası onların her birinin radikal dəyişməsi olmadan müxtəlif milli maliyyə sistemlərinin geniş qarşılıqlı fəaliyyət sahəsini yaratmaq üçün səmərəli metodlar təqdim edir. Bu texnologiyalar Avropa Valyuta İttifaqının əməliyyatlarında, xüsusən də müasir maliyyə sisteminin yaranması mərhələsində olan ölkələrlə münasibətdə, həmçinin Yaponiyanın maliyyə sisteminin yenidən qurulması prosesində əhəmiyyətli rol oynayır».

Nobel laureati Robert Merton 1983-cü ildə Çikaqo Universitetinin mükafatını almış, 1982-ci ildə Amerika Maliyyə Assosiasiyasının vitse-prezidenti, 1982-1984-cü illərdə isə prezidenti olmuşdur.

O, ABŞ-in bir sıra aparıcı iqtisadi jurnallarının, o cümlədən 1973-1979-cu illərdə «Maliyyə jurnalı»nın, 1977-1979-cu illərdə «Bank maliyyəsi jurnalı»nın, 1977-1983-cü illərdə «Maliyyə iqtisadiyyatı jurnalı»nın redaksiya heyətinin üzvü, 1974-1977-ci illərdə isə sonuncunun baş redaktoru olmuşdur.

MAYRON SKOULZ

ABŞ iqtisadçısı Mayron Skoulz 1941-ci ildə anadan olmuşdur. Çikaqo Universitetində təhsil almış və burada onun elmi maraq dairesinə əsasən maliyyə-iqtisad, statistika və iqtisadi nezəriyyə fənləri daxil olmuşdur. İqtisadçının özü bildirmişdir ki, o zamanlı dövrdə iqtisadi nezəriyyənin yeni sahisi olan maliyyə-iqtisada maraq göstərməsində ona Çikaqo Universitetinin professorları Merton Miller və Ejen Fam təsir göstərmişlər. Sonralar o, bu alimlərlə birlikdə həmin elmi istiqamət üzrə mühüm elmi tədqiqatlar aparmışdır.

Mayron Skoulz 1968-1972-ci illərdə Massaçusest Texnoloji Institutunda dərs demiş, tədqiqatçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, 1969-cu ildə isə Çikaqo Universitetində namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

O, 1972-ci ildə Robert Merton ilə birlikdə fond bazarının həmin vaxtlar üçün yeni elementlərinən biri olan opsiyonların riyazi model-lərinin işlənilib hazırlanması ilə məşğul olan xüsusi firmanın məsləhətçisi olmuş, bir il sonra isə Çikaqo Universitetində fəaliyyətə başlamışdır. Həmçinin iqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büronun əməkdaşı olmuşdur.

1983-cü ildən Ali Biznes Məktəbinin maliyyə elmləri professoru, həmçinin Stenford Universiteti nəzdində Quverov İnstitutunun böyük elmi işçisi kimi fəaliyyətə başlamışdır.

ABŞ iqtisadçısı 1960-ci illərin sonundan – Massaçusest Texnoloji Institutunda fəaliyyətə başladıqdan sonra warrantların (sahiblərinə səhmdar kapitalı payı əldə etmək hüququ verən sənədlərin) qiymət qoyma probleminin öyrənilməsi ilə məşğul olmuşdur.

1968-ci ilin yayında Mayron Skoulz San-Fransisko banklarından birinin tədqiqat layihəsində iştirak etmiş və buradakı araşdırmalarının sonunda bir sıra ilkin elmi nəticələr əldə etmişdir. Bu banka təqdim etdiyi hesabat məruzəsində passiv investisiyalar strategiyasının işlənilib hazırlanmasını tövsiyyə etmiş və həmçinin bank müştərilərinə da «qiymətli kağızların indeksisi» adlanan konsepsiya təqdim etmişdir.

Ədəbiyyatlardan birində yazılır: «O zamanlar Massaçusest ştatının Kembric şəhərində olan xüsusi firmalardan birində məsləhətçi işleyən Fişer Blek ilə onun görüşü de 1968-ci ildə olmuşdur. Blek ilə bir neçə dəfə səhəbdən sonra onların ümumi elmi marağa malik olmaları aşkar oldu. Bir müddət keçidkən sonra o, öz müştəriləri üçün passiv investisiyalar strategiyasının tətbiqinin ilkin şərtləri kimi gelirlilik və risk arasında seçimin tədqiqi ilə məşğul olmaq barədə «Wells Farqo Banks» kommersiya bankından təklif aldı. Mayron Skoulz bu layihədə birgə iştirak etmek barədə həmkarı Bleka təklif iрeli sürmüş və həmin vaxtdan onlar six elmi əməkdaşlığı başlamışlar. Birgə elmi tədqiqatların neticəsində «Blek-Skoulz» düsturu işlənilib hazırlanmışdır.

Alımlar warrantın qiymət qoyma modelini qurmaq üçün tətbiqin mümkünlüyü nöqtəyi nəzerindən U.Şarpın işləyib hazırladığı kapital aktivləri üçün qiymətqoyma modelinin testləşdirilməsindən başladılar. Artıq Skoulz tezliklə adı səhmlərə görə gözənlənilən mənfəetin müey-yenləşdirilməsi üçün modeldən istifadənin qeyri mümkünlüyü haqqda nəticəyə gəldi. Belə düşünmək olardı ki, warrantdan gözənlənilən mənfəet daim bir miqdarda ola bilmez, çünki warrantın riski kapitalın qiymətinin və zamanın dəyişməsi ilə birlikdə dəyişir. Paralel olaraq Blek bir tərəfdən bazar və warranta görə gözənlənilən gəlir, digər tərəfdən bazar və adı səhmlərə görə gəlir arasında münasibəlli təsvir etmək üçün kapital aktivləri üçün qiymətqoyma modelindən istifadə etmək imkanını təhlili etmişdir.

Mayron Skoulz Massaçusest Texnoloji Institutunda çalışın həmkarı - o zaman çoxlu sayıda dəyişmə imkanları olan kapital aktivləri üçün qiymətqoyma modelinin dinamik əlavələrinin tətbiqi ilə məşğul olan Robert Merton ilə six elmi əməkdaşlıq etmişdir. Lakin bir sıra müəlliflər qeyd edirlər ki, Skoulz Mertona özünün və Blekin warrantlar problemi üzərində işi haqqında etraflı məlumat verməmişdir. 1969-cu ildə Mertonun P.Samuelson ilə birlikdə «Faydalılığı maksimuma çatdırın var-

rantın tam qiymətqoyma modeli» adlı məqaləsi dərc olunmuş, müəlliflər məqalədə varrantların dəyərinin qiyməti haqda fikirlərini, təhlillərini eks etdirmişlər. Skoulz və Blekin tədqiqatlarının nəticəsinin ilk müzakiresi isə 1970-ci ilin iyul ayında «Kapitalın riski nəzəriyyəsi» mövzusunda keçirilmiş elmi konfransda olmuşdur. Müəlliflərdən biri yazar: «Merton bu konfransda iştirak edə bilməsə de, Blek və Skoulzun işləyib hazırladıqları «derivativeerin» opsiyonlarının və ya ikinci dərəcəli qiyməti kağızların kəmiyyət qiyməti metodologiyasına böyük maraq göstərmiş və sonrakı uzun diskussiyalardan sonra opsiyonun dəyərinin müəyyən edilməsi düsturunun çıxarılmasının əsas ideyasını vermişdir. Bu da «Blek-Skoulz düsturu» kimi tanınmışdır. Blek-Skoulzun işlərini opsiyonların qiymətinin yaranması ilə əlaqədar öz tədqiqatı ilə uyğunlaşdırın Merton qeyd edilən düsturun en son versiyasına «Blekin-Skoulzun opsionlara qiymət qoyma modeli» adını vermişdir. Üç alimin birlikdə formalaşdırıldığı metod həmçinin «Opsiонlar bazarında qiymət qoyma nəzəriyyəsi» adı ilə de tanışdır».

Iqtisadçılar sonralar bildirmişlər ki, hətta 1970-ci ilin oktyabr ayında onlar öz tədqiqatlarının nəticələrindən bəhs edən «Opsiyonların, varrantların və digər qiyməti kağızların dəyərinin nəzəri qiymət düsturu» məqaləsində dərc etdirmek istədikdə iqtisadi jurnallardan heç biri buna maraq göstərməmiş və yalnız M.Miller ilə E.Famın köməkliyi sayəsində «Siyasi iqtisad jurnalı» 1973-cü ildə məqaləni «Opsiyonlara qiymət qoyma və səhmdar öhdəlikləri» başlığı altında dərc etmişdir.

Mayron Skoulz 1997-ci ildə həmkarı Robert Merton ilə birlikde «ikinci dərəcəli qiyməti kağızlara yeni qiymətqoyma metodunu işləyib hazırladığına görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mükafatın təqdimolunma mərasimində qeyd edilmişdir ki: «bu metod heç bir şışırtma olmadan, son 20 ildə iqtisadiyyat elminə ən əhəmiyyətli töhfədir.»

Iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatını müəyyənleşdirən İsvəç Kral Akademiyasının rəsmi bülletenində hər iki laureatın elmi araşdırmları ilə bu mükafatı almağa haqq qazandıqları bildirilməklə yanaşı, opsiyonlara qiymətqoyma metodunun işlənilib hazırlanmasında Fiser Blekin müstəsna rolü olduğu qeyd edilmişdir. Lakin Nobel Fondundan əsasnaməsinə əsasən mükafat 55 yaşında vəfat etmiş Fiser Bleke ölümündən sonra təqdim etmək mümkün olmamışdır.

Ədəbiyyatlarda o da qeyd edilir ki, 1997-ci ilin iqtisadiyyat üzrə Nobel laureatının müəyyənlaşması üçün Kral Akademiyasının keçirdiyi rəy sorğusunda hər iki laureat, öz aralarında əvvəlcədən danışmadan

bu mükafata birinci namizəd kimi vəfat etmiş həmkarları Fiser Blekin adını söyləmişlər.

ABŞ iqtisadçıı Mayron Skoulz öz Nobel mühəzirəsini «Dinamik surətdə dəyişən ətraf mühitdə derivativlər» adı altında 9 dekabr 1997-ci ildə oxumuş ve maliyyə bazarlarının inkişafı üçün Blek-Skoulz düsturunun əhəmiyyətini tehlili etmişdir.

Xarici müəlliflərdən biri yazar: «Opsionların qiymətinin müəyyən edilməsi üzrə Mertonun işləri kimi opsiyonların qiymət qoyma düsturunun keşfi də maliyyə derivativelarının nəzəri və tətbiqi tədqiqini stimullaşdırılmışdır. 1973-cü ildə Çikaqonun iki əmtəə birjasının qiyməti kağızlar üzrə fyucher kontraktları və maliyyə opsiyonları bazarını yaratmağa təşəbbüs göstərmələrində Blekin, Mertonun və Skoulzun işlərinin rolu az olmamışdır. Avropa və Asiyadan maliyyə bazarlarında derivativevlər ticarət texnologiyası öz başlangıcı buradan götürərək geniş yayılmışdır.

Ümumiyyətə, son illər akademik elmlər sahəsində bu problem üzrə tədqiqatların çoxalması müşahidə olunur. Skoulz, Blek və Mertonun metodları qeyri-müəyyənlik şəraitiində maliyyə-kredit sahəsi vəsi-təsilə maliyyə resurslarının səfərbər olunması probleminə daha derindən yanaşmanı təmin etmişdir».

AMARTİYA SEN

İngilis iqtisadçısı kimi tanınan Amartya Sen 1933-cü ildə Hindistanın Benqaliya əyalətində yerləşən universitet şəhərciklərindən birində anadan olmuşdur. Onun uşaqlıq və gənclik illeri inzibati mərkəz olan Mandalayda keçmişdir, hansı ki, ali məktəb müəllimi olan atası burada dəvət olunmuş professor kimi çalışırdı. O, ilk təhsilə Dəkkəde başlamış, daha sonra onu Rabindranat Taqor kollecində davam etdirmişdir, sonuncu da hemin vaxt təhsilin yüksək səviyyədə olduğu bir mərkəz kimi tanınırdı. Amartya Sen məhz bu məktəbdə Hindistan və Avropa mədəniyyətləri haqqda, həmçinin Cənub-Şərqi Asiya ölkələri və Afrikanın tarixi, iqlimi, iqtisadi inkişaf səviyyəsi haqqda dərin biliklərə yiyələnmişdir.

O, 10 yaşında olarkən vətəndaş müharibəsi, daha sonra, II Dünya müharibəsi zamanı - 1943-cü ildə doğulduğu Benqaliya əyalətində 3 milyon nəfər qəder insanın aqlından ölməsinə sebəb olan dərin böhranın şahidi olmuşdur. Sonralar iqtisadçı bunu həyatının ən acı günləri kimi xatırlamışdır.

O, 1951-1953-cü illərdə Kəlkütt Universitetinin «Prezidensi-kollec»ində oxumuş və burada onun əsas elmi maraq dairesi formalaşmışdır. Sosial bərabərlik və yoxsulluq problemi, kütłevi acliğın səbəbləri, rifahın iqtisadiyyatı, ictimai seçimin rasional demokratik imkan-

ları məsələləri ilə yaxından maraqlanan Amartya Sen məşhur iqtisadçı, sonralar Nobel mükafatı almış Kennet Errounun 1951-ci ildə nəşr edilmiş «İctimai seçim və fərdi xüsusiyyətlər» adlı əseri ilə tanış olduqdan sonra ictimai seçim nəzəriyyəsi üzrə ixtisaslaşmaq qərarına gelmişdir.

O, 1953-cü ildə bakalavr dərəcəsi aldıqdan sonra Büyük Britaniyaya gələrək Kembric Universitetinin «Trinti-kolec»ində təhsilini davam etdirmişdir.

Ədəbiyyatlardan birinda yazılır: «Kembric Universitetinin intellektual iqlimi Amartya Senin şəxsiyyətinin sonrakı inkişafına böyük təsir göstərdi. Onda unudulmaz təəssüratları kollein yaradıcı iqlimi formalasdırmışdı. Buradakı bir çox müəllimləri müxtəlif elmi məktəblərə aid idilər və özləri ilə demokratizm, parlaq yaradıcı fərdililik nümunələrini nümayiş etdirirdilər. Öz sözlerinə görə, ona böyük təsiri məşhur iqtisadçı-marksist Moris Dobb, Kembric məktəbinin nümayəndəsi Artur Sesil Piqu, həmçinin Pyero Sraff göstərmişlər.»

Amartya Sen «Trinti-kolec»də bir il oxuduqdan sonra belə qənətə gelir ki, artıq doktorluq dissertasiyasını müdafiə etməyə hazırlır və öz vətənə qayıdır. Kəlküttə Cadavpur Universitetinin siyasi-iqtisad fakültəsində dərs deməyə başlayır, daha sonra «Trinti-kolec»də aspirant dərəcəsini almaq üçün musabiqədə iştirak edir və qalib gələrək, yenidən növbəti 4 ili Kembric Universitetində olur.

O, 1959-cu ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş, 1960-1961-ci illərdə isə ABŞ-da, Massaçusət Texnoloji Institutunda təcrübə keçmiş, burada Pol Samuelson, Robert Solou, Franko Modilyani və digər məşhur iqtisadçılarla tanış olmuşdur.

Hindistana qayıtdıqdan sonra 1963-1971-ci illərdə Dehli Universitetinin və İqtisadiyyat Məktəbinin iqtisadiyyat üzrə professoru vəzifəsində çalışmışdır.

Iqtisadçının ilk sanballı elmi işi 1970-ci ildə nəşr olunmuş «Kollektiv seçim və ictimai rifah» adlı monoqrafiyası olmuşdur. Bu elmi əsərinin mərkəzində o, belə bir sualın cavab axtarısını qoymuşdur: Əgər üstünlükler seçimde iştirak edən adamlar qədər çoxdursa, onda ümumi seçim etmək olarmı?

Alim bu monoqrafiyanı əsasən Dehlidə işləsə də, onu Harvard Universitetində K. Errou və C. Roulz ilə birlikdə apardığı «İctimai seçim» kursu zamanı daha da təkmilləşdirək yekunlaşdırılmışdır.

Tədqiqatçı 1971-ci ildə Dehli dən Londona köçmüş və 7 il London İqtisadiyyat Məktəbində dərs demiş, 1977-1980-ci illərdə isə Oksford Universitetinin iqtisadiyyat professoru olmuşdur.

Xarici müəlliflərdən biri yazır: «Amartiya Senin elmi marağın tədricən ictimai seçim problemini təmiz nəzəri təhlil sahəsindən daha da praktiki problemlərə yönəldi. Bu ondan irəli gelir ki, 1970-ci illərdə yaranan ictimai seçim nəzəriyyəsi sahəsindəki işlər bir sira iqtisadi və sosial problemlərin tədqiqi, o cümlədən iqtisadi bərabərsizliyin kütləvi qiymətləndirilməsi, yoxsulluğun səviyyəsinin müəyyənələşdirilməsi, işsizliyin təhlili və sairə üçün geniş imkanlar açırdılar. Bu istiqamətdə Amartiya Senin əsas xidməti iqtisadi təhlilin, yoxsulluğun və rifahın yeni indeksləri sisteminin hazırlanması yolu ilə metod və texnologiyaların inkişaf etdirilməsindən ibarət olmuşdur.»

Onun 1981-ci ildə oxuculara təqdim edilmiş «Yoxsulluq və aclıq», 1982-ci ildə nəşr olunmuş «Seçim, rifah və ölçülmə metodu», 1984-cü ildə işıq üzü görmüş «Ehtiyatlar, dəyərlər və inkişaf», 1992-ci ildə yazdığı «Bərabərsizlik, tekrar baxılmış» adlı kitabları iqtisadi-sosial mövzuda ən qiymətli əsərlər kimi tanınmışdır.

Amartiya Sen 1998-ci ildə «rifah iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinə töhfəsinə və həyatı əhəmiyyətli iqtisadi problemlərə əxlaqi yanaşmanın bərpasına görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

ROBERT MANDEL

ABŞ iqtisadçısı Robert Mandel 1932-ci ildə Kanadada anadan olmuşdur. Britaniya Kolumbiyası və Vaşington universitetlərində oxumuş, sonra təhsilini Massaçusəst Texnoloji Institutunun aspiranturasında, həmçinin London İqtisadiyyat Məktəbində davam etdirmişdir.

1956-ci ildə Massaçusəst Texnoloji Institutunda dünya bazarında kapitalın beynəlxalq müraciəsindən bəhs edən namizədlik dissertasiyası müdafiə edən Robert Mandel 1956-1957-ci akademik ilində Çikaqo Universitetində bu elm mərkəzinin təqaüdüsü kimi siyasi iqtisad kursu keçmişdir. Bir neçə il Stenford Universitetində və Con Hopkins Beynəlxalq Tədqiqatlar Mərkəzində dərs demiş, 1951-1963-cü illərdə isə Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əməkdaşlıq etmişdir.

O, 1966-ci ildən 1971-ci ilə qədər Çikaqo Universitetində çalışmış və paralel olaraq «Siyasi iqtisad jurnalı»nın baş redaktoru vəzifəsini tutmuşdur.

1965-ci ildən 1975-ci ilə qədər, 10 il Cenevrəde fəaliyyət göstərən Ali Beynəlxalq Tədqiqatlar Institutunda dünya iqtisadiyyatı mövzusunda mühəzzipler oxumuş, həmçinin paralel olaraq 1974-cü ildən Nyu-Yorkdakı Kolumbiya Universitetinin iqtisadiyyat bölümündə professor, 1997-1998-ci illərdə isə Pol Nits Beynəlxalq Tədqiqatlar Ali Məktəbi yanında Con Hopkins Mərkəzinin professoru olmuşdur.

Robert Mandel 40-dan çox kitabı və 200-ə qədər elmi məqalənin müəllifidir, o, həmçinin o, beynəlxalq və hökumət təşkilatlarının dünya iqtisadiyyatı, pul-kredit və bündə siyaseti, inflasiya, iqtisadi artım, beynəlxalq valyuta sisteminin tarixi ilə bağlı onlara hesabatını hazırlamışdır.

Onun elmi maraq dairəsinə əsasən beynəlxalq valyuta bazarı və bu bazarın fəaliyyətinin tədqiqi daxil olmuşdur. Ötən əsrin 70-ci illərlində iqtisadçı sonrakı onilliklərdə beynəlxalq valyuta bazarında müşahidə edilmiş tendensiyaları dəqiq proqnozlaşdırılmışdır.

Alimin 1968-ci ildə nəşr olunmuş «Beynəlxalq iqtisadiyyat», 1961-ci ildə oxuculara təqdim edilmiş «Optimal valyuta zonası nəzəriyyəsi» adlı və digər kitabları elm ictimaiyyeti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Iqtisadçının həmkarı Markus Fleming ilə birgə işlədiyi və hazırda «Mandel-Fleminq» adı ilə məşhur olan model markoiqtisadiyyatla bağlı tədqiqatlarda geniş istifade edilir, bütün markoiqtisadiyyat dərsliklərində onun təhlilinə geniş yer verilir.

Robert Mandel 1999-cu ildə «müxtəlif valyuta kursları rejiminin şərtləri daxilində pul-kredit və bündə siyasetinin təhlilinə, həmçinin optimal valyuta zonalarının analizinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

O, müxtəlif beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən Birleşmiş Millətlər Təşkilatının, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Komissiyasının həmçinin bir sıra Latin Amerikası ölkələri hökumətlərinin, ABŞ-in federal Ehtiyatlar Komissiyasının müşaviri və məsləhətçisi olmuşdur. ABŞ-in Princeton, Kembriq, Çikaqo, Pensilvaniya, Cənubi Kaliforniya universitetlərinin, həmçinin Paris və Renmin universitetlərinin fəxri alimlik dərcələrinə layiq görülmüşdür. Amerika İqtisadi Assosiasiyanın, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının üzvü seçilmişdir.

CEYMS HEKMƏN

Ceyms Hekmən 19 aprel 1944-cü ildə ABŞ-da, Çikaqoda anadan olmuşdur. 1965-ci ildə kollegi bitirərək bakalavr dərəcəsi almış, 1968-ci ildə isə Princeton Universitetində magistr dərəcəsinə yiyələnmiş, Nyu-York və Kolumbiya universitetlərində, İqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büroda, «REND korpereşen»də işləmişdir. 1972-ci ildə Nyu-York Universitetində kiçik assistent, 1976-ci ildə Los-Ancelesdəki Kolumbiya Universitetində dəvət edilmiş professor, 1977-ci ildə London İqtisadiyyat Məktəbinde professor, 1988-1990-ci illərdə Yel Universitetində iqtisadiyyat və statistika üzrə professor olmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı 1973-cü ildən başlayaraq Çikaqo Universitetinin daimi əməkdaşı olaraq öz elmi karyerasını bu elm mərkəzi ilə bağlamışdır...

O, 1991-ci ildən Çikaqo Universiteti yanında Dövlət Siyasəti Məktəbinin "Sosial programların qiymətləndirilməsi" mərkəzinin direktoru olmuşdur.

ABŞ iqtisadçısının elmi tədqiqatlarının əsas istiqamətini əmək resursları, insan kapitalı, dövlətin iqtisadi siyaseti, mikroiqtisadi göstəricilərin statistik təhlili metodları təşkil etmişdir. O, 2000-ci ildə digər həmkarı, ABŞ iqtisadçısı Daniel Mak-Fadden ilə birlikdə «firmaların, ev təsərrüfatlarının və fərdlərin fəaliyyətinə dair real iqtisadiyyatın mikroiqtisadi təhlilinin yeni ekonometrik nəzəriyyə və metod-

larıını işleyib hazırladığına göre» iqtisadiyyat üzre Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Hər iki Nobel laureatının iqtisad elmindəki mühüm xidmətləri ondan ibarət olmuşdur ki, onlar iqtisadi təhlil sahəsində mikroiqtisadi göstəricilər sistemini formalasdırmışlar. Bu göstəricilər sistemi II Dünya müharibəsindən sonrakı 30-35 illik dövr ərzində məşhur iqtisadçı Keynsin, həmcinin neokeyns məktəbinin nümayəndələrinin yaratmış olduqları makroiqtisadi təhlilin göstəriciləri fonunda çox az əhəmiyyət kəsb etsa da, XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq bu güne qədər real iqtisadiyyatda mikroiqtisadi fealiyyətə bağlı mühüm əhəmiyyətə malik böyük məlumatlar bankının yaradılmasında əsas olmuşdur.

Hazırda Ceyms Hekmən və Daniel Mak-Faddenin təklif etmiş olduqları mikroekonometrik metodlardan ABŞ və Avropa ölkələrinin iqtisadçıları mikroiqtisadiyyatla bağlı iqtisadi-riyazi modellərin hazırlanmasında əsas vasitə kimi istifadə edirlər.

Ceyms Hekmən öz elmi potensialını və enerjisini əsasən real hadisələrin təhlilində ekonometrik metodların tətbiqinin metodoloji aspektlərinin öyrənilməsinə sərf etmişdir ki, bu hadisələr də əsasən fərdlərin, firmaların və ev təsərrüfatlarının gələcəyi az bilinən fealiyyətləri ilə bağlı olmuş, tətbiqi mikroiqtisadiyyata aid edilmişdir. Iqtisadçı ilk dəfə olaraq iqtisadi subyektlərin real maraqları ilə metodoloji üsulları vahid şəkildə qəbul edərək müxtəlif iqtisadi, sosial, texniki və texnoloji dövlət proqramlarının cəmiyyətdəki təsirinin qiymətləndirilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparmışdır. Onun müxtəlif dövlət proqramlarının ABŞ əhalisinin vətəndaş hüquqlarının reallaşdırılmasına təsiri, insan amilinin əmək fealiyyətinə, vergi qoymuluşu normalarına bilavasıta təsiri, insan kapitalı və işi qüvvəsinin məşğulluq və gəlirlilik dərəcesinə, onun kvalifikasiyası və təkrar kvalifikasiyasının gücləndirilməsine, təhsiline, dövlət proqramlarının təsiri, həmcinin inkişaf etmiş ölkələrdə əmək bazarlarına hemkarlar hərakatının təsiri səviyyəsi ilə bağlı çıxışları, məqalələri elm ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur.

Ceyms Hekmənin elmi tədqiqatlarında mühüm yer tutmuş məsələlərdən biri fərdi istehlakçıların seçimi, burada elastiklik kriteriyalarının yaranmasının proqnozlaşdırılması olmuşdur. Xarici müəlliflər dən biri bununla bağlı yazar: «Bu cəhət iqtisadçılara və sahibkarlara Hekməni «qızıl açarı» yaratmış bir adam kimi görməyə səbəb olmuşdur. «Qızıl açar» seçimin üstünlüyünü, ayrı-ayrı fərdlərin seçimini, özünü seçimini, firma və ya ev təsərrüfatı qərarlarının qəbuluna onun təsirini maksimal təxminliklə müəyyən etməyə qadir iqtisadi-riyazi modeldir. 1974-cü ildən Hekmən «özünü seçmə metodu» adlı ekonometrik meto-

dologiya təklif etmişdir. Bu metodologiya əsasında əra getməmiş qadınların ictimai əmək fealiyyətinə cəlb ediləsi dərəcəsinə müyyəyen etmek olardı. Bir az sonra isə iqtisadçı özünü seçməni müyyənənəşdirən başqa iki mərhələli ekonometrik metod təklif etmiş, bu metod müasir ekonometrika dərsliklərində «Hekmənin lyamdası» və ya «Hekmən-metod» kimi tanınır. O, öz aydınligina və sadəliyinə görə iqtisadi təhlil təcrübəsində geniş tətbiq tapmışdır».

Iqtisadçının müəllifi olduğu bu metodologiya müxtəlif iqtisadi kateqoriyaların təhlilinə tətbiq edilme imkanına malikdir və o, bir sıra sahələrde yüksək səməre vermişdir. O, öz metodunun tətbiq mexanizmini və onun mahiyyətini belə izah etmişdir: Əvvəlcə umumi iqtisadi nəzəriyyənin və ehtimal nəzəriyyəsinin prinsiplərinə uyğun olaraq iqtisadi-riyazi model qurulur, daha sonra nəticəni xarakterizə edən məlumatların iqtisadi siyasi qiymətləndirilmesi aparılır. Hansı ki, bu nəticələr her bir fərd üçün mümkün ola bilən vəziyyəti əvvəlcədən söyləmeye imkan verir. Prosesin ikinci mərhələsində elda edilmiş məlumatlar isə özünü seçmə ilə dəqiqləşdirilir. Bu, təhsil, ixtisaslaşdırma, yaş, fərdi istehsalatçılıq kimi dəyişen kəmiyyətlərlə yanaşı, əmək haqqı və digər bu kimi əlavə izahlı dəyişkən kəmiyyətlər şəklində eldə edilmiş individual mümkün ola bilən vəziyyətlərin, ehtimalların təhlili prosesinə tətbiq edilmesi yolu ilə heyata keçirilir.

Ceyms Hekmən məşhur metodunun mərkəzinə özünün adlandırdığı «X-amili»ni qoymuşdur. Əməyin, ənənələrin stimullaşdırılması və ölkənin, xalqın mədəni səviyyəsi, kollektivdə psixoloji iqlim və digər bu kimi şartlər tədqiqatçı tərəfindən «X-amili» adı altında birləşdirilmişdir ki, bunun hesabatı ilə hər bir konkret firmanın fealiyyətindəki üstünlükleri və çatışmazlıqları izah etmək mümkün olmuşdur.

ABŞ iqtisadçısı özünün «X-amili» metodu ilə əmək haqqının miqdarının təhsil səviyyəsindən asılılığını öyrənmək yolunu göstərmişdir. Onun bu istiqamətdə hazırlamış olduğu modeldə əmək haqqının təhsilin daha yüksək səviyyəsindən alınmış ixtisaslaşmanın keyfiyyətindən və illər üzrə davamlılığından düz korelyasiya asılılığı əsaslandırılmış şəkildə göstərilmişdir. «Hekmən-metod»dan belə bir qənaəət gəlmək mümkün idi ki, iqtisadiyyatda ən səmərəli, geri ödənişi yüksək olan investisiya insan kapitalına, insan amilinə yöneldiləndir. Iqtisadçı bildirmişdir ki, məhz yüksək ixtisaslaşdırılmış əmək amili təmiz elmi innovasiyalarla və novator texnologiyalarla ilə bərabər iqtisadi artımın «neofaktorlarına» aid edilə bilər.

Iqtisadçı bildirmişdir ki, dövlət yüksək ixtisaslı fəhlələrdən olan böyük gəlirlərinin bir hissəsini ixtisaslaşmamış fəhlələrin aşağı gəlirlə-

rinin bərabərəşdirilmesi istiqamətinə təkrar paylamağı qərara alırsa, onda bununla o ədalətsizliyin digər növünü yaradacaq – yüksək mənfeəti ona layiq olmayan, işləməyən alacaq. Bununla da yüksək istehsalçılıqla işleyənlərin daha məhsuldar və novator əməyi öz stimulu itirəcəkdir.

ABŞ iqtisadçısı Ceyms Hekmən problemin həlli yolunu bu cür göstərmişdir: Dövlət gənclərin ümumi təhsil səviyyəsinin qalxmasına və ixtisaslaşmamış, az ixtisaslaşmış işçi qüvvələrinin diversifikasiya edilməsinə olan maliyyələşmə payını büdcədə çoxaltmalıdır ki, onlar daha yüksək gəliri olan, yüksək keyfiyyətli başqa bir iş də yerinə yetirə bilənlər. Bununla yanaşı, dövlət işsizlik üzrə müavinəti təmin edən subsidiyalara daha diferensial şəkildə yanaşmalıdır. Bu subsidiyalar dövlətin nəzareti altında sahibkarlara yönəldilməli və onlar yeni iş yerləri yaratmağa məcbur edilməlidirlər. Bu cür işlə təmin olunanları, yeni keçmiş işsizlərin vergi qoyuluşundan azad edilməsi də məqsədə uyğun olar və bununla hər bir adam həm özü üçün, həm də cəmiyyət üçün faydalı işlə məşğul olar, o cümlədən də dövlətin subsidiyası hesabına yaşamaz.

Professor tədqiqatlarının sonunda əhalinin iqtisadi cəhətdən qeyri bərabərliyinin aradan qaldırılması yollarından birini bələ təsvir etmişdir: yüksək təhsil + yüksək ixtisaslaşma + yüksək gəlir.

Ceyms Hekmən 1980-ci ildə Ekonometrika Cəmiyyətinin, 1985-ci ildə Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının üzvü seçilmişdir. 1983-cü ildə Amerika İqtisadi Assosiasiyası tərəfindən Con Beyts Klarkın medalına layiq görülmüşdür.

O, 1977-1983-cü illərdə "İqtisadiyyat jurnalı"nın, 1982-ci ildə "Əməyin iqtisadiyyatı jurnalı"nın, 1981-1987-ci illərdə "Siyasi iqtisad jurnalının", 1982-1985-ci illərdə "İqtisadi tədqiqatların icmal" jurnalının, 1987-ci ildə "İqtisadi tədqiqatlar" jurnalının, 1989-1996-ci illərdə "Qiymətlərin icmal" jurnalının və 1994-cü ildən "İqtisadi və statistik icmal" jurnalının redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur.

DANIEL MAK-FADDEN

Daniel Mak-Fadden 29 iyul 1937-ci ildə ABŞ-ın Şimalı Karolina ştatında anadan olmuşdur. 1957-ci ildə Minnesot Universitetini bitirmiş, Pitsburg Universitetində fəaliyyətə başlamış, 1962-1963-cü illərdə burada professor assistantı, 1963-1966-ci illərdə assistant, 1966-1968-ci illərdə isə adyunkt-professor olmuşdur. 1968-ci ildən Kaliforniya Universitetinin professoru olmuş, daha sonra Çikaqo Universitetində, Massaçuset Texnoloji İnstitutunda çalışmışdır. 1990-ci ildən Kaliforniya Universitetində kafedra müdürü, 1991-1995-ci illərdə və 1996-ci ildən başlayaraq ekonometrika laboratoriyasının direktoru, 1995-1996-ci illərdə isə İqtisadiyyat fakültəsinin dekanı olmuşdur.

ABŞ iqtisadçısı müxtəlif vaxtlarda İqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büroda, Milli Elm Fondunda bir sır mühüm dövlət və qeyri-dövlət layihələrinin icrasında yaxından iştirak etmişdir.

Daniel Mak-Fadden 2000-ci ildə digər həmkarı, ABŞ iqtisadçısı Ceyms Hekmən ilə birlikdə «diskret seçim nəzəriyyəsini və təhlili metodlarını inkişaf etdirdiyinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Ceyms Hekmən haqqında bəhs olunarkən qeyd olunduğu kimi, hər iki Nobel laureatinin iqtisad elmindəki mühüm xidmətləri ondan ibarətdir ki, onlar iqtisadi təhlil sahəsində mikroiqtisadi göstəricilər sistemi formalaşdırmışlar. Son 30-35 il qədər olan müddət ərzində real iqtisadiyyatda mikroiqtisadi fəaliyyətlə bağlı mühüm əhəmiyyət kəsb edən nəhəng məlumatlar bankının yaradılmasında iqtisadçıların təklif etmiş olduğu model və metodlar əsas vasitə rolunu oynamışdır.

Bəla ki, XX əsrin son onilliklərində dəqiq və sistemləşdirilmiş statistik hesabat sisteminin formallaşması, daha geniş imkanlara malik kompyüterlərin meydana gəlmesi və digər bu kimi şərtlər fərdi səviyyədə mikroiqtisadiyyatın problemlərinin tədqiqatı üçün yeni yollar açdı ki, bu da bir sır aktual sualların yaranmasına sebəb oldu. Bu sahənin tədqiqi ilə məşğul olan iqtisadçıların qarşısında duran əsas vəzifə həmin sualları cavablandırımaqdır ibarət idi. Qeyd edilən sualları ümumi şəkildə bəla təsvir etmək olar:

-Hansı amiller fərdi vadar edir ki, bu və ya digər fəaliyyəti, əməyi seçsin?...

-İnsanların təhsil, yaşayış yeri, ixtisas və digər bu kimi məsələlərlə bağlı seçiminin fərdi üstünlüyünə müəyyən iqtisadi stimullar necə təsir göstərirler?...

-Əmək və içtimai fəaliyyətə, eləcə da ayrı-ayrı fərdlərin galirlərinə konkret sosial və iqtisadi proqramların təsiri effekti necədir?...

Daniel Mak-Fadden və Ceyms Hekmən məhz bu sualların cavabını öz elmi tədqiqatlarında göstərməye çalışmışlar, bir-birlerindən asılı olmayaraq «mikroməlumatların» təhlili üzrə «mikroekonometrik metodlar» hazırlamışlar.

Iqtisadçı alimlər Daniel Mak-Faddenin elmi ideyalarını diskret seçim adlı mikroiqtisadi təhlilin iqtisadi və metodoloji problemləri əhatəsinə daxil edirlər. Diskret seçim qərarın müxtəlif alternativ variantlarının son toplusunu öyrənir.

Bu istiqamətdə o, əsasən praktiki əhəmiyyətə malik tamamilə konkret vəziyyətləri tədqiq etməyə sövg etmişdir. Bəle araşdırılmalarında o, istehsalçı, yaxud istehlakçı ola bilecək, ya da özündə hər iki keyfiyyəti eyni zamanda birləşdirəcək fərdlərin sosial-psixoloji davranışını nöqtəyinə nəzərində çıxış etmişdir.

ABŞ iqtisadçısı bələ bir nəticəyə gelmişdir ki, insanlar adətən vaxta qənaət principine əsaslanaraq səmərəli və standart şəkildə hərəkət edirlər, minimum maddi və energetik məsəflərlə və daha qısa müddədə arzu olunan nəticəyə çatmaq isteyirlər. Məzuniyyət dövründə səyahət əsullarını və yaşayış yerlərinə, təhsile, məşğulluğa dair statistik məlumatları ümumiləşdirərək bu qənaətə gələn Daniel Mak-Fadden bildirmişdir ki, insanlar öz seçimini alternativlərin məhdud sayı, yəni variantlarının son toplusu əsasında həyata keçirirlər.

Xarici tədqiqatçılarından biri Mak-Faddenin bu mülahizəsi ilə bağlı yazar: «... Mak-Fadden qədər iqtisadçılar hər bir insanın fərdi seçimini fasilesiz dəyişiklik şəklində təsəvvür edirdilər. Bu isə praktiki təhlili və ya seçimin proqnozlaşdırılmasını çətinləşdirirdi. Çünkü fasilesiz dəyişiklik ideyası konkret fəndlərin seçiminin diskret hərəketinin daha praktiki olan iqtisadi-riyazi modelinə daxil edilməmişdir. Mak Fadden bu amilin mövcudluğunu səbüt edə bilmədir ki, hər bir fərd mikroiqtisadi diskret seçim nəzəriyyəsinə əsasən bir çox real, son variantlardan mehz eləsimi nəinki seçməyə qadirdir, hətta faktiki olaraq seçir ki, o, onun faydalılığını minimal ümumi məsrəflərlə maksimallaşdırır. O, bir şübhəsiz həqiqəti başa düşmüşdür ki, iqtisadçı-analitik hər bir adamın fərdi üstün seçimini təsir edən bütün amilləri müşahidə edə bilməz.»

Bütün bu müşahidələrinin və tədqiqatlarının nəticəsi olaraq Mak Fadden real iqtisadiyyatın böyük kütləvi statistik məlumatlarını təhlil etməyə imkan verən öz modelini təqdim etmişdir. Bununla o, belə bir nəticəyə gəlmışdır ki, yeni vəsitələrin köməyi ilə böyük dəqiqlikə qərarların və üsulların əksər variantlarından əhalinin müəyyən hissəsinin üstün seçimini qabaqcadan deyə biler. İqtisadçının bu, seçimini proqnozlaşdırma modeli cəmiyyətdə yüksək maraqla qarşılanmışdır. Ədəbiyyatlarda qeyd edilir ki, Mak-Faddenin modeli dərhal ABŞ-in turizm agentliklərinin «silahına» çevrilmiş, bu agentliklərin əməkdaşlarını modelin sadəliyi vələh etmişdir. Turist marşrutunun seçilməsi üsulunun təhlili zamanı, məsələn avtomobil, avtobus səfərləri və ya qatarların alternativ olduqları yerde «X» simvolu yaxın vaxt və istiqamətləndirilmiş məsrəflər haqda informasiyaların toplusunu, «Z» simvolu isə səfər üsulunu seçməyi arzu edənlərin yaşı, geliri və təhsili haqda məlumatlar toplusunu ifadə edərdi. Lakin fərdi seçimin sosial-psixoloji üstünlükleri özündə nəyinkı «X» və «Z» alternativlərini, həmçinin iqtisadçı analitiklərə də görünməyən başqa xarakterləri də özündə birleşdirir ki, bu xarakterlər öz növbəsində fəndlərin seçiminin faydalılığının maksimallaşdırılması dərəcəsinə təsir göstərir. Bu görünməz alternativ xarakterləri «təsadüfi səhvler» adlandıran Mak-Fadden belə qənaətə gəlmışdır ki, fəndlər üç əsas şərti – «X» və «Z» alternativlərini, həmçinin «görünməz alternativi»(«təsadüfi səhv») nəzərə almaqla yeganə düzgün seçimə nail ola bilərlər.

Mak-Fadden firmaların kapitala və içi qüvvəsinə, novator texniki-texnoloji sistemlərin qiymətləndirilməsinə olan tələbatları müəyyənləşdirən ekonometrik metodlar işləyib hazırlamışdır.

Onun müellifi olduğu, pozulmuş ekoloji tarazlığın bərpə edilməsi üzrə yeni qiymətləndirmə metodları elm ictimaiyyəti tərefindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

O, 1968-1970-ci illərdə "Statistik fizika jurnalı"nın redaktoru olmuş, bundan başqa, "Amerika iqtisadiyyatının icmali", 1973-1977-ci illərdə "Riyazi iqtisadiyyat jurnalı"nın, 1977-1978-ci illərdə "Ekonometrika jurnalı"nın, 1996-ci ildən "Tətbiqi iqtisadiyyat jurnalı"nın redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur.

Daniel Mak-Fadden 1969-cu ildə Ekonometrika Cəmiyyətinin (1983-cü ildə vitse-prezidenti, 1985-ci ildə isə prezidenti olmuşdur), 1977-ci ildə Amerika Elm və İncəsənet Akademiyasının, 1981-ci ildə Amerika Milli Elmlər Akademiyasının üzvü seçilmişdir. 1994-cü ildə Amerika İqtisadi Assosiasiyanın vitse-prezidenti seçilmişdir. O, həmçinin 1974-1977-ci illərdə Universitetlərin Milli Bürosunun, 1975-ci ildə Nəqliyyat üzrə Müşahidə Şurası Komissiyasının, 1975-1978-ci illərdə Nəqliyyat yükdaşları üzrə Sovetin icra komitəsinin, 1976-1977 və 1980-1983-cü illərdə İqtisadi tədqiqatlar üzrə Milli Büro-nun və digər bir sıra nüfuzlu komissiyaların, büroların üzvü olmuşdur.

CORC AKERLOF

Corc Akerlof 1940-ci ildə ABŞ-in Konnektikut ştatının Nyu-Heyven şəhərində anadan olmuşdur. Onun atası Isveç mühaciri olmuş və Yel Universitetinin professoru vəzifəsində çalışmışdır. Corc Akerlof da bu universitetdə təhsilə başlamış və 1962-ci ildə iqtisadiyyat ixtisası üzrə bakalavr dərəcəsi almışdır. Təhsilinin Massaquest Texnoloji İnstitutunda davam etdirərək 1966-ci ildə burada felsefə və iqtisadiyyat üzrə doktorluq dərəcəsinə yiyələnmişdir.

Doktorluq dərəcəsini aldıdan sonra bir müddət Berkli Universitetində müəllimlik etmiş, 1967-1968-ci illərdə isə Hindistan Statistika İnstitutunda professor olmuşdur. Sonrakı bir neçə ildə isə öz elmi fəaliyyətini London İqtisadiyyat Məktəbi ilə bağlaşmışdır.

1973-cü ildə ABŞ prezidenti Nixonun yanında iqtisadi məsləhətçilər komitəsinin əsas əməkdaşlarından biri olan professor Corc Akerlof 1977-1978-ci illərdə bu ölkənin Federal Ehtiyatlar Sistemində çalışmışdır. 1980-ci ildə isə Berkliyə qayğıdaraq, burada Kaliforniya Universitetində fəaliyyətə başlayan iqtisadçı hazırda da bu elm mərkəzinin professorudur.

Corc Akerlof haqqında bir çox müəlliflər maraqlı fikirlər söyləmişlər. Onlardan biri iqtisadçı alim haqqında yazar: «Corc Akerlof müasir dövrün ən orijinal iqtisadçılarından biridir. Onun iqtisadi nezəriyyəyə yanaşması

ortodoksal iqtisadi nəzəriyyənin çərçivələrindən müstəqiliyinə və riyaziyyatdan nizam-intizamlı, müləyim, qabiliyyətlə istifadəsinə görə daim fərqlənir.

Corc Akerlofun ilk elmi işi olan, 1970-ci ildə yazdığı «Limonlar bazarı» adlı məqaləsi müəllifinin elmi karyerasında müstəsna rol oynamışdır. Məhz başlanğıcını bu məqalədə götürən elmi tədqiqatlar ona iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatını qazandırılmışdır.

Maraqlıdır ki, müsahibələrinin birində Corc Akerlof bildirmişdir ki, vaxtılı bu mağaləni bir çox akademik jurnallar dərəcədən imtina etmişlər və məqalədə qaldırılmış problemin köhnəlmış olduğunu arqument getirmişlər.

Amerikada bazarda satılan köhnəmiş, çox işlənmiş maşınları «limon» adlandırırlar. Corc Akerlof ilk məqaləsində ireli sürdüyü nəzəriyyəsini avtomobil bazarının timsalında təqdim etdiyi üçün və pis keyfiyyətdə olan avtomobillər yaxşı avtomobillərin satışı arasında yaranmış təzadları tədqiqat obyektiyinə çevirdiyi üçün onu «limonlar bazarı» adlandırmışdır. Bu məqale çox şöhrət qazandığı üçün Corc Akerlofun illər boyu formalaşdırıldığı nəzəriyyədə «limonlar bazarı» adı altında məşhurlaşmışdır.

Iqtisadçı bu tədqiqatı ilə sübut etməyə çalışmışdı ki, istənilən bazarda informasiya asimetriyası mövcuddur. O, izah edirdi ki, müsəris bazarlarda belə problem tez-tez baş verir: Satıcı realize edilən malın keyfiyyəti haqqında aliciya nisbətən daha çox məlumatə malikdir. Alici çox köhnə, çox istifadə olunmuş avtomobili yaxşılarından seçə bilmədiyi halda, satıcı onu daha çox tərifləyəcəkse, bundan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, «limonlar» bazarında mənfi uzaqlaşma prosesi fəaliyyət göstərəcək. Yeni yaxşı maşınlar alicılarda qalacaq, pis maşınlar isə təkrar satış üçün bazara qayıdacaq. Neticədə, lazımı tədbirlər görülməsə bazar dağılacaq və orada yalnız pis maşınlar qalacaq.

Iqtisadçı öz məqaləsində qeyd edilən prosesi bu cür izah etmişdir: Tutaq ki, ilkin anda müəyyən səbəblərə görə bazarda yaxşı avtomobillər və «limonlar» bərabərdir. Teləbatın qiyməti yaxşı və pis avtomobillərə olan teləbatın qiymətlərində sadə orta arifmetrik olacaq. Belə qiymət bəzi yaxşı avtomobillər sahibini razi salmaya biler və onlar avtomobillərini satmaqdan imtina edərlər. Lakin pis avtomobillərin sahiblərini isə o, satışa məcbur edə bilər. Neticədə yaxşı avtomobillərin payı bazarda ixtisara düşəcək, pislərinki isə artacaq. Bu halda alicilar dəyişilmiş vəziyyəti qiymətləndirəcək, onların teləbatı azalacaq. Qiymətlərin aşağı düşməsi bəzi yaxşı avtomobillərin sahiblərinin müəyyən hissəsini satışdan imtina etməyə vadar edəcək, beləliklə yaxşı

avtomobillərin bazardakı payı yenə də aşağı düşəcək, qiymət də enəcək və s.

Corc Akerlof keyfiyyətli malların saticılarının bazardan getməsi nəticəsində bazardakı malların orta keyfiyyətinin pisləşməsi tendensiyasını elverişsiz seçim adlandırmış və qeyd etmişdir ki: Belə proses nəticəsində yaxşı avtomobillər bazardan tam sıxışdırılıb çıxarıla bilər və orada «limonlar»ın tələb və təklifinin bərabərliyi təsis edilər. İformasiyanın asimetriyası, bu halda yaxşı avtomobillərlə alveri tam tacrid edəcək. Buna baxmayaraq alicıların tam məlumatlandırılması ilə bu avtomobillər öz taraz qiyməti üzrə satıla və ya alına bilərdi. Tacrid olunma natamam, lakin simmetrik informasiya halında da baş verməzdı, avtomobilin yaxşı olduğunu bilməyən saticıların «limonlar»ın sahibləri kimi satışa dair tamamilə eyni səbəbləri olacaqdı.

«Limonlar» bazarının Corc Akerlofun məqaləsindəki müzakirəsi və əldə edilən nəticələr sonrakı illərdə həyata keçirilmiş çoxsaylı emprik tədqiqatlar ilə öz təsdiqini tapmışdır.

Iqtisadçı avtomobil bazlarında baş verə biləcək bu cür problemin həlli yolunu da təklif etmişdir. Onun fikrinə müəyyən siğorta mexanizmi vasitəsilə bazardakı belə mənfi tendensiyanın qarşısını almaq mümkündür. Belə ki, siğorta edilməklə yaxşı avtomobillərin sahibləri aliciya yüksək keyfiyyət haqqında əlavə siqnal vermək imkanı qazanırlar. «Limonların» sahibləri isə təbii olaraq bu imkandan yararlanı bilmirlər,

ona görə ki, çox köhnə avtomobilərin sahibləri üçün sigorta vermək sərfəli olmur.

İnformasiya asimmetriyası ilə bağlı nəzəriyyəsinə ilkin olaraq avtomobil bazarının misalında təqdim edən Corc Akerlof sonralar bunu müxtəlif bazarlar üzrə izah etmişdir. Onun belə tədqiqat obyektlərindən biri Hindistanın kredit bazarları olmuşdur. O, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kütləvi informasiya asimmetriyalarının əhəmiyyət kəsb etdiyini bildirmişdir.

Corc Akerlof öz nəzəriyyəsini fond biryalarına yönəldərək əsərlərində birində göstərmüşdür: Fond bazarında səhmləri satılan bir çox şirkətlər haqqında informasiya texnologiyaları sferasında informasiya azdır və onların səhmlərinin qiymətlərinin bəzi ortalaşdırma tendensiyası var. Belə halda real gəliri ortadan aşağı olan şirkətlərin səhmlərinin qiyməti həddindən artıq qalxır. Bu şirkətlər yeni layihələr altında əlavə səhmlərin buraxılışına səhmləri bazarda lazımlıca qiymətləndirilməyən yüksək gelirlə firmalara nisbətən daha fəal başlayırlar. Nəticədə az mənəfətli firmalar daha sürətlə inkişaf edirlər və fond bazarı «limonlar»la dolur. Pis məlumatlandırılmış investorlar gözənlənilən öz səhvlərini duyan zaman səhmlərin qiyməti aşağı düşür və informasiya köpüyü partlayır.

Bir sıra digər iqtisadçıların fikrincə, 1990-ci illərin birinci yarısında fond birləşmələrində səhmlərlə bağlı baş vermiş ciddi dəyişikliyin səbəbi də mehz Corc Akerlofun müləhizələri ilə uyğunluq təşkil etmişdir.

Corc Akerlof 2001-ci ildə «asimetrik informasiyalı bazarların təhliline görə» digər iqtisadçılar Maykl Spens və Cozef Stiglits ilə birlikdə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Cozef Stiglits həmkarı Corc Akerlofun müləhizələrinə münasibət bildirərək demişdir: «Corc Akerlof və mən 1960-ci illərin əvvəlində Massachusetts Texnoloji İnstitutunda kurs yoldaşı olmuşuq. Bize həmin günə qədər mövcud olan standart iqtisadi modelləri öyrədirdilər. Lakin biz onda böyük məna görmürük... Bizim təhlil göstərdi ki, «görünməz əl» neinki görünmür, o, hətta tamamilə görünmür, yaxud da əger o, varsa, onda tamamilə zəifdir.» Cozef Stiglits bununla demək istəyirdi ki, yeni bazar öz-özüne heç də yaxşı şəkilde tənzimlənmir və o, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə zəruriyini eyhamlayırdı. Lakin Corc Akerlof problemin həlli ilə bağlı bunları demişdir: «Asimetrik informasiyanın azaldılması üçün dövlətin müdaxiləsi zəruri deyildir. Bunun əvəzində zəmanət institutlarını inkişaf etdirmek və şöhrət haqqında düşünmək lazımdır. Məsələn, breyndlərin, firma mağazalarının, frençayzininq köməyi, sazişlərin müdafiəsi ilə və s.».

MAYKL SPENS

Maykl Spens 1943-cü ildə ABŞ-in Nyu-Cersi ştatında anadan olmuşdur. Princeton Universitetində oxumuş, 1966-ci ildə felsəfə üzrə bakalavr, daha sonra Oksford Universitetində təhsil alaraq 1968-ci ildə riyaziyyat ixtisası üzrə magistr dərəcəsi almışdır. Təhsilinin sonrakı pilləsini isə məşhur Harvard Universitetində davam etdirən Maykl Spens burada 1972-ci ildə iqtisadiyyat üzrə doktorluq dərəcəsinə yiyələnmişdir. Bu Universitetdə onun riyaziyyat və iqtisadiyyat fənnində müəllimi sonralar Nobel mükafatı almış Kennet Errou olmuşdur.

Maykl Spens əvvəlcə paralel olaraq Harvard və Stenford universitetlerinin professoru işləmiş, 1975-ci ildən isə yalnız Harvard Universitetində çalışmağa başlamış və 1984-1990-ci illərdə bu universitetin nezdində fəaliyyət göstərən İncəsənet və Elm Mərkəzinin dekanı olmuşdur. Sonralar yenidən Stenford Universitetinə qayıdan Maykl Spens burada 1999-cu ilə qədər «Biznes-Məktəbi»nin dekanı vəzifəsində çalışmışdır.

Onun elmi fəaliyyətlə yanaşı qiymətli kağızlar bazarında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olduğu, yüksək texnologiyalar sferasında səhmlərin idarə edilməsi ilə məşğul olan bir neçə firmanın partnyoru olduğu bildirilir.

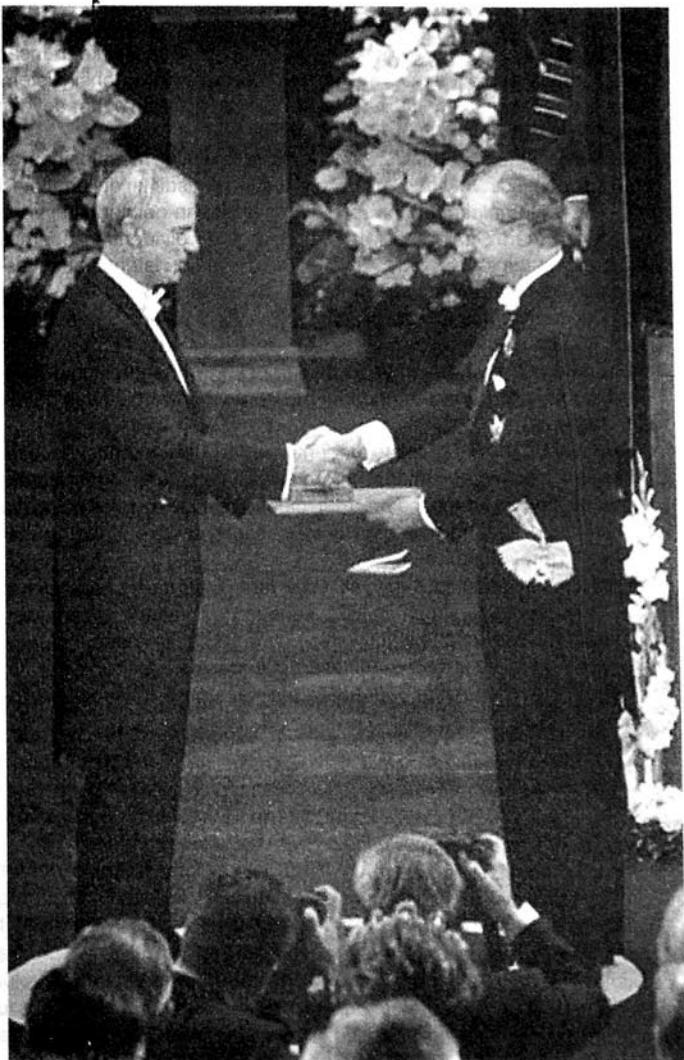
3 kitabın və 50-dən çox məqalənin müəllifi olan Maykl Spens əsasən 1973-cü ildə yazdığı doktorluq dissertasiyası əsasında hazırlanmış «Əmək bazarında siqnallaşdırma» adlı məqaləsi ilə məşhurlaşmışdır. Hətta ona Nobel mükafatı qazandıran tədqiqatın əsası da bu məqalədən qoyulmuşdur.

ABŞ iqtisadçısı öz elmi tədqiqatları ilə həmkarı Corc Akerlofun başlamış olduğu asimetrik bazarların öyrənilməsi işini davam etdirmişdir. Saticının alicidən daha çox məlumatlandırılacağı bu bazarın tədqiqi istiqamətində əvvəlcə əmək bazarının timsalında öz təhlillərini aparan iqtisadçı saticıların əlavə məsrəflər yolu ilə alicilərə keyfiyyət haqda informasiyanı səmərəli şəkildə ötürmək mexanizmini göstermişdir.

O, öz məqaləsində qeyd etmişdir ki, bir qayda olaraq əmək bazarında iş verən - sahibkar namızadları - iş axtaranlar arasından daha məhsuldar işçiləri seçmək üçün təhsil amilinə diqqət yetirir. Çünkü iş verən bu mərhələdə daha məhsuldar işləyəcək namızadları fərqləndirmək imkanında deyil. Bu tədqiqatında Maykl Spens təhsil və əmək haqqı arasındaki «gözləmələrə əsaslanmış» bərabərlikdəndirsə, başqa nisbiliyin mümkünlüyünü vurğulamışdır.

Iqtisadçı bildirmişdir ki, təhsilin seçim amili kimi götürülməsi yaxşı nəticələrə gətirib çıxarmır. Təhsilin əsas funksiyası məhz siqnalların verilməsidir deyən iqtisadçı izah etmişdir ki: Əgər potensial işçinin diploma vardırsa, onda iş verən onu kifayət qədər işgüzar və intellektual cəhətdən inkişaf etmiş hesab edir. Ona görə də kollecin zəif oxumuş, yeni diplom almış, bilik isə almamış məzunu da yüksək əmək haqqı olan iş tapmaq üçün böyük şansa malikdir. Lakin diplomsuz qabiliyyətli, özü öyrənmiş işçilərdə bu belə deyil... Əmək haqqındaki fərqlər yalnız işçinin əmək məhsuldarlığından deyil, həm də təhsil, irq, yaş, cins kimi siqnal amillərinində də asılıdır.

Maykl Spens qeyd etmişdir ki, işveren işçi tutarkən onların potensial məhsuldarlığı haqda doğru informasiyanın alınması çox baha başa gəlir. Ona görə bunu bilavasitə sübut edən bəzi dəlillər - siqnallar, indikatorlar tələb olunur. Belə indikatorlardan biri işçinin heç olmazsa, kollec bitirib-bitirməməsi haqda informasiyadır. Bunu bilərək, gələcək işçilər öz vaxtını və pullarını qabaqcadan diplomun əldə edilməsinə sərf edirlər ki, işverənə «siqnal» versinlər ki, onlar yüksək məhsuldarlığa malikdirlər. Odur ki, insan kollecə ümumiyyətlə, heç nə öyrənə bilməz, lakin onun şəxsi təhsilə qoymuş olduğu investisiya əvvəl-axır daha yaxşı və yüksək ödənişli işlə əvəz olunar: Biliklərin buna heç bir aidiyyatı yoxdur, əsas siqnaldır.

İqtisadçılarından biri Maykl Spensin siqnallar nəzəriyyəsini belə xarakterize edir: «Spensin siqnallar konsepsiyası Geri Bekkerin insan kapitalı nəzəriyyəsini qismən qəbul etmir. Bekkər görə, təhsil sistemi işçilərin əmək məhsuldarlığını yüksəldir, Spensə görə isə o, hər şeydən əvvəl seçim mexanizmi kimi xidmət edir.»

Maykl Spensin siqnallar nəzəriyyəsi dividendlər məsələsində də öz əksini tapmışdır. İqtisadçı belə bir qənaəetə gelmişdir ki, dividendlər iki dəfə – firmanın gəlirinin bir hissəsi və səhmdarların gəlirləri kimi vergi qoyuluşuna məruz qaldığı üçün nəzəri cəhətdən dividendləri ödəmek yox, onları səhmlərin kurslu dəyerini qaldırmaqla, istehsalat investisiyaları üzrə gəlirdən istifadə etməkdən daha gəlirlər olar.

Dividendlərin qeyri-rasional görünən ödəmələri onunla izah olunur ki, yeni səhmdarları cəlb etmək istəyen səmdar kompaniyalar belə formada öz nailiyyətləri və yaxşı perspektivləri haqda siqnal verir. Buna baxmayaraq köhnə səhmdarlar bu zaman galir vergisindən böyük itkiler daşıyırlar.

Maykl Spens 2001-ci ildə digər hemkarları Corc Akerlof və Cozef Stiqlits ilə birlikdə «asimmetrik informasiyalı bazarları», yeni iştirakçılarının bəzilərinin kifayət qədər artıq, digərlərinin isə az informasiyaya malik olduqları bazarın tədqiqinə görə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

İnformasiyaların iqtisadiyyatı üzrə tədqiqatlardan başqa Maykl Spens sığorta bazarlarının təhlili, sənaye təşkilatları nəzəriyyəsi, elektron kommersiyanın iqtisadiyyatının öyrənilməsi ilə məşğul olurdu. Lakin onun bu sahələrdəki tədqiqatları o qədər də məşhur deyil. O, 2001-ci ilin Nobel mükafatı laureatları olan amerikalı iqtisadçılar arasında da daha az tanınmışdır.

COZEF STİQLİTS

ABŞ iqtisadçısı Cozef Stiqlits 1943-cü ildə Indiana ştatında anadan olmuşdur. Əvvəlcə «Amherst kollec»da təhsil almış, burada həle bakalavr dərəcəsinə yiyələnməmiş Massaçusest Texnoloji İnstitutunda oxumaq üçün təqaüd udaraq təhsilini burada davam etdirməyə başlamışdır. O, bu elm mərkəzində tanınmış iqtisadçılar, sonralar Nobel mükafatı laureatları olmuş Pol Samuelson, Robert Solou, Franko Modilyani və Kennet Errou kimi alımların mühazirələrini dinləmiş, onlardan iqtisad elminin sırlarını öyrənmişdir. Daha sonra İngiltərəyə köçərək, 1965-1966-ci illərdə Kembriç Universitetində oxumuşdur. Nobel mükafatı almış iqtisadçılar Ceymis Mirrlis və Ceyms Mid də burada Cozef Stiqlits ilə bir qrupda təhsil almışlar.

O, Kembriçdə oxuyarkən iqtisadi artım, innovasiya və gəlirin yenidən bölgüsü mövzularını əhatə edən mühüm iqtisadi tədqiqatlar aparmışdır. Təhsilini başa vurduğdan sonra ABŞ-a qaydan Cozef Stiqlits burda Yel Universitetində müəllimlik etməye başlamış və iqtisadi risklərin öyrənilməsi ilə məşğul olmuşdur. Onun məşhur, ona Nobel mükafatı qazandırmış informasiyalı iqtisadiyyat nəzəriyyəsinin əsası da burada qoyulmuşdur. Belə ki, Cozef Stiqlits bu universitetdə işlədiyi illərdə onun elmi tədqiqatlarının əsasını informasiyanın toplanılması,

təhlili və yayılması, qeyri-qənaətbəxş informasiya əsasında qərarların qəbulu prosesinin öyrənilməsi təşkil etmişdir.

Cozef Stiglits 2001-ci ilde digər həmkarları Corc Akerlof və Maykl Spens ilə birlikdə asimmetrik informasiyalı bazarları, yeni iştirakçılarının bəzilərinin kifayət qədər artıq, digərlərinin isə nisbəten az informasiyaya malik olduğunu bazarı tədqiq etdiyinə görə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Hazırda onu bəzi müəlliflər «müasir iqtisadi inkişafın banisi» deyə adlandırırlar. Belə rəy təsadüfən formallaşmamışdır. Belə ki, bu iqtisadçı daim bütün dünyanın maraq dairesində olan global iqtisadi problemlərə özünü orijinal mövqeyi, baxışları ilə diqqəti cəlb etmişdir.

Cozef Stiglits daha çox postsovət məkanında gedən iqtisadi proseslərin, bazar iqtisadiyyatına keçidə bağlı İslahatların həm ideavəricisi, həm də radikal tənqidçisi kimi tanınır. Bu baxımdan onun qeyd edilən regionda Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı kimi nüfuzlu qurumların həyata keçirdiyi siyaseti tənqid etməsi bu gün də diqqət mərkəzindədir.

Sovet ittifaqı dağıldıqdan sonra, 1990-ci illərin əvvəllerində keçmiş sovet və sosialist respublikalarında bazar iqtisadi sisteminə keçidin ilk mərhələləri Qərb iqtisadçılarının böyük maraq (hətta çox vaxt Qərbin siyasi marağını da özündə birləşdirən) dairesində idi. Bu istiqamətdə iqtisadçıların ikili yanaşması, bu yanaşma çərçivəsində ciddi mübahisələr də mövcud idi. Bununla bağlı əcnəbi iqtisadçılarından biri yazır: «Mübahisələrin mərkəzində bazar iqtisadiyyatının fəaliyyətinin principial məsələləri üzrə ziddiyətlər durdur. Qərbdə hakim olmuş iqtisadi məktəb dövlət sektorunun «şok terapiyası» ruhunda özəlləşdirmə yolu ilə sürətli dəyişikliklərin əldə edilməsi ideyasının reallaşması uğrunda mübarizə aparırdı. Onların oppenentləri «qradialistlər» isə hökumətin mühüm tənzimləyici funksiyalarını saxlamaqla tədrici transformasiyanın labüdüyüni sübut etmişdilər.»

Ekspertlər Beynəlxalq Valyuta Fonduun Şərqi Avropanın keçmiş sosialist ölkələrində yürütdüyü siyaseti birinci istiqamətə aid ediblər. Təsadüfi deyildir ki, bu konseptual istiqamətin opponenti Cozef Stiglits BVF-nin en radikal tənqidçisi kimi yadda qalmışdır. Hətta o, bu qurumu və həmçinin Dünya Bankını Rusiyada və Cənub-Şərqi Asiyada sehv siyaset aparmaqda günahlandıraraq Dünya Bankının baş iqtisadçısı vəzifəsindən istefa vermişdir.

O, ABŞ prezidenti Bill Klintonun yanında iqtisadi məsləhətçilər komitəsinin sədri işləmiş, lakin məhz beynəlxalq qurumların fəaliyyətinə, onlara müəyyən mənada dəstək verən ABŞ hökumətinə etiraz

olaraq Clinton ikinci müddətə prezident seçilərənən bu vəzifədən də istefaya getmişdir.

Iqtisadçı hələ gənclik vaxtlarında - tələbə olarkən bir-birinin alternativə olan bazar və inzibati-amırılık iqtisadi sistemlərinin öyrənilməsinə böyük maraq göstərmiş, öz məqalələrində hər iki sistemin problemlərinə yer vermişdir. Iqtisadi ədəbiyyatlardan birində iqtisadçının bu fikri qeyd olunub: «Mənim ali məktəbə daxil olduğum müddədən bəri ən çox müzakirə olunan məsələ iqtisadi sistem olmuşdur. Mən soyuq müharibənin hadisələrinin ən mərkəzində böyüümüşəm. O zaman elə görünürdü ki, kommunizm iqtisadi artımın böyük templərini göstərir, lakin o bunu müstəqillik bahasına edir. Əslində dünyanın böyük bir hissəsi ne iqtisadi artıma, nə də demokratiyaya getirib çıxarmayan kaloniyalizm əziiyyəti altında id. O, mənim böyüdüüm və inandığım prinsipləre zidd idi...»

... Bazar iqtisadiyyatı isə sanki ictimaiyyətin böyük hissəsini yoxsullağa getirib çıxara biləcək daimi işsizlik hücumuna məruz qalınmışdır.»

Elmi tədqiqatlarının ilk mərhələsində o, asimmetrik informasiya probleminə sığorta şirkətləri misalında bazarın az məlumatlandırmış iştirakçıları nöqtəyi nəzərindən baxmış və onların əlavə məlumatlar əldə etməklə öz vəziyyətlərini necə yaxşılaşdırmağa çalışdıqlarını izah etmişdir.

O, asimmetrik informasiyanın işsizliyə və bazarda kredit çatışmazlığına təsir mexanizmini göstərən ilk iqtisadçı alım olmuşdur.

Onun Maykl Rotşildlə birgə müəllifliyi ilə nəşr olunmuş, bu mövzuya dair elmi eser xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Müəlliflər bu elmi eserde şirkətlərin müəyyən müştərilərə münasibətdə riskin səviyyəsi haqda informasiyaları olmadığı sığorta xidmətləri bazarında informasiya axınlarının necə işlədiyini təsvir etmişlər. Iqtisadçılar əsaslandırmışlar ki, pis məlumatlandırmış təref – sığorta şirkəti öz müştərilərini səmərəli stimullaşdırmağa qadırdır ki, yaxşı məlumatlandırmış təref – müştərilər həqiqi sığorta riski haqqında «məlumat versinlər.»

Iqtisadçının digər mühüm tədqiqatlarından biri də həmkarı Stenford Qrossmən ilə birlikdə olmuşdur. Onlar bu tədqiqatlarının nəticəsini «Qrossmən-Stiglits parodoks» kimi təqdim etmişlər ki, bunun da əsas mahiyyəti belə izah edilir: «Əgər bazar informasiya baxımından effektlidirse, başqa sözlə, bütün lazımı informasiya qiymətlərin səviyyəsində öz əksini tapırsa, onda bazar iştirakçılarından heç biri qiymətlərdə olan informasiyalardan istifadə etməyin səmərəli stimullarına malik olmayıcaq.»

Stiglitsin asimetrik informasiya ile bağlı tədqiqatları haqda xarici müəlliflərdən biri yazır: «... asimetrik informasiya problemi məhsulun bölüşdürülməsi haqda saziş misalında da tədqiq olunmağa başlanılmışdı. Bu sazişə görə məhsul torpağın sahibi və icarəçi arasında əvvəlcə qəti müəyyən edilmiş paylarla, məsələn yaribayarı bölünməlidir. Torpaq sahibi adətən icarəciyə nisbətən zəngin olduğuna görə ümumi mühakimələrdən görünür ki, məhsuldarlığın bütün riskini öz boynuna götürməlidir. Lakin əgər icarəçi məhsulun zamanlılı həcmini alacaqsa, onda effektli təsərrüfatçılığın düz stimulları olmayacağı.»¹⁰

Sığorta işində da anolojidir. Əgər könüllü tibbi sığortalanma haqda danışsaq, onda sağlam insan hesab etmir ki, o, sığortalanmalıdır, xəstə insan isə bunu özünə zəruri bilir. Nəticədə sağlamlığı qeyri-qənaətbəxş vəziyyətdə olan insanlar könüllü sığortalanır. Bununla da sığorta şirkətlərinə toplanan statistika işin real vəziyyətini düzgün əks etdirmir.

Bu və ya digər misallarda Stiglits açıq şəkildə göstərmüşdür ki, bazarın mövcud modelleri asimetrik informasiyalı bazarları qeyri-adəkəvət təsvir edir. O, həmmüəllifləri ilə birlikdə bazar iştirakçılarının reallıqda heyata keçirilməyən səylərini təsvir etməyə çalışırdı.¹¹

Nobel mükafatının təqdimolunma mərasimində yayılan Nobel Komitəsinin press-relizində onun haqqında dəyərli fikirlər qeyd edilmişdir: «Cozef Stiglitsin əksər işləri iqtisadçıların bazarın necə işləməsi barədə düşüncə terzlərini dəyişmişdir. Corc Akerlof və Maykl Spensin fundamental töhfələri ilə birlikdə onlar müasir informasiyalı iqtisadiyyatın nüvəsini formalasdır.»¹²

Cozef Stiglits ABŞ prezidenti yanında iqtisadi məsləhətçilər komitəsinin sədri vəzifəsindən istefaya getdiyi vaxtdan bu güne qədər Kolumbiya Universitetinin professoru kimi fəaliyyət göstərir. Burada özünün yaratdığı neoklassik iqtisadiyyatın predmeti – informasiyalı iqtisadiyyat fənnindən dərs deyir. O, ABŞ-in Milli Elmlər Akademiyasının, Amerika Elm və İncəsənet Akademiyasının və Ekonometrika Cəmiyyətinin həqiqi üzvüdür.

Keçmiş sovet respublikalarında gedən iqtisadi prosesləri yaxından izleyən, həmin ölkələrin əksərine səfər etmiş Nobel laureati Cozef Stiglits 2003-cü ilin noyabr ayında Azərbaycana gelmişdir. Onun bu səfəri ölkə ictimaiyyətinin və iqtisadçıların böyük diqqət mərkəzində olmuşdur. O, müxtəlif hökumət qurumlarında, elm mərkəzlərində görüşlər keçirmiş, mühüm iqtisadi problemlərlə bağlı fikir mübadiləsi aparmışdır.

Nobel laureati ölkəmizdə olarkən prezident İlham Əliyevlə də görüşmüşdür. Prezidentlə səhbət zamanı Azərbaycanın bir sıra mühüm iqtisadi problemləri diqqət mərkəzində olmuşdur.

Iqtisadçı ilə səhbət zamanı İlham Əliyev demişdir: «... Siz artıq bir neçə gündür ki, Bakıdañınız, eşitdiyimə görə burada çox fəal işləyirsiniz, seminarlar keçirirsiz. Əlbəttə, sizin məslehətləriniz, tövsiyələriniz bizim üçün çox əhəmiyyətli və dəyərlidir. Siz dünya şöhrəti alımsınız, iqtisadi sahədə Nobel mükafatına layiq görülmüşünüz. Yəqin ki, Azərbaycan da iqtisadi baxımdan sizin diqqətinizi celb etmişdir.

Ölkəmiz iqtisadi cəhətdən sürətlə inkişaf edir. Son illər ərzində Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar çox müsbət nəticələr vermekdədir.

Bütün makroiqtisadi göstəricilər bir daha sübut edir ki, Azərbaycanda uğurlu iqtisadi siyaset aparılır. Son 6-7 il ərzində ümumi daxili məhsulun, o cümlədən sənaye istehsalının artımı, həm də digər iqtisadi göstəricilər Azərbaycanı dünyada dinamik inkişaf edən ölkə kimi tanıtmışdır.

Eyni zamanda, biz gələcəyə də çox nikbinliklə baxıraq. Bir neçə ildən sonra Azərbaycan iqtisadi cəhətdən daha da güclənəcəkdir. Əlbəttə ki, burada neft amili önemli rol oynayır. Bilərem ki, Neft Fonduun yaradılması və onun fealiyyəti müzakirə obyektinə çevrilmişdir və siz burada keçirdiyiniz görüşlərdə bu məsələyə diqqət yetirmisiniz. Deyə bilərem ki, Azərbaycan bu istiqamətdə de neftdən gələn gelirləri daha etibarlı saxlamaq üçün çox önemli addımlar atmışdır. Neft Fondu çox şəffaf şəkildə fealiyyət göstərir və onun fealiyyəti beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfindən bəyənilir.

Bir sözə Azərbaycan gelecekdə də regionda mühüm rol oynayacaqdır. Əminəm ki, iqtisadiyyatımız daha sürətlə inkişaf edəcəkdir və bu bizə Azərbaycanı hərəkəflə inkişaf etmiş ölkəyə çevirməyə imkan verəcəkdir.

Cozef Stiqlits isə bildirmişdir: «... Biz Azərbaycanda çox maraqlı bir həftə keçirdik və böyük qonaqpərvərlik gördük. Çoxlu sayda müzakirələrimiz oldu, mühazirələr oxuduq və fikir mübadiləsi apardıq.

Sizin prezidentlik kampaniyanız dövründə bir sözü xatırlayıram və onu çox bəyənirəm. Siz demənidiniz ki, Azərbaycan vətəndaşları üçün yüz minlərlə iş yerləri açılacaqdır. Bu, mənə Klintonun seçkiqabağı kampaniya zamanı dediyi sözləri xatırlatdı. Mən onun müşavirini olmuşam və o, o zaman amerikalılara söz verdi ki, 8 milyonadək Amerika vətəndaşı üçün iş yerləri açılacaqdır. Xüsusilə keçid dövrünün

çətinliklərini yaşıyan Azərbaycan üçün bu çox vacib məsələdir. Çünkü ölkəniz işsizlikdən eziyyət çəkir.

Siz doğru buyurdunuz ki, həqiqətən, bizim maraq dairəmizdə olan əsas məsələlərdən biri Neft Fondu ilə bağlıdır və bu Fondu şəffaflığı yalnız müqavilələr və pay bölgüsü işlərinə aid deyildir. Bu, eyni zamanda, neft sahəsinə gelən galirlərə və xerclərə də aiddir. Mən çox şadam ki, Azərbaycanda hamı bunun vacib məsələ olduğunu dərk edir və bu məsələye çox diqqətlə yanaşır. Hamiya məlumdur ki, Azərbaycanda neft 25 il və yaxud daha artıq müddətə olacaqdır. Bu imkan bir dəfə verilir və ondan maksimum istifadə edib digər sahələri inkişaf etdirmək lazımdır.

Bizim müzakirə etdiyimiz daha bir məsələ ondan ibarət olmuşdur ki, bir çox ölkələrdə, - bunu təsəssüfə deməliyəm, - neft ehtiyatları, əslində, onların xalqlarının xoşbəxtliyinə deyil, eksine işləyir. Bu da bildiğiniz kimi yerli pul vahidinin deyərini itirməsi ilə bağlı olan məsələdir və biz iqtisadçılar bunu «holland sindromu» adlandırırıq. Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, vergi siyaseti düzgün aparılmalı, iqtisadçıların dili ilə desək, mütərəqqi vergi siyaseti olmalıdır, yerli ehtiyatlar hökumətin nəzərə tutduğu proqramlara yönəldilməlidir».

Nobel laureatının qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı fikirlərində nəzərə İlham Əliyev qeyd etmişdir ki: «... Azərbaycan müstəqil dövlət kimi öz təbii ehtiyatlarından başqa ölkələrə nisbetən gec istifadə etməyə başlayıbdır. Əlbəttə, bir tərəfdən bunun obyekтив səbəbləri var idi, digər tərəfdən müsbət haldır ki, biz digər ölkələrdə baş verən hadisələrə nəzər salaraq, qabaqcıl təcrübəni tətbiq edəcəyik, mənfi təcrübədən isə uzaq olmağa çalışacaqıq.

Mən hökumət üzvlərinə müraciət edərək demişdim ki, gərek biz hamımız neft amilini kənarə qoyaq. Orada işlər çox uğurla davam edir və bu sahə Azərbaycana çox böyük hecmədə valyuta ehtiyatları getirəcəkdir. Biz öz siyasetimizi elə aparmalıyıq ki, sanki Azərbaycanda neft yoxdur. Iqtisadiyyatın bütün sahələri – ilk növbədə qeyri-neft sektor, infrastruktur inkişaf etmelidir. Ancaq bu yolla biz Azərbaycanı hərəkəflə inkişaf etmiş ölkəyə çevriə bilərik».

Azərbaycan mətbuatına verdiyi müsahibələrinde Cozef Stiqlits bir sıra digər mühüm iqtisadi problemlərə də münasibet bildirmişdir. Bu müsahibələrinde o, daha çox Azərbaycanın müasir iqtisadi durumu, ölkədə yürüdülen iqtisadi siyaset ilə bağlı maraqlı fikirlər açıqlamışdır: «Sovet iqtisadi sisteminin dağılması və yeni bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin formallaşması ilə şərtlənən kecid dövrü sabiq sovet respublikalarının qarşısına çətinliklər çıxartdı. 10 il əvvəl Azərbaycan

iqtisadiyyatı da bu çətinliklərin nəticəsində tənezzül keçirirdi. Deməliyəm ki, keçid dövrünü her bir ölkə müxtəlif cür adlayır. Azərbaycanda son 6-7 il ərzində iqtisadiyyatın süretli inkişafı müşahidə olunur, illik 10 faizli artım müsbət qiymətləndirilməldir. Ümumi daxili məhsulun artımı çox sürətə gedir. Lakin bu artım əsasən təbii sərvətlərin, neft və qaz sektorunun inkişafı sayəsində olmuşdur. Əlbəttə, hökumətin apardığı islahatlar iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

2004-2005-ci illərdə neft və qaz sektorunda həyata keçirilən layihelərdən Azərbaycana daha çox vəsait daxil olacaqdır və ÜDM-in artımı sürətlənəcəkdir. Lakin bir sıra problemləri çözümdən bu artımı davamlı etmək olmaz. Azərbaycan hökuməti yeni iş yerləri açmalı, qeyri-neft sektorunun, kiçik və orta sahibkarlığın süretli inkişafını təmin etmeli, yoxsulluğun azaldılması sahəsində təsirli tədbirlər görməlidir. Çalışmaq lazımdır ki, qeyri-neft sektoruna daha çox sərmayə yönəldilsin və ÜDM-in artımında bu sahənin payı daha çox olsun. Əger bu tədbirlər həyata keçirilməzsa, ölkənin iqtisadiyyatı təkcə neft amilindən asılı olarsa, günlərin birində böhranla üzləşə bilersiniz.

Beləliklə sizin ölkənizdə hökumətin qarşısında ciddi vəzifələr durur.»

Hazırda çoxlarının diqqət mərkəzində olan iqtisadi qloballaşma prosesləri və bunun Azərbaycana mümkün təsiri ilə bağlı Cozef Stiglits demişdir: «Qloballaşmanın inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsiri bu ölkələrin hökumətlərinin iqtisadiyyatı necə idarə etmələrindən çox asılı olacaqdır. Qeyd etməliyim ki, davamlı inkişafın təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biri müasir texnologiyaların tətbiq olunmasıdır.

Bəzi ölkələr qloballaşma prosesinə bigane yanaşırlar və belə bir təəssürat yaranır ki, bu, əsasən Birleşmiş Ştatlar və Avropanın dövlətlərinə aid olan məsələdir. Lakin təcrübə göstərir ki, müasir texnologiyaların tətbiqinə, iqtisadi əməkdaşlığın inkişafını və ümumilikdə, müxtəlif sahələrdə dünya ictimaiyyətinə integrasiya olunmasına ciddi yanaşan hökumətlər daha böyük tərəqqiye nail olurlar. Yəqin ki, Azərbaycan da, bu sahədə səyərini artıracaqdır.»

Cozef Stiglits Bakida olarken Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinə də gelmiş, bu ali təhsil müəssisəsində iqtisadçı kadrların hazırlığı işi ilə yaxından tanış olmuşdur. Nobel laureati universitet rəhbərliyi ilə görüşmüş, burada mühazirələr oxumuşdur. O, universitet haqqında yüksək fikirdə olduğunu bildirmişdir.

DANIEL KANEMAN

Daniel Kahneman 1934-cü ildə İsraildə, Tel-Əvivdə anadan olmuşdur. O, Yeruşəlimin Yəhudi Universitetində oxumuş, 1954-cü ildə burada «psixologiya və riyaziyyat» ixtisası üzrə bakanlar dərecəsi almışdır. Daniel Kahneman təhsilinin sonrakı mərhələlərini ABŞ-da, Kaliforniya ştatında davam etdirmiş və 1961-ci ildə buradakı Berkli Universitetində psixologiya ixtisası üzrə doktor dərəcəsinə yiyələnmişdir. Bundan sonrakı 17 il müddətində ABŞ və Avropanın Kembric, Harvard, Berkli kimi və digər məşhur universitetlərində çalışan Daniel Kahneman paralel olaraq Yeruşəlimin Yəhudi Universitetində da mühazirələr oxumuşdur. Lakin 1970-cu illərin sonlarından Amerika və Kanada alimləri ilə birlikdə bu ölkələrin elmi tədqiqat mərkəzlərində birge elmi layihələr üzərində işləmeye başlayarken o, Yeruşəlimin Yəhudi Universitetindəki işindən imtina etmişdir.

Daniel Kahneman 1993-cü ildən ABŞ-in Princeton Universitetində çalışır, həmçinin 2000-ci ildən başlayaraq Yeruşəlimin Yəhudi Universitetindəki fealiyyətini de bərpa edibdir.

O, 2002-ci ildə həmkarı Vernon Smit ilə birlikdə «iqtisadiyyat elmində, xüsusilə de qeyri-müəyyənlik şəraitində mülahizələrin yaranmasının və qərarların qəbul edilməsinin tədqiqində psixoloji metodolojiyanın tətbiqinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq

görülmüşdür. Nobel Komitesinin neşrlərindən birində bu barədə yazılmışdır: «Daniel Kanemanın təhsilinə və ixtisasına görə psixoloq olmasına baxmayaraq, ona iqtisadiyyat üzrə A.Nobelin xatıresi mükafatının verilmesi onun iqtisadiyyat elmi üçün əməyinə böyük qiymət veren iqtisadçılar arasında razılıqla qarşılanmışdır».

Daniel Kanemanın elmi tədqiqatlarının əsasını qeyri-müəyyənlik şəraitində insanların qədər qəbul etməsi mexanizminin öyrənilməsi məsəlesi təşkil etmişdir. Uzun müddətli araşdırmalarının nəticəsi olaraq, o, sübut etmişdir ki, insanların qəbul etdiyi qərarlar «iqtisadi insan» standart iqtisadi modelində qeyd olunanlardan fərqlənir. Bir sıra ədəbiyyatlarda qeyd edilir ki, Herbert Saymon, Morris Alle kimi iqtisadçılarla yanaşı Daniel Kaneman da «iqtisadi insan» modelini təqnid edib, lakin o, digərlərindən fərqli olaraq ilk dəfə qərarlar qəbul etmək psixologiyasını sistemli şəkildə tədqiq etməyə başlayıb. Və ona uğur gətirən, Nobel mükafatını qazandıran da məhz bu tədqiqatı olmuşdur. Nobel Komitesinin rəsmi neşrlərindən birində qeyd edilmişdir: «Daniel Kanemana mükafat psixologiyanın iqtisadiyyat elmine yönəldilməsinə, xüsusilə, qeyri müəyyənlik şəraitində qərarların insanlar tərəfindən müzakirəsi və qəbul edilməsinə əhəmiyyətli təsirine görə verilmişdir».

1979-cu ildə Daniel Kanemanın psixoloq-professor Amos Tverski ilə birgə müəllifi olduqları «Perspektiv nəzəriyyəsi: risk şəraitində qərarlar qəbul edilməsinin təhlili» adlı məqale elm ictimaiyyətinin, xüsusilə də iqtisadçıların böyük rəğbetini qazanmışdır. Demek olar ki, bu məqalədə davranış nəzəriyyəsinin əsası qoyulmuşdur. Məqale müəllifləri öz fikirlərini əsaslandırmak üçün çoxlu sayıda praktiki təcrübələrinin nəticələrini təqdim etmişdilər – onlar iqtisadiyyatla sıx bağlı olan, qərarlar qəbul edən yüzlərə insan arasında psixoloji testlər vasitəsilə sorğular keçirmişdilər. Daniel Kaneman psixoloq həmkarı ilə birlikdə sübut etmişdir ki, bir qayda olaraq insanlar na gözlənilən mənfiəti, və ya itkini, nə də onların mümkinlünü rasional şəkildə qiymətləndirə bilmirlər. Müəlliflər məqalədə təcrübələrinin ümumi nəticəsini bele təqdim ediblər: İtirmələrindən və qazanmalarından asılı olaraq, insanlar eyni ekvivalent vəziyyətlərə müxtəlif cür reaksiya verirlər. Bu hal rifah halının dəyişmələrinə assimmetrik reaksiyadır. İnsan daha çox itkidən qorxur, yəni onun itirmək və tapmaq hissi qeyri simmetrikdir. Məsələn, insanın 100 dollar elde etməsindən olan razılıq hissi həmin məbləği itirmədən olan təəssüf hissindən xeyli dərəcədə aşağıdır.

Psixoloqlar eksperimentlərinin nəticəsi kimi ikinci belə bir qonaqtə gəlmişlər: İnsanlar ehtimalın qiymətləndirilməsi zamanı səhv etməyə meyllidirlər, onlar çox güman ki, baş verəcək hadisələrin mümkinlüğünü lazımi qədər qiymətləndirmirlər və baş verma ehtimalı daha az olan hadisələri həddən artıq qiymətləndiririlər. Hətta ehtimal nəzəriyyəsini yaxşı bilən riyaziyyatçı tələbələr də real həyat şəraitlərində bu biliklərində istifadə etmirlər, onlarda yaranmış stereotiplərə, emosiyalara əsaslanırlar.

Məhz bu eksperimentlər əsasında apardıqları tədqiqatların nəticəsi olaraq Daniel Kaneman və Amos Tverski ehtimal nəzəriyyəsinə əsaslanan qərarlar qəbul etmə nəzəriyyəsi əvəzində yeni «perspektiv nəzəriyyəsi»ni təklif etdilər. Bu nəzəriyyədən belə netice hasil olur ki: hər bir normal insan gözlənilən mənfiəti tam ifadəsində düzgün qiymətləndirmək iqtidarında deyil, əslində onu ümumi şəkildə qəbul olunmuş bəzi standartlarla müqayisədə qiymətləndirir və bu zaman, hər şeydən əvvəl, öz vəziyyətinin pisleşməsinə yol verməməyə çalışır.

Bir sıra iqtisadçılar bildirmişlər ki, «perspektiv nəzəriyyəsi»nin köməyi ilə insanların «iqtisadi insan» mövqeyində izah olunmayan bir sıra qeyri-rasional hərəkətlərini izah etmək mümkündür.

Hətta bir çox elm xadimləri Daniel Kanemanın bu mülahizələrini iqtisadi nəzəriyyə elminin müxtəlif bölmələrinə yenidən baxılması

zərurətini formalasdırlığını da söyləmişdilər. Məsələn Priston Universitetinin Psixologiya fakültəsinin dekanı Debora Prentis demişdir: «Əgər insanlar həmisi rasional qərarlar qəbul etməyə qadir deyillərə, onda iqtisadçıların öz elmlərinin əsasına qoyduqlarının əksəriyyəti müzakirə olunmalıdır... İndi isə eksperimental iqtisadiyyat adlanan kütüvə tədqiqatlar aparılır. Həmin eksperimental iqtisadiyyatda iqtisadi nəzəriyyənin vəziyyəti laboratoriyada çox zaman Danielin işlərinə görə yoxlanılır».

Həmin universitetin İqtisadiyyat fakültəsinin dekanı Cin Grossman isə Daniel Kanemanın tədqiqatları haqqında psixoloq Debora Prentisin rəyinə münasibət bildirərək, bu fikirləri söyləmişdir: «Bazannın rasional fəaliyyət göstərən iştirakçısının modeli inkar edilmir, Kaneman isə ilk dəfə olaraq, insanların iqtisadi cəhətdən özlərini necə aparması modelini işləyib hazırlamışdır. Adı model ondan ibarət idi ki, insan maraqlarını güdərək, fəaliyyətini səmərəli aparır, o, isə araşdıraraq təklif etmişdir ki, insanların davranışları psixoloji motivlərin daha geniş dairəsi ilə müyyəyen olunur. Bu da iqtisadi hadisələrin bir çoxunda öz əksini tapmışdır. Sadəcə elə hadisələr vardır ki, əvvəller izah olunmurdur. İndi isə Kaneman onları izah etdi».

İki dekanın fikirlərinə diqqət yetirməklə belə bir qənaətə də gəlmək olar ki, Daniel Kanemanın tədqiqatı psixoloqlarla iqtisadçılar arasında mübahisəyə də səbəb olmuşdur.

Nobel mükafatının təqdimolunma mərasimində Daniel Kaneman demişdir: «Nobel mükafatına layiq görülmək şərəfi nadir hallarda bir nəfərin elmə olan töhfəsinə əks etdirir. Mənimlə bağlı hadisə üçün bu daha xarakterikdir. Belə ki, mən mükafatı yaxın dostum və həmkarım, 1996-ci ildə dünyadan köçmüş Amos Tverski ilə birlikdə bir çox illər bundan əvvəl gördüğüm işə görə almışam. Belə bir gündə onun yanımıda olmaması fikri məni çox kədərləndirir».

Maraqlıdır ki, 2002-ci ilin iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatının digər laureati Vernon Smit Daniel Kanemanın daimi opponenti olub. Bir sözə mukafat «iqtisadi insan» modelinin tərəfdarı və tənqidçisi arasında bölüşdürülbü. Mütəxəssislər bu hadisəni elmi obyektivlik kimi qiymətləndiriblər.

VERNON SMIT

Vernon Smit 1 yanvar 1927-ci ildə ABŞ-da, Kanzas ştatında anadan olmuşdur. Kaliforniya Texnoloji İnstitutunda təhsil keçmiş və 1949-cu ildə mühəndis-elektrik ixtisası üzrə bakalavr dərəcəsi almışdır.

Təhsilini Kanzas ştatının universitetində davam etdirərək 1952-ci ildə elektrik ixtisası üzrə magistr dərəcəsi alan Vernon Smit 1955-ci ildə məşhur Harvard Universitetində iqtisadiyyat üzrə doktorluq dərəcəsinə yiyələnmişdir.

O, 1955-1967-ci illərdə Perdyu Universitetində, 1968-1975-ci illərdə Massaçusət Universitetində, 1975-2001-ci illərdə isə Arizona ştatının universitetində iqtisadiyyatdan dərs demişdir. 2001-ci ildən isə ABŞ-in ən tanınmış ali məktəblərindən biri olan Corc Meyson Universitetində professor kimi fealiyyət göstərir.

ABŞ iqtisadçısı 2002-ci ildə həmkarı Daniel Kaneman ilə birlikdə «emprik iqtisadi təhlil üçün, xüsusilə alternativ bazar mexanizmlarının öyrənilməsində istifadə olunan laborotoriya eksperimentlərinin aparılması»na görə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Bir çox elmi tədqiqatçılar uzun illər belə bir qənaətdə olublar ki, iqtisadi nezəriyyə eksperimental yoxlamaların prinsip etibarı ilə mümkün olmadığı elmlərə aiddir. Ancaq iqtisadi ədəbiyyatlarda gös-

terilir ki, Vernon Smit hələ öz tədqiqatlarına başlamazdan xeyli əvvəl bu fikrin eleyhinə olmuşdur.

Eksperimental iqtisadi nəzəriyyənin banilərindən biri olan Vernon Smit belə bir mülahizə irəli sürmüdüd ki, «eksperimental iqtisadi nəzəriyyə» iqtisadi nəzəriyyənin bir istiqaməti olmaqla, təsərrüfat heyatının real vəziyyətini, əvvəller qəbul olunduğu kimi, riyazi model-lərdə deyil, insanlarla təcrübədə təqdim edir.

Iqtisadçı çıxışlarının birində bildirmişdir ki, o, bazarların eksperimental yoxlanılması ilə ilk dəfə Harvard Universitetində Edvard Çemberlinin seminarlarında tanış olmuş və 1950-ci ildə müstəqil olaraq öz eksperimentlərinə başlamışdır.

Nobel laureati Vernon Smitin en məşhur tədqiqatlarından biri taraz qiymətlərin, auksion və fond birjalarının işinin modeləşdirilməsi üzrə aparılmış eksperimentlərdən ibarət olmuşdur. Bu tədqiqatların neticəsində o, özünün «eksperimental imitasiya» metodunu təklif etmişdir ki, bu da çox keçməmiş iqtisadi sahələrin müxtəlif problemlərin həlli üçün istifadə edilməyə başlanılmışdır. Onun bele tədqiqatlarının Avstraliyada, Yeni Zellendiyada və ABŞ-da elektroenergetikanın tənzimlənməsi və özəlləşdirilməsi programının işləniləb hazırlanmasında böyük rol oynaması ilə bağlı xarici ədəbiyyatlarda kifayət qədər yazıları dərc edilmişdir.

Əvvəlki yazıda qeyd edildiyi kimi, Vernon Smit ile birlikdə 2002-ci ildə Nobel mükafatı almış iqtisadçı Daniel Kaneman onun opponenti olmuşdur. Kaneman da iqtisadi kateqoriyaları psixoloji-eksperimental yoxlanılmaları ilə meşğul olmuş, lakin həmkarından fərqli olaraq o, başqa bir nəticəyə gelmişdir. Bu barədə ədəbiyyatlardan birində yazılır: «Kanemanın fikrina görə, aparılmış iqtisadi-psixoloji eksperimentlər iqtisadiyyatın enənəvi aksiomlarını təsdiq yox, inkar edir. Onun sorgularının neticələri ilə opponenti Smitin eksperimentləri arasında bu ziddiyəti onuna izah etmək olar ki, onlardan birincisi insanlara «vahid» vəziyyət təklif etdikdə, ikincisi isə insanların bir-biri ilə tekrar qarşılıqlı təsir şəraitlərində onların davranışını tədqiq etmişdi.»

Ancaq bundan fərqli olaraq bir çox iqtisadçılar söyləmişdilər ki, Vernon Smitin eksperimental iqtisadiyyatı və Daniel Kanemanın iqtisadi psixologiyası bir-birini inkar etməkdən çox tamamlayırlar.

Vernon Smitin «Eksperimental iqtisadiyyat» nəzəriyyəsinin məhiyyəti nədən ibarətdir?... Bu sualın cavabı müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda yer alan yazıların mühüm hissəsini təşkil edir.

Iqtisadının «eksperimental iqtisadiyyat» nəzəriyyəsi ilə bağlı məqalələri ilk dəfə 1991-ci ildə Kembric Universitetinin nəşrlərində yer

almışdır. Bu məqalələr toplu şəkilində 2000-ci ildə yenidən nəşr edilmişdir.

Vernon Smit haqqında yazıldarda qeyd olunur ki, o, uzun müddət sosialist meyilli olmuş, tədqiqatlılara «etiqadlı sosialist» kimi başlamışdır. O, sosializmi beşə xarakterize etmişdir: «Bu qurumda müdrik insanların böyük bir hissəsi hamının əvəzində düzgün sosial, siyasi və iqtisadi qərarlar qəbul edir». Lakin bir müddət keçdikdən sonra o, anti-kommunist kimi tanınmış, amerikalı senator Barri Qolduterin məsləhətçisi olmuş, özünün sosialist meyilliyini ise valideynlerinin sosialist partiyasının üzvü olmaları ilə izah etmişdir. İndi onu «liberal iqtisadçı» kimi qəbul edirlər.

Tanınmış professor Edvard Çemberlinin şagirdi olduğunu və bu professorun onun oxuduğu qrupun tələbələri ilə rəqabətin nə olduğunu izah edərək, misal kimi didaktik xüsusiyyətin eksperimentini apardığını deyən Vernon Smit sonralar bu üsülu təkmilləşdirməyə çalışdığını, hətta nəticədə professorun bir ilə apardığı eksperimenti cəmisi 6 dəqiqə ərzində həyata keçirməyə nail olduğunu bildirmiştir.

Iqtisadılardan biri yazar ki, Vernon Smitə qədər iqtisadiyyat astronomiya və botanika kimi elmlərə yaxın olmuşdur. Müşahidələr, onların ümumileşdirilməsi və bəzən müşahidələrdən asılı olan, bəzən olmayan nəzəri konstruksiyaların qurulması bu bənzərliyi ifadə etmişdir. «Məhz Smitin elmi işlərinin təsdiqindən sonra iqtisadiyyat elmini, heç olmazsa, nisbatən eksperimental elmlərə aid etmək olar».

Vernon Smitin özü bu işi ilə bağlı belə bir qənaətə gəlmışdır ki, məhz o, yarımyüzilik ərzində subyektsiz iqtisadiyyatın simasız bərabərliklərini

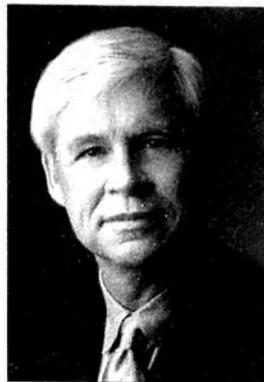

inandırıcı, canlı edə bilməşdir.

Xarici müelliflərdən biri qeyd edir: «Deyək ki, iqtisadi nəzəriyyədə taraz, yeni alıcı və satıcının razılılığı qiymətin əldə edilməsi haqda çox yazılmışdır. Bu zaman fərəz edilir ki, alıcı nə ala, nə də pulunu saxlaya bilmir. Vernon Smit eksperiment təşkil edir. Bu eksperimentin çərçivələri daxilində alıcıyı inandırırlar ki, həmin mali ucuz almaq olar, satıcını isə əmin edirlər ki, onu daha baha satmaq olar. 50 il ərzində Vernon Smit əhalinin müxtəlif kateqoriyaları ile minlərlə eksperiment aparmışdı: məktəblilərdən sənaye mənşətləri və kongresmenlərədək. Buna baxmayaraq, paxıllar təsdiq edirlər ki, Vernon Smit üçün «klaboratoriya siçovulları» əsasən tələbələr idi.

Öz çıxışlarından birində Vernon Smit demişdir ki, «insanda bazar hissi yerleşmişdir». Yəni hətta bazar şəraiti olmasa da, insan ticarətənən olmayıla, nəyi isə dəyişməyə can atır. Bazar mexanizminin üstünlükleri bazar sərhədlərindən kənardır, xidmətlərin qarşılıqlı dəyişdirilməsi kimi «sən-mənə, mən-sənə» prinsipi fəaliyyət göstərdikdə görünür. Bazar qaydaları və mülkiyyət hüququ öz-özlərinə yaranmışdır, hökumət isə onları yalnız rəsmileşdirmişdir.

Iqtisadi qanunlarla bağlı Vernon Smit demişdir ki, bu qanunlar yalnız yaranmış təcrübəni eks etdirə bilər. Onların rolu passivdir və insanın təbiətini dəyişə bilmir. «Dost üçün her şey, düşmən üçün heç nə, yabançı üçün qanun» kimi atalar sözünü tez-tez işlədən iqtisadçı «növbəti qanunu qəbul etmək kifayətdir ki, hər şey dəyişsin» fikri ilə razılaşmındır.

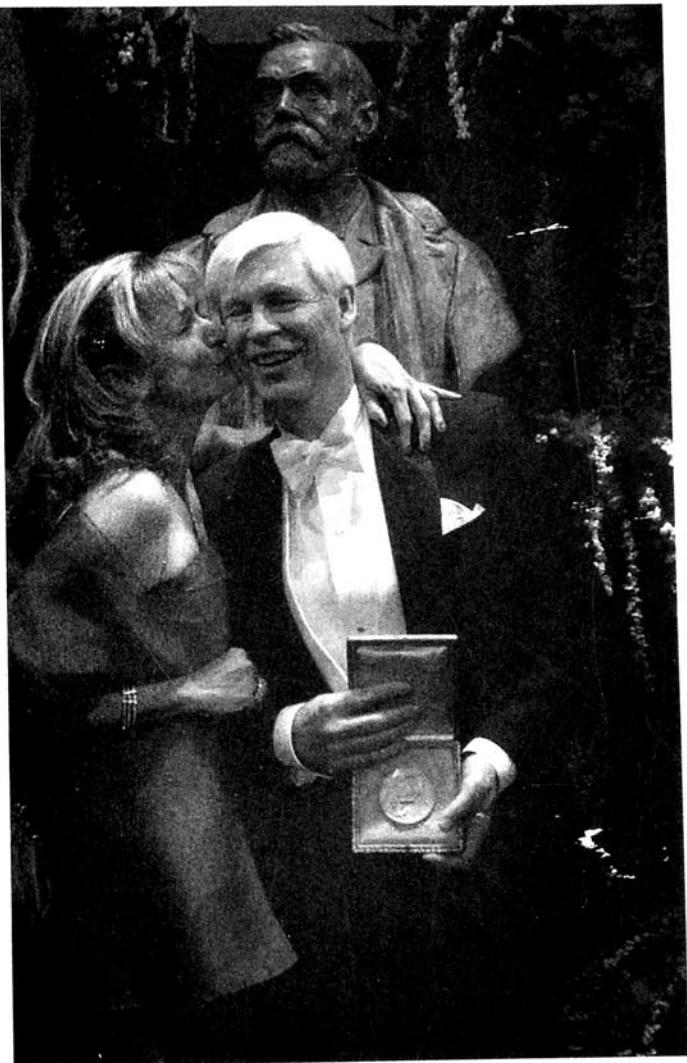
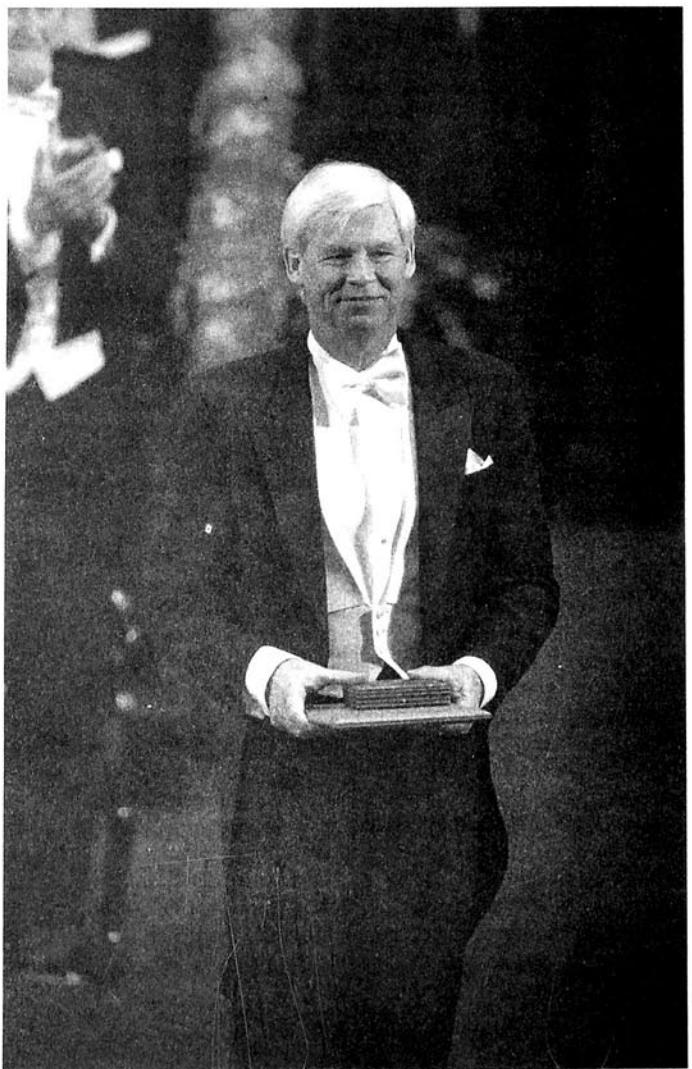

ROBERT ENQL

ABŞ iqtisadçısı Robert Enql 1942-ci ildə Nyu-York ştatında anadan olmuşdur. 1964-cü ildə «Ulyam-kolleçci» bitirərkən fizika üzrə bakalavr dərəcəsi almış, təhsilini Kornell Universitetində davam etdirərək 1966-ci ildə həmin ixtisas üzrə magistr dərəcəsinə yiyələnmişdir. 1969-cu ildə isə o, elə bu universitetdə iqtisadiyyat və fəlsəfə üzrə doktor dərəcəsi almışdır. Bir müddət Massachusetts Texnoloji İnstitutunda iqtisadiyyat professoru vəzifəsində çalışıyan Robert Enql hazırda Nyu-York Universitetinin beynəlxalq maliyyə bölməsində professor vəzifəsini tutur. Onun elmi maraq dairesinə maliyyədə ekonometrika, zaman sıralarının təhlili, riskin qiymətləndiriləcəsi və idarə olunması daxildir.

O, 2003-cü ildə həmkarı Klavq Qreyncər ilə birlikdə «əsas riyazi modeller üzrə iqtisadi zaman sıralarının təhlili metodlarını işlədiniyinə görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Onun işlədiyi bu metod və modeldən istifadə etməkla ÜDM-də baş verən dəyişikliklər tendensiyasını proqnozlaşdırmaq, həmçinin faiz stafkaları, birja kursları ilə bağlı bəzi göstəriciləri əvvəlcədən dəyərləndirmək mümkün olmuşdur.

O, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, Ekonometrika Cəmiyyətinin, Amerika statistika Assosiasiyasının üzvüdür. Onun 100-dən çox elmi məqaləsi dərc edilmiş, 4 kitabı işıq üzü görmüşdür.

KLAYV QREYNCER

İngiils iqtisadçısı Klayv Qreyncer 1934-cü ildə anadan olmuşdur. 1955-ci ildə Nottingem Universitetini bitirərək bakalavr dərəcəsi almış, 1959-cu ildə isə bu universitetdə iqtisadiyyat üzrə doktorluq dərəcəsinə yiyələnmişdir. Onun elmi maraq dairəsində əsasən statistika və ekonometrika, xüsusilə zaman sıralarının təhlili, proqnozlaşdırma, maliyyə, demoqrafiya və metodologiya məsələləri daxildir. Bu mövzuda dərc edilmiş çoxlu sayıda elmi məqalələri və işiq üzü görmüş kitabları elm ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və hazırda bir sıra tədqiqatlarda əsas istinad rolunu oynayırlar.

Klayv Qreyncer 2003-cü ildə həmkarı Robert Enq ilə birlikdə «iqtisadiyyatda zaman ardıcılıqlarının təhlili üçün kointeqrasiya metodlarını işleyib hazırladığını görə» iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

O, Britaniya Akademiyasının (2002), Qərq İqtisadiyyat Assosiasiyasının (2002-2003-cü illərdə prezidenti), Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının (1994), Ekonometrika Cəmiyyətinin (1972) üzvü, Fin Elm və İncəsənət Cəmiyyətinin (1997) xarici üzvü seçilmişdir.

Stokholm İqtisadiyyat Məktəbinin (1998), Nottingem Universitetinin (1992) və digər bir sıra universitet və kolleclərin fəxri alimlik dərəcələrinə layiq görülmüşdür.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BAZAR İQTİSADIYYATI MODELİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA NOBEL MÜKAFATI ALMIŞ İQTİSADÇILARIN NƏZƏRİYYƏLƏRİNİN ROLU

Fikrimizcə, oxuculara təqdim olunan bu kitab iqtisadi sahədə tədqiqat aparanlar, iqtisadi islahatlarla maraqlananlar, iqtisadçılar üçün xüsusi əhəmiyyətə malik ola bilər. Belə ki, haqqında bəhs olunan iqtisadçılar makroiqtisadi səviyyədə müxtəlif problemlərin tədqiqinə və onların həllinə yönəlik nəzəriyyələrinə, milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi ilə bağlı konsepsiyalara görə dünya şöhrəti qazanıblar, Nobel mükafatına layiq görülübllər. Onların yaratmış olduqları nəzəriyyələr zamanın asılı olmayaraq daim öz aktuallığında qalıb, bəşeri değer kimi qiymətləndirilir. Baxmayaq ki, bunların eksəri ötən əsrin ortalarında, ikinci dünya müharibasından əvvəl və sonrakı illərdə yaranmışdır, həmin nəzəriyyələr bu günün özündə də müxtəlif iqtisadi tədqiqatların əsasında dururlar, müxtəlif ölkələrin, xüsusilə, bazar iqtisadiyyatın keçid dövrünü yaşıyan, iqtisadi islahatlar aparan ölkələrin milli iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətverici funksiyasını daşıyırlar.

Şübhəsiz ki, bu iqtisadçıların həyat və yaradıcılığ hər bir Azərbaycan iqtisadçısı üçün örnek ola bilər, onların nəzəriyyələri haqqında qısaca da olsa məlumat əldə etmək isə hər bir iqtisadçı üçün respublikamızın iqtisadiyyatını nəzərdən keçirməyin, qiymətləndirməyin xüsusi meyarını formalasdırılmış olar.

Pol Samuelsonun beynəlxalq ticarət və makroiqtisadiyyatla bağlı, Saymon Kuznetsin iqtisadi artımın tədqiqi ilə bağlı, Con Hiks və Kennet Errounun iqtisadi tarazlıq – iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması ilə bağlı, Tyalling Kupmans və Leonid Kantoroviçin təbii ehtiyatlardan optimal istifadə edilməsi ilə bağlı, Milton Fridmanın pul nəzəriyyəsi, pul-kredit siyaseti ilə bağlı, Bertil Ulin və Ceyms Midin beynəlxalq ticarət və kapitalın hərəkəti haqqında, Corc Stiglerin sənayenin strukturunu, bazarın fəaliyyəti, iqtisadiyyatda dövlətin tənzimləmə rolunun tədqiqi ilə bağlı və digər bu kimi nəzəriyyələr qeyd etdiklərimizə misal kimi göstərlə bilər.

Hazırda bazar iqtisadiyyatı istiqamətində iqtisadi inkişaf mərhələlərini keçən müstəqil Azərbaycan Respublikası da özünəməxsus iqtisadi model formalasdırmaqdadır. Bu model özündə milli iqtisadiyyatımızın tarixi ənənələrini, milli keyfiyyətləri, adətləri, torpağa və əməye münasibətləri, azerbaycanlıların sahibkarlığı, ticarətə tarixən meyilli olmalarını və digər xarakterik xüsusiyyətləri eks etdirir. Belə özüne-məxsus xüsusiyyətlər daha çox ölkənin coğrafi mövqeyi, dünya ölkələri

ile integrasiya əlaqələri, təbii ehtiyatları və ən əsası respublikanın keçid iqtisadiyyatı şəraitində olması ile bağlıdır.

Əvvələdə qeyd etdiyimiz meyar principini əsas götürərək, yeni Nobel mükafatı almış iqtisadçıların nəzəriyyələrinə baxaraq Azərbaycan Respublikasında mövcud olan iqtisadi modeli nəzərdən keçirmek, göstərilən nəzəriyyələrin milli iqtisadiyyatımızla bağlılığını müqayisə etmək maraqlı olardı. Bu məqsədə formalasdırılan iqtisadi siyasetin mühüm istiqamətlərinə iqtisadiyyatımızın yalnız bir neçə əsas sahəsində baxaq.

Makroiqtisadi siyaset və iqtisadi inkişaf. 1991-ci ilde Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri da yeni – bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi sisteme keçidin təminini üçün zəruri şərtlərin yerine yetirilməsi, vacib iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi olmuşdur. Lakin respublikanın xarici iqtisadi əlaqələrinin, integrasiya proseslərinin zəifləməsi, üstəlik ölkədə iqtisadi siyaset üzrə əsaslandırılmış milli konsepsiyanın və dövlətin programının olmaması nəticəsində 1990-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasında ciddi iqtisadi böhran müşahidə edilmişdir. İstehsal müəssisələri öz potensialının 15-20 faizi səviyyəsində fəaliyyət göstərmış, sənaye məhsulu hər il 30 faizə qədər azalmış, kənd təsərrüfatında bu cür azalma 16-24 faiz, kapital qoyuluşlarında 40 faiz təşkil etmiş, inflasiyanın illik tempi 2000 faizə çatmışdır.

Derin xarakter almış bu iqtisadi böhranın qarşısı 1993-cü ilin ikinci yarısından başlanan tədbirlər nəticəsində yalnız 1995-ci ildə alına bilmış, iqtisadiyyatda canlanma prosesi təmin edilmişdir. Bu isə şübhəsiz ki, təsadüfi olmayınsıdır. Belə ki, ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildikdən sonra ölkədə siyasi sabitliyin təmin ediməsinə nail olmuş, bunun ardınca iqtisadi islahatların aparılması, böhranın aradan qaldırılması istiqamətində ciddi addmlar atılmışdır. Maliyyə sabitliyinin təmin edilmesi, daha sonra xarici investisiyaların ölkəyə cəlbinə nail olunması («Əsrin müqaviləsi») iqtisadi sabitliyi şərtləndirərək yeni iqtisadi sistemə keçid üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Beləliklə bazar iqtisadiyyatına keçidə əlaqədar olaraq, iqtisadi islahatlara əsasən 1995-ci ilin əvvəllerində başlanılmışdır.

Bu məqsədə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasetin, Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan və formalaslaşmışda olan iqtisadi modelin başlıca prinsipleri bu cür müəyyənəşdirilmişdir:

-müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanan iqtisadi sistemin yaradılması;

- azad sahibkarlığın inkişafına dövlət təminatının verilməsi;
- iqtisadiyyatın sağlam rəqabət prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsi;
- iqtisadi münasibətlərdə inhisarlılığın qarşısının alınması və haqsız rəqabətə yol verilməməsi;
- əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması və onun sosial müdafiəsinin təmin olunması.¹

Son 10 il ərzində heyata keçirilmiş iqtisadi siyaset nəticəsində ölkədə ciddi iqtisadi inkişafın əsası qoyulmuş və bu inkişaf dinamik xarakter almışdır. Bunu ümumi daxili məhsulun artım dinamikasına diqqət yetirməkle görmək olar: ÜDM 1996-ci ildə 1,3 faiz, 1997-ci ildə 5,8 faiz, 1998-ci ildə 10 faiz, 1999-cu ildə 7,4 faiz, 2000-ci ildə 11,4 faiz artmışdır. Son illər üzrə bu göstərici orta hesabla 10 faiz təşkil edir. Cədvəldə bu dinamika daha geniş şəkildə təqdim olunmuşdur.

Bir sıra makroiqtisadi göstəricilərin indeksi (əvvəlki ilə nisbətə, %-la)²

Göstəricilər / illər	Ümumi daxili məhsul	Sənaye məhsulu	Kənd təsərrüfatı məhsulu	Kapital qoyuluşu	Əhalinin pul gəlirləri (dəfə)	Orta aylıq əmək haqqı
1995	88,2	78,6	93,0	82,0	5,5	407,5
1996	101,3	93,3	103,0	210	1,4	143,1
1997	105,8	100,3	93,9	139,0	1,3	158,5
1998	110,0	102,2	106,2	123,0	1,2	118,9
1999	107,4	103,6	107,1	98,0	1,1	109,5
2000	111,1	106,9	112,1	103,0	1,1	120,2
2001	109,9	105,1	111,1	121,0	1,1	117,3
2002	110,6	103,6	106,4	184,2	1,1	121,3
2003	111,2	106,1	105,6	171,2	1,14	121,4

Sənaye məhsulu orta hesabla hər il 6-7 faiz artmış, bu artım prosesi hazırda daha da intensiv xarakter almışdır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatımızın aparıcı sahəsi olan yanacaq-energetika kompleksi (neft, qaz, energetika) ilə yanaşı, iqtisadiyyatın digər sahələrində – kənd təsərrüfatında, kimya, neft-kimya, metallurgiya, maşinqayırma, yüngül, yeyinti sənaye sahələ-

1. Azərbaycan Respublikası, 1991-2001. Bakı-2001

2. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi göstəriciləri, DSK-2003

rinde də inkişaf prosesi başlamış və bir çox sahələrde islahatlar aparılmış, bazar münasibətləri formalasdırılmış, rentabelli istehsal sahələri təşkil olunmuşdur.

2001-ci ildə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüş, Kolumbiya Universitetinin professoru Cozef Stiglits 2003-cü ilin noyabr ayında Azərbaycanda səfərdə olarkən ölkəmizin iqtisadi inkişafı ilə bağlı demişdir: «Sovet iqtisadi sisteminin dağıılması və yeni bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin formalasması ilə şərtlənen keçid dövrü sabiq sovet respublikalarının qarşısına cətinliklər çıxardı. On il əvvəl Azərbaycan iqtisadiyyatı da bu cətinliklərin nəticəsində tənəzzül keçirirdi. Deməliyəm ki, keçid dövrünü her bir ölkə müxtəlif cür adlayır. Azərbaycanda son 6-7 il ərzində iqtisadiyyatın sürətli inkişafı müşahidə olunur, ılık 10 faizli artım müsbət qiymətləndirilməlidir. Ümumi daxili məhsulun artımı çox sürətlə gedir. Lakin bu artım əsasən təbii sərvətlərin, neft və qaz sektorunun inkişafı sayəsində olmuşdur. Əlbəttə, hökumətin apardığı islahatlar iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynamışdır».

C.Stiglitsin söylədiyi fikirlərə nəzər salsaq, görərik ki, Azərbaycan hökumətinin və onun rəhbərliyinin iqtisadi və sosial-iqtisadi sahələrdə (qeyri-neft sektorlarının və regionların inkişafı və s.) apardıqları iqtisadi siyaset, onun fikirlərində eksini tapmış, önemli mülahizələri özündə birləşdirmişdir.

Bu illər ərzində iqtisadi inkişafın əldə edilməsi, özəl sektorun genişlənməsi ilə yanaşı, həm də bazar iqtisadiyyatına uyğun, müxtəlif bazar münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazasının yaradılması ilə xarakterize edilə bilər. Heç şübhəsiz bu iki amilin – bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi inkişafın və bu münasibətləri tənzimləyen qanunvericilik bazasının qarşılıqlı vəhdəti formalaslaşmadı olan iqtisadi modeli təcəssüm etdirir.

Bir qayda olaraq iqtisadi nəzəriyələrin böyük eksəri normal iqtisadi sistemə hesablanaraq irəli sürüldüyü üçün onları bir iqtisadi sistemdən digərinə keçid illərini yaşıyan ölkələrə tətbiqi, müqayisəli yanaşma həmişə uğurlu olmur, məqsədə uyğun hesab edilmir.

Lakin yuxarıda qeyd edilənləri nəzəre alsaq belə qənaətə gəlmək olar ki, artıq Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının ilkin şərtləri formalasmış, bazar münasibətlərinə uyğun iqtisadi mexanizmin əsası qoyulmuşdur. Bu baxımdan qeyd edilən nəzəriyələrin iqtisadiyyatımızın müxtəlif sahələrində müqayisəsi və uzlaşdırılması məqsədə uyğun olardı.

Pul-kredit siyaseti. İqtisadiyyatda pul-kredit sferası ən mühüm sektordur və bu daha çox dövlət tənzimlənməsinə ehtiyacı olan sahədir. Belə ki, inflasiya, işsizlik, maliyyə bazarında böhranlar iqtisadi sistemin iflasa uğramasına getirib çıxara bilər. Bu baxımdan pul-kredit və maliyyə sferasında dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi obyektiv zərurətdir. Həmçinin digər sahələrə nisbətən pul-kredit sferası iqtisadi proseslərə daha tez təsir etmək imkanına malikdir. Bəzən fiskal siyaset ilə pul-kredit siyasetinin fərqli cəhətlərini aşaşdırarkən belə bir məsələ qoyulur: Fiskal siyasetdə hər hansı bir dəyişiklik bir neçə mərhələdən keçməli olduğu halda, pul-kredit siyasetindəki dəyişiklik iqtisadi proseslərə tez bir zamanda təsir edir. Ona görə də pul-kredit siyasetinin dövlət tənzimlənməsi iqtisadi proseslərə vaxtında cavab vermək imkanına malikdir.

Ümumiyyətə, tarixi baxımdan pul-kredit siyaseti dövletin tənzimlənməsi siyaseti formalarından birincisidir. Pul-kredit siyasetinin zəruriliyi «Böyük depresiya» adlanan, 1920-ci illərin sonu – 1930-cu illərin əvvəlini əhatə edən I dünya iqtisadi böhranı zamanı təzahür etmişdir. Bir çox qərəb ölkələrində II Dünya müharibəsindən sonra inflasiya genişləndirici pul-kredit siyaseti aparılmasını şərtləndirirə də, həyata keçirilen daraldıcı siyaset pulu müəyyən mənada sabit saxlamağa imkan vermişdir.

Bu yönümlü pul-kredit siyasetinin ən məşhuru monetarizmdir. Monetarizm konseptual istiqamət kimi 1950-ci illərin ortalarında formalasmışdır. Bu nəzəriyyənin yaradıcısı 1975-ci ildə Nobel mükafatı almış iqtisadçı Milton Fridman olmuşdur. Keynsçilər tərəfindən pul-kredit siyaseti bündə siyasetinə və gəlirlərin üzerinde nəzəret siyasetinə kömək kimi xarakterize edilirdi, monetaristlər pul-kredit siyasetini bündə və vergi siyasetindən üstün hesab edirdilər. Onların fikrinə, tədavülədə olan pul kütlesinin hecmi, miqdarı və ya pul kütlesi ilə əmtəə kütlesi arasında əlaqə iqtisadi proseslərde müəyyənəcidi rol malikdir.

Monetarizm ilk əvvəller «miqdarçılar» adlandırılmışdır. Adından məlum olduğu kimi, bu siyasetdə əsas diqqət pul kütlesinə verilir. Monetaristlərin təhlilindən belə aydın olur ki, pul kütlesi ilə maddi nəmətlərə olan tələb arasında düz mütənasiblik vardır.

Pul-kredit siyaseti barədə ətraflı mülahizələr yürütəmek cəhdimiz təsadüfi deyildir. Belə ki, 1995-ci ildən bu günə qədər Azərbaycanda Nobel mükafatı laureatının müəllifi olduğu monetar pul-kredit siyasetinə uyğun siyaset həyata keçirilir. Bu siyasetin reallaşdırılması vasitəsilə milli valyutanın məzənnəsi sabit saxlanılır, inflasiya məqsədə uyğun hesab edilən səviyyədə tənzimlənir. 1990-ci illərin əvvəllərindən ölkədə

yaranmış ciddi maliyyə böhranından çıxmışın yolu pul tədavülünün nəzarətə götürülməsində, sərt pul-kredit siyasetinin yürüdülməsində görülmüşdür.

Vaxtılıq Milton Fridman ABŞ üçün daha münasib olan pul kütlesi artım tempində olduqda pul tədavülü süretinin azalması meylinin zəruriliyi nöqtəyi nəzərindən çıxış etmişdir.

1998-ci ildə Azərbaycanda pulun dövriyyə süreli inkişaf etmiş ölkələrin anoloji göstəricilərini 3-4 dəfə keçmişdir. Ümumiyyətlə, bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, pul tədavülü süretinin dəyişməsi meyli birmənalı deyildir. Müxtəlif ölkələrdə pul kütlesi səviyyəsində asılı olmayaraq dövriyyə süreli müxtəlif olmuşdur.

Milton Fridmanın fikrine görə pul kütlesinə təsir edən və pula olan tələbə təsir etməyen mühüm amillər vardır. Tədavüldə olan pul kütlesinin kəmiyyətinin müəyyən edilməsində əsas amillərdən biri Mərkəzi(Milli) Bankın fəaliyyətidir. Monetaristlərə görə, tədavüldə olan pul kütlesi üç əsas amildən:

- pulun miqdərindən (Mərkəzi Bankın banknotları);
- bank ehtiyat normalarından;
- nağd pulun bank depozitlərinə nisbetindən asılıdır.

Azərbaycanda hayata keçirilən monetar pul-kredit siyaseti nəticəsində demək olar ki, qarşıya qoyulan məqsədə nail olunmuşdur. Milli valyutanın məzənnəsi möhkəmlənmiş, illik inflifikasiya normal və yaxud proqnozlaşdırılan səviyyəyə salınmışdır. Lakin monetar siyasetdən uzun müddətli istifadə, onun əsas pul-kredit siyaseti kimi qəbul edilməsi heç də həmişə müsbət nəticələrə getirib çıxmır.

1990-ci illərin əvvəllərində inzibati-idarəetmə sisteminin dağılıması yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin yaranmasını zəruri etmişdir. Lakin bununla belə birbaşa olaraq tezliklə normal bazar münasibətlərinin reallaşdırılması qeyri mümkün olmuşdur. Çünkü, yeni iqtisadi sistemə keçid uzunmüddətli mərhələ tələb edir. Keçid iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin formalşaması da məhz bu zərurətdən irəli gelmişdir. Bazara keçid strateji İslahatlaşdırma programları vəsítəsilə mümkünündür. Bazar iqtisadiyyatına keçid həm respublikamızda və həm də keçmiş sovet ölkələrinin əksəriyyətində müəyyən fərq müxtəlifliyinə baxmayaraq «şok terapiyası» ilə müşayiət olunmuşdur. «Şok terapiyası» şəraitində əsas məqsəd maliyyə sabitliyi yaratmaq və təsərrüfat sisteminin süretli dəyişdirilməsi olmuşdur. «Şok terapiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, «partlayış» yolu ilə iqtisadi dəyişikliklər əldə edilir. «Şok terapiyasının» əsas obyektləri kimi pul-kredit, qiymət, vergi sferası müəyyənleşdirilmişdir. «Şok terapiyasının» üç əsas tərkib hissesi

mövcuddur: qiymətlərin liberallaşdırılması, sərt pul-kredit siyaseti və dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirılması.

Yeri gəlmışken, qeyd edək ki, 1990-ci illərin əvvəlində keçmiş sosialist ölkələrində bazar iqtisadiyyatı modelinin formalaşdırılması ilə bağlı Qərb iqtisadçıları arasında ciddi fikir ayrılığı, mübahisələr yaranmışdır. Onlardan birinci qrup bazar iqtisadiyyatına keçid üçün «şok terapiyasını» teklif etse də, ikinci qrup bunun əleyhinə olmuş, iqtisadi sferada dövlətin tənzimlənmə funksiyasının gücləndirilməsini və islahatların tədrici olaraq həyata keçirilməsini teklif etmişdilər. Ikinci qrupa daxil olan iqtisadçılarından biri ABŞ-in Kolumbiya Universitetinin professoru, 2001-ci ilin iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı Cozef Stiglits olmuşdur. İqtisadçı bütün keçmiş sosialist və sovet respublikalarında, o cümlədən Azərbaycanda da «şok terapiyasının» təsiri altında həyata keçirilmiş özəlləşdirmə prosesini keşkin təqnid etmişdir. Ancaq Nobel laureatlarından «şok terapiyası»na tərəfdar çıxanlar da olmuşdur.

Tam əminliklə demək olar ki, Azərbaycanda «şok terapiyasının» tərkib hissəsi olan sərt pul-kredit siyaseti öz müsbət nəticəsinə vermişdir. Dünya praktikasında maliyyə sabitliyi dedikdə her şeydən əvvəl illik inflifikasiya tempinin 40 faizə (aylıq 2,8 faiz) salınması nəzərdə tutulur. 1994-cü ildən başlayaraq respublikamızda inflifikasiya səviyyəsi son minimal həddə salınmışdır. Bu «şok terapiyası»nda sabitlik üçün nəticə deyil, ilkin şərtlər. Ilkin şərtlər iqtisadi artımı təmin edəcək növbəti addımlar üçün zəruridir.

Istenilən halda ciddi maliyyə böhranının qarşısını almış, inflifikasiyanı minimumlaşdırılmış monetar pul-kredit siyaseti təqdirəlayiq hesab edilə bilər. Bundan sonra hansı siyasetin həyata keçirilməsi vacibdir? - bu artıq başqa mövzudur və hər bir ölkənin öz iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini əsaslanmış modeller axtarması təbii hesab olunur.

Bununla belə qeyd etmək istəyirik ki, Azərbaycanda iqtisadi siyasetin mühüm hissəsi olan bu istiqamətdə Nobel laureatının nəzəriyyəsinin əsas mahiyyətlərinin müqayisəsi mümkündür.

Qeyd edək ki, 1977-ci ildə Nobel mükafatına layiq görülmüş məşhur ingilis iqtisadçısı Ceyms Mid de iqtisadiyyatda balanslaşdırmanın, tarazlığın təminini üçün fiskal və monetar siyasetin zəruriliyini vurğulamışdır.

Neft və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Neft Azərbaycanın ən başlıca maddi sərvətidir. Əvvəldə bəhs etdiyimiz iqtisadi inkişafın təminində, böhranın qarşısının alınmasında neft amili müstəsna rol oynamışdır.

Bələ ki, hakimiyyətə gəldikdən qısa müddət sonra ölkədə siyasi və iqtisadi sabitliyi təmin edən Heydər Əliyevin bilavasitə gərgin əməyi nəticəsində 1994-cü ilin sentyabr ayında 6 iki ölkənin 11 neft şirkətinin iştirakı ilə «Əşrin müqaviləsi» adını almış neft kontraktı imzalanmışdır. Məhz bu müqavila Azərbaycana iri həcmli investisiyaların axınına əsas yaratmışdır. Təkcə 1995-2000-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına, əsasən neft sektoruna 5,8 milyard dollar xarici investisiya qoyulmuşdur.

1995-ci ildən başlayaraq iqtisadiyyatın digər sahələrdə olduğu kimi neft hasilatında da müsbət dəyişikliklər müşahidə edilmişdir. 1996-ci ildən neft hasilatının aşağı düşməsi tempi 0,7 faiz, 1997-ci ilde 0,3 faiz olmuşdur. 1998-ci ildən isə neft hasilatı sabitləşmişdir. Son illər hasilat dinamik şəkildə artır. Eyni zamanda Bakı-Supsa və Bakı-Novorossiysk kəmərləri vasitəsilə neft ixracı həyata keçirilir.

Müstəqil Azərbaycanın neft strategiyasının memarı olan Heydər Əliyev demişdir: «Azərbaycanın xarici şirkətlərle bağlılığı neft müqavilələri çərçivəsində neft sənayesinə 60 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulması nəzərdə tutulur. Neft satışından əldə edilən geliri səməralı şəkildə ölkəmizin sosial-iqtisadi təreqqisine istifadə etmek məqsədilə hazırlanıb. Həyata keçirilməsi neft fondu yaradılmışdır.

Ümumiyyətən Azərbaycanın neft strategiyası və bu sahədə həyata keçirilən məqsədönlü tədbirlər nainki mühüm sosial-iqtisadi, həm də böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edir...».

Qeyd edək ki 2000-ci ildən fəaliyyət göstərən Dövlət Neft Fondunda artıq 800 milyon dollardan artıq vəsait toplanılmışdır. Gələcəkdə iri həcmli neft ixracına başlanıldıqda bu vəsaitlərin həcmi şürtələ artacaqdır.

Neft sektorundakı inkişaf prosesində xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə imzalanan müqavilələr və əsas ixrac neft kəmərləri mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Cənab İlham Əliyev bununla bağlı demişdir: «Azərbaycan xarici şirkətlərle 21 müqavila imzalamışdır. Bu müqavilələr üzrə sərmayenin güman edilən məbləği 50 milyard dollara bərabərdir. Bu həmin müqavilələrin yalnız uğurla həyata keçirilməsi təqdirdə olacaqdır. Əlbəttə bu çox böyük məb-

Göstəricilər / illər	İqtisadiyyata qoyulan investisiyalar milyard manat
1995	1139,9
1996	3222,3
1997	4551,2
1998	5512,1
1999	4642,7
2000	4839,1
2001	5854,1
2002	10534,9
2003	17809,5

ləğdir. Artıq indiyədək neft-qaz hasilatına təqribən 5 milyard dollar sərmayə qoyulmuşdur. Bakı-Ceyhan neft kəmərinin və Bakı-Ərzurum qaz kəmərinin inşasına külli miqdarda – müvafiq surətdə təxminən 2,5 milyard dollar və 1 milyard dollar vəsait sərf ediləcəkdir. 21 müqavilədə nəzərdə tutulan yataqlarda keşfiyyat işləri uğurla nəticələnərsə, sərmayələrin daha da artırılması prosesini çox gözləmək lazımlı gəlməyəcək...»

Neft satışından əldə ediləcək vəsaitlərin sürətli artımı Azərbaycana təbii olaraq böyük fayda verəcək, iqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsi, əhəlinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması, yoxsulluq probleminin həlli üçün ciddi addımların atılmasına real imkanlar açacaqdır. Lakin neft gəlirlərinin sürətli artımının bir çox müsbət amillərə yanaşı, milli iqtisadiyyatımızın bütün sahələrinin paralel olaraq inkişafi istiqamətində bir sıra problemləri yaradacağı da gözlənilir. Bələ ki, iqtisadiyyatın birtərəfi inkişaf etdirilməsi, ölkəyə böyük həcmli valyuta axını sonda ciddi iqtisadi böhranla müşahidə edilə bilər. «Holland sindromu» adlandırılan bu problem bütün neft ölkələrində diqqət mərkəzində olmuşdur.

Nobel mükafatı almış iqtisadçı Cozef Stiqlits Bakıda olarkən, Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevlə görüşdə bu fikirləri söyləmişdir: «...Bizim maraq dairəmizdə olan əsas məsələlərdən biri Neft Fondu ilə bağlıdır və bu Fondu şəffaflığı yalnız müqavilələrə və pay bölgüsü işlərinə aid deyildir. Bu eyni zamanda neft sahəsinə gələn gəlirlərə və xərclərə də aiddir. Men çox şadam ki, Azərbaycanda hamı bunun vacib məsələ olduğunu dərk edir və bu məsələyə çox diqqətlə yanaşır. Hamiya məlumdur ki, Azərbaycanda neft 25 il və yaxud daha artıq müdдətə olacaqdır. Bu imkan bir dəfə verilir və ondan maksimum istifade edib digər sahələri inkişaf etdirmək lazımdır.

Bizim müzakirə etdiyimiz daha bir məsələ də ondan ibarət olmuşdur ki, bir çox ölkələrdə, - bunu təsşüfə deməliyəm, - neft ehtiyatları əslinde onların xalqlarının xoşbəxtliyinə deyil, əksinə işləyir. Bu da bədiliyimiz kimi yerli pul vahidinin dəyərini itirməsi ilə bağlı olan məsələdir və biz iqtisadçılar bunu «holland sindromu» adlandırıraq. Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, vergi siyasəti düzgün aparılmalıdır, iqtisadçıların dili ilə desək, mütəraqqi vergi siyasəti olmalıdır. Yerli ehtiyatlar hökumətin nəzərdə tutduğu programlara yönəldilməlidir».

Nobel laureatının toxunduğu bu problem uzun illərdir ki, ölkə iqtisadçılarının, eləcə də hökumətin diqqət mərkəzindədir.

Heydər Əliyev də, hazırkı prezident İlham Əliyev də müxtəlif vaxtlarda bu probleme öz münasibətlərini bildirmişlər, onun həlli yolları barədə fikirlərini açıqlamışlar.

Heydər Əliyev hələ 1990-ci illerin sonlarında demişdir: «Azərbaycanın neft hasil etdiyini unutmaq lazımdır, onun böyük ehtiyatları, böyük perspektivləri var – bunu bir tərəfə qoyun. Bəli bunu bize təbiet vermişdir, amma biz gələcəyimizi bunun əsasında qura bilmərik, çünkü bu gec-tez tükənəcəkdir. Ciddi iqtisadi siyaset aparmadan, ciddi sənaye yaratmadan biz Azərbaycanın inkişafını təmin edə bilmərik. Bəli, Xəzərin sərvətləri hesabına 30 il ehtiyac hiss etmədən yaşaya bilərik, bu mümkündür, bizde hər şey nəzərə alınıbdır. Bəs sonra nə olacaqdır? İqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişaf etdirilməsi – indi ön sıraya mehz bu çıxır.»

C.Stiqlits ilə görüşündə İlham Əliyev öz növbəsində bu problemlə bağlı demişdir: «Biz hamımız ölkəmizin uzunmüddətli və davamlı inkişaf etməsini istəyirik. Neft nə vaxtsa tükənir və bu ehtiyatlar daimi deyildir. Düşünməliyik ki, 20-30 və yaxud 50 il bundan sonra Azərbaycanın geleceyi necə olacaqdır. Indi biz yoxsulluqla mübarizə aparıraq, işsizliyi aradan qaldırmak üçün program hazırlanıv və əminəm ki, mənim söylədiyim rəqəmlər özünü doğruldacaqdır...»

... Man hökumət üzvlərinə müraciət edərək demişdim ki, gərək biz hamımız neft amilini kənara qoyaq. Orada işlər çox uğurla davam edir və bu sahə Azərbaycana böyük həcmde valyuta ehtiyatları getirəcəkdir. Biz öz siyasetimizi elə aparmalıyik ki, sanki Azərbaycanda neft yoxdur. İqtisadiyyatın bütün sahələri, ilk növbədə qeyri neft sektor, infrastruktur inkişaf etməlidir. Ancaq bu yolla biz Azərbaycanı hərəkəfli inkişaf etmiş ölkəyə çevirə bilərik...».

Artıq «holland sindromu»ndan təhlükəsizliyi təmin etmək istiqamətində Azərbaycan hökumətinin müxtəlif tədbirləri diqqəti cəlb edir. Bir sıra programlarda da bu məsələyə geniş yer verilir. Bu baxımdan 2004-cü ilin fevral ayında təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət programı xüsusiə vurğulanmalıdır. Programda qeyri-neft sektoruna, xüsusiə aqrar sahəyə, yeyinti sənaye sahəsinə aid olan, regionlarda fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələrinin 2004-2008-ci illər ərzində inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Proqramın 3.1. bəndində göstərilən Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi tədbirləri əvvəlde bəhs etdiyimiz problemin həlli ilə bağlı mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafındaki amilləri nəzərə alsaq, milli iqtisadiyyatımızın «holland sindromu»ndan qorunmaq perspektivləri genişlənir və bu problemlə üzləşmə ehtimalının azalması gözlənilir.

Azərbaycan Respublikasının xarici-iqtisadi əlaqələri. 1995-ci ildən başlayaraq ölkədə iqtisadi sabitlik eldə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə əlaqələri ilə ilə genişlənməye başlamışdır. Hazırda respublikamızın 129 dövlət ilə iqtisadi-ticarət əlaqəsi vardır. 1991-2003-cü illər üzrə Azərbaycanın ixrac-idxal dinamikasını göstəren cədvələ diqqət yetirməkə ölkəmizin xarici iqtisadi əlaqələrində baş vermiş inkişaf prosesini aydın şəkildə göre bilərik.

Azərbaycanın əsasən neft ölkəsi olması onun xarici iqtisadi əlaqələrində, idxal-ixrac eməliyyatlarının strukturunda bir çox xarakterik xüsusiyyətləri səciyyələndirir.

Bir qayda olaraq xarici ticarət dövriyyəsində idxalin ixracı kəskin şəkildə üstələməsi mənfi hal hesab edilir. Milli iqtisadiyyatın daha mükəmməl inkişaf göstəricisi kimi ikincinin üstünlüyü qəbul olunur. Bu müləhizəni ilk dəfə məşhur, Nobel mükafatı almış iqtisadçı Pol Samuelson irəli sürmüvə və ixracın idxalı üstələməsinin zərurılığını sübuta yetirmiştir.

Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi, min ABŞ dolları ilə

Göstəricilər / İllər	Dövriyyə	Idxal	İxrac	Saldo
1991	4002234,3	1881266,2	2120968,1	239701,9
1992	2423835,0	939862,0	1483973,0	544111,0
1993	1353467,1	628806,0	724661,1	95855,1
1994	1430644,7	777910,5	652734,2	-125176,3
1995	1304856,5	667657,2	637199,3	-30457,9
1996	1591881,8	960636,3	631245,5	-329390,8
1997	1575652,9	794343,2	781309,7	-13033,5
1998	1682647,9	106497,4	606150,5	-470346,9
1999	1965552,4	1035888,8	929663,6	-106225,2
2000	2917291,1	1172071,2	1745219,9	573148,7
2001	3745313,5	1431107,4	2314206,1	883098,7
2002	3833064,3	1665564,2	2167500,1	501935,9
2003	5217881,0	2625886,9	2591994,1	-33892,8

1995-ci ildən 1999-cu ilə qədər Azərbaycanın xarici ticarət dövriyəsində böyük həcmli mənfi saldo müşahidə edilsə de mütəxəssislər bunu heç də mənfi hal kimi qəbul etməmişlər. Bu fərqliqin yaranması ölkəyə iri həcmde neft istehsalı avadanlıqlarının getirilmesi ilə əlaqələndirilmişdir.

Son illərdə respublikamızın xarici ticaret dövriyəsində müsbət saldo müşahidə edilir. Məsələn, 2000-ci ilde bu göstərici 573,1 milyon, 2001-ci ildə 883,0 milyon, 2002-ci ildə isə 501,9 milyon dollar olmuşdur. Yalnız 2003-cü ildə avvalda qeyd edildiyi kimi avadanlıqların – istehsal vəsitişlərinin ölkəyə getirilməsi ilə əlaqədar bu menfi 33,8 milyon dollar olmuşdur ki, bu da böyük fərqli deyildir. Müəyyən təhlili aparıldığda görünür ki, müsbət saldo da bilavasitə neft amili ilə bağlıdır. İxracın əsas hissəsini neft təşkil edir. Məsələn, 2003-cü ildə ölkəmizin ixracında xam neftin dayarı 1 816,98 milyon ABŞ dolları olmuşdur ki, bu isə ixracın 70,07 faizini təşkil edir. Bundan əlavə ixracın 15,35 faizini də neft məhsulları təşkil etmişdir. Bir sözülxə ixracın 85 faizindən çoxu neftin hesabına düşür. Lakin buna baxmayaraq Nobel laureati Pol Samuelsonun müləhizəsinin milli iqtisadiyyatımızda əks olunduğunu söylemək mümkündür...

Ancaq məsələnin başqa tərəfi də var. Belə ki, idxl-ixrac arasındaki nisbətdən başqa, onların strukturundakı məhsulların xarakteri də ölkənin iqtisadi inkişafının dinamikliyindən və geniş potensiala söykəndiyindən, yaxud bunun əksindən xəber verir. Bununla bağlı yaranmış ilk elmi nəzəriyyənin müəlliflərindən biri 1973-cü ildə Nobel mükafatı almış rus əsilli ABŞ iqtisadçı Vasiliy Leontyev olmuşdur.

Iqtisadçı ötən esrin ortalarında ABŞ-in xarici iqtisadi əlaqələrini təhlil edərək bildirmişdir ki, bu ölkə dəha çox əlavə əmək sərfi tələb edən məhsullar, yeni xammal və yarımfabrikatlar ixrac edir, evəzində isə dəyərli məhsullar, yeni son istehlak malları idxl edir. Leontyev bunun çox mənfi hal olduğunu bildirərək, bu problemlərin həlli yollarını göstərmüşdür.

Araşdırımlar göstərir ki, Azərbaycanın da xarici ticarət dövriyəsində bu kimi hallara təsadüf edilir. Lakin əvvəlki illərə nisbətən müsbətə doğru ciddi dəyişikliklər olmuşdur. Məsələn, 1990-ci illərdə respublikamızın idxlinin 85-90 faizini ərzaq məhsulu təşkil edirdi və bu daxili tələbatın ödənilməsində də həmin çəkiyə malik idi. Ancaq son bir neçə ilde ölkədə, xüsusilə də yeyiniyi sənayesində yerli istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti geniş vüset almışdır ki, bu da öz təsirini idxlın strukturunda göstərmüşdir.

Belə ki, 2003-cü ildə respublikamızın idxlının strukturunda ərzaq məhsullarının payı 10,7 %, xalq istehlakı malları üzrə bu göstərici 1,42 faiz olmuşdur. İdxalda maşın və elektrik aparatları, avadanlıqlar, elektrotexniki avadanlıqlar və onların ehtiyat hissələri (26,08 %), neqliyyat vəsitişləri və onların hissələri (12,68 %), qara metallar və onlardan hazırlanmış memulatlar (17,40 %) daha çox paya malik olmuşdur ki, bunlar da əsasən ölkədə anoloqları istehsal olunmayan, yaxud istehsalı daxili tələbatı ödəyəcək qədər olmayan məhsullardır.

Hazırda ölkədə ixrac təyinatlı məhsul istehsalı da genişlənməkdədir və bu istiqamətdə əsaslı dönüş yaranmaqdadır. Hökumətin həyata keçirəcəyi tədbirlər nəticəsində gelecekde idxl-ixracın strukturunda müsbətə doğru dəha ciddi dəyişikliklərin olacağı proqnozlaşdırılır və V.Leontyevin bir sıra müləhizələrinin inkişaf istiqamətlərində nəzərə alınması gözlənilir. Nəcə deyərlər, güman etmək olar ki, Nobel laureatının arzusu bizim milli iqtisadiyyatımızda da öz əksini tamamilə tapacaqdır.

Azərbaycanın iqtisadçı kadrları. Kitab iqtisadçılardan bəhs etdiyi üçün Azərbaycanın iqtisadçı kadrları ilə bağlı bir sıra müləhizələri bölüşmək istərdik.

Şübhəsiz ki, ölkəmizdə müşahidə olunan iqtisadi inkişaf prosesində iqtisadçıların da müstəsna rolü var. Onlar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində gerçekleştirilen layihələrin səməralı həyata keçirilməsində, istehsalın effektiv təşkilində yaxından iştirak edirlər.

Bu iqtisadçıların böyük əksəriyyəti kadr kimi respublikamızda hazırlanmışdır. Bunu nəzərə alaraq deyə bilerik ki, milli iqtisadiyyatımızın mühüm sahələrindən biri də iqtisadçı kadrların hazırlığı prosesidir. Hazırda bu prosesdə müstəsna rolu Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti oynayır.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində 20 fakültə fəaliyyət göstərir. Bu fakültelərdə 43 ixtisas üzrə 14 minə yaxın tələbə və magistr təhsil alır. Tehsil prosesini həyata keçirən 56 kafedrada 750 professor-müəllim çalışır. Universitetdə təhsilin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması istiqamətində əsaslı işlər görülmüşdür. Hazırda müasir tələblərə uyğun olaraq burada «Vergi və vergiqoyma», «Gömrük işinin təşkili», «Laqistika» və digər bu kimi kafedralar fəaliyyət göstərir. Bu kafedralar ölkənin gömrük, vergi və digər strukturları üçün kadr tələbatını ödəmək məqsədi ilə mütəxəssisler hazırlayırlar.

Universitetdə elmi tədqiqat apararkən müasir dönyanın iqtisadi problemləri ilə yaxşı tanış olmaq eləcə də tədrisin səviyyəsini yükseltmək üçün informasiya texnologiyalarının son nailiyyətlərindən

istifada, informasiyanın işlənməsində kompüter texnologiyasının tətbiqi istiqamətində real şərait yaradılmışdır.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti dönyanın bir çox nüfuzlu universitetləri ilə, o cümlədən Fransanın Monpelye, Türkiyənin Mər-mərə universitetləri, Moskva Dövlət Universiteti, Moskva Xalq Təsərrüfatı Akademiyası, Ukrayna və Belorus dövlət universitetləri, Bonn Universiteti və bir sıra digər elm mərkəzləri ilə emekdaşlıq edir. Bu ali təhsil müəssisəsində Türkiye, Livan, Suriya, İran, İordaniya, Fələstin, Yəmən, İndoneziya, Rusiya, Türkmenistan və digər bu kimi ölkələrdən tələbələr, aspirantlar təhsil alırlar.

Nobel mükafatı almış iqtisadçı Cozef Stiqlits Bakıda olarkən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinə gəlmış, bu ali təhsil müəssisəsində iqtisadçı kadrların hazırlığı işi ilə yaxından tanış olmuşdur. Nobel laureati universitet rəhbərliyi ilə görüşmiş, burada mühazirələr oxumuşdur. Cozef Stiqlits universitet haqqında yüksək fikirdə olduğunu bildirmişdir. Təsadüfi deyildir ki, o, metbuata verdiyi müsbahibəsində demişdir: «...Mən burada feal dinleyicilər qarşılaşıdığım üçün məmənunam. Onların bir çoxunun müxtəlif iqtisadi problemlərə dair ingilis dilində verdikləri suallar da çox maraqlı və aktualdır.

Əminəm ki, əsasən gənclərdən ibarət bu insanların bir çoxu Azərbaycanın iqtisadi inkişafında feal iştirak edəcəklər.

BÜTÜN NOBEL MÜKAFATİ LAUREATLARI

(Adlar ingiliscə verilmişdir)

Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatları

2003 John M. Coetzee	1966 Shmuel Yosef Agnon, Nelly Sachs
2002 Imre Kertesz	1965 Michail Aleksandrovich Sholokhov
2001 Vidiadhar Surajprasad Naipaul	1964 Jean-Paul Sartre
2000 Gao Xingjian	1963 Giorgos Seferis
1999 Gunter Grass	1962 John Steinbeck
1998 Jose Saramago	1961 Ivo Andric
1997 Dario Fo	1960 Saint-John Perse
1996 Wisława Szymborska	1959 Salvatore Quasimodo
1995 Seamus Heaney	1958 Boris Leonidovich Pasternak
1994 Kenzaburo Oe	1957 Albert Camus
1993 Toni Morrison	1956 Juan Ramon Jimenez
1992 Derek Walcott	1955 Halldor Kiljan Laxness
1991 Nadine Gordimer	1954 Ernest Miller Hemingway
1990 Octavio Paz	1953 Sir Winston Leonard Spencer Churchill
1989 Camilo Jose Cela	1952 Francois Mauriac
1988 Naguib Mahfouz	1951 Par Fabian Lagerkvist
1987 Joseph Brodsky	1950 Earl (Bertrand Arthur William) Russell
1986 Wole Soyinka	1949 William Faulkner
1985 Claude Simon	1948 Thomas Stearns Eliot
1984 Jaroslav Seifert	1947 Andre Paul Guillaume Gide
1983 William Golding	1946 Hermann Hesse
1982 Gabriel Garcia Marquez	1945 Gabriela Mistral
1981 Elias Canetti	1944 Johannes Vilhelm Jensen
1980 Czeslaw Milosz	1943 Mükafat təqdim edilməmişdir
1979 Odysseus Elytis	1942 Mükafat təqdim edilməmişdir
1978 Isaac Bashevis Singer	1941 Mükafat təqdim edilməmişdir
1977 Vicente Aleixandre	1940 Mükafat təqdim edilməmişdir
1976 Saul Bellow	1939 Frans Eemil Sillanpaa
1975 Eugenio Montale	1938 Pearl Buck
1974 Eyvind Johnson, Harry Martinson	1937 Roger Martin du Gard
1973 Patrick White	1936 Eugene Gladstone O'Neill
1972 Heinrich Böll	1935 Mükafat təqdim edilməmişdir
1971 Pablo Neruda	1934 Luigi Pirandello
1970 Aleksandr Isaevich Solzhenitsyn	1933 Ivan Alekseyevich Bunin
1969 Samuel Beckett	1932 John Galsworthy
1968 Yasunari Kawabata	1931 Erik Axel Karlfeldt
1967 Miguel Angel Asturias	1930 Sinclair Lewis
	1929 Thomas Mann
	1928 Sigrid Undset
	1927 Henri Bergson

1926 Grazia Deledda	1994 Yasser Arafat, Shimon Peres, Yitzhak Rabin
1925 George Bernard Shaw	1993 Nelson Mandela, Frederik Willem de Klerk
1924 Wladyslaw Stanislaw Reymont	1992 Rigoberta Menchu Tum
1923 William Butler Yeats	1991 Aung San Suu Kyi
1922 Jacinto Benavente	1990 Mikhail Sergeyevich Gorbachev
1921 Anatole France	1989 14-cü Dalay Lama (Tenzin Gyatso)
1920 Knut Pedersen Hamsun	1988 BMT-nin Sülhmeramlı Qüvvələri
1919 Carl Friedrich Georg Spitteler	1987 Oscar Arias Sanchez
1918 Mükafat təqdim olunmamışdır	1986 Elie Wiesel
1917 Karl Adolph Gjellerup, Henrik Pontoppidan	1985 Dünya hakimlərinin nüvə müharibələri əleyhinə müraciəti teşkilatı
1916 Carl Gustaf Verner von Heidenstam	1984 Desmond Mpilo Tutu
1915 Romain Rolland	1983 Lech Wałęsa
1914 Mükafat təqdim olunmamışdır	1982 Alva Myrdal, Alfonso Garcia Robles
1913 Rabindranath Tagore	1981 Qaçınlar üzrə BMT-nin Ali Komissarlığı
1912 Gerhart Johann Robert Hauptmann	1980 Adolfo Perez Esquivel
1911 Count Maurice (Mooris) Polidore Marie Bernhard Maeterlinck	1979 Teresa Ana
1910 Paul Johann Ludwig Heyse	1978 Mohamed Anwar al-Sadat, Menahem Begin
1909 Selma Otilia Lovisa Lagerlöf	1977 Beynəlxalq aminstiliyyət teşkilatı
1908 Rudolf Christoph Eucken	1976 Betty Williams, Mairead Corrigan
1907 Rudyard Kipling	1975 Andrei Dmitrievich Sakharov
1906 Giosue Carducci	1974 Sean MacBride, Eisaku Satō
1905 Henryk Sienkiewicz	1973 Henry A. Kissinger, Le Duc Tho
1904 Frederic Mistral, Jose Echegaray Y. Eizaguirre	1972 Mükafat təqdim olunmamışdır
1903 Bjornstjerne Martinus Bjornson	1971 Willy Brandt
1902 Christian Matthias Theodor Mommsen	1970 Norman E. Borlaug
1901 Sully Prudhomme	1969 Beynəlxalq Əmək Teşkilatı
Nobel sülh mükafatı laureatları	
2003 Shirin Ebadi	1968 René Cassin
2002 Jimmy Carter	1967 Mükafat təqdim olunmamışdır
2001 Birleşmiş Millətlər Teşkilatı, Kofi Annan	1966 Mükafat təqdim olunmamışdır
2000 Kim Dae Jung	1965 BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF)
1999 Médecins Sans Frontières	1964 Martin Luther King Jr.
1998 John Hume, David Trimble	1963 Beynəlxalq Qızıl Xaç Cəmiyyəti, Qızıl Xaç cəmiyyəti Liqası
1997 Piyada Minalarının Qadağası Beynəlxalq Teşkilatı, Jody Williams	1962 Linus Carl Pauling
1996 Carlos Filipe Ximenes Belo, Jose Ramos-Horta	1961 Dag Hammarskjöld
1995 Joseph Rotblat, Elm və qlobal problemlər üzrə Paquş Konfransı	1960 Albert John Lutuli

1955 Mükafat təqdim olunmamışdır	1918 Mükafat təqdim olunmamışdır
1954 BMT-nin Qaçınlar üzrə Ali Komissarlığı	1917 Beynəlxalq Qızıl Xaç Cəmiyyəti
1953 George Catlett Marshall	1916 Mükafat təqdim olunmamışdır
1952 Albert Schweitzer	1915 Mükafat təqdim olunmamışdır
1951 Leon Jouhaux	1914 Mükafat təqdim olunmamışdır
1950 Ralph Bunche	1913 Henri La Fontaine
1949 Lord (John) Boyd Orr of Brechin	1912 Elihu Root
1948 Mükafat təqdim olunmamışdır	1911 Tobias Michael Carel Asser, Alfred Hermann Fried
1947 Cəmiyyətə xidmət Dostlar Şurası (Kvakerlar), Amerikanı Dostlər Komitəsi (Kvakerlar)	1910 Beynəlxalq Sülh Bürosu
1946 Emily Greene Balch, John Raleigh Mott	1909 Auguste Marie François Beernaert, Paul Henri Benjamin Balluet, Baron d'Estournelles de Constant de Rebecque
1945 Cordell Hull	1908 Klas Pontus Arnoldson, Fredrik Bajer
1944 Beynəlxalq Qızıl Xaç Cəmiyyəti	1907 Ernesto Teodoro Moneta, Louis Renault
1943 Mükafat təqdim olunmamışdır	1906 Theodore Roosevelt
1942 Mükafat təqdim olunmamışdır	1905 Baroness Bertha Sophie Felicita von Suttner, nee Countess Kinsky von Chinic und Tettau
1941 Mükafat təqdim olunmamışdır	1904 Beynəlxalq Hüquq İstitutu
1940 Mükafat təqdim olunmamışdır	1903 William Randal Cremer
1939 Mükafat təqdim olunmamışdır	1902 Elie Ducommun, Charles Albert Gobat
1938 Qaçınlarla iş üzrə Nansen beynəlxalq teşkilatı	1901 Jean Henri Dunant, Frederic Passy
1937 Cecil of Chelwood, Viscount (Lord Edgar Algernon Robert Gascoyne Cecil)	İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatları
1936 Carlos Saavedra Lamas	2003 Robert Engle, Clive Granger
1935 Carl von Ossietzky	2002 Daniel Kahneman, Vernon Smith
1934 Arthur Henderson	2001 George A. Akerlof, A. Michael Spence, Joseph E. Stiglitz
1933 Sir Norman Angell (Ralph Lane)	2000 James J. Heckman, Daniel L. MacFadden
1932 Mükafat təqdim olunmamışdır	1999 Robert A. Mundell
1931 Jane Addams, Nicholas Murray Butler	1998 Amartya Sen
1930 Lars Olof Nathan (Jonathan) Soderblom	1997 Robert C. Merton, Myron S. Scholes
1929 Frank Billings Kellogg	1996 James A. Mirrlees, William Vickrey
1928 Mükafat təqdim olunmamışdır	1995 Robert E. Lucas Jr.
1927 Ferdinand Buisson, Ludwig Quidde	1994 John C. Harsanyi, John F. Nash Jr., Reinhard Selten
1926 Aristide Briand, Gustav Stresemann	1993 Robert W. Fogel, Douglass C. North
1925 Sir Austen Chamberlain, Charles Gates Dawes	1992 Gary S. Becker
1924 Mükafat təqdim olunmamışdır	1991 Ronald H. Coase
1923 Mükafat təqdim olunmamışdır	1990 Harry M. Markowitz, Merton H. Miller,
1922 Fridtjof Nansen	
1921 Karl Hjalmar Branting, Christian Lous Lange	
1920 Leon Victor Auguste Bourgeois	
1919 Thomas Woodrow Wilson	

William F. Sharpe	1991 Erwin Neher, Bert Sakmann
1989 Trygve Haavelmo	1990 Joseph E. Murray, E. Donnall Thomas
1988 Maurice Allais	1989 J. Michael Bishop, Harold E. Varmus
1987 Robert M. Solow	1988 Sir James W. Black, Gertrude B. Elion, George H. Hitchings
1986 James M. Buchanan Jr.	1987 Susumu Tonegawa
1985 Franco Modigliani	1986 Stanley Cohen, Rita Levi-Montalcini
1984 Richard Stone	1985 Michael S. Brown, Joseph L. Goldstein
1983 Gerard Debreu	1984 Niels K. Jerne, Georges J. F. Kohler, Cesar Milstein
1982 George J. Stigler	1983 Barbara McClintock
1981 James Tobin	1982 Sune K. Bergstrom, Bengt L. Samuelsson, John R. Vane
1980 Lawrence R. Klein	1981 Roger W. Sperry, David H. Hubel, Torsten N. Wiesel
1979 Theodore W. Schultz, Sir Arthur Lewis	1980 Baruj Benacerraf, Jean Dausset, George D. Snell
1978 Herbert A. Simon	1979 Allan M. Cormack, Godfrey N. Hounsfield
1977 Bertil Ohlin, James E. Meade	1978 Werner Arber, Daniel Nathans, Hamilton O. Smith
1976 Milton Friedman	1977 Roger Guillemin, Andrew V. Schally, Rosalyn Yalow
1975 Leonid Vitaliyevich Kantorovich, Tjalling C. Koopmans	1976 Baruch S. Blumberg, D. Carleton Gajdusek
1974 Gunnar Myrdal, Friedrich August von Hayek	1975 David Baltimore, Renato Dulbecco, Howard Martin Temin
1973 Wassily Leontief	1974 Albert Claude, Christian de Duve, George E. Palade
1972 John R. Hicks, Kenneth J. Arrow	1973 Karl von Frisch, Konrad Lorenz, Nikolas Tinbergen
1971 Simon Kuznets	1972 Gerald M. Edelman, Rodney R. Porter
1970 Paul A. Samuelson	1971 Earl W. Sutherland, Jr.
1969 Ragnar Frisch, Jan Tinbergen	1970 Sir Bernard Katz, Ulf von Euler, Julius Axelrod
Fiziologiya ve tıbbi üzre Nobel mükafatı laureatları	
2003 Paul C. Lauterbur, Sir Peter Mansfield	1969 Max Delbrück, Alfred D. Hershey, Salvador E. Luria
2002 Sydney Brenner, H. Robert Horvitz, John E. Sulston	1968 Robert W. Holley, Har Gobind Khorana, Marshall W. Nirenberg
2001 Leland H. Hartwell, R. Timothy (Tim) Hunt, Paul M. Nurse	1967 Ragnar Granit, Haldan Keffer Hartline, George Wald
2000 Arvid Carlsson, Paul Greengard, Eric R. Kandel	1966 Peyton Rous, Charles Brenton Huggins
1999 Gunter Blobel	1965 Francois Jacob, Andre Lwoff, Jacques Monod
1998 Robert F. Furchtgott, Louis J. Ignarro, Ferid Murad	1964 Konrad Bloch, Feodor Lynen
1997 Stanley B. Prusiner	
1996 Peter C. Doherty, Rolf M. Zinkernagel	
1995 Edward B. Lewis, Christiane Nüsslein-Volhard, Eric F. Wieschaus	
1994 Alfred G. Gilman, Martin Rodbell	
1993 Richard J. Roberts, Philip A. Sharp	
1992 Edmond H. Fischer, Edwin G. Krebs	

1963 Sir John Carew Eccles, Alan Lloyd Hodgkin, Andrew Fielding Huxley	1932 Sir Charles Scott Sherrington, Edgar Douglas Adrian
1962 Francis Harry Compton Crick, James Dewey Watson, Maurice Hugh Frederick Wilkins	1931 Otto Heinrich Warburg
1961 Georg von Békésy	1930 Karl Landsteiner
1960 Sir Frank Macfarlane Burnet, Peter Brian Medawar	1929 Christian Eijkman, Sir Frederick Gowland Hopkins
1959 Severo Ochoa, Arthur Kornberg	1928 Charles Jules Henri Nicolle
1958 George Wells Beadle, Edward Lawrie Tatum, Joshua Lederberg	1927 Julius Wagner-Jauregg
1957 Daniele Bovet	1926 Johannes Andreas Grib Fibiger
1956 André Frédéric Cournand, Werner Forssmann, Dickinson W. Richards	1925 Mükafat taqdim olunmamışdır
1955 Axel Hugo Theodor Theorell	1924 Willem Einthoven
1954 John Franklin Enders, Thomas Huckle Weller, Frederick Chapman Robbins	1923 Frederick Grant Banting, John James Richard Macleod
1953 Hans Adolf Krebs, Fritz Albert Lipmann	1922 Archibald Vivian Hill, Otto Fritz Meyerhof
1952 Selman Abraham Waksman	1921 Mükafat taqdim olunmamıştır
1951 Max Theiler	1920 Schack August Steenberg Krogh
1950 Edward Calvin Kendall, Tadeusz Reichstein, Philip Showalter Hench	1919 Jules Bordet
1949 Walter Rudolf Hess, Antônio Caetano de Abreu Freire Egas Moniz	1918 Mükafat taqdim olunmamıştır
1948 Paul Hermann Müller	1917 Mükafat taqdim olunmamıştır
1947 Carl Ferdinand Cori, Gerty Theresa Cori, nee Radnitz, Bernardo Alberto Houssay	1916 Mükafat taqdim olunmamıştır
1946 Hermann Joseph Muller	1915 Mükafat taqdim olunmamıştır
1945 Sir Alexander Fleming, Ernst Boris Chain, Sir Howard Walter Florey	1914 Robert Barany
1944 Joseph Erlanger, Herbert Spencer Gasser	1913 Charles Robert Richet
1943 Henrik Carl Peter Dam, Edward Adelbert Doisy	1912 Alexis Carrel
1942 Mükafat taqdim olunmamıştır	1911 Alvar Gullstrand
1941 Mükafat taqdim olunmamıştır	1910 Albrecht Kossel
1940 Mükafat taqdim olunmamıştır	1909 Emil Theodor Kocher
1939 Gerhard Domagk	1908 Ilya Il'ich Mechnikov, Paul Ehrlich
1938 Corneille Jean François Heymans	1907 Charles Louis Alphonse Laveran
1937 Albert von Szent-Györgyi Nagyrapolt	1906 Camillo Golgi, Santiago Ramón y Cajal
1936 Sir Henry Hallett Dale, Otto Loewi	1905 Robert Koch
1935 Hans Spemann	1904 Ivan Petrovich Pavlov
1934 George Hoyt Whipple, George Richards Minot, William Parry Murphy	1903 Niels Ryberg Finsen
1933 Thomas Hunt Morgan	1902 Ronald Ross
	1901 Emil Adolf von Behring
Kimya üzre Nobel mükafatı laureatları	
2003 Peter Agre, Roderick MacKinnon	
2002 John B. Fenn, Koichi Tanaka, Kurt Wüthrich	
2001 William S. Knowles, Ryoji Noyori, K. Barry Sharpless	
2000 Alan J. Heeger, Aksay G. MacDiarmid, Hideki Shirakawa	

1999 Ahmed H.Zewail	1965 Robert Burns Woodward
1998 Walter Kohn, John A.Pople	1964 Dorothy Crowfoot Hodgkin
1997 Paul Boyer, John E.Walker, Jens C.Skou	1963 Karl Ziegler, Giulio Natta
1996 Robert F.Curl Jr., Sir Harold W.Kroto, Richard E.Smalley	1962 Max Ferdinand Perutz, John Cowdry Kendrew
1995 Paul J. Crutzen, Mario J. Molina, F.Sherwood Rowland	1961 Melvin Calvin
1994 George A. Olah	1960 Willard Frank Libby
1993 Kary B. Mullis, Michael Smith	1959 Jaroslav Heyrovsky
1992 Rudolph A.Marcus	1958 Frederick Sanger
1991 Richard R.Ernst	1957 Lord Alexander R. Todd
1990 Elias James Corey	1956 Sir Cyril Norman Hinshelwood, Nikolay Nikolaevich Semenov
1989 Sidney Altman, Thomas R. Cech	1955 Vincent de Vigneaud
1988 Johann Deisenhofer, Robert Huber, Hartmut Michel	1954 Linus Carl Pauling
1987 Donald J. Cram, Jean-Marie Lehn, Charles J. Pedersen	1953 Hermann Staudinger
1986 Dudley R. Herschbach, Yuan T. Lee, John C. Polanyi	1952 Archer John Porter Martin, Richard Laurence Millington Synge
1985 Herbert A. Hauptman, Jerome Karle Xerbert	1951 Edwin Mattison McMillan, Glenn Theodore Seaborg
1984 Robert Bruce Merrifield	1950 Otto Paul Hermann Diels, Kurt Alder Otto
1983 Henry Taube	1949 William Francis Giauque
1982 Aaron Klug	1948 Arne Wilhelm Kaurin Tiselius
1981 Kenichi Fukui, Roald Hoffmann	1947 Sir Robert Robinson
1980 Paul Berg, Walter Gilbert, Frederick Sanger	1946 James Batcheller Sumner, John Howard Northrop, Wendell Meredith Stanley
1979 Herbert C. Brown, Georg Wittig	1945 Artturi Ilmari Virtanen
1978 Peter D.Mitchell	1944 Otto Hahn
1977 Ilya Prigogine	1943 George de Hevesy
1976 William N. Lipscomb	1942 Müdafat İadeyi olunmamışdır
1975 John Warcup Cornforth, Vladimir Prelog	1941 Müdafat İadeyi olunmamışdır
1974 Paul J. Flory	1940 Müdafat İadeyi olunmamışdır
1973 Ernst Otto Fischer, Geoffrey Wilkinson Grnst	1939 Adolf Friedrich Johann Butenandt, Leopold Ruzicka
1972 Christian B.Anfinsen, Stanford Moore, William H.Stein	1938 Richard Kuhn
1971 Gerhard Herzberg	1937 Walter Norman Haworth, Paul Karrer
1970 Luis F. Leloir	1936 Petrus (Peter) Josephus Wilhelmus Debye
1969 Derek H.R.Barton, Odd Hassel	1935 Frederic Joliot, Irene Joliot-Curie
1968 Lars Onsager	1934 Harold Clayton Urey
1967 Manfred Eigen, Ronald George Wreyford Norrish, George Porter	1933 Müdafat İadeyi olunmamışdır
1966 Robert S. Mulliken	1932 Irving Langmuir
	1931 Carl Bosch, Friedrich Bergius
	1930 Hans Fischer
	1929 Arthur Harden, Hans Karl August Simon

1997 Steven Chu, Claude Cohen-Tannoudji, William D. Phillips
1996 David M. Lee, Douglas D. Osheroff, Robert C. Richardson
1995 Martin L. Perl, Frederick Reines
1994 Bertram N. Brockhouse, Clifford G.Shull
1993 Russell A. Hulse, Joseph H. Taylor Jr.
1992 Georges Charpak
1991 Pierre-Gilles de Gennes
1990 Jerome I. Friedman, Henry W. Kendall, Richard E. Taylor
1989 Norman F. Ramsey, Hans G. Dehmelt, Wolfgang Paul
1988 Leon M. Lederman, Melvin Schwartz, Jack Steinberger
1987 J.Georg Bednorz, K.Alexander Muller
1986 Ernst Ruska, Gerd Binnig, Heinrich Rohrer Grnst
1985 Klaus von Klitzing
1984 Carlo Rubbia, Simon van der Meer
1983 Subramanyan Chandrasekhar, William Alfred Fowler
1982 Kenneth G. Wilson
1981 Nicolaas Bloembergen, Arthur Leonard Schawlow, Kai M.Siegbahn
1980 James Watson Cronin, Val Logsdon Fitch
1979 Sheldon Lee Glashow, Abdus Salam, Steven Weinberg
1978 Pyotr Leonidovich Kapitsa, Arno Allan Penzias, Robert Woodrow Wilson
1977 Philip Warren Anderson, Sir Nevill Francis Mott, John Hasbrouck van Vleck
1976 Burton Richter, Samuel Chao Chung Ting
1975 Aage Niels Bohr, Ben Roy Mottelson, Leo James Rainwater
1974 Sir Martin Ryle, Antony Hewish
1973 Leo Esaki, Ivar Giaever, Brian David Josephson
1972 John Bardeen, Leon Neill Cooper, John Robert Schrieffer
1971 Dennis Gabor
1970 Hannes Olof Gosta Alfvén, Louis Eugene Felix Neel

Fizika üzre Nobel mükafatı laureatları

1969 Murray Gell-Mann	1935 James Chadwick
1968 Luis Walter Alvarez	1934 Müdafat tqđdim olunmamışdır
1967 Hans Albrecht Bethe	1933 Erwin Schrödinger, Paul Adrien Maurice Dirac
1966 Alfred Kastler	1932 Werner Karl Heisenberg
1965 Sin-Iiro Tomonaga, Julian Schwinger, Richard P. Feynman	1931 Müdafat tqđdim olunmamışdır
1964 Charles Hard Townes, Nicolay Gennadiyevich Basov, Aleksandr Mikhailovich Prokhorov	1930 Sir Chandrasekhara Venkata Raman
1963 Eugene Paul Wigner, Maria Goeppert-Mayer, J. Hans D. Jensen	1929 Louis de Broglie
1962 Lev Davidovich Landau	1928 Owen Willans Richardson
1961 Robert Hofstadter, Rudolf Ludwig Mossbauer	1927 Arthur Holly Compton, Charles Thomson Rees Wilson
1960 Donald Arthur Glaser	1926 Jean Baptiste Perrin
1959 Emilio Gino Segre, Owen Chamberlain	1925 James Franck, Gustav Ludwig Hertz
1958 Pavel Akekseyevich Cherenkov, Il'ja Mikhailovich Frank, Igor Yevgenyevich Tamm	1924 Karl Manne Georg Siegbahn
1957 Chen Ning Yang, Tsung-Dao Lee	1923 Robert Andrews Millikan
1956 William Bradford Shockley, John Bardeen, Walter Houser Brattain	1922 Niels Henrik David Bohr
1955 Willis Eugene Lamb, Polykarp Kusch	1921 Albert Einstein
1954 Max Born, Walther Bothe	1920 Charles-Edouard Guillaume
1953 Frits (Frederik) Zernike	1919 Johannes Stark
1952 Felix Bloch, Edward Mills Purcell	1918 Max Karl Ernst Ludwig Planck
1951 Sir John Douglas Cockcroft, Ernest Thomas Sinton Walton	1917 Charles Glover Barkla
1950 Cecil Frank Powell	1916 Müdafat tqđdim olunmamışdır
1949 Hideki Yukawa	1915 Sir William Henry Bragg, William Lawrence Bragg
1948 Patrick Maynard Stuart Blackett	1914 Max von Laue Maks fon Laug
1947 Sir Edward Victor Appleton	1913 Heike Kamerlingh Onnes
1946 Percy Williams Bridgman	1912 Nils Gustaf Dalen
1945 Wolfgang Pauli	1911 Wilhelm Wien
1944 Isidor Isaac Rabi	1910 Johannes Diderik van der Waals
1943 Otto Stern	1909 Guglielmo Marconi, Carl Ferdinand Braun
1942 Müdafat tqđdim olunmamışdır	1908 Gabriel Lippmann
1941 Müdafat tqđdim olunmamışdır	1907 Albert Abraham Michelson
1940 Müdafat tqđdim olunmamışdır	1906 Sir Joseph John Thomson
1939 Ernest Orlando Lawrence	1905 Philipp Eduard Anton von Lenard
1938 Enrico Fermi	1904 Lord (John William Strutt) Rayleigh
1937 Clinton Joseph Davisson, George Paget Thomson	1903 Antoine Henri Becquerel, Pierre Curie, Marie Curie
1936 Victor Franz Hess, Carl David Anderson	1902 Hendrik Antoon Lorentz, Pieter Zeeman
	1901 Wilhelm Conrad Rontgen

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Экономическая энциклопедия. Москва, Издательство "Экономика" - 1999
2. Нобелевские лауреаты XX века. Экономика. Энциклопедический словарь. - Москва, "Российская политическая энциклопедия" - 2001, автор- составитель Л.Л.Васина
3. Лауреаты Нобелевской премии. Энциклопедия. - Том 1,2, Москва, "Прогресс"-1992
4. Нобелевские лауреаты по экономике: биобиблиографический словарь. 1969-1992. - Российский независимый институт социальных и национальных проблем. Авт.колл: д.э.н. А.Ю.Чепуренко, к.э.н. Л.Л.Васина, к.з.н. С.В.Цакунов, к.и.н. Ю.А.Васин. - Москва - 1994
5. Nobel Komitesinin rəsmi bülletenləri:
- 5.1. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1969. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1970
- 5.2. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1970. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1971
- 5.3. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1971. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1972
- 5.4. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1972. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1973
- 5.5. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1973. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1974
- 5.6. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1974. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1975
- 5.7. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1975. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1976
- 5.8. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1976. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1977
- 5.9. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1977. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1978
- 5.10. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1978. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1979
- 5.11. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1979. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1980
- 5.12. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1980. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1981
- 5.13. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1981. Nobel Prizes. Presentations, Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1982

- 5.14. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1982. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1983
- 5.15. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1983. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1984
- 5.16. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1984. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1985
- 5.17. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1985. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1986
- 5.18. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1986. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1987
- 5.19. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1987. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1988
- 5.20. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1988. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1989
- 5.21. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1989. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1990
- 5.22. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1990. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1991
- 5.23. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1991. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1992
- 5.24. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1992. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1993
- 5.25. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1993. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1994
- 5.26. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1994. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1995
- 5.27. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1995. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1996
- 5.28. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1996. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1997
- 5.29. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1997. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1998
- 5.30. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1998. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 1999
- 5.31. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 1999. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 2000
- 5.32. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 2000. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 2001
- 5.33. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 2001. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 2002
- 5.34. Les Prix Nobel. The Nobel Prizes en 2002. Nobel Prizes. Presentations. Biographies, and Lectures. - Stokholm, 2003
6. Nobel Komitəsinin Internet saytı

7. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev: «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti», Bakı-2002
8. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev, I.Ş.Dadaşov: «Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri», Bakı-2003
9. «Azərbaycan Respublikası 1991-2001», Bakı-2001
10. «Azərbaycan Respublikasının statistik göstəriciləri», Bakı-2003
11. Ş.T.Əliyev «Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici-iqtisadi əlaqələrin təşkili və formaları», «İqtisadiyyat və həyat» jurnalı, № 1-2, Bakı-2004
12. C.Агаев, Ш.Алиев, «Роль Государственного Регулирования Экономики (ГРЭ) в развитии экономики и внешнеэкономических связей (ВЭС)», «İqtisadiyyat və həyat» jurnalı, № 3-4, Bakı-2004
13. Ш.Т.Алиев «Модель труда руководителя внешнеэкономических организаций, как фактор повышения эффективности внешнеэкономической деятельности», «İqtisadiyyat və həyat» jurnalı, № 4-6, Bakı -2003
14. Ш.Т.Алиев, А.Нуриев, «О современной стратегии развития внешнеэкономической связи Азербайджана», журнал «Экономика и жизнь», № 01-03, г. Баку – 1996 г.

MÜNDƏRİCAT

Alfred Nobel və Nobel mükafatı haqqında	5
Yan Tinbergen (1969).....	17
Raqnar Friş (1969)	21
Pol Samuelson (1970).....	25
Saymon Kuznets (1971).....	29
Con Hiks (1972)	32
Kennet Errou (1972)	37
Vasiliy Leontyev (1973)	41
Fridrix fon Hayek (1974)	47
Hunnar Myurdal (1974)	51
Tyallinq Kupmans (1975).....	55
Leonid Kantoroviç (1975).....	59
Milton Fridman (1976).....	65
Bertil Ulin (1977).....	70
Ceyms Mid (1977).....	73
Herbert Saymon (1978).....	77
Teodor Şults (1979).....	80
Uilyam Lyuis (1979).....	83
Lourens Kleyn(1980).....	87
Ceyms Tobin (1981).....	91
Corc Stiqler (1982).....	94
Jerar Debre (1983).....	96
Riçard Stoun (1984).....	99
Franko Modilyani (1985).....	102
Ceyms Byukenen(1986).....	106
Robert Solou (1987).....	110
Moris Alle (1988).....	114
Tryuqve Haavelmo (1989)	118

Harri Markoviç (1990).....	121
Merton Miller (1990).....	124
Uilyam Sharp (1990).....	127
Ronald Kouz (1991).....	131
Geri Bekker (1992)	136
Robert Foqel (1993).....	140
Duqlas Nort (1993).....	142
Con Harşani (1994).....	144
Con Neş (1995).....	147
Raynhard Zelten (1994).....	149
Robert Lukas (1995)	151
Uilyam Vikri (1996).....	153
Ceyms Mirrlis (1996).....	156
Robert Merton (1997).....	159
Mayron Skoulz (1997).....	164
Amartiya Sen (1998).....	168
Robert Mandel (1999).....	171
Ceyms Hekmən (2000).....	173
Daniel Mak-Fadden (2000).....	178
Corc Akerlof (2001).....	183
Maykl Spens (2001).....	187
Cozef Stiqlits (2001).....	191
Daniel Kaneman (2002).....	199
Vernon Smit (2002).....	203
Robert Enql (2003).....	207
Klayv Qrancer (2003).....	210
Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatı modelinin formalaşdırılmasında Nobel mükafatı almış iqtisadçıların nəzəriyyələrinin rolu.....	213
Bütün Nobel mükafatı laureatları	227
Ədəbiyyat siyahısı.....	235

Tərtibçi müəlliflər:

Arif Şəkərəli oğlu Şəkərəliyev
Şəfa Tiflis oğlu Əliyev
Mövlud Əli oğlu Cavadov

NOBEL MÜKAFATI ALMIŞ İQTİSADÇILAR
VƏ ONLARIN NƏZƏRİYYƏLƏRİ

Çapa imzalanmışdır: 22 dekabr 2003. Format:
60X90 1/16. Ofset kağızı № 1. Ofset çapı. Şərti
çap vərəqi: 15,0. Tiraj: 1000 nüsxə.

KİTAB “NURLAN” MƏTBƏƏSİNDE
ÇAP EDİLMİŞDİR

ARİF ŞEKƏRƏLİ OĞLU

1949-cu ilde anadan olmuşdur. 1966-ci ilde Bakı Plan-Uçarı Texnikumu, 1970-ci ilde ise Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu fərqlənme diplomu ilə bitirmişdir.

1976-ci ilde namizədlik dissertasiyاسını müdafiə etmiş ve 1982-ci ilə qədər Azərbaycan Dövlət Bedən Tərbiyyəsi İnstitutunda çalışmış, həmin ilden isə Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunda fealiyyətə başlamış və burada dekan, professor vezifelerində işləmişdir.

1991-ci ilde Leningrad şəhərindəki Maliyyə İqtisad Universitetində «Bazar münasibətləri şəraitində əhaliyə xidmət sahəsinin inkişaf problemləri» mövzusunda doktorluq dissertasiyاسını müdafiə etmişdir.

Hazırda Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi İşlər üzrə prorektoru vezifəsində çalışır, bu universitetin böyük Elmi Şurasının üzvü və İxtisaslaşdırılmış Müdafiə Şurasının sədridir. 160-dan çox elmi məqalənin, monografiya və dərsliklərin müəllifidir. Elmi-tedqiqat işlərinin yerinə yetirilməsində, iqtisadçı kadrların hazırlanmasında yaxından iştirak edir.

Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimidir.

ŞƏFA TİFLİS OĞLU ƏLİYEV

1959-cu ilde anadan olmuşdur. 1986-ci ilde Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun Uçot-İqtisad fakültəsini bitirmiş, 1990-ci ilde Moskva şəhərindəki Ümumittifaq Xarici Ticaric Akademiyasında xarici-iqtisadi elaqələr üzrə diploma yiyələnmişdir, 1992-ci ilde isə Nyu-Yorkda beynəlxalq menecer sertifikatını almışdır.

1981-ci ildən 1996-ci ilə qədər Sumqayıt «Sintezkauçuk» Zavodunda aparıcı, mühəsib, komsomol katibi, Maliyyə şöbəsinin müdürü, Baş ekspert, Baş direktorun iqtisadi məsələlər üzrə müavini vezifelerində çalışmışdır.

1996-ci ildən respublikamızın mühüm iqtisadi kurumlarından biri olan «Azərkimya» Dövlət Şirkətində mesul vezifələrde - MDB ölkələri üzrə şöbə reisi, Şirkətin Moskva şəhərində nümayəndəliyinin başçısı, «Etilen-Polietylén» Zavodunda Baş iqtisadçı, «SAM» Zavodunda maliyyə və iqtisadiyyat üzrə direktor müavini vezifelerində çalışmışdır. Hazırda isə «Azərkimya» Dövlət Şirkətinin vitse-prezidentidir.

Iqtisadiyyat üzrə elmi tədqiqatçıdır, bir sıra elmi məqalələrin müəllifidir.

MÖVLUD ƏLİ OĞLU CAVADOV

1977-ci ilde anadan olmuşdur. 1999-cu ilde M.Ə.Resulzadə adına Bakı Dövlət Universitetini və Azərbaycan Dövlət İqtisad İnstitutunu fərqlənme diplomu ilə bitirmişdir. 2001-ci ilde isə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin magistraturasını «İqtisadi sistemlərin idare edilmesi» ixtisas istiqaməti üzrə fərqlənme diplomu ilə bitirərək, həmin ilde aspiranturaya qəbul olmuşdur.

Müxtəlif matbuat orqanlarında çalışmışdır.

Hazırda Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «İqtisadiyatın dövlət tənzimlənməsi» kafedrasının aspirantıdır.